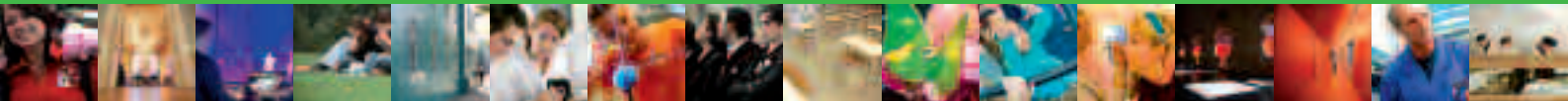

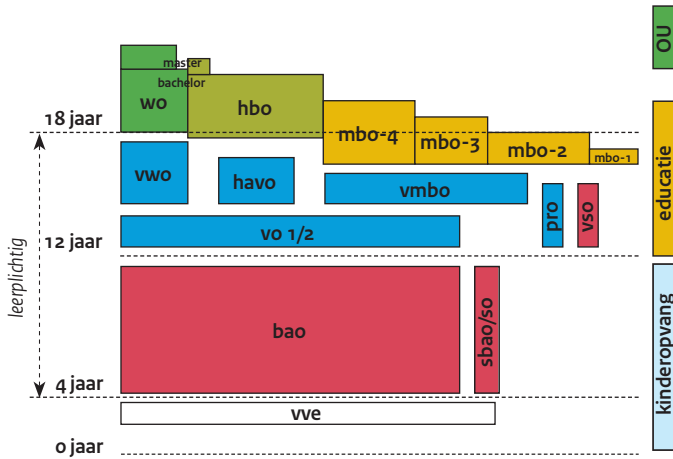
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Kerncijfers 2004-2008

Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Het Nederlandse onderwijsstelsel

- bao** basisonderwijs
- bbl** beroepsbegeleidende leerweg
- bol** beroepsopleidende leerweg
- havo** hoger algemeen voortgezet onderwijs
- hbo** hoger beroepsonderwijs
- mbo** middelbaar beroepsonderwijs
- ou** open universiteit
- pro** praktijkonderwijs
- sbao** speciaal basisonderwijs
- so** speciaal onderwijs
- vmbo** voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs
- vo** voortgezet onderwijs
- vso** voortgezet speciaal onderwijs
- vve** voor- en vroegschoolse educatie
- vwo** voorbereidend wetenschappelijk onderwijs

Kerncijfers

2004-2008

Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Deze publicatie is samengesteld door de directie Kennis van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Voor vragen en/of opmerkingen kunt u terecht bij:

- Priscilla Middleton (070-4123625; p.s.middleton@minocw.nl)
- Ad van de Ven (070-4123884; a.h.m.vandeven@minocw.nl)

Voorwoord

Voor u ligt de dertiende editie van 'Kerncijfers OCW'. In deze publicatie presenteert het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap de meest recente cijfers over de resultaten en de stand van zaken op de beleidsterreinen. Daarmee legt het ministerie op een inzichtelijke manier verantwoording af over zijn beleid.

Net als de vorige edities bestaat Kerncijfers 2004-2008 uit een aantal vaste hoofdstukken met informatie over onderwijs, studiefinanciering, cultuur en media, en wetenschap. Omdat het de ambitie is van dit kabinet om onderwijs te laten verzorgen door instellingen die op een menselijke maat zijn geschoeid, zijn nu voor het eerst ook cijfers over schoolgrootte opgenomen.

Kerncijfers verschijnt ook dit jaar weer in het Engels, onder de titel 'Key Figures'. De Engelse versie zal in juli beschikbaar zijn.

Per onderwijssector vindt u informatie over deelnemers, instellingen, personeel, resultaten en uitgaven. Daarnaast is er extra aandacht voor thema's als voor- en vroegschoolse educatie, voortijdig schoolverlaters, leven lang leren, de arbeidsmarkt voor onderwijzend personeel en het Nederlandse onderwijs in internationaal perspectief. In Kerncijfers zijn ook gegevens over het groene onderwijs van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) opgenomen.

Kerncijfers bevat sinds enkele jaren een bijdrage van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). De bijdrage in deze editie geeft inzicht in de aansluiting tussen opleidingen en arbeidsmarkt, de omvang en verscheidenheid van het niet-bekostigd onderwijs, de situatie van allochtone leerlingen in het voortgezet onderwijs en het mbo, en de deelname aan het hoger onderwijs in internationaal perspectief. Nieuw dit jaar zijn de cijfers over VO-stromen naar kenmerken van het huishouden.

In het Hoofdstuk Cultuur en Media komt een uitgebreid aanbod cultuuruitingen voor het voetlicht, met aandacht voor podiumkunsten, de Nederlandse film, pers en omroep, openbare bibliotheken en cultureel erfgoed.

Tot slot vindt u in deze Kerncijfers informatie over wetenschappelijk onderzoek. Er zijn paragrafen over onderzoeksinstituten en hun personeel, universitair onderzoek en promoties en gepromoveerden. Ik vertrouw erop dat deze uitgave de feiten biedt over OCW waarnaar u op zoek bent.

De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Dr. Ronald H. A. Plasterk

Inhoud en leeswijzer

In Kerncijfers 2004-2008 vindt u de belangrijkste ontwikkelingen van onderwijs, cultuur en wetenschap in cijfers.

Het eerste hoofdstuk toont kort enkele kengetallen van de verschillende beleidsterreinen van OCW. De twee daaropvolgende hoofdstukken geven vervolgens een samenvattend beeld van de belangrijkste ontwikkelingen in het Nederlandse onderwijsstelsel. Het Hoofdstuk 'Onderwijs nationaal' laat de belangrijkste kerncijfers van het onderwijs in Nederland zien. U treft hier onder andere cijfers over de deelname aan het onderwijs, de deelnemersstromen door het onderwijs, uitgaven en het opleidingsniveau van de bevolking aan.

In 2008 is de statistiek van de onderwijsuitgaven door het CBS gereviseerd, de belangrijkste wijzigingen worden in de paragraaf 'Uitgaven' genoemd. Daarnaast bevat dit hoofdstuk vier 'themaparagrafen', namelijk 'Voortijdig schoolverlaters', 'Schoolgrootte', 'Niet-bekostigd onderwijs' en 'Leven lang leren'.

Het Hoofdstuk 'Onderwijs internationaal' toont het Nederlandse onderwijs in internationaal perspectief. Aan de hand van aspecten, zoals onderwijsdeelname, prestaties van leerlingen en opleidingsniveau van de bevolking, wordt duidelijk hoe het Nederlandse onderwijs er internationaal voor staat. De Europese doelstellingen krijgen speciale aandacht.

In de hoofdstukken die volgen treft u cijfers aan over de afzonderlijke onderwijssectoren en over studiefinanciering. In de laatste hoofdstukken komen de beleidsterreinen cultuur en media, wetenschap en emancipatie aan de orde. In het Hoofdstuk 'Emancipatie' vindt u gegevens over het emancipatiebeleid voor homo's, vrouwen en in het bijzonder allochtone vrouwen. Het slothoofdstuk van Kerncijfers 2004-2008 bevat informatie over het groene onderwijs.

In de bijlagen vindt u een algemene technische toelichting op de cijfers. Naast een aansluittabel die de samenhang verklaart tussen de door OCW en CBS/OESO gehanteerde definities voor de uitgaven, vindt u daar een bijdrage van het CBS over cijfers en indeling van OCW en CBS over het hoger onderwijs. Verder staat in de bijlage een lijst van de opgenomen figuren, tabellen en afkortingen en een trefwoordenregister.

Inhoudsopgave Kerncijfers 2004-2008 OCW

Voorwoord Inhoud en leeswijzer	3		
Inhoudsopgave	4		
1. Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in het kort	6		
2. Onderwijs nationaal			
- Het Nederlandse onderwijs	8		
- Leerlingen en studenten	10		
- Opleidingsniveau en arbeidsmarkt	16		
- Instellingen en personeel	18		
- Uitgaven	22		
- Schoolgrootte	26		
- Voortijdig schoolverlaters	28		
- Niet-bekostigd onderwijs	32		
- Leven lang leren	34		
3. Onderwijs internationaal			
- EU-doelstellingen	38		
- Deelname internationaal	40		
- Opbrengst internationaal	42		
- Opleidingsniveau en arbeidsmarkt internationaal	48		
- Personeel internationaal	50		
- Uitgaven internationaal	52		
- Hoger onderwijs internationaal	54		
- Vreemde talenonderwijs	56		
- Autonomie van scholen en leraren	58		
4. Kinderopvang			
- Stelsel en financiën kinderopvang	60		
- Kwaliteit en gebruik kinderopvang	62		
- Organisaties en personeel kinderopvang	64		
5. Primair onderwijs			
- Stelsel en financiën po	66		
- Financiën van instellingen po	68		
- Leerlingen po	70		
- Stromen po	72		
- Instellingen po	74		
- Personeel en arbeidsmarkt po	76		
- Voor- en vroegschoolse educatie (vve)	78		
6. Voortgezet onderwijs			
- Stelsel en financiën vo	80		
- Financiën van instellingen vo	82		
- Leerlingen vo	84		
- Stromen en rendement vo	86		
- Instellingen en personeel vo	88		
- Profielkeuze vo	90		
- Vo-stromen naar kenmerken van het huishouden	92		
- Allochtone leerlingen in het vo	94		
7. Beroepsonderwijs en volwasseneneducatie			
- Stelsel en financiën bve	96		
- Financiën van instellingen bve	98		
- Deelnemers bve	100		
- Stromen en rendement bve	102		
- Instellingen en personeel bve	104		
- Arbeidsmarktpositie mbo-schoolverlaters	106		
- Allochtone deelnemers in het mbo	108		
8. Hoger beroepsonderwijs			
- Stelsel en financiën hbo	110		
- Financiën van instellingen hbo	112		
- Studenten hbo	114		
- Verblijfsduur en rendement hbo	116		
- Instellingen en personeel hbo	118		
- Aansluiting vooropleiding hbo	120		
9. Wetenschappelijk onderwijs			
- Stelsel en financiën wo	122		
- Financiën van instellingen wo	124		
- Studenten wo	126		
- Verblijfsduur en rendement wo	128		
- Instellingen en personeel wo	130		
- Allochtonen in het hoger onderwijs	132		
10. Studiefinanciering			
- Stelsel en financiën studiefinanciering	134		
- Studiefinanciering: beurzen, lenen en bijverdiene	136		
- Studiefinanciering: gerechtigden	138		
- Wet tegemoetkoming onderwijsbijdrage	140		
- Les- en cursusgeld en actuele thema's	142		

11. Cultuur en Media	
- Stelsel en financiën cultuur en media	144
- Kunsten	146
- Kunsten: film	148
- Media	150
- Letteren en bibliotheken	152
- Cultureel erfgoed	154
12. Wetenschap	
- Stelsel en financiën wetenschap	156
- Overheidsuitgaven voor R&D wetenschap	158
- Financiën van instellingen wetenschap	160
- Personeel en onderzoekers wetenschap	162
- Universitair onderzoek	164
- Promoties en gepromoveerden	166
- Internationaal wetenschap	168
13. Emancipatie	
- Emancipatie	170
14. Groen onderwijs (LNV)	
- Stelsel en financiën groen onderwijs	176
- Deelnemers en instellingen groen onderwijs	178
Bijlagen	
- OCW-uitgaven en nationale context	182
- Onderwijsuitgaven (inter-) nationaal gezien	184
- Cijfers en indeling hoger onderwijs	186
- Toelichting en begrippen	189
- Lijst van figuren	203
- Lijst van tabellen	207
- Lijst van afkortingen	210
- Trefwoorden	214

Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in het kort

Onderwijs

De afgelopen jaren is het aantal onderwijsdeelnemers sterk gegroeid. In totaal volgden in het schooljaar 2008/09 ruim 3,7 miljoen mensen het door de overheid bekostigde onderwijs. Het onderwijs op ongeveer 8.300 scholen biedt hen de kans hun eigen mogelijkheden te ontdekken, te ontplooiën en te gebruiken. Het aantal leerlingen en studenten dat een diploma haalde, is de laatste jaren opgelopen tot ongeveer 420 duizend in 2008. De OCW-uitgaven aan onderwijs bedroegen in hetzelfde schooljaar 24,6 miljard euro, de LNV-uitgaven 0,7 miljard euro. De uitgaven aan studiefinanciering 4,1 miljard euro zijn hierin niet begrepen. Het door OCW-bekostigde onderwijs telt ruim 320 duizend fulltime arbeidsplaatsen.

Cultuur en Media

OCW bevordert een breed aanbod van cultuur en stimuleert dat meer mensen cultuur bezoeken. In 2007 bezochten ruim 3,3 miljoen mensen de gesubsidieerde podiumkunsten in Nederland. 191 gezelschappen voerden bijna 15 duizend voorstellingen op in Nederland. Aan de podiumkunsten heeft OCW in 2007 bijna 192 miljoen euro uitgegeven. Dat is circa 58 euro per bezoek. In 2008 zijn de OCW-uitgaven aan podiumkunsten evenals in 2007 192 miljoen euro.

In 2007 registreerden de 30 gesubsidieerde musea 5,7 miljoen bezoeken. Deze musea hebben in 2007 ruim 186 miljoen euro via OCW ontvangen, wat neerkomt op ongeveer 33 euro per bezoek. De OCW-uitgaven aan musea in 2008 bedroegen 178 miljoen euro.

De publieke omroepen hadden in 2008 een kijktijdaandeel (tussen 18 en 24 uur) van circa 37 procent. De OCW-uitgaven voor de landelijke omroepen bedroegen bijna 706 miljoen euro in 2008.

Wetenschap

OCW bevordert een onderzoeksklimaat dat bijdraagt aan de kennismaatschappij. Mede daardoor verschenen in 2007 ongeveer 60 duizend wetenschappelijke publicaties, ruim 3 duizend dissertaties en 13 duizend vakpublicaties vanuit de universiteiten. In het wetenschappelijk onderwijs zijn in 2007 ruim 29 duizend onderzoekers (fte) voor Research en Development (R&D) ingezet. Bij onderzoekinstellingen zijn dat er circa 12 duizend. De OCW-uitgaven voor 'Onderzoek en wetenschapsbeleid' bedroegen 1.018 miljoen euro in 2008. Dit is exclusief de financiering van wetenschappelijk onderzoek via de universiteiten.

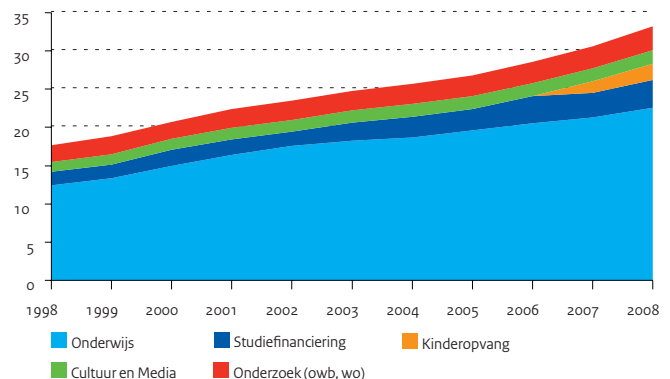
Kinderopvang en Emancipatie

De beleidsterreinen kinderopvang en emancipatie zijn bij de vorming van het huidige kabinet in 2006 overgegaan naar OCW.

Voor de jaren 2005 en 2006 zijn de uitgaven voor kinderopvang verantwoord in de jaarverslagen van SZW. De uitgaven voor kinderopvang zijn in de jaren 2005, 2006 en 2007 niet vergelijkbaar. Zo zijn de uitgaven 2005 en 2006 bijvoorbeeld exclusief de werkgeversbijdragen en voor 2007 inclusief. Vanaf 2007 worden de uitgaven verantwoord in de jaarverslagen van OCW.

Figuur 1.1 | Gesaldeerde uitgaven OCW

Per hoofdtaak, inclusief overige uitgaven (x € 1 mld)

Tabel 1.1 | Resultaten

	2004	2005	2006	2007	2008
Onderwijs (aantal x 1.000)					
Deelnemers	3.621,5	3.649,5	3.676,4	3.705,1	3.725,6
Gediplomeerden vo, mbo, hbo en wo	407,2	398,5	408,3	417,6	420,2
Uitstroom uit onderwijs met diploma vo, mbo, hbo en wo	189,7	180,1	176,2	179,4	--
Cultuur en Media					
Bezoeken podiumkunsten (NED) (aantal x 1.000)	3.118	3.177	3.202	3.330	--
Bezoeken gesubsidieerde musea (aantal x 1.000)	5.072	5.285	5.925	5.684	--
Kijktijdaandeel publieke omroep (in procenten)	38,5	35,0	33,9	33,1	37,3
Wetenschap (universiteiten, aantal)					
Wetenschappelijke publicaties	56.846	58.953	59.875	60.862	--
Dissertaties	2.720	2.976	3.140	3.187	--
Vakpublicaties	14.109	13.529	13.212	12.959	--

Bron

Diverse bronnen; zie volgende hoofdstukken

Toelichting

- Onderwijs:
- Inclusief groen onderwijs
- mbo: gediplomeerden van alle niveaus
- mbo-gediplomeerden 2007 zijn geraamd
- De uitstroomcijfers met diploma zijn exclusief de stroom vanuit vavo
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C.

Tabel 1.2 | Instellingen en personeel

	2004	2005	2006	2007	2008
Onderwijs (aantal)					
Instellingen	8.390	8.366	8.332	8.294	8.289
Personeel (fte's x 1.000)	310,6	311,2	315,2	318,5	322,9
Cultuur en Media (aantal)					
Musea gesubsidieerd	29	30	30	30	30
Gezelschappen	170	191	191	191	--
Bibliotheken (vestigingen)	1.091	1.083	1.101	--	--
Wetenschap (fte's x 1.000)					
R&D personeel ho	28,1	28,4	29,1	29,7	--
R&D personeel onderzoekinstellingen	13,6	12,7	12,8	12,1	--

Bron

Diverse bronnen; zie volgende hoofdstukken

Toelichting

- Exclusief groen onderwijs
- Personeel ho: waarde 2006 ook aangehouden voor 2007

Tabel 1.3 | Uitgaven (x € 1 mln)

	2004	2005	2006	2007	2008
OCW-uitgaven					
Onderwijs	26.434,7	27.534,4	29.341,3	31.920,4	34.732,7
Studiefinanciering	3.077,0	3.141,7	3.864,6	3.550,2	4.060,1
Kinderopvang	.	(675,0)	(931,0)	2.064,2	2.838,1
Cultuur en media	1.672,2	1.732,7	1.691,3	1.657,6	1.834,8
Onderzoek en wetenschapsbeleid	813,3	839,2	926,2	971,9	1.018,3
Overige uitgaven	378,7	370,0	383,3	331,0	334,6
LNV-uitgaven voor onderwijs	608,2	638,2	660,3	691,5	723,9

Bron

Jaarverslagen OCW, Jaarverslagen SZW (2005, 2006)

Toelichting

- OCW-uitgaven: afgeleid van tabel 15.1
- Kinderopvang: in 2005 en 2006 SZW
- Overige uitgaven: Overige programma uitgaven, Ministerie Algemeen en Overige niet-beleidsartikelen

Het Nederlandse onderwijs

Het Nederlandse onderwijsstelsel

Nederland kent beperkte onderwijsvoorzieningen voor kinderen jonger dan vier jaar. Voor- en vroegschoolse educatie richt zich op kinderen van 2 tot en met 5 jaar die risico lopen op een onderwijsachterstand. De meeste Nederlandse kinderen gaan in hun vierde levensjaar naar het basisonderwijs, hoewel de leerplicht geldt vanaf 5 jaar. Het basisonderwijs duurt 8 jaar. Voor leerlingen die specialistische zorg en ondersteuning nodig hebben, bestaan het speciaal (basis-) onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs. Op gemiddeld 12-jarige leeftijd gaan kinderen naar het voortgezet onderwijs (vo). Binnen het vo gaan leerlingen naar het voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs (vmbo), het hoger algemeen voortgezet onderwijs (havo) of het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs (vwo). Tevens kunnen leerlingen doorstromen naar het praktijkonderwijs (pro) of het voortgezet speciaal onderwijs (vso). Na het speciaal (basis-)onderwijs stromen de meeste leerlingen door naar het vmbo en het pro. Binnen het vmbo bestaan vier leerwegen; basisberoepsgerichte leerweg (bl), kaderberoepsgerichte leerweg (kl), gemengde leerweg (gl), theoretische leerweg (tl, vergelijkbaar met voorheen het mavo). Leerlingen kunnen in het vmbo extra ondersteuning krijgen in het leerwegondersteunend onderwijs (lwoo). Na het vmbo kiezen leerlingen, gemiddeld op 16-jarige leeftijd, voor het middelbaar beroepsonderwijs. Gediplomeerden van de theoretische leerweg kunnen ook doorstromen naar het havo. Het havo is bedoeld als voorbereiding op het hoger beroepsonderwijs. Het vwo is bedoeld als voorbereiding op het wetenschappelijk onderwijs. In de praktijk stromen vwo-gediplomeerden ook door naar het hbo.

Er is een verschil in duur tussen de onderwijssoorten. Het vmbo duurt 4 jaar, het havo 5 jaar en het vwo 6 jaar. Het mbo bestaat uit de beroepsopleidende leerweg (bol) en de beroepsbegeleidende leerweg (bbl). Er zijn 4 kwalificatieniveaus: assistentopleiding (niveau 1), basisberoepsopleiding (niveau 2), vakopleiding (niveau 3) en middenkader- en specialistenopleiding (niveau 4). De maximale opleidingsduur is 4 jaar. Het hbo leidt in 4 jaar op tot een bachelordiploma. In het wo kan in 3 jaar een bachelordiploma behaald worden. De masteropleiding duurt 1 of 2 jaar.

Beeld van het stelsel

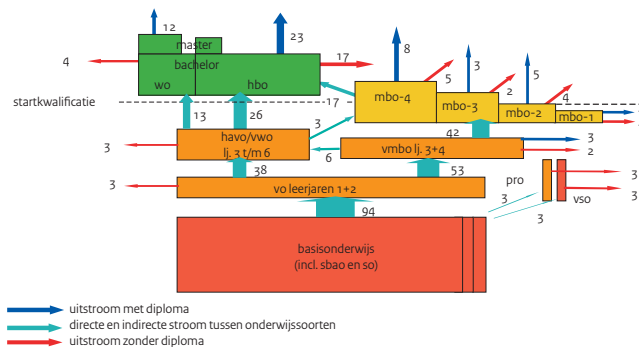
Behalve indicatoren gericht op het beleid worden een aantal indicatoren gepresenteerd die inzicht geven in de kwaliteit en de prestaties van het onderwijsstelsel. Het betreft zowel indicatoren die horen bij de vijf EU doelstellingen als ook:

- de uitgaven aan onderwijsinstellingen per deelnemer in internationaal perspectief;
- de opbrengst van scholen (oordeel Inspectie van het Onderwijs);
- enkele kenmerken van de kwaliteit van het onderwijsproces;
- het oordeel van ouders over de kwaliteit van de school;
- doorstroom van gediplomeerden;
- de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt;
- de situatie op de arbeidsmarkt voor leraren.

Een inhoudelijke bespreking van deze aspecten van het onderwijsstelsel vindt u in de OCW-publicatie 'Bestel in Beeld 2008'.

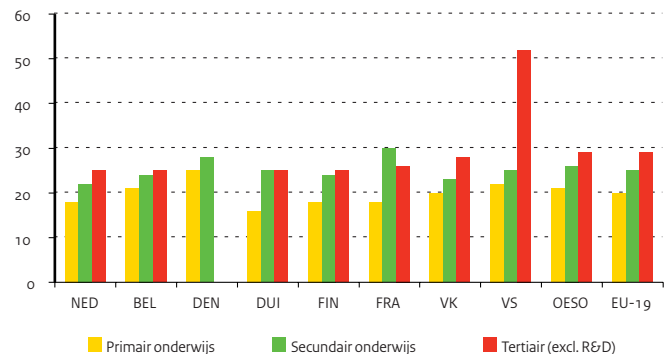
Figuur 2.1 | Stromen in het Nederlandse onderwijs

In procenten van een cohort uitstromende basisonderwijsleerlingen, 2007

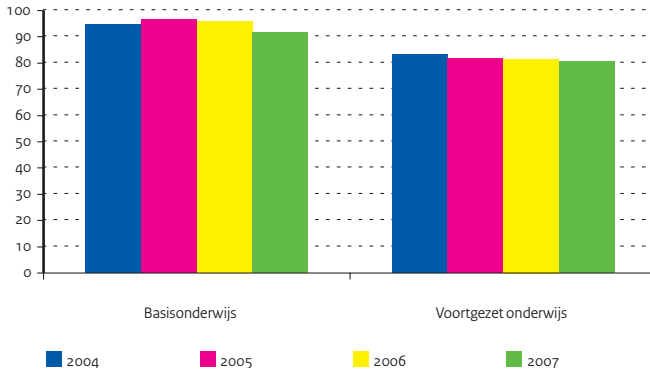
Figuur 2.2 | Uitgaven aan onderwijsinstellingen

Per deelnemer, gerelateerd aan het BBP per hoofd van de bevolking, 2005

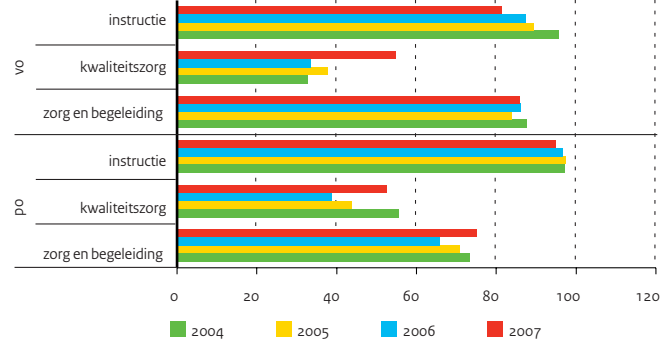
Figuur 2.3 | Opbrengst van scholen (oordeel inspectie)

Percentage scholen met voldoende opbrengsten o.b.v. samenstelling leerling populatie

Figuur 2.4 | Kwaliteitskenmerken scholen

Percentage scholen dat voldoende scoort op kwaliteitskenmerken

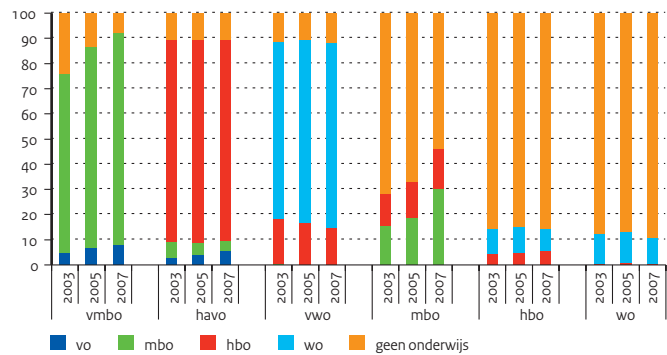
Figuur 2.5 | Oordeel ouders over kwaliteit van school

Rapportcijfer ouders over de kwaliteit van de school van uw kind

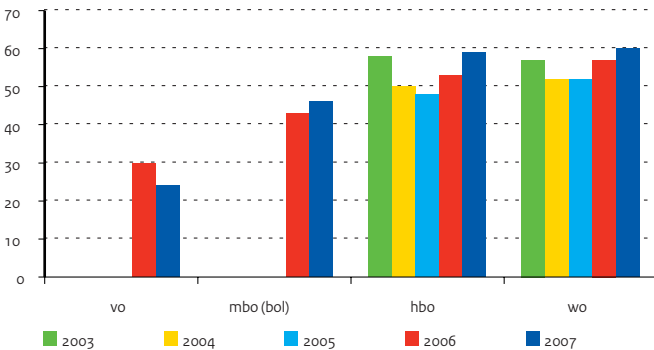
Figuur 2.6 | Doorlopende leerlijn

Procentuele verdeling van gediplomeerden naar bestemming

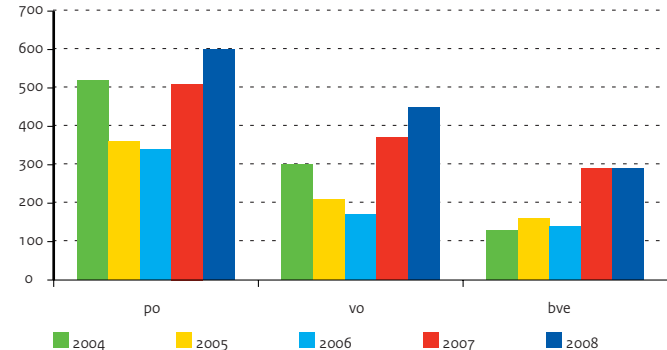
Figuur 2.7 | Aansluiting onderwijs - arbeidsmarkt

Percentage afgestudeerden dat aangeeft dat de opleiding voldoende basis was

Figuur 2.8 | Openstaande vacatures

Aantal vacatures voor leraren en directiepersoneel (gemiddelde per beëindigd schooljaar in fte)

2 | Onderwijs nationaal

Leerlingen en studenten

Deelname aan onderwijs

In 2008 namen ruim 3,7 miljoen leerlingen, deelnemers en studenten deel aan het door het ministerie van OCW en LNV gefinancierde onderwijs. De onderwijsdeelname per leeftijdscategorie is tussen 1990 en 2008 fors gestegen. Dit is vooral zichtbaar rond de 20-jarige leeftijd. In 1990 nam bijna 46 procent van de 20-jarigen deel aan het onderwijs, in 2008 is dit gestegen naar 66 procent. Bijna 1,7 miljoen leerlingen namen in 2008 deel aan het primair onderwijs (po) en ruim 930 duizend leerlingen aan het voortgezet onderwijs (vo). De deelname aan het primair en voortgezet onderwijs blijft door de jaren heen redelijk stabiel. De deelname aan het po en vo wordt voornamelijk bepaald door demografische factoren.

De laatste jaren stijgt de deelname aan het middelbaar beroepsonderwijs (mbo). Het mbo telde in 2007 ruim 500 duizend deelnemers. In 2008 is het aantal mbo-deelnemers met ruim 1 procent gestegen naar meer dan 510 duizend deelnemers.

Ook is de deelname aan het hoger beroepsonderwijs (hbo) en het wetenschappelijk onderwijs (wo) in 2008 opnieuw fors gestegen.

In 2007 namen ruim 370 duizend studenten deel aan het hbo en ruim 210 duizend studenten aan het wo. In 2008 zijn deze aantallen toegenomen tot ruim 380 duizend en 219 duizend studenten.

Binnen het hbo blijft de deelname aan het deeltijdonderwijs de laatste jaren min of meer constant. De stijging is dus vooral te danken aan een toename van het aantal voltijd studenten.

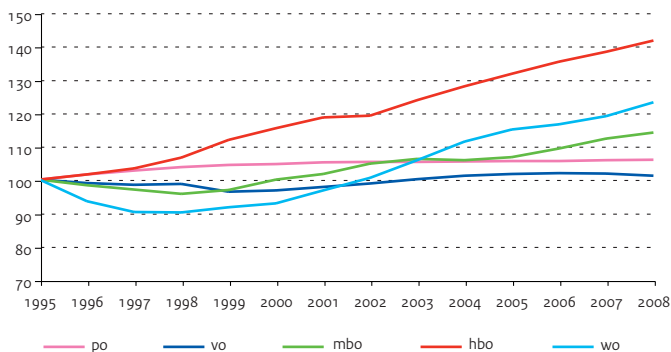
De Nederlander blijft doorleren nadat hij het reguliere onderwijs heeft doorlopen. Dit wordt verder uitgewerkt in de paragraaf over Leven lang leren. Naast het door het ministerie van OCW en LNV bekostigde onderwijs wordt er ook door particuliere instellingen onderwijs verzorgd. Dit thema is verder uitgewerkt in de CBS-bijdrage 'Niet-bekostigd onderwijs'.

Zorgleerlingen

Leerlingen die extra zorg en ondersteuning nodig hebben kunnen dankzij de leerlinggebonden financiering (LGF, ook wel rugzak genoemd) naar het reguliere basisonderwijs of het speciaal basisonderwijs. Deze leerlingen worden dan ambulant begeleid. Voor andere kinderen biedt het speciaal (basis-)onderwijs en voortgezet speciaal onderwijs (so, sbao of vso) betere ontwikkelingskansen. De deelname aan het sbao is gedaald van ruim 50 duizend leerlingen in 2004 naar 44 duizend leerlingen in 2008. De deelname aan het so is ten opzichte van 2007 gedaald en komt daardoor weer dichtbij het aantal so leerlingen in 2004, namelijk ruim 34 duizend leerlingen. Het aantal vso leerlingen is daarentegen fors gestegen van 22 duizend in 2004 naar ruim 31 duizend leerlingen in 2008. Ook het aantal ambulant begeleide leerlingen in zowel het (s)bao als vo is toegenomen. In het (s)bao van bijna 10 duizend leerlingen in 2004 tot bijna 19 duizend leerlingen in 2008. In het vo van bijna 5 duizend leerlingen in 2004 tot 17 duizend leerlingen in 2008. Het aantal leerlingen in het praktijkonderwijs (pro) en leerwegondersteunend onderwijs (lwoo) is tot en met 2007 gegroeid. In 2007 zaten bijna 130 duizend leerlingen in het pro en lwoo, in 2008 is dit echter gedaald naar ruim 125 duizend leerlingen.

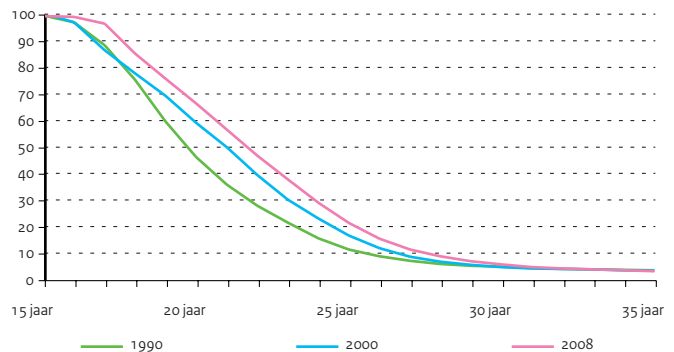
Figuur 2.9 | Ontwikkeling van het aantal deelnemers

Onderwijsdeelnemers (index 1995 = 100) per sector (incl. groen onderwijs).

Figuur 2.10 | Onderwijsdeelname naar leeftijd in Nederland

Deelname aan bekostigd onderwijs als percentage van de totale bevolking

Tabel 2.1 | Onderwijsdeelnemers (aantal x 1.000)

	2004	2005	2006	2007	2008
Totaal	3.621,5	3.649,5	3.676,4	3.705,1	3.725,6
Totaal po	1.656,2	1.658,0	1.658,5	1.661,9	1.663,7
bao	1.549,0	1.549,6	1.548,9	1.552,3	1.553,4
sbao	50,1	48,3	46,3	44,9	44,1
so	34,4	35,4	36,1	36,4	34,5
vso	22,7	24,8	27,1	28,2	31,7
Totaal vo	934,5	939,6	942,5	941,0	934,3
vo excl. zorg	791,3	791,5	793,8	792,1	788,8
zorg (pro en lwoo)	107,1	111,3	112,1	113,5	111,3
vmbo-groen	22,2	22,1	21,5	20,2	19,7
lwoo-groen	13,8	14,6	15,1	15,2	14,5
Totaal vavo	12,9	12,9	12,3	13,5	14,4
Totaal mbo	474,0	478,6	490,1	503,3	511,2
bbl	133,5	124,5	129,4	147,0	159,7
bol-vt	300,2	314,9	322,0	319,0	314,5
bol-dt	15,5	14,3	13,0	11,1	9,9
bol-groen	15,7	16,4	17,0	17,0	16,8
bbl-groen	9,1	8,6	8,8	9,2	10,3
Totaal hbo	345,8	355,9	365,8	373,9	382,9
hbo-vt	280,2	292,2	304,0	312,8	321,3
hbo-dt	65,6	63,8	61,8	61,1	61,6
waarvan hbo-groen	(8,6)	(8,4)	(8,1)	(7,9)	(7,9)
Totaal wo	198,1	204,4	207,2	211,5	219,0
wo	193,6	199,9	202,7	206,8	213,9
wo-groen	4,5	4,5	4,5	4,7	5,1

Bron

OCW (CFI)

Toelichting

- Peildatum 1 oktober
- Aantal leerlingen bao inclusief trekkende bevolking; aantal leerlingen so en vso is inclusief onbezette plaatsen.
- Aantallen hbo omvatten alle ingeschrevenen (bachelor- en masterstudenten); vt (voltijd) en dt (deeltijd) zijn inclusief hbo groen
- Aantallen wo incl. extraneï en deeltijdstudenten

Tabel 2.2 | Ambulant begeleide leerlingen (aantal x 1.000)

	2004	2005	2006	2007	2008
In het (s)bao	9,0	11,8	15,7	18,3	18,6
In het vo	4,6	6,8	10,9	14,4	17,1

Bron

OCW (CFI)

Toelichting

- Leerlingen die vanuit een expertisecentrum begeleid worden

2 | Onderwijs nationaal

Leerlingen en studenten

Verdeling derde leerjaar voortgezet onderwijs

De twee hoofdroutes in het Nederlandse onderwijs zijn de route vmbo-mbo en de route havo/vwo-hbo/wo. In principe hebben de leerlingen na de eerste twee leerjaren van het voortgezet onderwijs (vo) één van de twee routes gekozen. Deze keuze bepaalt in belangrijke mate de leerloopbaan van leerlingen en daarmee ook het uiteindelijke opleidingsniveau dat een leerling zal behalen.

Leerlingen in het derde leerjaar vo zitten in het vmbo, het havo/vwo of behoren tot de categorie zorgleerlingen. In het laatste geval nemen zij deel aan het voortgezet speciaal onderwijs (vso), het praktijkonderwijs (pro) of het leerwegondersteunend onderwijs (lwoo). Het aandeel zorgleerlingen is de laatste jaren bijna verdubbeld, van 9,3 procent in 1990 naar ruim 17 procent in 2007. In 2008 is het aandeel min of meer constant gebleven met 17 procent. Het aandeel vmbo-leerlingen (exclusief lwoo) in het derde leerjaar van het vo was ruim 58 procent in 1990. In 2008 is dit aandeel gedaald naar 40 procent. In het derde leerjaar van het vo was het aandeel havo/vwo-leerlingen in 1990 ruim 32 procent. In 2008 is dit toegenomen tot 43 procent.

Per schoolsoort varieert de verdeling van jongens en meisjes. In het vso, pro en lwoo stijgt het percentage meisjes tussen 1990 en 2005 opvallend. Daarna blijft het redelijk constant. In 1990 was de verhouding tussen jongens en meisjes 64:36. In 2008 bedraagt de verhouding 56:44. Ondanks de toename van het aandeel meisjes vormen de jongens in dit type onderwijs nog de meerderheid. In het derde leerjaar van het vmbo (exclusief lwoo) is het aandeel meisjes 47 procent in 2008, dit is al jaren min of meer constant. In het totaal van havo-3 en vwo-3 vormen meisjes de meerderheid met een aandeel van ruim 52 procent in 2008. Ook deze verhouding is al jaren min of

meer constant. Opvallend is echter dat sinds 1990 het aandeel jongens op de havo sneller is gegroeid dan het aandeel meisjes. In vwo-3 is dit juist andersom.

Deelnemersstromen binnen het onderwijs

Deze paragraaf beschrijft de deelnemersstromen tussen twee opeenvolgende schooljaren (de directe doorstroom).

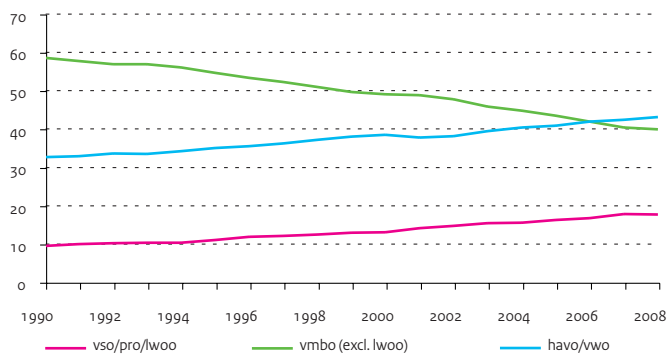
In 2007 zijn ruim 198 duizend leerlingen uit het voortgezet onderwijs (vo) uitgestroomd (met en zonder diploma). Daarvan is 50 procent doorgestroomd naar het middelbaar beroepsonderwijs (mbo), 18 procent naar het hoger beroepsonderwijs (hbo) en ruim 11 procent naar het wetenschappelijk onderwijs (wo). De overige leerlingen zijn voor het grootste gedeelte uit het bekostigde onderwijs gestroomd en een klein gedeelte is teruggeplaatst in het voortgezet speciaal onderwijs (vso, in tabel onder po). De doorstroom vanuit het voortgezet onderwijs naar vervolgonderwijs is de laatste jaren toegenomen.

In 2008 stroomt van de vmbo-gediplomeerden ongeveer 71 procent door naar de beroepsopleidende leerweg (bol) in het mbo en 12 procent naar de beroepsbegeleidende leerweg (bbl). Van de havo/vwo-gediplomeerden stroomt 86 procent door naar het hoger onderwijs. De laatste jaren blijft het percentage van de havo/vwo-gediplomeerden dat doorstroomt naar het hoger onderwijs redelijk constant.

Van de bijna 165 duizend deelnemers die het mbo in 2007 hebben verlaten (met en zonder diploma) is 14 procent doorgestroomd naar het hbo. De rest volgde het jaar erop geen bekostigd onderwijs meer. Het mbo, hbo en wo gelden veelal als eindonderwijs. Ongeveer 9 procent van de afgestudeerden in het hoger onderwijs studeert verder in hbo of wo.

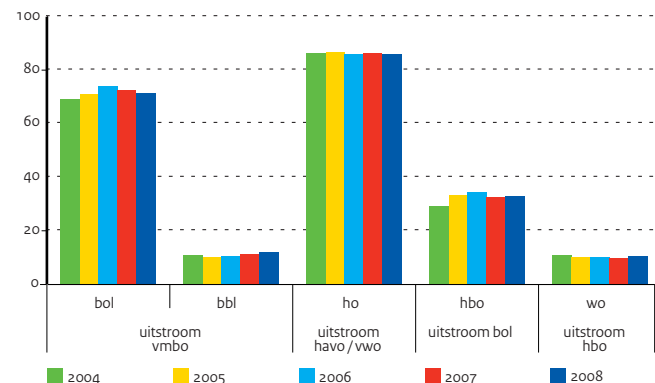
Figuur 2.11 | Verdeling in het 3e leerjaar vo

In procenten van het totaal aantal leerlingen (incl. groen onderwijs)

Figuur 2.12 | Deelnemersstromen naar vervolgonderwijs

In procenten van g ediplomeerden uit voorafgaand onderwijs (incl. groen onderwijs)

Tabel 2.3 | Deelname derde leerjaar vo naar geslacht (aantal x 1.000)

		1990	2000	2004	2005	2006	2007	2008
totaal		203,1	203,8	210,9	213,8	212,3	208,9	208,0
vso (15 jr)	jongens	1,2	2,2	2,8	3,2	3,4	3,8	4,1
	meisjes	0,6	1,0	1,3	1,5	1,5	1,6	1,7
pro (15 jr)	jongens	1,4	2,4	3,4	3,6	3,5	3,5	3,3
	meisjes	0,8	1,4	2,2	2,4	2,3	2,4	2,3
lwoo	jongens	9,5	11,8	12,6	12,9	13,0	13,3	12,9
	meisjes	5,4	7,5	10,0	10,9	11,5	12,2	11,9
vmbo (excl. lwoo)	jongens	62,3	51,7	48,9	48,6	46,9	44,7	43,9
	meisjes	56,2	47,7	45,1	43,8	41,7	39,3	38,6
havo	jongens	16,3	20,1	22,0	22,4	23,1	22,9	22,8
	meisjes	18,3	22,3	23,1	23,6	23,7	23,5	23,6
vwo	jongens	15,1	16,1	18,3	18,8	19,2	19,1	19,6
	meisjes	16,1	19,6	21,1	22,2	22,5	22,7	23,2

Bron

OCW (CFI)

Toelichting

- Inclusief groen onderwijs en exclusief vavo
- vso en pro: 15-jarige leerlingen
- pro: t/m 2001 svo mlk (15 jr)
- lwoo: t/m 1999 leerlingen uit ivbo, voor 2002 leerlingen uit svo lom (15 jr)

Tabel 2.4 | Directe stromen tussen onderwijssoorten (aantal x 1.000)

van	naar	po	vo	mbo	hbo	wo	geen onderwijs
po	1999		190,2	0,5			11,9
	2002		197,6	1,0			12,5
	2005		196,5	0,9			15,4
	2007		190,2	1,0			15,1
vo	1999	1,4		83,5	33,1	17,5	60,6
	2002	1,8		83,3	29,8	17,0	67,2
	2005	2,2		95,3	34,7	21,1	44,0
	2007	1,7		100,6	36,2	22,3	37,8
mbo	1999				18,5		138,2
	2002				16,2		174,4
	2005				21,3		131,6
	2007				23,1		141,4
hbo	1999					6,8	74,2
	2002					8,7	87,2
	2005					9,0	86,3
	2007					9,1	93,4
wo	1999				3,0		32,8
	2002				3,4		32,7
	2005				4,0		38,5
	2007				4,1		45,3
geen onderwijs	1999	212,0	10,5	78,3	40,9	13,2	
	2002	211,3	10,3	120,5	47,7	16,2	
	2005	213,3	5,4	61,4	45,1	17,7	
	2007	210,5	6,3	75,6	46,5	20,6	

Bron

OCW (CFI: Onderwijsmatrices)

Toelichting

- Cijfers betreffen zowel gediplomeerden als ongediplomeerden
- Stromen tussen onderwijssectoren zijn alleen directe stromen
- Kleine stromen tussen onderwijssectoren zijn niet opgenomen: bijv. van mbo naar vo
- Inclusief groen onderwijs
- Stromen van en naar educatie zijn opgenomen onder geen onderwijs
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

2 | Onderwijs nationaal

Leerlingen en studenten

Slaagkans en verblijfsduur

De verwachte slaagkans is het verwachte percentage van de ingestroomde leerlingen/studenten dat uiteindelijk een diploma haalt in de betreffende onderwijssector. De verwachte slaagkans in 2008 van leerlingen in het voortgezet onderwijs (vo) is net zoals in 2007 85 procent. In 2004 was de verwachte slaagkans voor leerlingen in het vo nog 79 procent. Voor leerlingen in het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) is de slaagkans in 2008 gelijk aan die van 2007: 74 procent. De slaagkans in het hoger beroepsonderwijs (hbo) is in 2008 met 1 procentpunt gedaald ten opzichte van 2007 naar 68 procent. In het wetenschappelijk onderwijs (wo) is de slaagkans met 2 procentpunten gedaald naar 69 procent in 2008. Ook ten opzichte van 2004 is de verwachte slaagkans in het hbo en het wo afgenomen. De verwachte verblijfsduur van gediplomeerden in het vmbo, havo en vwo blijft sinds 2004 redelijk constant. Het gaat hier om het gemiddelde aantal jaren dat een deelnemer onderwijs geniet.

In het vmbo is de gemiddelde verblijfsduur in 2008 4,1 jaar, in het havo 5,3 en in het vwo 6,2 jaar. De verwachte verblijfsduur is in alle onderwijssoorten langer dan de nominale duur. De verwachte verblijfsduur in het hbo is in de periode 2004-2007 licht gestegen en blijft in 2008 onveranderd op 4.6. In het wo is de verwachte verblijfsduur gemiddeld 5,5 jaar in 2008. In de periode 2004-2007 was er sprake van een lichte daling tot 5,4 jaar. In 2006 is de totale verwachte onderwijsduur van een 5-jarige leerling ruim 17 jaar. In het Hoofdstuk 'Onderwijs internationaal' wordt de totale verwachte onderwijsduur van 5-jarige leerlingen in internationaal perspectief beschreven.

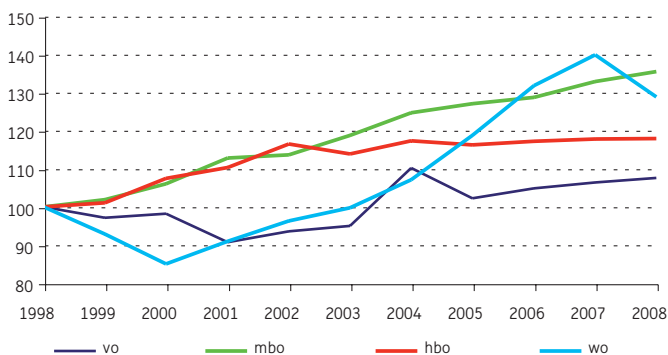
Gediplomeerden

In de periode van 1998 tot en met 2008 is in alle sectoren het aantal gediplomeerden gestegen. In 2008 haalden 420 duizend jongeren een diploma, verdeeld over ruim 178 duizend gediplomeerden in het voortgezet onderwijs, 153 duizend in het mbo en 90 duizend in het hoger onderwijs. Jongeren die een diploma halen op havo/vwo of mbo 2 niveau zijn in het bezit van een startkwalificatie. Jongeren die niet in het bezit zijn van een startkwalificatie en die geen onderwijs volgen worden aangemerkt als voortijdig schoolverlaters. In de themaparagraaf 'Voortijdig schoolverlaters' wordt dit onderwerp verder uitgewerkt.

De doorstroom nam over de gehele linie van de gediplomeerden naar vervolgonderwijs de afgelopen jaren toe. Meer mensen leren langer, hierdoor zal het opleidingsniveau van de bevolking stijgen.

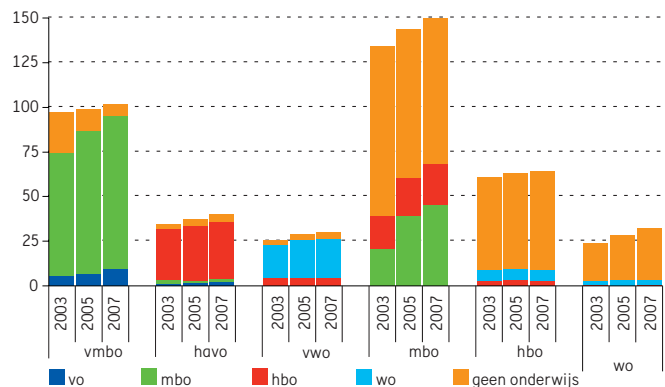
Figuur 2.13 | Ontwikkeling aantal gediplomeerden

Per onderwijssector, index met 1998 = 100 (incl. groen onderwijs)

Figuur 2.14 | Gediplomeerden naar bestemming

Verdeling over bestemmingen, aantal x 1.000 (incl. groen onderwijs)

Tabel 2.5 | Verwachte slaagkans (in procenten)

	2004	2005	2006	2007	2008
vo	79	82	84	85	85
mbo	--	74	71	74	74
hbo	74	73	72	69	68
wo	74	70	69	71	69

Bron

OCW (CFI)

Toelichting

- Het verwachte percentage van de ingestroomde leerlingen/studenten dat uiteindelijk een diploma haalt in de betreffende onderwijssector
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

Tabel 2.6 | Verwachte verblijfsduur gediplomeerden (in jaren)

	2004	2005	2006	2007	2008
vmbo	4,1	4,1	4,1	4,1	4,1
havo	5,2	5,2	5,3	5,3	5,3
vwo	6,1	6,1	6,2	6,2	6,2
hbo	4,4	4,5	4,5	4,6	4,6
wo	5,8	5,6	5,5	5,4	5,5

hbo: in de berekening is alleen het eerst behaalde bachelor-diploma meegerekend.
 wo: in de berekening is alleen het eerst behaalde doctoraalof master-diploma meegerekend.

Bron

OCW (CFI)

Toelichting

- Het gemiddeld aantal jaren dat een deelnemer onderwijs geniet
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

hbo: in de berekening is alleen het eerst behaalde bachelor-diploma meegerekend.
 wo: in de berekening is alleen het eerst behaalde doctoraalof master-diploma meegerekend.

Bron

OCW (CFI)

Toelichting

- Gediplomeerd in het schooljaar dat eindigt in vermeld jaar
- Voor mbo in 2007: geraamde aantallen uit Referentieraming 2008
- Inclusief groen onderwijs en vavo Startkwalificatie: diploma behaald op niveau havo, vwo of mbo 2
- Verhoging aantal wo-gediplomeerden tengevolge van uifaseren oude structuur in 2007.
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

Tabel 2.7 | Gediplomeerden met en zonder startkwalificatie (aantal x 1.000)

	2004	2005	2006	2007	2008
Zonder startkwalificatie					
vo (vmbo)	115,3	100,2	102,6	102,8	100,4
vmbo (bl+kl)	68,9	53,6	54,7	53,9	51,4
vmbo (gl+tl)	46,4	46,6	47,9	48,9	49,1
mbo (niveau 1)	12,5	12,3	12,7	13,4	13,4
bbl	5,7	5,0	4,6	5,1	5,9
bol-vt	6,3	6,6	7,5	7,6	7,0
bol-dt	0,5	0,7	0,6	0,6	0,5
Met startkwalificatie					
vo (havo/vwo)	67,3	69,1	71,1	73,5	77,8
havo	38,8	39,2	40,5	42,0	44,1
vwo	28,5	29,8	30,6	31,5	33,8
mbo (niveau 2 t/m 4)	128,4	131,3	132,8	136,7	139,7
bbl	54,9	51,5	48,1	48,1	52,2
bol-vt	70,1	76,4	81,2	85,2	84,1
bol-dt	3,4	3,3	3,4	3,4	3,4
hbo	59,8	59,2	59,6	60,0	60,0
hbo-vt	48,2	47,3	48,3	50,1	50,4
hbo-dt	11,5	11,8	11,3	9,9	9,6
wo	23,9	26,5	29,4	31,2	28,7

Opleidingsniveau

Het opleidingsniveau van de bevolking (25- tot en met 64-jarigen) blijft door de jaren heen stijgen. Het aandeel 25-64 jarigen met een diploma op het niveau van de startkwalificatie (minimaal een diploma op havo/vwo of mbo 2 niveau) is toegenomen van 63 procent in 1997 tot 71 procent in 2007. Bovendien heeft 18 procent een diploma op hoger beroepsonderwijs (hbo) niveau gehaald, en 11 procent heeft een diploma in het wetenschappelijk onderwijs (wo). De stijging van het opleidingsniveau van de bevolking is duidelijk zichtbaar bij jongeren in de leeftijd 25-34 jaar. In 2007 had 23 procent van hen een diploma op hbo niveau behaald. In 1997 was dit nog 15 procent. Bovendien is in dezelfde periode het aandeel 25-34 jarigen met een diploma in het wo gestegen van 9 naar 13 procent.

Arbeidsparticipatie en werkloosheid

De arbeidsparticipatie van de Nederlandse bevolking is in de periode 1997-2007 toegenomen. Het aandeel 25-64 jarige Nederlanders met een betaalde baan is in deze periode toegenomen van 65 tot 72 procent. Dit komt vooral doordat steeds meer vrouwen kiezen voor werk. Ook volgt de arbeidsparticipatie de conjunctuur. Na een korte periode van laagconjunctuur is de economische situatie sinds 2005 weer verbeterd. Daarmee neemt ook de arbeidsparticipatie toe. Dit is te zien bij alle opleidingsniveaus. De arbeidsparticipatie stijgt naarmate men hoger is opgeleid. Zo hadden 25-64 jarigen met een hbo- of wo-diploma in 2007 bijna tweemaal zo vaak betaald werk als hun leeftijdsgenoten die alleen het basisonderwijs hebben doorlopen.

Het werkloosheidspercentage is de afgelopen jaren gedaald. Gemiddeld was 4 procent van de 25- tot en met 64-jarigen werkloos in 2007. Ook hier bestaan verschillen tussen de opleidingsniveaus. Een diploma in hoger onderwijs biedt de beste garantie op betaald werk. Onder 25-64 jarigen met een hbo- of wo-diploma was het werkloosheidspercentage respectievelijk 2 en 3 procent in 2007. Bij degenen met uitsluitend basisonderwijs of een diploma op vmbo/mbo 1 niveau was dit percentage 7 en 5 procent.

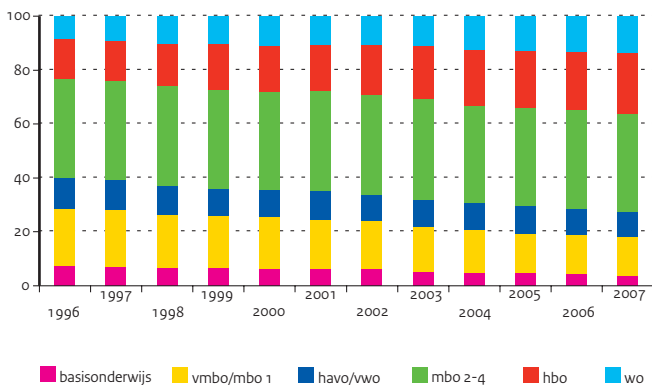
Geslacht

De arbeidsparticipatie is bij mannen groter dan bij vrouwen. Deze verschillen bestaan vooral bij de laagste opleidingsniveaus. Zo had 27 procent van de 25-64 jarige vrouwen met uitsluitend basisonderwijs een betaalde baan in 2007. Bij mannen was dit 62 procent. Dit komt omdat maar weinig lager opgeleide vrouwen participeren op de arbeidsmarkt. Naarmate het opleidingsniveau toeneemt, worden de verschillen in arbeidsparticipatie tussen mannen en vrouwen kleiner.

In 2007 waren vrouwen wat vaker werkloos dan hun mannelijke leeftijdsgenoten. Dit geldt voor alle opleidingsniveaus. Bij mannen bestaan weinig verschillen in het werkloosheidspercentage tussen de opleidingsniveaus. Bij vrouwen zijn de verschillen groter. Voor 25-64 jarige vrouwen met een hbo-diploma was het werkloosheidspercentage met 3 procent relatief laag. Dit in tegenstelling tot hun vrouwelijke leeftijdsgenoten met uitsluitend basisonderwijs of een diploma vmbo/mbo 1 waar dit percentage respectievelijk 9 en 8 procent bedraagt.

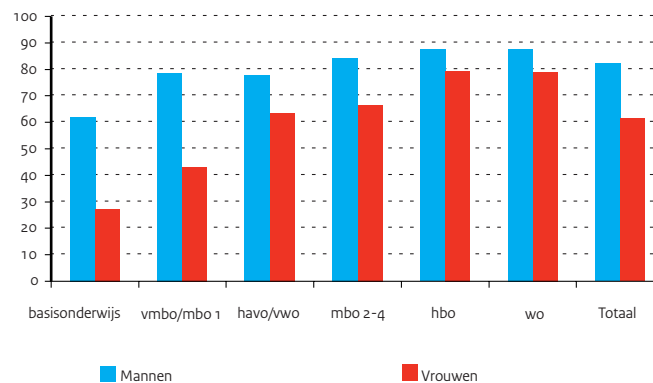
Figuur 2.15 | Opleidingsniveau Nederlandse bevolking

Verdeling van 25-34 jarige bevolking, naar opleidingsniveau

Figuur 2.16 | Netto arbeidsparticipatie naar geslacht

In procenten van 25-64 jarige bevolking, naar opleidingsniveau, 2007

Tabel 2.8 | Opleidingsniveau Nederlandse bevolking (leeftijd 25-64 jaar)

	1997	2000	2004	2005	2006	2007
Bevolking (aantal x 1.000)	8.585	8.856	8.996	9.003	9.007	9.006
Percentage van totaal	99,7	99,5	99,0	99,0	98,9	98,9
basisonderwijs	11,6	11,1	8,8	8,2	7,9	7,6
vmbo/mbo 1	25,0	23,6	21,3	20,8	20,4	19,9
havo/vwo	8,0	8,1	8,4	8,3	7,9	7,9
mbo 2-4	33,1	32,1	32,7	33,3	34,0	34,2
hbo	14,4	15,8	17,6	17,6	17,8	18,2
wo	7,7	8,8	10,2	10,7	10,9	11,1

Bron

CBS (Enquête Beroepsbevolking)

Toelichting

Aandeel 'in procenten' naar opleidingsniveau

vmbo/mbo 1: inclusief avo-onderbouw

hbo: inclusief wo-bachelor

Tabel 2.9 | Arbeidsparticipatie en werkloosheid Nederlandse bevolking (leeftijd 25-64 jaar)

	1997	2000	2004	2005	2006	2007
A) Netto arbeidsparticipatie						
Totaal	65	69	68	69	70	72
basisonderwijs	37	42	41	40	41	43
vmbo/mbo 1	53	56	57	57	58	59
havo/vwo	67	72	68	67	68	70
mbo 2-4	72	75	73	73	74	76
hbo	78	81	80	81	82	84
wo	85	88	82	82	83	84
B) Werkloosheidspercentage						
Totaal	6,0	3,3	5,5	5,7	4,8	3,9
basisonderwijs	13	7	11	11	10	7
vmbo/mbo 1	8	4	7	7	6	5
havo/vwo	7	4	6	7	7	6
mbo 2-4	4	3	5	5	4	4
hbo	4	3	4	4	3	2
wo	5	2	5	5	4	3

Bron

CBS (Enquête Beroepsbevolking)

Toelichting

Aandeel 'in procenten' naar opleidingsniveau

Netto arbeidsparticipatie: werkzame beroepsbevolking 'in procenten' van de bevolking

Werkloosheidspercentage: percentage van de beroepsbevolking dat niet werkt

De Enquête Beroepsbevolking is een steekproefonderzoek onder personen die in Nederland wonen, met uitzondering van personen in instellingen en tehuizen.

Er wordt informatie verzameld over de situatie van personen op de arbeidsmarkt.

Instellingen en personeel

Aantal instellingen

Het aantal instellingen in het primair en voortgezet onderwijs neemt de laatste jaren licht af. In het (voortgezet) speciaal onderwijs ((v)so) neemt het aantal vestigingen vanaf 2002 toe. Hiervoor zijn twee redenen. De Justitiële Jeugd Inrichtingen (JJI's) worden vanaf 2002 als onderwijsinstelling gezien. Daarnaast is door een wijziging van de Wet op de Expertise Centra (WEC) vanaf augustus 2003 het voor (v)so-scholen formeel mogelijk geworden nevenvestigingen op te richten.

Het aantal instellingen voor beroeps- en volwasseneneducatie en het wetenschappelijk onderwijs is de laatste jaren nagenoeg gelijk gebleven. In het hoger beroepsonderwijs is een daling waarneembaar in de periode 1999-2004. Deze daling in het aantal instellingen is het gevolg van fusies. Hierbij moet wel de kanttekening geplaatst worden dat er alleen naar instellingen gekeken wordt en niet naar het aantal vestigingen.

Gemiddelde omvang van instellingen

Instellingen in het primair onderwijs telden in 2008 gemiddeld 221 leerlingen. De gemiddelde schoolgrootte in het primair onderwijs blijft de laatste jaren langzaam toenemen. De gemiddelde instelling in het voortgezet onderwijs telde 1391 leerlingen in 2008. De gemiddelde omvang van de hogescholen is sterk gestegen tot 10.416 studenten in 2008. De oorzaak hiervan is niet alleen gelegen in de schaalvergroting (fusies), maar ook in de toename van het aantal hbo-studenten.

Personeel

De werkgelegenheid in het onderwijs (po, vo en bve) bedraagt in 2008 bijna 260 duizend voltijdbanen. Dat betekent dat in één jaar de werkgelegenheid met ruim 2 duizend voltijdbanen gestegen is. In deze sectoren is ook het aandeel 50-plussers vorig jaar weer toegenomen. Het aandeel 50-plussers is - met 49% - het hoogst in de bve-sector.

Het aandeel vrouwen in het onderwijs blijft nog steeds toenemen. Het onderwijzend personeel in het primair onderwijs bestaat voor ruim 80 procent uit vrouwen. Van de directeuren is ruim een kwart vrouw.

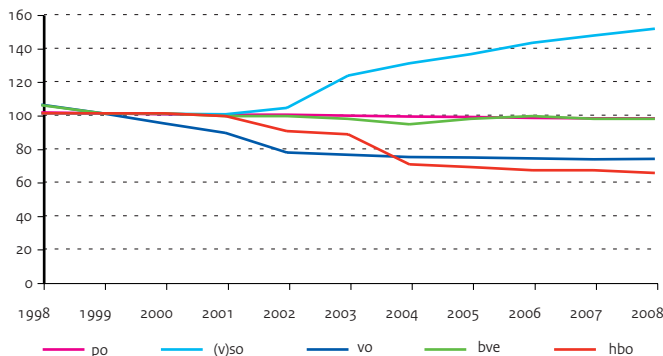
In het voortgezet onderwijs is het aandeel vrouwelijke docenten 43 procent. Het aandeel vrouwelijke directeuren in het voortgezet onderwijs is ruim 21 procent.

Het aandeel vrouwelijke docenten in het middelbaar beroepsonderwijs en de volwasseneneducatie is al een aantal jaren redelijk stabiel, zo'n 44 procent. Het aandeel vrouwelijke directieleden is in deze sector ruim 30 procent.

In alle drie de sectoren is het aandeel vrouwelijke docenten hoger dan het aandeel vrouwelijke directeuren. De laatste jaren is in deze sectoren echter wel een (flinke) stijging te zien van het aandeel vrouwelijk directeuren.

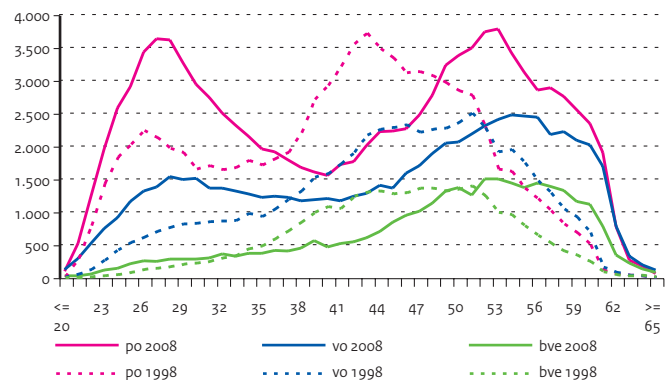
Figuur 2.17 | Aantal instellingen

Index met 1999=100 (bij (v)so betreft het vestigingen)

Figuur 2.18 | Leeftijdverdeling van docenten

Aantal fte's per leeftijdsjaar, 1998 en 2008

Tabel 2.10 | Onderwijsinstellingen, aantal en omvang

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Aantal onderwijsinstellingen					
po scholen	7.625	7.602	7.572	7.540	7.534
vo scholen	656	654	650	645	647
bve	58	60	61	60	60
hbo	39	38	37	37	36
wo	12	12	12	12	12
B) Gemiddelde omvang van onderwijsinstellingen					
po scholen	217	218	219	220	221
vo scholen	1.370	1.381	1.394	1.404	1.391
bve	7.744	7.561	7.613	7.952	8.068
hbo	8.647	9.146	9.666	9.894	10.416
wo	16.132	16.662	16.890	17.230	17.823

Bron

OCW (CFI)

Toelichting

- Exclusief groen onderwijs

 B) Aantal onderwijsdeelnemers volgens
 Tabel 2.1 gedeeld door aantal instellingen

Tabel 2.11 | Personeel

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Personeelssterkte in (fte's x 1.000)					
po	129,3	130,4	131,5	132,0	133,5
vo	81,9	82,8	84,4	85,8	86,4
bve	37,0	36,5	37,1	38,5	38,6
hbo	24,0	24,5	25,6	27,4	--
wo	38,4	36,9	36,6	36,9	--
B) Percentage 50 jaar en ouder (op basis van fte's)					
po	31,7	33,8	35,4	36,8	37,7
vo	42,1	42,6	43,0	43,7	44,9
bve	42,8	44,7	46,3	46,8	49,0
hbo	39,4	39,6	39,6	39,8	--
wo	28,9	27,5	27,7	28,0	--
C) Percentage vrouwen (op basis van fte's)					
po	72,8	73,4	74,5	75,6	76,5
vo	38,9	40,2	41,4	42,5	43,1
bve	46,9	47,1	47,7	48,6	48,6
hbo	43,5	45,5	46,1	47,3	--
wo	38,1	39,0	39,5	40,2	--

Bron

Diverse bronnen; zie volgende hoofdstukken

Toelichting

- Totaal personeel, dus zowel

 directie-, onderwijzend als onderwijs
 ondersteunend personeel.

 - Personeel wo: onderwijs+onderzoek en
 incl. 3e geldstroom

- Exclusief groen onderwijs

Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel D

Instellingen en personeel

Vacatures

In het primair onderwijs stijgt het aantal openstaande vacatures. Waren er in het schooljaar 2006-2007 nog 630 openstaande vacatures. In het schooljaar 2007-2008 is dat gestegen naar 720. Deze stijging wordt vooral veroorzaakt door een stijging van het aantal openstaande vacatures voor leraren. In het schooljaar 2007-2008 waren er in het primair onderwijs ruim 400 openstaande vacatures voor leraren. Bijna 100 meer dan in het schooljaar daarvoor. De problemen zijn ongelijk over scholen verdeeld. Scholen in de grote steden hebben meer openstaande vacatures dan scholen in de rest van het land. Vooral in Amsterdam en Utrecht, en in iets mindere mate in Almere, staan meer vacatures open. Daarnaast hebben ook scholen in het speciaal onderwijs meer openstaande vacatures dan scholen in het basisonderwijs.

In het voortgezet onderwijs is het aantal openstaande vacatures gestegen van 430 in het schooljaar 2006-2007 naar 530 in het schooljaar 2007-2008. Ook in het voortgezet onderwijs wordt de stijging vooral veroorzaakt door een stijging van het aantal openstaande vacatures voor leraren. In het schooljaar 2007-2008 stonden er gemiddeld bijna 100 vacatures meer open dan in het schooljaar daarvoor. Ook in het voortgezet onderwijs zijn er aanzienlijke regionale verschillen.

Het aantal openstaande vacatures in de bve-sector (het middelbaar beroeps-onderwijs en volwasseneneducatie) is licht gestegen. Van 550 in het schooljaar 2006-2007 naar 600 in het schooljaar 2007-2008. In deze sector wordt de stijging van het aantal openstaande vacatures veroorzaakt door het onderwijsondersteunend personeel.

Arbeidsmarktsituatie pasafgestudeerden lerarenopleiding

Twee derde (66 procent) van de leraren die in 2007 zijn afgestudeerd aan de lerarenopleiding basisonderwijs had in oktober 2007 direct na afstuderen een baan in het onderwijs. In april 2008 is dat percentage gestegen naar 79 procent. Voor de afgestudeerde leraren uit 2006 waren deze percentages respectievelijk 64 en 74 procent.

Van de leraren die in 2007 zijn afgestudeerd aan de lerarenopleiding voortgezet onderwijs, had ruim twee derde (68 procent) direct na afstuderen een baan in het onderwijs. Een half jaar later is dat gestegen naar 74 procent. Vier van de vijf leraren die in 2007 zijn afgestudeerd aan de universitaire lerarenopleiding had direct in oktober 2007 een baan in het onderwijs. Voor afgestudeerden uit 2006 was dat 84 procent.

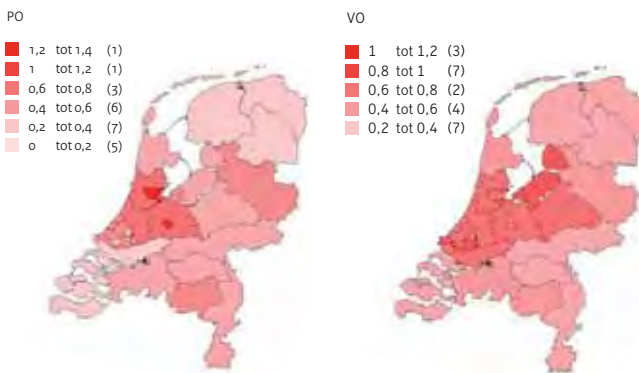
Voor afgestudeerden van de lerarenopleiding geldt dat de arbeidsmarktsituatie verschilt per regio. In Groningen, Friesland en Drenthe had bijvoorbeeld in april 2008 maar tussen de 65 en 70 procent van de afgestudeerde leraren uit 2007 een baan in het onderwijs. In de Randstad ligt dit percentage tussen de 80 en 90 procent.

Ziekteverzuim in primair en voortgezet onderwijs

Het ziekteverzuim in primair en voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs is sinds 2003 sterk gedaald. In het basisonderwijs van 6,8 procent in 2003 naar 5,9 procent in 2007, in het voortgezet onderwijs van 5,8 procent naar 5,1 procent en in het middelbaar beroepsonderwijs van 7,2 procent naar 5,7 procent. In het hoger onderwijs en de onderzoeksinstituten is het ziekteverzuim de laatste jaren redelijk stabiel.

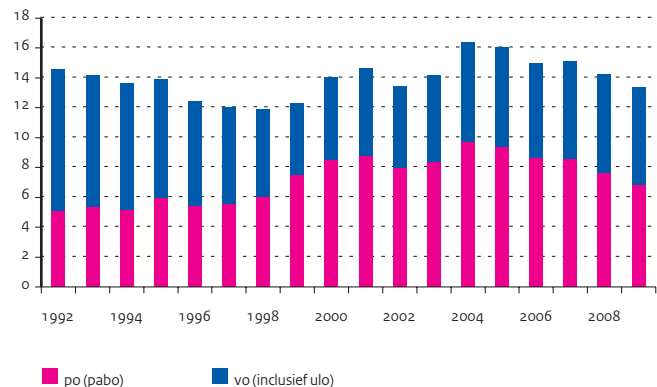
Figuur 2.19 | Onvervulde vacatures in po en vo

Als percentage van de werkgelegenheid, 2007

Figuur 2.20 | Instroom in de lerarenopleiding

Aantal x 1.000

Tabel 2.12 | Openstaande vacatures (gemiddelde beëindigde schooljaar in fte's)

	2004	2005	2006	2007	2008
Primair onderwijs (totaal)	620	420	410	630	720
Directiepersoneel	210	150	150	180	190
Leraren	310	210	190	330	410
Onderwijsondersteunend personeel	100	60	70	120	120
Voortgezet onderwijs (totaal)	360	270	210	430	530
Directiepersoneel	50	30	20	50	50
Leraren	250	180	150	320	400
Onderwijsondersteunend personeel	60	60	40	60	80
Bve-sector (totaal)	220	270	250	550	600
Directiepersoneel	20	10	10	20	20
Leraren	110	150	130	270	270
Onderwijsondersteunend personeel	90	110	110	260	310
Totaal po, vo en bve	1.200	960	870	1.610	1.850
Waarvan leraren	670	540	470	920	1.080

Bron

Regioplan, Arbeidsmarktbarometers primair onderwijs, voortgezet onderwijs en beroepsonderwijs en volwasseneneducatie

Toelichting

- Het gemiddeld aantal openstaande vacatures in het schooljaar dat eindigt in genoemd jaar

Tabel 2.13 | Eerstejaars en afgestudeerden van de lerarenopleiding

	2004	2005	2006	2007	2008
Eerstejaars lerarenopleiding bao	9.390	8.690	8.550	7.670	6.880
voltijd	7.710	7.330	7.450	6.750	6.070
deeltijd	1.680	1.360	1.100	920	810
Gediplomeerden lerarenopleiding bao	6.990	7.190	7.230	7.130	6.510
voltijd	5.430	5.250	5.140	5.400	5.000
deeltijd	1.560	1.940	2.090	1.730	1.510
Eerstejaars lerarenopleidingen vo (hbo: eerstejaars, ulo: ingeschrevenen)	6.650	6.320	6.550	6.570	6.500
hbo-vt	4.070	4.040	4.230	4.240	4.160
hbo-dt	1.560	1.230	1.280	1.250	1.240
ulo	1.020	1.050	1.040	1.080	1.100
Gediplomeerden lerarenopleidingen vo	4.900	4.860	4.790	4.650	4.600
hbo-vt	2.320	2.190	2.120	2.360	2.350
hbo-dt	1.980	1.990	1.950	1.660	1.640
ulo	600	680	720	630	610

Bron

OCW (CFI: 1 cijfer HO 2007)

Toelichting

Ulo: universitaire lerarenopleiding
Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel D

Tabel 2.14 | Ziekteverzuim in het onderwijs

	2003	2004	2005	2006	2007
bao	6,8	6,5	5,9	5,8	5,9
so	7,6	7,2	6,4	6,3	6,8
vo	5,8	5,6	5,4	5,0	5,1
mbo	7,2	5,7	5,9	5,8	5,7
hbo	4,9	4,7	4,5	4,5	4,5
wo	2,9	2,9	3,4	3,2	3,1
Onderzoeksinstellingen	2,9	3,0	2,9	2,7	3,0

Bron

Regioplan Beleidsonderzoek, VO-raad, VSNU, HBO-raad, KNAW, WVOI en het Arboservicepunt BVE

Toelichting

- Percentage van de totale arbeidstijd die men door ziekte niet heeft gewerkt.
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel D

2 | Onderwijs nationaal

Uitgaven

Nationale uitgaven aan onderwijs

De totale onderwijsuitgaven bestaan uit de publieke en private uitgaven aan onderwijsinstellingen en uit de publieke uitgaven aan huishoudens, bedrijven en non-profit instellingen. De uitgaven die buiten de onderwijsinstellingen om gaan zoals de uitgaven aan boeken, leermiddelen, overige schoolmaterialen en openbaar vervoer tussen huis en school gaan zijn niet in de totale onderwijsuitgaven opgenomen. Alleen de uitgaven voor onderwijsinstellingen die regulier onderwijs geven of ondersteunen zijn hier zichtbaar.

De onderwijsuitgaven op deze pagina's worden weergegeven volgens verschillende definities, namelijk de totale overheidsuitgaven aan onderwijs, de nationale uitgaven aan onderwijsinstellingen, de totale nationale uitgaven aan onderwijs en de OCW-uitgaven voor onderwijs.

Revisie onderwijsstatistiek door het CBS

In 2008 zijn de onderwijsuitgaven door het CBS gereviseerd. De belangrijkste wijzigingen betreffen het opnemen van de uitgaven van huishoudens en bedrijven aan particuliere opleidingen aan particulier onderwijs (in 2006 bijna 1,2 miljard euro) en de uitgaven van bedrijven voor duale leerlingen en stagiaires (in 2006 bijna 1,7 miljard euro). Daarnaast is de bestaande statistiek kritisch bekeken en dit heeft tot diverse verbeteringen geleid. Dit heeft in 2006 geleid tot een verhoging van de totale onderwijsuitgaven van 1,2 miljard euro. Door de revisie bijvoorbeeld wordt het eerder gepresenteerde cijfer voor 2006 van de nationale uitgaven aan onderwijsinstellingen als percentage van het BBP 0,6 procentpunt hoger dan in de vorige editie van Kerncijfers. Een nadere toelichting op de aansluiting van de onderwijsuitgaven van OCW op de internationale definities wordt gegeven in de bijlage.

Financieringsstromen

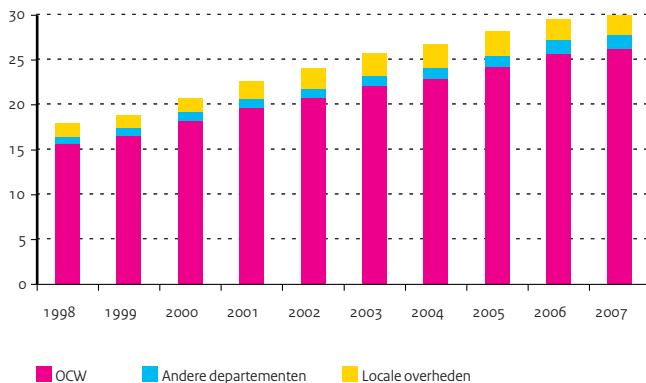
Naast de rechtstreekse bekostiging door het ministerie van OCW krijgen onderwijsinstellingen inkomsten via gemeenten (onder andere van OCW voor educatie en voor de huisvesting van primair en voortgezet onderwijs) en van de onderwijsdeelnemers zelf. De laatste betreffen de cursus- en collegegelden die aan de regionale opleidingen centra (ROC's) en instellingen voor hbo en wo worden betaald.

OCW-uitgaven als percentage van het BBP

De totale OCW-uitgaven aan onderwijs bedroegen in 2008 ruim 28 miljard euro. Dit is inclusief studiefinanciering en wo-onderzoek. Deze OCW-uitgaven wijken af van de CBS-cijfers, die op de OESO-definitie zijn gebaseerd. In 2008 bedroegen de onderwijsuitgaven van OCW 4,8 procent van het BBP (meest recente cijfers). Dit is een stijging van 0,1 procentpunt ten opzichte van 2007. De onderwijsuitgaven van OCW bedroegen in 2008 18,8 procent van de rijksuitgaven. Dit is een stijging van circa 0,5 procentpunt in vergelijking met 2007.

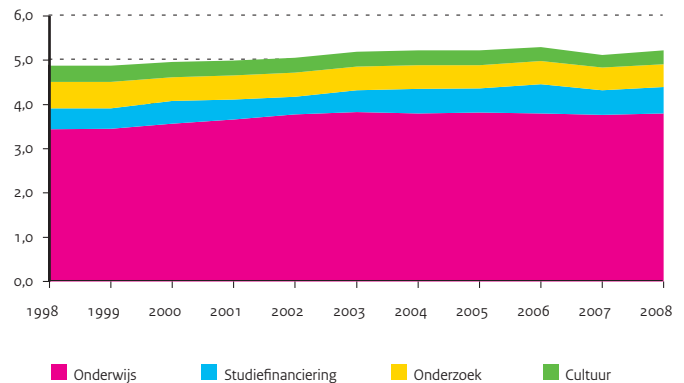
Figuur 2.21 | Overheidsuitgaven voor onderwijs

Uitgaven volgens CBS-definitie (x € 1 mld)

Figuur 2.22 | Uitgaven OCW als percentage van het BBP

Gesaldeerde uitgaven OCW, BBP volgens CBS Statline

Tabel 2.15 | Overheidsuitgaven voor onderwijs volgens CBS/OESO-definitie (x € 1 mln)

	2003	2004	2005	2006	2007
A) Uitgaven overheid totaal (CBS)	25.849	26.798	28.147	29.486	30.059
OCW volgens CBS	22.160	22.929	24.223	25.703	26.211
Andere departementen (LNV en VWS)	1.100	1.191	1.259	1.523	1.662
Locale overheden	2.588	2.677	2.665	2.260	2.185
B) Onderwijsuitgaven volgens CBS en OESO als percentage BBP					
CBS (overheidsuitgaven aan onderwijs)	5,4	5,5	5,5	5,5	5,3
OESO (nationale uitgaven aan onderwijsinstellingen)	5,7	5,8	5,8	5,6	5,5
CBS (nationale uitgaven aan onderwijs)	6,3	6,4	6,3	6,3	6,1

BronCBS <http://staline.cbs.nl>

CBS 'Jaarboek Onderwijs in cijfers'

Toelichting

- De uitgaven in deze tabel zijn bepaald op basis van de in 2008 gereviseerde cijfers van het CBS voor de onderwijsstatistiek.
- A) Voor een toelichting op het verband tussen de 'Onderwijsuitgaven OCW' (Tabel 2.17) en de 'Uitgaven OCW volgens CBS' zie Bijlage Tabel 15.3
- B) De percentages zijn berekend volgens de definities van de OESO

Tabel 2.16 | Onderwijsuitgaven OCW, gesaldeerd en inclusief overige uitgaven (x € 1 mln)

	2004	2005	2006	2007	2008
Totaal OCW	23.379,2	24.450,9	26.187,7	26.673,6	28.454,4
po	7.582,8	7.931,2	8.356,9	8.627,4	9.038,4
vo	5.346,3	5.631,7	5.804,6	6.049,8	6.545,2
bve	2.729,7	2.888,5	3.168,5	3.232,2	3.376,6
hbo	1.741,1	1.822,4	1.859,8	2.047,9	2.178,3
wo	3.253,3	3.372,6	3.438,0	3.545,2	3.710,5
sfb	2.726,0	2.804,4	3.559,7	3.171,2	3.605,3

Bron

Jaarverslagen OCW

Toelichting

- Bedragen samengesteld uit Tabel 15.1; gesaldeerd met bepaalde ontvangsten en naar rato toegerekende overige uitgaven
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel B

Tabel 2.17 | Onderwijsuitgaven OCW ten opzichte van BBP en rijksuitgaven

	2004	2005	2006	2007	2008
Onderwijsuitgaven OCW (x € 1 mln)	23.379,2	24.450,9	26.187,7	26.673,6	28.454,4
BBP (tegen marktprijzen x € 1 mld)	491,2	513,4	539,9	567,1	595,1
Rijksuitgaven (x € 1 mld)	119,8	131,1	136,5	145,8	151,2
Totaal als percentage van het BBP	4,8	4,8	4,9	4,7	4,8
Onderwijssectoren	4,2	4,2	4,2	4,1	4,2
Studiefinanciering	0,6	0,5	0,7	0,6	0,6
Totaal als percentage van de rijksuitgaven	19,5	18,6	19,2	18,3	14,8
Onderwijssectoren	17,2	16,5	16,6	16,1	12,9
Studiefinanciering	2,3	2,1	2,6	2,2	1,9

Bron

BBP: CBS

Rijksuitgaven: Financiële Jaarverslagen van het Rijk

Toelichting

- Gesaldeerde uitgaven inclusief overige uitgaven OCW, conform Tabel 2.16
- De sterke daling van de onderwijsuitgaven als percentage van de rijksuitgaven wordt veroorzaakt door de scherpe stijging van de rijksuitgaven door de gevolgen van de kredieten
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel B

2 | Onderwijs nationaal

Uitgaven

Uitgaven per deelnemer

Het opleiden van jongeren is de hoofdtaak van het onderwijs. Bij gelijkblijvende onderwijskwaliteit zijn de uitgaven per deelnemer een indicatie van de doelmatigheid van het onderwijs.

De groei van de uitgaven per deelnemer wordt in belangrijke mate bepaald door de loon- en prijsontwikkeling. De groei wordt verder beïnvloed door beleidsimpulsen in het onderwijs.

Vergelijkbaarheid tussen onderwijssectoren

De uitgaven per deelnemer maken een vergelijking in de tijd mogelijk. Een vergelijking tussen de onderwijssectoren is echter lastig. De opbouw van de OCW-uitgaven verschilt per sector. De volgende verschillen zijn relevant:

- In het primair en voortgezet onderwijs komt de huisvesting voor rekening van de gemeenten;
- In het bve, het hbo en het wo is de huisvestingsbijdrage onderdeel van de rijksbijdrage;
- In het voortgezet onderwijs en in het middelbaar beroepsonderwijs (tot en met schooljaar 2004/05) zijn leskosten geïnd door de Informatie Beheer Groep (IBG). De leskosten zijn begrepen in de rijksbijdrage;
- Collegekosten (in hbo en wo) gaan van de deelnemers rechtstreeks naar de instellingen en maken geen deel uit van de rijksbijdrage.

Bijdragen aan instellingen per deelnemer

Voor een vergelijking van de sectoren is het budget waarover de instellingen per deelnemer beschikken van belang.

Dit instellingsbudget omvat zowel de rijksbijdrage, de gemeentelijke bijdrage als het collegegeld. In deze opsomming ontbreken de private bijdragen anders dan cursus- en collegekosten, zoals vrijwillige ouderbij-

dragen, sponsorgelden en dergelijke. Informatie hierover is nog niet per sector beschikbaar en daarom niet opgenomen in de bijdragen aan instellingen.

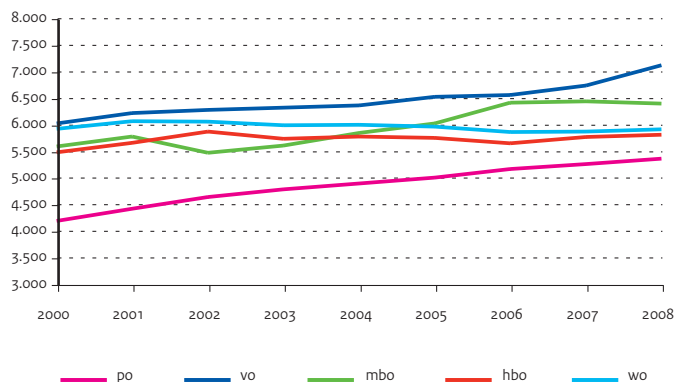
Over de hele linie zijn de bijdragen aan instellingen per deelnemer tussen 300 (mbo) en ruim 1.600 (wo) euro hoger dan de OCW-uitgaven per deelnemer. Ook is er in alle sectoren sprake van een groei in de bijdragen aan instellingen per deelnemer sinds 2004.

OCW-uitgaven per gediplomeerde

Als indicator voor de doelmatigheid van het onderwijsstelsel kunnen de OCW-uitgaven per sector gedeeld door het aantal gediplomeerden in beeld worden gebracht. Deze indicator relateert de uitgaven aan de kwaliteit van de uitstroom. Hierbij kan het diploma als een indicatie van kwaliteit worden opgevat. In het voortgezet onderwijs zijn de OCW-uitgaven per gediplomeerde in 2008 gestegen, naar 36.000 euro per gediplomeerde. In het mbo is een lichte stijging te zien. In het hbo is de stijging relatief groot (van 34.000 in 2007 naar 37.000 in 2008). In wo is van 2004 tot en met 2007 een daling waarneembaar. Deze daling wordt voornamelijk veroorzaakt door een tijdelijke toename van het aantal gediplomeerden als gevolg van de het volledig overgaan naar de bachelor-master structuur. In 2008 zijn de uitgaven per wo-gediplomeerde weer gestegen.

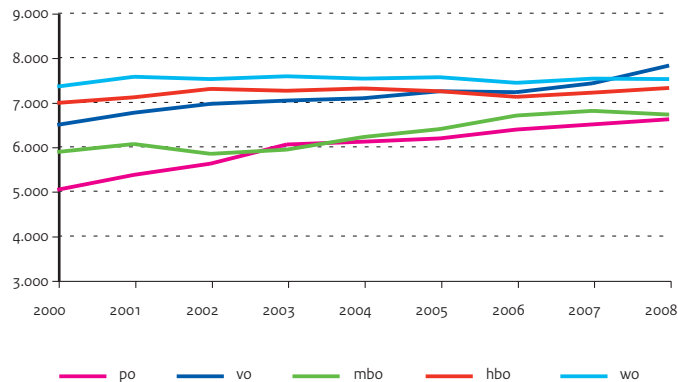
Figuur 2.23 | OCW-uitgaven voor onderwijs per deelnemer

Per onderwijssoort, in prijzen 2008 (in euro's)

Figuur 2.24 | Bijdragen aan instellingen per deelnemer

Per onderwijssoort, in prijzen 2008 (in euro's)

Tabel 2.18 | OCW-uitgaven per deelnemer (in lopende prijzen x € 1)

	2004	2005	2006	2007	2008
po					
Uitgaven primair onderwijs per leerling	4.490	4.700	4.940	5.100	5.350
Basisonderwijs	3.960	4.110	4.300	4.430	4.610
Speciaal basisonderwijs	8.790	9.260	9.510	8.860	9.190
(Voortgezet) speciaal onderwijs	15.020	16.140	17.410	18.760	20.070
vo					
Uitgaven per leerling	5.840	6.130	6.270	6.540	7.110
mbo					
Uitgaven mbo per deelnemer	5.360	5.660	6.130	6.250	6.390
hbo					
Uitgaven per student	5.300	5.400	5.400	5.600	5.800
wo					
Uitgaven per student	5.500	5.600	5.600	5.700	5.900
Uitgaven WSF/WTOS per onderwijsdeelnemer					
vo	290	220	220	230	210
bol	2.940	2.740	3.450	3.080	3.460
hbo	3.740	3.870	4.640	4.150	4.880
wo	3.730	3.940	4.700	4.290	4.740

Bron

Jaarverslagen OCW

Toelichting

- Betreft gesaldeerde OCW-uitgaven zoals per onderwijssector aangegeven, exclusief overige uitgaven
- De OCW bekostiging bevat geen bedragen voor huisvesting po en vo. Deze uitgaven lopen via de gemeenten
- De uitgaven WSF/WTOS per onderwijsdeelnemer betreffen bruto uitgaven gedeeld door onderwijsdeelnemers van het voltijd onderwijs
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel B en C

Tabel 2.19 | Bijdragen aan instellingen per deelnemer (in lopende prijzen x € 1)

	2004	2005	2006	2007	2008
po	5.600	5.800	6.100	6.300	6.600
vo	6.500	6.800	6.900	7.200	7.800
mbo	5.700	6.000	6.400	6.600	6.700
hbo	6.700	6.800	6.800	7.000	7.300
wo	6.900	7.100	7.100	7.300	7.500

Bron

Jaarverslagen OCW

Nationale Rekeningen CBS

Toelichting

- Inclusief gemeentelijke bijdragen en collegegelden hbo en wo
- Voor 2008 zijn de gemeentelijke bijdragen geschat door verhoging met het prijsindexcijfer (pBBP volgens CBS)

Tabel 2.20 | OCW-uitgaven per sector gedeeld door aantal gediplomeerden (in lopende prijzen x € 1)

	2004	2005	2006	2007	2008
po	37.000	40.000	42.000	44.000	47.000
vo	29.000	33.000	33.000	34.000	36.000
mbo	19.000	20.000	21.000	22.000	22.000
hbo	30.000	32.000	32.000	34.000	37.000
wo	45.000	42.000	38.000	38.000	44.000

Bron

Jaarverslagen OCW

Toelichting

- Uitgaven OCW per deelnemer x aantal deelnemers / aantal gediplomeerden
- Gediplomeerden po zijn alle doorstromers naar het vo

Schoolgrootte (menselijke maat)

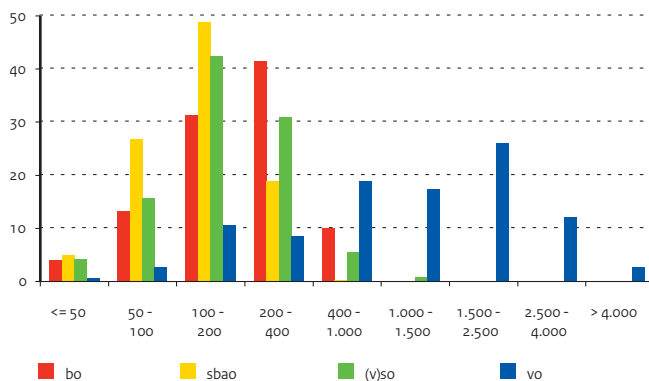
De menselijke maat in het onderwijs

Onderwijs vindt plaats in instellingen die op een menselijke maat zijn geschoeid. Dat is de ambitie van dit kabinet. Dit houdt in “dat een instelling overzichtelijk is, zodat de betrokkenen en de belanghebbenden zeggenschap en keuzevrijheid hebben en zich samen verantwoordelijk voelen voor de school en de lijnen van besluitvorming kort zijn”. Schaalgrootte is een belangrijke factor in het realiseren van een menselijke maat op onderwijsinstellingen. Dat geldt zowel voor de schaal van bestuurlijke eenheden als voor de schaal van scholen en vestigingen.

In de afgelopen decennia zijn zowel de bestuurlijke eenheden als de scholen gegroeid. De overheid heeft dat ook gestimuleerd. Sinds enkele jaren is echter steeds meer aandacht gekomen voor de nadelen van die schaalvergroting. Ze kan afbreuk doen aan twee belangrijke waarden, namelijk legitimatie en keuzevrijheid. Legitimatie houdt in dat het bestuur en management draagvlak hebben voor het beleid dat ze voeren en dat de belanghebbenden, zoals leraren, ouders, leerlingen en studenten, echte zeggenschap hebben over hun dagelijkse praktijk en in het beleid. Keuzevrijheid betekent dat ouders, leerlingen en studenten uit een gevarieerd aanbod het onderwijs kunnen kiezen dat ze het beste past. Het beleid richt zich op het waarborgen van keuzevrijheid en legitimatie, vanuit het motto “niet groter dan nodig, klein waar het kan”. Bijvoorbeeld door voorwaarden vast te leggen voor het besluitvormingsproces rond fusies zodat ouders, studenten en leraren voldoende invloed hebben. En door een fusietoets in het leven te roepen waarmee wordt nagegaan of de keuzevrijheid in een regio is gediend met een fusie. De verwachting is dat het aantal fusies daardoor zal afnemen. De hier gepresenteerde cijfers brengen de huidige stand van zaken in beeld en tonen de trends over de afgelopen jaren.

Figuur 2.25 | Frequentieverdeling instellingen bo, sbao en (v)so

Percentage per groottecategorie (leerlingen)

Afname aantal besturen

In vrijwel alle sectoren is het aantal besturen afgenomen in de afgelopen acht jaar. Het sterkst deed zich dat voor in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs. Vooral tussen 2000 en 2004 lag het tempo hoog. In het hbo en mbo werd vooral vóór 2000 gefuseerd.

Gemiddeld aantal deelnemers per bestuur neemt toe

Het aantal leerlingen per bestuur is toegenomen. Gemiddeld heeft een bestuur in het basisonderwijs 860 leerlingen onder zijn hoede, in het voortgezet onderwijs zijn dat bijna 2800 leerlingen. Besturen in het mbo en hbo tellen gemiddeld ongeveer 8 à 900 deelnemers. In het wo is het gemiddeld aantal studenten per universiteit toegenomen bij een gelijkblijvend aantal instellingen.

Gemiddeld aantal deelnemers per vestiging stabiel in het funderend onderwijs

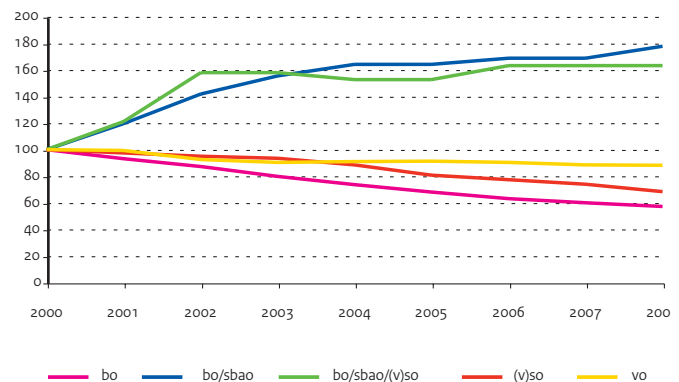
Onlangs de fusies slagen besturen in het bo en vo er in om de omvang van de vestigingen stabiel te houden.

Variatie in omvang

De cijfers over de gemiddelde omvang van instellingen zeggen niet alles. Er kunnen zich behoorlijke verschillen voordoen, vooral in het funderend onderwijs. In het bo tellen 689 instellingen (van de 6891) 1000 of meer leerlingen. In het vo hebben 95 instellingen (van de 636) 4000 of meer leerlingen. Die variatie doet zich ook voor bij de omvang van bestuurlijke eenheden, met als uitschieters ongeveer 29.000 leerlingen onder een bo-bestuur en ongeveer 62.000 leerlingen onder een vo-bestuur.

Figuur 2.26 | Ontwikkeling aantal bevoegde gezagen

Index 2000 = 100

Tabel 2.21 | Ontwikkeling van het aantal besturen

	2000	2004	2005	2006	2007	2008
bao	1.672	1.227	1.134	1.055	1.001	952
bao/sbao	67	110	110	113	113	119
bao/sbao/(v)so	19	29	29	31	31	31
bao/sbao/(v)so/vo	36	16	13	12	11	10
bao/sbao/vo	38	15	16	12	13	11
(v)so	119	105	96	92	88	81
vo	316	287	288	285	279	278
vo/mbo	28	27	26	26	27	27
mbo	42	37	37	38	37	37
mbo/hbo	1	1	4	4	3	3
hbo	52	41	37	35	36	35
wo	13	13	13	13	13	13

Bron

OCW (CFI)

Toelichting

- Besturen zijn ingedeeld naar de samenstelling van de schooltypen die er onder vallen.
- Aantal onderwijsdeelnemers maal 100 gedeeld door het aantal vestigingen
- Alleen de samenstellingen van scholen met in totaal meer dan 25.000 leerlingen zijn opgenomen.
- Inclusief groen onderwijs

Tabel 2.22 | Het gemiddeld aantal onderwijsdeelnemers per bestuur

	2000	2004	2005	2006	2007	2008
bao	590	750	780	820	850	860
bao/sbao	2.960	3.200	3.360	3.470	3.590	3.770
bao/sbao/(v)so	3.640	4.960	5.330	5.450	5.440	5.820
bao/sbao/(v)so/vo	6.440	8.930	10.150	10.880	11.690	11.590
bao/sbao/vo	3.870	5.150	5.290	5.780	5.610	5.730
(v)so	210	320	390	440	460	520
vo	2.300	2.680	2.700	2.760	2.760	2.770
vo/mbo	6.980	8.300	8.700	8.640	9.490	9.500
mbo	7.270	8.080	8.170	8.300	8.230	8.370
mbo/hbo	9.670	40.560	19.330	19.070	19.620	19.690
hbo	5.900	7.520	7.600	8.310	8.800	9.280
wo	12.930	15.510	16.000	16.220	16.550	17.160

Bron

OCW (CFI)

Toelichting

- Besturen zijn ingedeeld naar de samenstelling van de schooltypen die er onder vallen.
- Aantal onderwijsdeelnemers maal 100 gedeeld door het aantal vestigingen
- Alleen de samenstellingen van scholen met in totaal meer dan 25.000 leerlingen zijn opgenomen.
- Inclusief groen onderwijs

Tabel 2.23 | Het gemiddeld aantal onderwijsdeelnemers per instelling

	2000	2004	2005	2006	2007	2008
bao	220	220	220	220	220	230
sbao	140	150	150	140	140	140
(v)so	140	170	180	190	200	210
vo	1.040	1.380	1.390	1.410	1.420	1.400
vo/mbo	6.120	6.770	7.120	7.040	7.110	7.150
mbo	6.650	7.760	7.370	7.480	7.820	7.930
hbo	5.920	8.100	8.540	8.980	9.200	9.640
wo	12.930	15.510	16.000	16.220	16.550	17.160

Bron

OCW (CFI)

Toelichting

- Eén instelling kan bestaan uit meerdere schooltypen
- Aantal onderwijsdeelnemers gedeeld door het aantal instellingen
- Inclusief groen onderwijs

Tabel 2.24 | Het gemiddeld aantal leerlingen per vestiging

	2000	2004	2005	2006	2007	2008
bao	220	220	220	220	220	220
sbao	120	130	130	130	130	130
(v)so	140	130	130	130	130	130
vo	630	710	720	720	730	730

Bron

OCW (CFI)

Toelichting

- Aantal onderwijsdeelnemers maal 100 gedeeld door het aantal vestigingen
- Inclusief groen onderwijs

Voortijdig schoolverlaters

Doelen

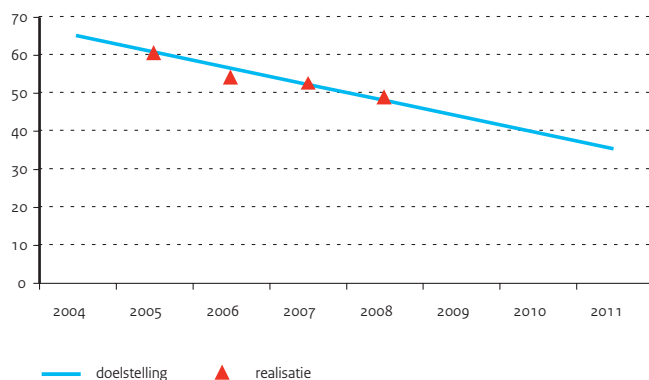
Het onderwijsbeleid is er op gericht zoveel mogelijk jonge mensen goed toe te rusten voor de moderne kennissamenleving. Het behalen van een startkwalificatie (een diploma op havo, vwo of minimaal mbo-2 niveau) staat daarbij voorop. De nationale doelstelling is het terugdringen van het aantal jaarlijkse nieuwe voortijdige schooluitval met 50 procent tussen 2002 en 2012. Dit komt neer op een reductie tot maximaal 35.000 nieuwe vsv'ers in 2012. In 2007/08 zijn er 48.800 vsv'ers. In Europa is afgesproken (in het kader van het Lissabonproces) het aandeel 18-24 jarigen dat geen onderwijs volgt en geen startkwalificatie heeft tussen 2000 en 2010 met 50 procent te verminderen. Hiervoor is een EU-indicator afgesproken, die jaarlijks wordt gemonitord met de gegevens uit de Labour Force Survey (LFS). Voor Nederland betekent dit een reductie van 15,5 procent vsv'ers (waarde 2000) tot circa 8 procent in 2010. In 2007 lag het percentage op 12.

Basisregister Onderwijs

Het aantal nieuwe vsv'ers in een schooljaar wordt berekend met behulp van het onderwijsnummer in het Basisregister Onderwijs (BRON). Het onderwijsnummer is een uniek identificatienummer, waarmee de schoolloopbaan van een leerder wordt gevolgd. Dit levert belangrijke informatie op over het aantal jongeren die, om welke reden dan ook, het onderwijs verlaten zonder startkwalificatie. Er zijn nog wel enkele beperkingen. Zo is in BRON alleen het bekostigd onderwijs opgenomen. Ook kan nog niet gecorrigeerd worden op leerlingen een mbo 1 diploma hebben behaald en werkzaam zijn of op leerlingen die tijdens het schooljaar overstappen naar een school over de grens. Geleidelijk worden deze lacunes echter opgevuld en wordt de 'vsv-foto' nog scherper.

Figuur 2.27 | Nationale doelstelling aantal nieuwe vsv'ers

Doelstelling en realisatie (aantal x 1.000)

Laatst genoten onderwijs

Van de totale groep nieuwe vsv'ers komt 70 procent uit het mbo. De meeste nieuwe vsv'ers komen van niveau 2-4 van het mbo (60 procent in totaal). Circa 28 procent van de vsv'ers komt uit het voortgezet onderwijs. Van alle leerlingen in de leeftijdsgroep 12-22 jarigen valt 3,7 procent voortijdig uit.

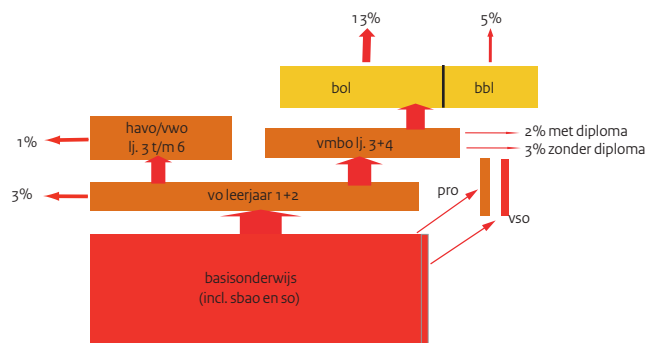
Achtergronden vsv

Onder vsv'ers vormen jongens de meerderheid met 59 procent. Het percentage vsv'ers onder niet-westerse allochtonen ligt bijna twee keer zo hoog als onder autochtonen. Het aandeel voortijdig schoolverlaters onder allochtonen is sinds 2006 geleidelijk afgenomen tot 5,8 procent in 2008. Vsv'ers hebben relatief vaker een vertraging in de schoolloopbaan opgelopen dan niet vsv'ers. Circa 67 procent van de vsv'ers heeft een vertraging van één of meerdere jaren. Bij niet-vsv'ers geldt dit voor ongeveer 29 procent. Circa 28 procent van de vsv'ers komt uit een eenoudergezin. Voor niet-vsv'ers is dit 15 procent. Het percentage vsv'ers dat wordt verdacht van een misdrijf is hoger in het mbo (23 procent) dan in het vo (15 procent). Het percentage verdachten onder vsv'ers is vooral hoog op niveau 1 en 2 van het mbo (resp. 37 en 26 procent) en vmbo 3-4 (18 procent). In de 4 grote steden is 27 procent van de vsv'ers verdacht van een misdrijf. In de rest van Nederland is dit 19 procent.

Het stroomschema geeft aan waar in de 'doorlopende leerlijn' voortijdige schooluitval plaatsvindt. De percentages in het schema verwijzen naar het startaantal van 200.000 leerlingen. Het diagram is niet gecorrigeerd voor vsv'ers die later nog terugkeren in het onderwijs. In eerste instantie valt ongeveer 27 procent van de jongeren uit in het voortgezet onderwijs (vo) en middelbaar beroepsonderwijs (mbo). Een deel van deze leerlingen keert later wel weer terug in het onderwijs.

Figuur 2.28 | Stroomschema nieuwe vsv'ers

In procenten van een cohort uitstromende basisonderwijsleerlingen, 2006

Tabel 2.25 | Voortijdig schoolverlaters

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008
A) Nieuwe vsv'ers (aantal x 1.000)				60,5	54,1	52,7	48,8
B) Percentage 18-24 jarige vsv'ers	15,5	14,2	14,0	13,6	12,9	12,0	--

Bron

A) OCW (CFI: onderwijsnummergegevens)

B) CBS (LFS): EU-indicator

Tabel 2.26 | Nieuwe vsv'ers naar laatst genoten onderwijs

	A) Procentuele verdeling t.o.v. totaal vsv			B) Percentage van herkomstgroep		
	2006	2007	2008	2006	2007	2008
Totaal	100	100	100	4,1	4,0	3,7
brug	7,4	7,0	6,7	1,0	0,9	0,8
vmbo:						
zonder diploma	7,2	6,6	5,6	1,7	1,5	1,3
met diploma	11,5	10,7	8,7	2,7	2,5	1,9
havo/vwo	4,5	5,8	6,8	0,8	1,0	1,1
vavo	2,5	1,9	2,4	14,4	14,0	16,4
mbo 1:						
zonder diploma	8,2	6,3	5,9	27,9	22,4	21,8
met diploma	2,9	4,2	3,7	9,8	15,1	13,8
mbo 2-4	56,0	57,6	60,2	8,1	7,9	7,6

Toelichting

– A) 2008: voorlopige cijfers

– Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

Bron

OCW (CFI: onderwijsnummergegevens)

Toelichting

– Het aantal nieuwe vsv'ers van 12-22 jaar tussen twee peildata 1 oktober. Nieuwe vsv'ers in 2007, zijn vsv'ers in schooljaar 2006/07.

– B) vmbo en mbo 1 met en zonder diploma zijn percentages t.o.v. totale groep vmbo danwel mbo 1 deelnemers

– Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

Bron

OCW (CFI: onderwijsnummergegevens)

Toelichting

– Het aantal nieuwe vsv'ers van 12-22 jaar tussen twee peildata 1 oktober. Nieuwe vsv'ers in 2007, zijn vsv'ers in schooljaar 2006/07.

Bron

CBS (Onderwijsnummergegevens)

CBS / Korps Landelijke Politiediensten (KLPD), 2007

Toelichting

– Het aantal nieuwe vsv'ers jonger dan 23 jaar tussen twee peildata 1 oktober. Nieuwe vsv'ers in 2007, zijn vsv'ers in schooljaar 2006/07

– Vertraging wordt berekend o.b.v. leeftijd en onderwijspositie op 1 oktober

Tabel 2.27 | Nieuwe vsv'ers naar geslacht en etniciteit (procentuele verdeling)

	A) Procentuele verdeling t.o.v. totaal vsv			B) Percentage van herkomstgroep		
	2006	2007	2008	2006	2007	2008
Geslacht						
Man	59,4	59,3	59,4	4,8	4,7	4,3
Vrouw	40,6	40,7	40,6	3,4	3,3	3,1
Etniciteit						
Autochtoon	64,7	66,3	65,2	3,4	3,4	3,0
Allochtoon	35,3	33,7	34,8	6,7	6,1	5,8
Niet-westers allochtoon	27,5	26,0	26,9	7,2	6,6	6,3
Westers allochtoon	7,9	7,7	7,9	5,2	4,9	4,7

Tabel 2.28 | Achtergronden nieuwe vsv'ers uit het vo in procenten

	vsv'ers		niet vsv'ers	
Vertraging in de schoolloopbaan, 2006				
Geen		33		71
1 jaar		49		26
2 jaar of meer		18		3
Soort huishouden				
Tweeoudergezin		65		83
Eenoudergezin		28		15
Eigen huishouden		2		0
Overig		5		1
Percentage verdachten van misdrijven, 2007				
	Totaal Nederland	G4		Rest Nederland
	vsv'ers	niet vsv'ers	vsv'ers	niet vsv'ers
Totaal vo en mbo	20	4	27	7
vo	15	2	20	5
mbo	23	8	30	13

Voortijdig schoolverlaters

Arbeidsmarktsituatie

Totale groep vsv'ers

Het verschil op de arbeidsmarkt tussen jongeren zonder en met startkwalificatie is groot. Zo heeft van de totale groep vsv'ers tussen 15-22 jaar slechts 66 procent werk tegen 81 procent van de jongeren met een startkwalificatie. Ongeveer twee derde van de niet-schoolgaande vmbo-gediplomeerden (15-22 jarigen) heeft een baan. Minder dan de helft van de jongeren met alleen basisonderwijs heeft een baan.

Nieuwe vsv'ers

Van alle nieuwe vsv'ers heeft direct na het jaar van uitval 55 procent in 2005 betaald werk. Hier zitten ook kleine baantjes bij, maar 75 procent verdient meer dan 0,5 keer het minimumjeugdloon. Circa drie kwart van de vsv'ers werkt in de sectoren handel, horeca, zakelijke dienstverlening en de gezondheids- en welzijnszorg. Handel en zakelijke dienstverlening vormen, met beide circa 30 procent, het grootste aandeel.

Vsv in de regio en gemeenten

Nederland is ingedeeld in 39 Regionaal Meld- en Coördinatiecentrum (RMC)-regio's. De regio's met de meeste voortijdig schoolverlaters kenmerken zich door de hogere stedelijkheidsgraad. Relatief scoren ook niet-stedelijke gebieden hoog. In regio Rijnmond is het aantal vsv'ers absoluut gezien het grootst, in schooljaar 2007/08 waren dit er 5.586. De hoge vsv-percentages worden veelal aangetroffen in de grotere gemeenten, maar ook in specifieke gebieden, zoals bij gemeenten op de grens van de provincies Zeeland en Noord-Brabant en in Groningen. Met uitzondering van een aantal gemeenten in het Groene Hart, scoren de gemeenten in de Randstad verhoudingsgewijs slecht. Het percentage nieuwe

vsv'ers is in Nederland gemiddeld 3,7 procent in 2008. In vrijwel alle 36 grootste gemeenten van het land (behalve Westland, Emmen en Hengelo) is het percentage hoger.

Vier grote steden

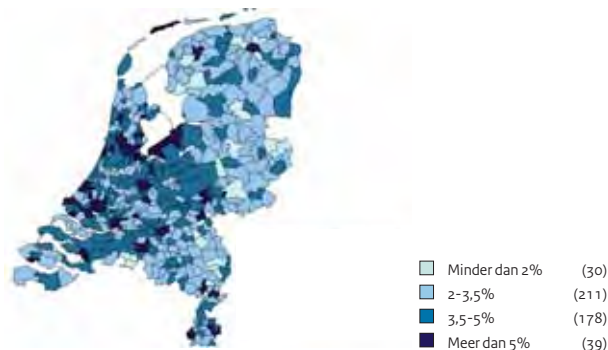
Een algemene conclusie voor de vier grote gemeenten is dat de aantallen en percentages vsv hoog liggen, maar binnen de grote gemeenten fors per wijk verschillen. De aandachtswijken hebben hoge percentages voortijdige schoolverlaters, maar dat geldt ook voor een aantal andere wijken.

Wijken

In wijken (postcodegebieden) waar sprake is van een opeenstapeling van problemen zijn ook de vsv-percentages hoog. Dit blijkt uit de vsv-percentages in de zogenaamde armoedeprobleemcumulatiegebieden (CBS). Met name in wijken met een hoog aandeel huishoudens met een uitkering ligt ook het vsv-percentage hoog. Dit geldt niet alleen voor de grote steden. Meer dan 25 procent van alle nieuwe vsv'ers woont in een armoedeprobleemcumulatiegebied. Deze gebieden worden gekenmerkt door relatief veel huishoudens met uitkeringen, huishoudens met lage inkomens en niet-westerse allochtonen. Het percentage vsv'ers in een armoedeprobleemcumulatiegebied is gemiddeld 6,4 procent, terwijl dit buiten deze gebieden 3,2 procent is.

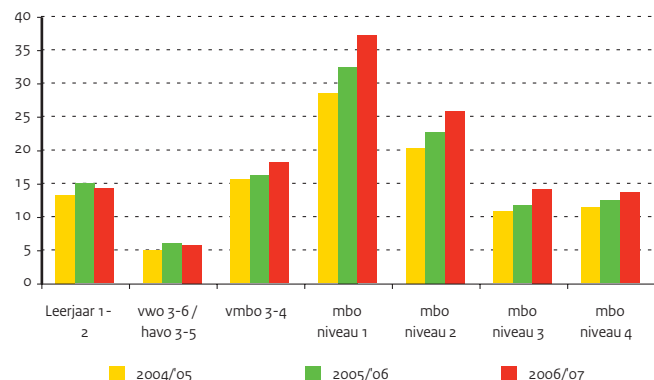
Figuur 2.29 | Nieuwe vsv'ers per gemeente

Percentage in de leeftijdsgroep 12-22 jaar, 2007/08

Figuur 2.30 | Percentage vsv'ers verdacht van een misdrijf

Ontwikkeling naar onderwijssoort, leeftijdsgroep <22 jaar, cijfers 2006/07 zijn voorlopig

Tabel 2.29 | Arbeidsmarktpositie van 15-22 jarigen, 2004-2007 (procentuele verdeling)

	Werkend	Niet werkend
Totaal	74	26
Met startkwalificatie	81	19
mbo 2/3	85	15
mbo 4	87	13
havo/vwo	66	34
hbo/wo	81	19
Zonder startkwalificatie	66	34
alleen basisonderwijs	51	49
avo	70	30
vmbo/mbo 1	70	30

Bron

CBS (EBB: 2004-2007)

Tabel 2.30 | Baanbezit en economische activiteit nieuwe vsv'ers, 2005 (procentuele verdeling)

	vsv'ers	niet vsv'ers
Baanbezit (direct na het schooljaar van uitval)		
Geen betaald werk	45	19
Betaald werk	55	81
Economische activiteit		
Handel	29	24
Horeca	10	8
Zakelijke dienstverlening	30	20
Gezondheids- en welzijnszorg	5	17
Overige	26	31

Bron

 CBS (nieuwe vsv'ers 2004/05) en
 banenbestand september 2005)

Toelichting

 Overige = Landbouw en visserij, Industrie,
 Bouwnijverheid, Defensie, Politie en
 Cultuur / overige dienstverlening
 – Het aantal nieuwe vsv'ers jonger dan 23
 jaar tussen twee peildata 1 oktober.

Tabel 2.31 | Top 10 regio's met meeste nieuwe vsv'ers, 2008

Regio	Aantal	Percentage
Rijnmond	5.586	5,8
Agglomeratie Amsterdam	5.208	5,7
Haaglanden	3.840	5,3
Utrecht	2.820	4,6
West-Brabant	2.213	4,1
Arnhem/Nijmegen	2.122	4,1
Zuidoost-Brabant	2.090	3,6
Gewest Limburg-Zuid	2.076	4,5
Eem en Vallei	2.051	4,1
Noordoost-Brabant	1.899	3,6

Bron

OCV (CFI: onderwijsnummergegevens)

Toelichting

 – Het aantal nieuwe vsv'ers van 12-22 jaar
 tussen twee peildata 1 oktober. Nieuwe
 vsv'ers in 2008, zijn vsv'ers in schooljaar
 2007/08.

Tabel 2.32 | Nieuwe vsv'ers in armoedecumulatiegebieden

	A) Procentuele verdeling t.o.v. totaal vsv			B) Percentage van herkomstgroep		
	2006	2007	2008	2006	2007	2008
Totaal	100	100	100			
Woonachtig						
in armoedeprobleemcumulatiegebied	23,7	26,3	26,6	7,1	6,8	6,4
Niet woonachtig						
in armoedeprobleemcumulatiegebied	76,3	73,7	73,4	3,7	3,5	3,2

Bron

OCV (CFI: onderwijsnummergegevens)

Toelichting

 – Het aantal nieuwe vsv'ers van 12-22 jaar
 tussen twee peildata 1 oktober. Nieuwe
 vsv'ers in 2008, zijn vsv'ers in schooljaar
 2007/08.

Afbakening niet-bekostigd onderwijs

Niet-bekostigd onderwijs wordt niet gesubsidieerd door de ministeries van OCW en LNV. De kosten van de opleiding komen voor rekening van de burger die de opleiding volgt, van de werkgever of van de uitkeringsinstantie. Bij niet-bekostigd onderwijs moet vooral worden gedacht aan mondelinge deeltijdopleidingen aan een particulier instituut, schriftelijke cursussen of bedrijfsopleidingen. De lijst van opleidingen is lang. Een paar voorbeelden: een cursus Word of Excel, vrijetijdscursussen (zoals bloemschikken), taalcursussen, een vmbo-, havo- of vwo-opleiding aan een commercieel opleidingsinstituut, accountancy of SPD.

Het aantal deelnemers aan het niet-bekostigd onderwijs wordt door het CBS bepaald met behulp van de Enquête Beroepsbevolking (EBB) en de onderwijsregistraties. In de EBB wordt (op basis van steekproeven) de deelname aan alle vormen van onderwijs waargenomen. Door koppeling van de EBB aan de onderwijsregistraties kan het aantal deelnemers aan niet-bekostigd onderwijs worden afgeleid. In 2007 volgden bijna 1,3 miljoen mensen van 17 tot 65 jaar een opleiding in het niet-bekostigd onderwijs. Dit is 11,9 procent van de bevolking van die leeftijd. De relatieve deelname daalde tussen 2003 en 2005, maar nam daarna weer toe. In 2005 bedroeg dit nog 10,5 procent.

De opleidingen

Niet-bekostigd onderwijs kan worden getypeerd aan de hand van verschillende kenmerken. Zo deed 78 procent van de deelnemers in 2007 een werkgerelateerde opleiding (de rest deed vrijetijdscursussen), 32 procent volgde een bedrijfsopleiding, 12 procent een schriftelijke opleiding en 7 procent een voltijdse opleiding. Gemiddeld duurt een niet-bekostigde opleiding langer dan een half jaar, maar de diversiteit in lengte is groot: van een week of korter tot 3 jaar of langer. In het aantal lesuren per week van deeltijd onderwijsvolgenden zit minder variatie. Bijna drie kwart van deze deelnemers had in 2007 maximaal 6 uren les per week.

De meeste deelnemers volgden een opleiding op het niveau van havo/vwo/mbo of op het niveau van het hoger onderwijs (beide 39 procent). De overige deelnemers volgden een opleiding op maximaal vmbo-niveau (22 procent). De economisch-juridische opleidingen waren het meest populair (38 procent), gevolgd door de technische en medische opleidingen en sociaal-culturele opleidingen (beide 22 procent).

Kenmerken van de deelnemers

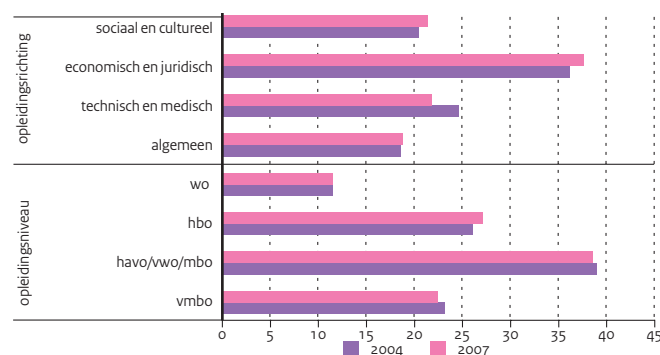
Niet-bekostigd onderwijs wordt vooral gevolgd door mensen tussen de 25 en 44 jaar. Jongeren onder de 25 jaar volgen vooral bekostigd onderwijs en vanaf het 45ste levensjaar neemt de deelname geleidelijk af. Naarmate de deelnemers ouder zijn, duren de opleidingen korter. Boven de 55 jaar volgen mensen juist weer iets vaker een opleiding die langer duurt dan 3 jaar. Vrouwen namen in 2007 iets vaker deel aan niet-bekostigd onderwijs dan mannen. Mannen volgden vaker bedrijfsopleidingen en andere opleidingen die werkgerelateerd zijn. Bijna de helft van de mannen volgde een economisch-juridische opleiding. Hoewel ook de vrouwen in 2007 het meest kozen voor deze richting, toonden vrouwen daarnaast wat meer belangstelling voor de sociaal-culturele en algemeen vormende opleidingen dan mannen.

Hoe hoger de vooropleiding, hoe hoger de deelname aan het niet-bekostigd onderwijs is. Van de bevolking van 17 tot 65 jaar met ten hoogste een vmbo-opleiding volgde in 2007 7 procent een opleiding in het niet-bekostigd onderwijs, tegen 12 procent van de havo/vwo/mbo-opgeleiden en 18 procent van degenen die een afgeronde opleiding in het hoger onderwijs hadden genoten.

Mensen met een baan volgden in 2007 relatief vaker niet-bekostigd onderwijs (14 procent) dan werklozen (11 procent) en 'niet-actieven' (ruim 6 procent). De opleidingen die mensen uit de werkzame en uit de werkloze beroepsbevolking volgden, waren voor het grootste deel werkgerelateerd (respectievelijk 82 en 74 procent). Niet-actieven (mensen zonder baan van minstens 12 uur die ook niet op zoek zijn naar zo'n baan) volgden vaker een voltijdopleiding.

Figuur 2.31 | Deelname aan niet-bekostigde opleidingen

In procenten van totaal (duur >= 6 maanden) naar niveau en studierichting

Tabel 2.33 | Deelname aan niet-bekostigd onderwijs van bevolking van 17 - 64 jaar

	Aantal deelnemers (x 1.000)				Als perc. van bevolkingscategorie			
	2004	2005	2006	2007	2004	2005	2006	2007
Totaal	1.141	1.105	1.154	1.259	10,8	10,5	10,9	11,9
Mannen	572	556	577	625	10,7	10,5	10,9	11,8
Vrouwen	570	548	577	634	10,9	10,5	11,0	12,1
Jonger dan 25 jaar	109	103	128	134	7,1	6,7	8,3	8,6
25-34 jaar	335	313	314	341	15,2	14,6	15,1	16,9
35-44 jaar	342	331	338	367	13,2	12,7	13,0	14,2
45-54 jaar	243	238	247	277	10,6	10,3	10,6	11,7
55-64 jaar	113	120	127	141	5,9	6,1	6,4	6,9
Autochtonen	922	894	935	1018	10,8	10,4	10,9	11,9
Westerse allochtonen	105	100	101	114	12,2	11,8	11,7	13,2
Niet-westerse allochtonen	107	105	112	120	10,3	9,8	10,4	10,9
Vooropleiding maximaal vmbo	186	172	199	203	5,6	5,3	6,2	6,5
Vooropleiding havo/vwo/mbo	497	488	504	552	11,2	10,9	11,2	12,1
Vooropleiding hbo/wo	450	438	444	497	17,1	16,2	16,3	17,8
Werkzame beroepsbevolking	951	930	976	1084	12,4	12,1	12,5	13,5
Werkloze beroepsbevolking	41	40	34	29	10,7	10,2	10,3	10,8
Niet-beroepsbevolking	149	135	144	145	6,1	5,5	6,0	6,4

Bron

CBS: <http://statline.cbs.nl>

Toelichting

– Herziene reeks t.o.v. vorig jaar

Tabel 2.34 | Deelnemers aan enkele soorten niet-bekostigd onderwijs, 2007

	Totaal (x 1.000)	w.v. in procenten van aantal deelnemers			
		voltijd	schrift.	bedrijfsopleiding	werkgerelateerd
Totaal deelnemers	1.259	7	12	32	78
Mannen	625	8	11	37	80
Vrouwen	634	7	13	27	75
Jonger dan 25 jaar	134	39	9	21	56
25-34 jaar	341	7	15	32	81
35-44 jaar	367	2	14	34	83
45-54 jaar	277	2	10	39	82
55-64 jaar	141	1	6	27	70
Autochtonen	1.018	7	12	34	78
Westerse allochtonen	114	7	13	29	75
Niet-westerse allochtonen	120	13	12	25	76
Vooropleiding maximaal vmbo	203	16	10	31	71
Vooropleiding havo/vwo/mbo	552	7	14	34	78
Vooropleiding hbo/wo	497	4	10	31	81
Werkzame beroepsbevolking	1.084	6	12	38	82
Werkloze beroepsbevolking	29	14	16	,	74
Niet-beroepsbevolking	145	18	10	,	51

Bron

CBS: <http://statline.cbs.nl>

Toelichting

– Alleen bij opleidingen die korter zijn dan 6 maanden is gevraagd of het een bedrijfsopleiding is

– De percentages kunnen opgeteld meer of minder dan 100 procent zijn

– Herziene reeks t.o.v. vorig jaar

2 | Onderwijs nationaal

Leven lang leren

Leren en Werken

Inleiding

De kenniseconomie vraagt dat mensen zich tijdens hun leven blijven ontwikkelen, dat ze blijven werken en leren. Er worden andere eisen aan de 'nieuwe' werknemer en de 'nieuwe' ondernemer gesteld. Bovendien wordt een algemene stijging van het opleidingsniveau van de Nederlandse beroepsbevolking verlangd. Dat betekent dat startkwalificaties nog belangrijker worden dan ze al zijn, dat een sterkere doorstroom naar hogere niveaus in het onderwijs nodig is en dat een leven lang leren de levenshouding van elke Nederlandse burger moet worden.

Het kabinet onderstreept het belang van het leven lang leren onder andere door een samenwerkingsverband tussen het ministerie van OCW en SZW (de projectdirectie Leren en Werken). Met regio's en sectoren worden convenanten afgesloten over op te richten duurzame regionale samenwerkingsverbanden op het terrein van leven lang leren en aantallen te realiseren EVC- (Erkenning Verworven Competenties) trajecten en leerwerktrajecten. In deze paragraaf worden de meest recente gegevens (die voor Nederland betrekking hebben op februari - maart 2008) uit het Adult Education Survey (AES) gebruikt om een beeld te schetsen van een leven lang leren in Nederland. De AES is specifiek ingericht om deelname aan onderwijs en scholing (formeel, non-formeel en informeel) door volwassenen te meten en maakt onderdeel uit van de EU Statistiek met betrekking tot een leven lang leren. Het AES richt zich op de deelname van volwassenen 25-64 jaar aan een werkgerelateerde cursus met een duur van minder dan een half jaar gedurende de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête.

Deelname cursussen Nederland

Uit de AES blijkt dat er een groot verschil is tussen de cursusdeelname van werkenden en niet-werkenden. Van de werkzame beroepsbevolking in de

leeftijd van 25-64 jaar (ruim 6,5 miljoen mensen) volgde ruim een derde minimaal één werkgerelateerde korte cursus op het moment van interviewen of in de 12 maanden daarvoor. Onder de niet-werkende bevolking (werkloze beroepsbevolking en niet-beroepsbevolking) was het aandeel cursusdeelnemers met 5% veel kleiner (tabel 2.35). De werkloze beroepsbevolking is niet apart opgenomen vanwege ondervertegenwoordiging in de onderzoekspopulatie, waardoor geen representatief cijfer kan worden gegeven. Het scholingcijfer van werklozen ligt aanzienlijk hoger.

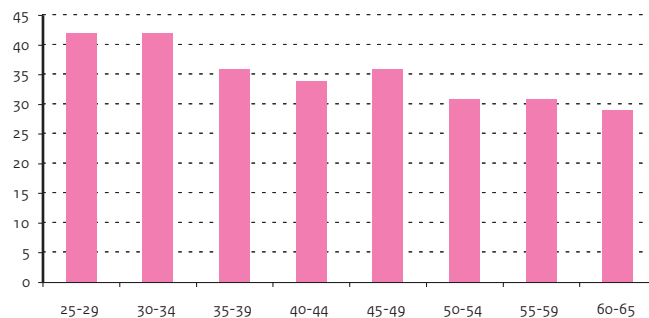
Voor de werkende beroepsbevolking zijn er verschillende achtergrondkenmerken die van invloed zijn op de mate van cursusdeelname. De belangrijkste zijn: leeftijd, opleidingsniveau, arbeidsrelatie, grootteklasse van het bedrijf in Nederland, arbeidsduur en bedrijfstak (figuur 2.32, tabel 2.36, tabel 2.37, figuur 2.33).

Met oplopende leeftijd neemt de deelname aan scholing af. In figuur 2.32 zijn de deelname aan formeel, non-formeel en intentioneel informeel leren bij elkaar gevoegd. De afnamecurve is daardoor wat vlakker dan wanneer alleen formeel leren in beeld zou zijn gebracht. Oudere werknemers nemen in verhouding meer deel aan informeel dan aan formeel leren.

Het opleidingsniveau is het meest bepalend voor het wel of niet volgen van een cursus, hoe hoger het opleidingsniveau des te vaker men een cursus volgt. De arbeidsrelatie is eveneens bepalend. Iemand zonder vast contract volgt beduidend minder cursussen dan iemand met een vast contract.

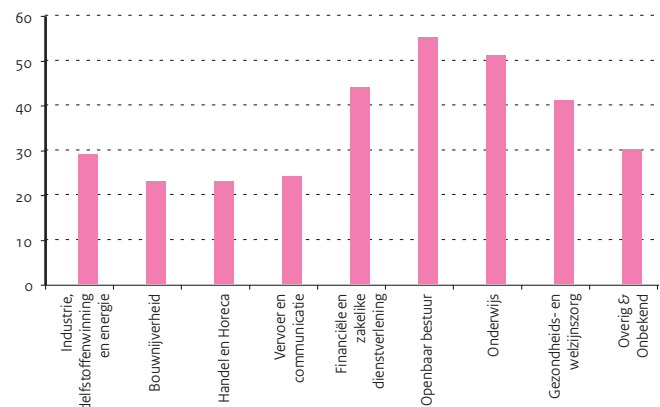
Figuur 2.32 | Deelname aan cursussen naar leeftijd

In Nederland, 2008

Figuur 2.33 | Deelname aan cursussen naar bedrijfstak

In Nederland, 2008

Tabel 2.35 | Deelname cursussen Nederland in 2008 (25 - 64 jaar)

	totaal	Werkenden	Niet-werkenden
In procenten	28	36	5

Bron

CBS, AES 2008 publicatie 2e kwartaal 2009 in Sociaal-Economische Trends.

Toelichting

- Onderzoek gehouden in februari - maart
- Met cursus wordt bedoeld een werkgerelateerde cursus van minder dan 6 maanden over een periode van 12 maanden

Tabel 2.36 | Deelnamepercentage naar achtergrondkenmerk in Nederland in 2008

Opleidingsniveau	Laag	Middelbaar	Hoog
	16	32	51
Arbeidsrelatie	Vast	Flexibel	Zelfstandig
	38	21	31
Grootteklasse van het bedrijf (aantal werknemers)	1-9	10-99	>=100
	28	28	40

Bron

CBS, AES 2008 publicatie 2e kwartaal 2009 in Sociaal-Economische Trends.

Toelichting

- Cursussen aan personen van 25 - 64 jaar

Tabel 2.37 | Deelnamepercentage naar arbeidsduur in 2008

Arbeidsduur (in uren)	12 - 19	20 - 28	29 - 34	35 - 95
	22	31	41	38
Dienstjaren	<= 2	2 - 5	5 - 10	> 10
	36	41	34	35

Bron

CBS, AES 2008 publicatie 2e kwartaal 2009 in Sociaal-Economische Trends.

Toelichting

- Cursussen aan personen van 25 - 64 jaar

De cursusdeelname van zelfstandigen is lager dan die van werknemers met een vast contract bij een werkgever, maar hoger dan van personen met een flexibel contract. Het verschil in deelname tussen bedrijven met meer of minder dan 100 werknemers is ook opvallend

Het wel of niet hebben van een voltijd baan heeft invloed op het volgen van een cursus. Naarmate men meer uren werkt, volgt men vaker een cursus. Voor het aantal dienstjaren geldt dat deelname het hoogst is bij een dienstverband van 2 - 5 jaar. Daaronder en daarboven neemt de deelname af.

Ten slotte is de bedrijfstak waarin de werknemer werkt van belang. In het openbaar bestuur blijken de meeste werknemers een cursus te volgen. In het onderwijs en de financiële en zakelijke dienstverlening is de deelname bovengemiddeld. In handel en horeca en in de bouw is de deelname het laagst.

Scholingsdeelname EU

In tabel 2.38 zijn de resultaten van twee EU-onderzoeken gepresenteerd en de verschillen in rangorde van de deelnemende landen in die beide onderzoeken. Het verschil in cijfers tussen AES en LFS zit in breedte van de scholingsdefinitie (in- of exclusief informele scholing) en in de tijdsperiode waarover wordt gemeten (12 maanden vs 4 weken). Voor Nederland is dat het verschil tussen 42,1 procent (AES) en 16,6 procent (LFS).

Niet zozeer het verschil in deelnamecijfer maakt een vergelijking tussen beide onderzoeken interessant, maar de verschuivingen in rangorde tussen de lidstaten. Tabel 2.38 laat dit zien.

Bij enkele landen zijn er opmerkelijke verschillen in rangorde te constateren. Het Verenigd Koninkrijk en Spanje hebben in het AES een flink aantal plaatsen moeten inleveren ten opzichte van het LFS. Bulgarije, Slowakije, Estland en Duitsland hebben echter een forse winst geboekt. Naast het verschil in tijdsperiode is het belangrijkste verschil tussen beide onderzoeken dat in het AES ook het intentionele informele leren wordt meegenomen. De voor de hand liggende conclusie is dat de ontwikkeling van de beroepsbevolking in bepaalde landen met een lage deelname aan formeel leren vooral via het informele leren verloopt. Voor met name het Verenigd Koninkrijk geldt dat er veel geïnvesteerd wordt in formele scholing, maar dat dit kennelijk niet doorwerkt in een verhoogde deelname aan intentionele informele scholing. Voor een goede verklaring van de verschillen is nadere analyse nodig.

Tabel 2.38 | Internationale vergelijking van scholingsdeelname

Land	Percentage		Rangnummer	
	AES	LFS	AES	LFS
	2008	2007	2008	2007
Zweden	69,4	32,0	1	1
Finland	51,2	23,4	2	3
Noorwegen	50,6	18,0	3	4
Duitsland	43,1	7,8	4	9
Nederland	42,1	16,6	5	5
Slowakije	41,2	3,9	6	16
VK	40,3	26,6	7	2
Estland	40,2	8,4	8	12
Oostenrijk	39,8	12,8	9	6
Cyprus	39,5	7,4	10	8
Bulgarije	35,2	1,3	11	19
Frankrijk	34,1	7,0	12	10
Litouwen	30,9	5,3	13	14
Letland	30,7	7,1	14	11
Spanje	27,2	10,4	15	7
Italië	20,2	6,2	16	13
Polen	18,6	5,1	17	15
Griekenland	12,7	2,1	18	18
Hongarije	6,8	3,6	19	17

Bron

CBS, AES 2008 publicatie 2e kwartaal 2009 in Sociaal-Economische Trends. Labour Force Survey

Toelichting

- cursussen aan personen van 25 - 64 jaar
- Zweden en VK voor LFS: gegevens over 2006
- cijfers samengesteld op basis van LFS 2007 en AES 2008

3 | Onderwijs internationaal

EU-doelstellingen

EU-doelstellingen onderwijs

De Europese regeringsleiders stelden zich tijdens de Europese Raad in Lissabon (2000) een concurrerende en sociaal hechte Europese samenleving in 2010 ten doel. Om deze doelstellingen te bereiken, kozen zij voor de 'open coördinatiemethode'. Die houdt in dat de lidstaten gezamenlijk doelen stellen, waarna zij de vorderingen tot 2010 evalueren met vergelijkbare en gezamenlijk afgesproken indicatoren en streefwaarden. Lidstaten zijn volledig vrij bij de vertaling van de doelstellingen in nationaal beleid. In Brussel heeft de Onderwijs Raad in 2003 op vijf terreinen (voortijdig schoolverlaters, studie exacte vakken, opleidingsniveau, leesvaardigheid en leven lang leren) concrete doelstellingen vastgesteld voor alle lidstaten van de EU.

Nederlandse inzet

In 2003 heeft het ministerie van OCW een actieplan opgesteld waarin de vijf EU-benchmarks voor Nederland uitgewerkt zijn in nationale doelstellingen en beleidsmaatregelen. De Nederlandse inzet op de vijf EU-benchmarks is bepaald op basis van prioriteiten in de OCW-beleidsagenda. Op deze manier draagt Nederland actief bij aan het versterken van de Europese kennissamenleving.

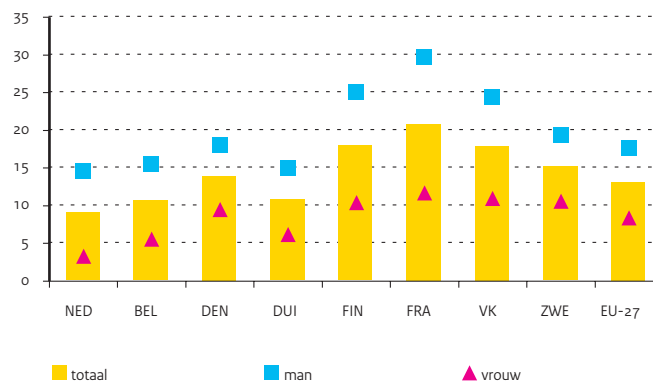
1. Voortijdig schoolverlaters. Nederland heeft als doelstelling om het aandeel 18- tot en met 24-jarigen dat geen onderwijs volgt en geen startkwalificatie (minimaal een diploma op havo, vwo of mbo 2 niveau) heeft, in 2010 terug te brengen tot circa 8,0 procent. Al sinds 2001 daalt het aandeel voortijdig schoolverlaters. Met 12,0 procent in 2007 zit Nederland onder het EU-gemiddelde van 15,2.
2. Studie bèta/techniek. Nederland heeft als doelstelling om in 2010, 15 procent meer afgestudeerden en promovendi in wiskunde, exacte vakken en techniek, ten opzichte van 2000 te hebben. Deze doelstelling is in 2006 reeds behaald. De komende jaren richt Nederland zich op de doelstelling om een meer evenwichtige verdeling tussen mannen en vrouwen te realiseren. In vergelijking met omringende landen is het aandeel vrouwelijke afgestudeerden/promovendi bèta/techniek in Nederland namelijk relatief laag.
3. Opleidingsniveau jongeren. Nederland heeft als doelstelling aandeel 20-24 jarigen met een startkwalificatie te verhogen tot 85 procent in 2010. In 2007 is het aandeel reeds gestegen tot 76,2 procent. Toch zal Nederland de komende jaren een sterkere stijging moeten realiseren want in vergelijking met omringende landen beschikt Nederland relatief over weinig jongeren met een startkwalificatie.
4. Leesvaardigheid. Nederland heeft als doelstelling om in 2010 het aandeel slecht lezenden onder de 15-jarigen te reduceren tot 8 procent. In 2006 was het aandeel leerlingen met lage leesvaardigheden (vaardigheden-schaal 1 of minder in het PISA-onderzoek) 15,1 procent. In vergelijking

met omringende landen heeft Nederland echter nog altijd een geringe percentage leerlingen met lage leesvaardigheden.

5. Leven lang leren. Nederland heeft als doelstelling dat in 2010 minstens 20 procent van de 25-64 jarigen deelneemt aan leeractiviteiten. In 2007 nam 16,6 procent deel aan leeractiviteiten. Dit is een stijging ten opzichte van de jaren ervoor, maar om de doelstelling te behalen zal Nederland de komende jaren een sterkere stijging moeten realiseren.

Figuur 3.1 | Afgestudeerden bèta/techniek

In tertiair onderwijs (ISCED 5 en 6), 2006 per 1000 inwoners in de leeftijd 20-29 jaar

Tabel 3.1 | Binnen EU afgesproken benchmarks

A) EU-benchmark 1											
Percentage 18-24 jarigen, zonder havo, vwo of mbo 2 diploma, dat geen onderwijs volgt											
	NED	BEL	DEN	DUI	FIN	FRA	VK	ZWE	EU-27		
2000	15,5	12,5	11,6	14,9	8,9	13,3	18,4	7,7	17,6		
2005	13,6	13,0	8,5	13,8	9,3	12,6	14,0	11,7	15,5		
2006	12,9	12,6	10,9	13,8	8,3	13,1	13,0	12,0	15,2		
2007	12,0	12,3	12,4	12,7	7,9	12,7	17,0	8,6	15,2		
Benchmark 2010	8,0							daling van 50%			

B) EU-benchmark 2											
Aandeel afgestudeerden en promovendi in exacte vakken en techniek per 1000 inwoners onder 20-29 jarigen											
	NED	BEL	DEN	DUI	FIN	FRA	VK	ZWE	EU-27		
2000	5,8	9,7	11,7	8,2	16,0	19,6	18,5	11,6	10,2		
2005	8,6	10,9	14,7	9,7	17,7	22,5	18,4	14,4	13,0		
2006	9,0	10,6	13,8	10,7	17,9	20,7	17,8	15,1	13,0		
Benchmark 2010	6,7							Stijging 15%			

C) EU-benchmark 3											
Percentage 20-24 jarigen met tenminste een havo, vwo of mbo 2 diploma											
	NED	BEL	DEN	DUI	FIN	FRA	VK	ZWE	EU-27		
2000	71,9	81,7	72,0	74,7	87,7	81,6	76,6	85,2	76,6		
2005	75,6	81,8	77,1	71,5	83,4	82,6	78,2	87,5	77,5		
2006	74,7	82,4	77,4	71,6	84,7	82,1	78,8	86,5	77,9		
2007	76,2	82,6	70,8	72,5	86,5	82,4	78,1	87,2	78,1		
Benchmark 2010	85,0							85,0			

D) EU-benchmark 4											
Percentage 15-jarige leerlingen met lage leesvaardigheden											
	NED	BEL	DEN	DUI	FIN	FRA	VK	ZWE	EU-15		
2000	9,6	19,0	17,9	22,6	6,9	15,2	12,8	12,6	19,4		
2003	11,5	17,8	16,5	22,3	5,7	17,5	--	13,3	19,8		
2006	15,1	18,8	16,0	19,1	4,8	21,8	19,0	15,3	--		
Benchmark 2010	8,0							daling van 20%			

E) EU-benchmark 5											
Deelname aan leeractiviteiten; percentage van de leeftijdsgroep 25-64 jarigen											
	NED	BEL	DEN	DUI	FIN	FRA	VK	ZWE	EU-27		
2000	15,5	6,2	19,4	5,2	17,5	2,8	20,5	21,6	7,1		
2005	15,9	8,3	27,4	7,7	22,5	7,0	27,5	32,1	9,7		
2006	15,6	7,5	29,2	7,5	23,1	7,5	26,6	--	9,6		
2007	16,6	7,2	29,2	7,8	23,4	7,4	20,0	32,4	9,5		
Benchmark 2010	20,0							12,5			

Bron

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

D) OESO (2001) Knowledge and skills for life - first results from PISA 2000

D) OESO (2004) Learning for tomorrow's world - first results from PISA 2003

D) OESO (2007) PISA 2006 Science competencies for tomorrow's world.

Toelichting

- Benchmark 2010: in EU-verband afgesproken EU-gemiddeld streefcijfer
- Voor een gedetailleerdere toelichting op de cijfers zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel E

3 | Onderwijs internationaal

Deelname internationaal

Onderwijsdeelname naar leeftijdscategorie

In Nederland zijn kinderen vanaf 5 jaar leerplichtig, maar bijna alle kinderen gaan al vanaf 4-jarige leeftijd naar school. In omliggende landen begint de leerplicht later en alleen in het Verenigd Koninkrijk bestaat leerplicht voor 4-jarigen. Dat kinderen pas vanaf een bepaalde leeftijd leerplichtig zijn, betekent niet dat zij ook pas vanaf die leeftijd naar school of voorschoolse voorzieningen gaan. In België en Frankrijk gaan bijvoorbeeld bijna alle kinderen van 3 en 4 jaar naar de voorschool.

Van de 15- tot 19-jarigen gaat in Nederland 89 procent naar school. Dit is vrij hoog in vergelijking met het percentage in omliggende landen en het OESO gemiddelde van 81 procent en het EU gemiddelde van 85 procent.

De onderwijsdeelname van de 20-29 jarigen in Nederland is 27 procent. In vergelijking met omliggende landen scoort Nederland op dit punt niet hoog en heeft Finland met 43 procent het hoogste percentage deelnemers dat in deze leeftijdscategorie onderwijs volgt. Nederland scoort wel boven het OESO en EU gemiddelde (beide 25 procent).

De deelname aan onderwijs van 30-39 jarigen ligt in Nederland met 3 procent vrij laag. In vergelijking met omliggende landen, zoals Zweden, Finland en Australië is het verschil in de percentages aanzienlijk, maar ten opzichte van het OESO en EU gemiddelde is het verschil slechts 2 en 3 procent. Het verschil in percentages is te herleiden naar het verschil in aanbod van onderwijs aan 30-39 jarigen per land.

Verwachte onderwijsduur

Onder de verwachte onderwijsduur wordt het totaal aantal jaren dat een kind vanaf 5-jarige leeftijd in het onderwijs doorbrengt verstaan. De verwachte onderwijsduur in Nederland ligt in 2006 op 17,6 jaar. Het verschil tussen jongens en meisjes in de verwachte onderwijsduur, is in bijna alle landen minimaal.

Instroom hoger onderwijs

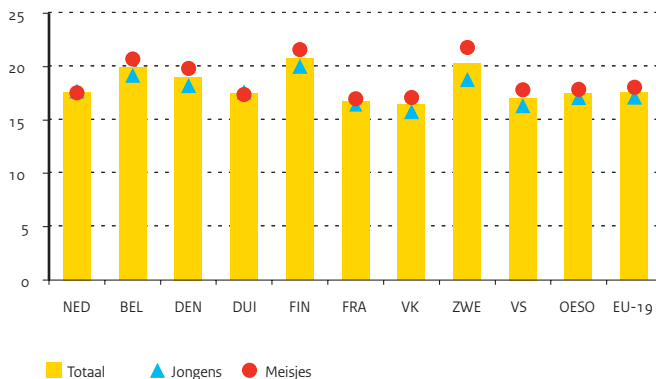
In internationale vergelijkingen wordt onderscheid gemaakt tussen twee typen hoger onderwijs, namelijk de kortdurende opleidingen (2 tot 3 jaar) en de langere opleidingen van 3 tot 4 jaar. In Nederland wordt onder de lange opleidingen de hbo-, wo-bachelor en master-opleidingen verstaan.

Nederland kent in het hoger onderwijs nog maar weinig kortdurende opleidingen. In het studiejaar 2006/07 zijn de eerste pilots gestart van 2-jarige opleidingen in het hoger onderwijs. Deze programma's worden afgesloten met het zogenaamde 'associate degree'. De komende jaren lopen 57 van deze pilot programma's.

De OESO berekent de instroom in het hoger onderwijs door het instroompercentage van alle leeftijdsgroepen van 18-50 jaar in een bepaald jaar bij elkaar op te tellen. In Nederland is in 2006 de instroom (lange opleidingen) in het hoger onderwijs 58 procent. In vergelijking met omliggende landen is dit vrij hoog. In Zweden en Finland is de instroom in het hoger onderwijs echter het hoogst, namelijk beide 76 procent.

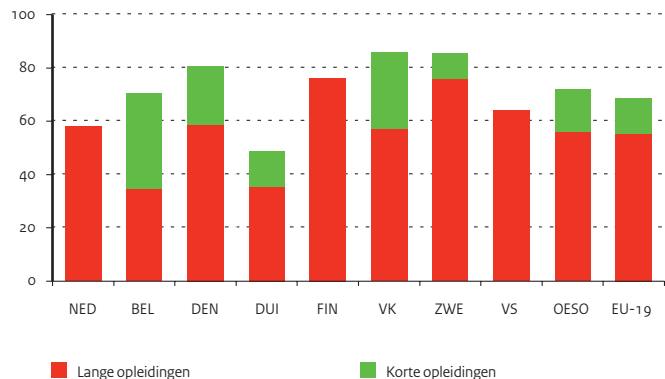
Figuur 3.2 | Verwachte onderwijsduur

Verwachte onderwijsduur van 5-jarigen, in jaren, 2006

Figuur 3,3 | Instroom hoger onderwijs

Netto instroom, lange en korte opleidingen (instroompercentages leeftijden 18 t/m 50)

Tabel 3.2 | Onderwijsdeelname in verschillende leeftijdscategorieën, 2006 (in procenten)

	5-14 jarigen	15-19 jarigen	20-29 jarigen	30-39 jarigen	40 jaar en ouder
Nederland	100	89	27	3	1
België	99	95	29	9	4
Denemarken	97	83	38	8	2
Duitsland	99	89	28	3	0
Finland	95	88	43	14	3
Frankrijk	101	86	20	3	n
Griekenland	98	93	32	1	0
Hongarije	100	88	25	6	1
Ierland	101	88	20	6	0
Italië	101	81	20	3	0
Oostenrijk	98	82	20	3	0
Polen	95	93	31	4	--
Spanje	101	80	22	4	1
Tsjechië	100	90	20	4	0
Verenigd Koninkrijk	101	70	17	6	2
Zweden	99	88	36	13	3
Verenigde Staten	98	78	23	5	1
OESO	99	81	25	6	1
EU-19	99	85	25	5	1

Bron

OESO, EAG 2008, tabel C2.1, pag. 343

Toelichting

- Als percentage van de totale bevolking van die leeftijd
- Het betreft voltijd en deeltijd leerlingen/studenten, in publieke en private instellingen

Tabel 3.3 | Procentuele instroom in hoger onderwijs

	2002	2003	2004	2005	2006
Nederland	54	52	56	59	58
België	33	33	34	33	35
Denemarken	53	57	55	57	59
Duitsland	35	36	37	36	35
Finland	71	73	73	73	76
Griekenland	33	35	35	43	49
Hongarije	62	69	68	68	66
Ierland	39	41	44	45	40
Italië	50	54	55	56	55
Oostenrijk	31	34	37	37	40
Polen	71	70	71	76	78
Spanje	49	46	44	43	43
Tsjechië	30	33	38	41	50
Verenigd Koninkrijk	48	48	52	51	57
Zweden	75	80	79	76	76
Verenigde Staten	64	63	63	64	64
OESO	52	53	53	54	56
EU-19	49	50	52	53	55

Bron

OESO, EAG 2008, tabel A2.4, pag. 68

Toelichting

- Om de instroom te bepalen voor een bepaald jaar worden de instroompercentages voor alle leeftijden (18 tot en met 50 jaar) bij elkaar opgeteld
- Het gaat om de netto-instroom; alleen de voor het eerst ingeschreven studenten voor lange opleidingen worden meegeteld.

3 | Onderwijs internationaal

Opbrengst internationaal

Leesvaardigheid

Het aanleren van primaire basisvaardigheden is van groot belang. Interessant is te zien hoe de beheersing van de basisvaardigheden bij Nederlandse kinderen zich verhoudt tot die in andere landen. Voor leesvaardigheid staan ons daartoe een tweetal grote internationale onderzoeken ter beschikking. PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) is een internationaal vergelijkend onderzoek naar de begrijpend leesprestaties van leerlingen van 9 en 10 jaar. Het wordt sinds 2001 eens in de 5 jaar afgenomen door de IEA (International association for the Evaluation of educational Achievement). PISA is een internationaal onderzoek dat sinds 2000 elke drie jaar de vaardigheden van 15-jarige leerlingen meet in wiskunde, lezen en natuurwetenschappen.

Leesvaardigheid 9 en 10 jarigen: PIRLS 2006

Nederlandse leerlingen in groep 6 van het primair onderwijs hebben in vergelijking met de andere aan PIRLS deelnemende landen bovengemiddeld gepresteerd. Het internationale gemiddelde dat op 500 is gesteld, wordt ruim overschreden door een gemiddelde schaalscore in Nederland van 547. In de rangschikking valt af te lezen dat alleen de Russische Federatie, Hong Kong, Singapore en Luxemburg (en drie Canadese provincies) een significant betere prestatie hebben geleverd dan Nederland. Belangrijk hierbij is dat in Nederland het verschil tussen de zwakke lezers en de groep sterke lezers klein is. Er zijn gemiddeld weinig extreem zwakke lezers (1 procent), maar de kopgroep van goede lezers is ook erg smal (6 procent). Overigens zijn de leesscores van de Nederlandse leerlingen in 2006 gemiddeld wel significant lager dan in 2001. Dit verschil is toe te schrijven aan de minder goede prestaties van de meisjes en is dus geen algehele achteruitgang. Ondanks de goede score lezen Nederlandse leerlingen in vergelijking met

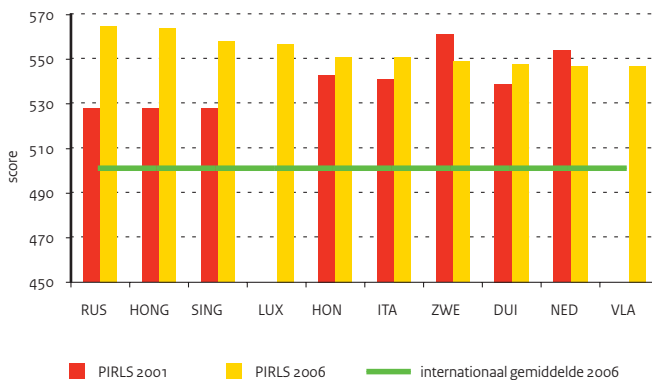
hun leeftijdgenoten in andere landen weinig en hebben ook minder plezier in lezen. Hoewel 36 procent van de Nederlandse leerlingen thuis dagelijks met plezier leest, geeft 42 procent aan thuis vrijwel nooit te lezen. Deze groep is in vergelijking met de andere landen groot (internationaal gemiddelde ligt op 32 procent).

Leesvaardigheid 15-jarigen: PISA 2006

Ook de 15-jarige Nederlandse leerlingen behalen internationaal goede leesprestaties. Met een gemiddelde score van 507 punten op de PISA leesvaardigheidstest presteren zij ruim hoger dan het OESO-gemiddelde van 491 punten. Hiermee neemt Nederland de 4e plaats in op de Europese ranglijst en scoren alleen Finland, Polen en Ierland beter. Op de OESO ranglijst staat Nederland op de 8e plaats. Het percentage zeer zwakke lezers (een score onder 407) is in Nederland 15,1 procent in 2006. Dat is lager dan het OESO-gemiddelde van 20,2 procent. Deze leerlingen vinden we in Nederland vooral terug in het pro, vmbo2 en vmbo bb. Opvallend is dat autochtone leerlingen in pro scholen lager scoren dan allochtonen van de 2e generatie. Op de andere opleidingstypen scoren autochtonen hoger. Verder blijkt uit het PISA-onderzoek dat er aanzienlijke verschillen bestaan tussen de leesvaardigheid van jongens en meisjes: meisjes lezen over het algemeen beter dan jongens. In Nederland, het Verenigd Koninkrijk, Denemarken, Luxemburg en Japan worden de kleinste verschillen tussen jongens en meisjes gevonden.

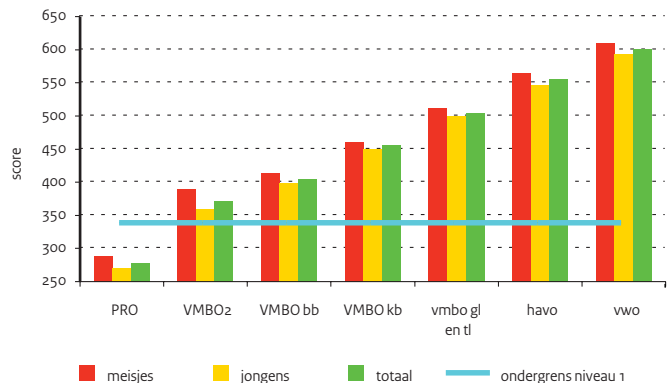
Figuur 3.4 | Trendgegevens leesvaardigheid 9/10-jarige

Gemiddelde schaalscore in 2001 en 2006

Figuur 3.5 | Leesvaardigheid 15-jarige leerlingen

Gemiddelde score van jongens en meisjes naar schooltype

Tabel 3.4 | Trendgegevens gemiddelde score leesvaardigheid van 9-10 jarigen, naar geslacht

	Totaal		Meisjes		Jongens	
	2001	2006	2001	2006	2001	2006
Russische federatie	528	565	534	572	522	557
Hong Kong	528	564	537	569	519	559
Singapore	528	558	540	567	516	550
Luxemburg	--	557	--	--	--	--
Hongarije	543	551	551	554	536	548
Italië	541	551	545	555	537	548
Zweden	561	549	573	559	551	541
Duitsland	539	548	545	551	533	544
Nederland	554	547	562	551	547	543
Vlaanderen	--	547	--	--	--	--

Toelichting

Top 10 (van 40 deelnemende landen 2006)
excl. Canadese provincies.

Tabel 3.5 | Leesvaardigheid 10-jarigen in NL en enkele vergelijkingslanden, naar tenminste behaald niveau, percentage leerlingen

	Gevorderd	Hoog	Midden	Laag	gemiddelde score
	625 pt	550 pt	475 pt	400 pt	
Russische Federatie	19	61	90	98	565
Singapore	19	58	86	97	564
Zweden	11	53	88	98	549
Duitsland	11	52	87	97	548
Nederland	6	49	91	99	547
Vlaanderen	7	49	90	99	547
Verenigde Staten	12	47	82	96	540
Engeland	15	48	78	93	539
Frankrijk	5	35	76	96	522

Bron

PIRLS 2006, rapport Nederland

Toelichting

– Niveaus o.b.v. internationaal afgesproken benchmarks

Tabel 3.6 | Gemiddelde score leesvaardigheid van 15-jarige leerlingen in alle deelnemende OESO landen

	2006		2006		2006		2006
Zuid-Korea	556	Zweden	507	Oostenrijk	491	Portugal	478
Finland	547	België	503	Frankrijk	488	Italië	468
Canada	527	Zwitserland	500	IJsland	486	Slowakije	466
Nieuw-Zeeland	521	Japan	497	Noorwegen	484	Spanje	460
Ierland	517	Duitsland	496	Tsjechië	483	Griekenland	460
Australië	516	Verenigd Koninkrijk	495	Hongarije	482	Turkije	447
Polen	508	Denemarken	494	Luxemburg	479	Mexico	409
Nederland	507	OESO gemiddelde	491	Verenigde Staten	474		

Bron tabellen 3.6 en 3.7

CITO en
OESO (2007) PISA 2006 Science
competencies for tomorrow's world

Toelichting

Rankschikking op basis van score 2006

Tabel 3.7 | Gemiddelde score leesvaardigheid Nederlandse 15-jarigen per opleidingstype

	PRO	vmbo2	vmbo bb	vmbo kb	vmbo gl+tl	havo	vwo
Gemiddeld	278	372	405	456	505	556	601
Meisjes	288	389	414	461	512	565	610
Jongens	270	360	398	450	500	546	593
Autochtoon	276	386	411	460	511	558	602
Allochtoon 2e generatie	286	353	379	436	472	535	589
Allochtoon 1e generatie	273	344	371	426	476	535	593

Toelichting

– Allochtoon 2e gen.: tenminste 1 ouder
niet in NL geboren
– Allochtoon 1e gen.: niet in NL geboren

3 | Onderwijs internationaal

Opbrengst internationaal

Rekenvaardigheid

Om te zien hoe de beheersing van de rekenvaardigheden bij Nederlandse kinderen zich verhoudt tot die in andere landen staan ons eveneens een tweetal grote internationale onderzoeken ter beschikking. Naast PISA (zie hoofdstuk over leesvaardigheid) is er TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study). Dit is een internationaal vergelijkend onderzoek dat sinds 1995 eens in de vier jaar leerlingen toetst op hun kennis van rekenen en natuuronderwijs. Nederland heeft eerder in 1995 en 2003 meegedaan. Eind 2008 zijn de resultaten van TIMSS-2007 gepubliceerd. Hiervoor zijn in Nederland zo'n 4000 leerlingen in groep 6 (9/10 jarigen) van het basisonderwijs getoetst. Het onderzoek werd uitgevoerd in 36 verschillende landen. Naast vaardigheden is met TIMSS ook informatie verzameld over waarom leerlingen in het ene land beter presteren dan in het andere.

TIMSS 2007: Rekenvaardigheid 10-jarigen

Sinds de eerste meting in 1995 zijn de rekenprestaties van Nederlandse leerlingen in TIMSS geleidelijk afgenomen. Desalniettemin neemt Nederland in 2007 met een gemiddelde toetsscore van 535 nog steeds de 9e plaats in op de internationale ranglijst, ruim boven het internationaal gemiddelde van 473. Evenals in 1995 en 2003 hebben alleen de Aziatische landen een significant hogere toetsscore dan in Nederland gehaald. Meer landen dan in 2003 eindigden in 2007 weliswaar boven Nederland maar de verschillen in toetsscores zijn hier klein en niet significant. Nederland scoort duidelijk beter dan onder meer Duitsland, Denemarken, Australië, Italië en Oostenrijk.

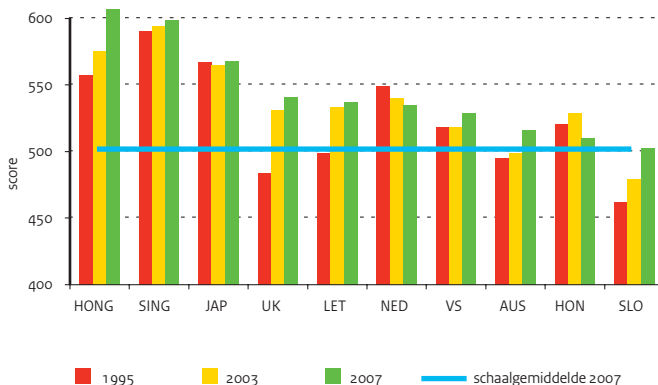
Net als bij de scores op de leesvaardigheid liggen ook de toetsscores op rekenvaardigheid van de Nederlandse leerlingen dichtbij elkaar: van alle leerlingen haalt slechts 2 procent het laagste kennisniveau niet en scoort slechts 7 procent op het hoogste niveau. In Aziatische landen zoals Singapore en Hong Kong behaalt ruim 40 procent van de leerlingen het hoogste niveau. Bij ongeveer de helft van de deelnemende landen en ook internationaal gemiddeld worden geen verschillen tussen de toetsscores van de 10-jarige jongens en meisjes geconstateerd. Maar de Nederlandse meisjes presteren in 2007 minder goed dan de jongens (toetsscore 530 t.o.v. 540) en ook minder goed dan in 2003. Met name allochtone meisjes scoren minder goed dan zowel allochtone jongens als autochtone meisjes.

PISA 2006: wiskundevaardigheid 15-jarigen

De wiskundeprestaties van Nederlandse 15-jarigen behoren tot de hoogste in de wereld. Nederland ligt ver boven het OESO gemiddelde van 498 en staat binnen de OESO op de derde plaats. Finland staat bovenaan. Voor de OESO als geheel geldt dat de prestaties op de wiskundeschaal tussen 2003 en 2006 zijn gedaald. Ook in Nederland is de gemiddelde score significant gedaald van 538 punten in 2003 naar 531 in 2006. Deze daling is vooral toe te schrijven aan de lagere prestaties van meisjes. In bijna alle OESO landen presteren de 15 jarige jongens beter dan de meisjes, maar het verschil tussen de prestaties van de Nederlandse jongens en meisjes is iets groter dan gemiddeld in de OESO landen. Meer Nederlandse meisjes dan jongens bevinden zich op of onder niveau 1 en 2, terwijl op niveau 5 en 6 de Nederlandse jongens in de meerderheid zijn.

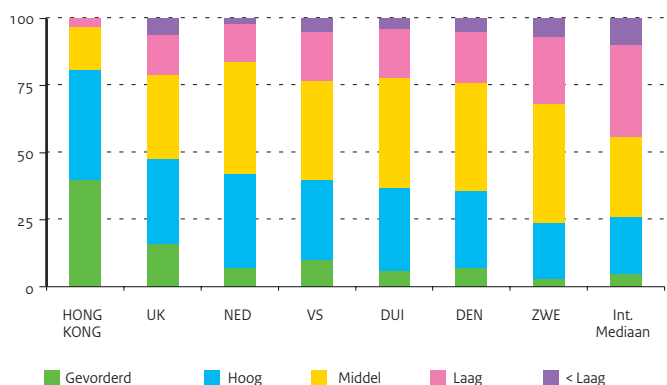
Figuur 3.6 | Rekenvaardigheid van 10-jarigen (TIMSS 2007)

Top 10 van in 1995, 2003 en 2007 deelnemende landen

Figuur 3.7 | Rekenvaardigheid van 10-jarigen naar niveau

Naar niveau, in procenten, (TIMSS 2007)

Tabel 3.8 | Trendgegevens gemiddelde scores rekenvaardigheid van 10-jarige leerlingen

	1995	2003	2007		1995	2003	2007
Hong Kong	557	575	607	Slovenie	462	479	502
Singapore	590	594	599	Armenie	--	456	500
Chinese Taipei	--	564	576	Slowakije	--	--	496
Japan	567	565	568	Schotland	493	490	494
Kazachstan	--	--	549	Nieuw Zeeland	469	496	492
Russische federatie	--	532	544	Tsjechie	541	--	486
Engeland	484	531	541	Noorwegen	476	451	473
Letland	499	533	537	Oekraïne	--	--	469
Nederland	549	540	535	Georgie	--	--	438
Litouwen	--	534	530	Iran	387	389	402
Verenigde Staten	518	518	529	Algerije	--	--	378
Duitsland	--	--	525	Colombia	--	--	355
Denemarken	--	--	523	Marokko	--	347	341
Australië	495	499	516	El Salvador	--	--	330
Hongarije	521	529	510	Tunesië	--	339	326
Italië	--	503	507	Koeweit	--	--	316
Oostenrijk	531	--	505	Qatar	--	--	296
Zweden	--	--	503	Jemen	--	--	224

Bron

TIMSS 2007, IEA international mathematics report

Toelichting

– Ranking op basis van scores deelnemende landen 2007

Tabel 3.9 | Rekenvaardigheid 10 jarigen in NL en enkele vergelijkingslanden (TIMSS 2007)

	Gevorderd	Hoog	Midden	Laag	jongens	meisjes	verschilscore
Hong Kong	40	81	97	100	609	605	4
Engeland	16	48	79	94	542	541	1
Nederland	7	42	84	98	540	530	10
Verenigde Staten	10	40	77	95	532	526	6
Duitsland	6	37	78	96	531	519	12
Denemarken	7	36	76	95	526	520	6
Zweden	3	24	68	93	506	499	7
Internationaal gemiddelde	5	26	67	90	473	473	0

Bron

TIMSS 2007, IEA international mathematics report

Toelichting

– Percentage leerlingen naar tenminste behaalde niveau

Tabel 3.10 | Gemiddelde score rekenvaardigheid van 15 jarigen in de OESO landen

	Gemid. score	meisjes	jongens	verschilscore		Gemid. score	meisjes	jongens	verschilscore
Finland	548	543	554	11	Ierland	501	496	507	11
Zuid Korea	547	543	552	9	Frankrijk	496	492	499	7
Nederland	531	524	537	13	Verenigd koninkrijk	495	487	504	17
Zwitserland	530	523	536	13	Polen	495	490	500	10
Canada	527	520	534	14	Slowakije	492	485	499	14
Japan	524	513	534	21	Hongarije	491	486	496	10
Australië	522	514	530	16	Luxemburg	490	482	498	16
Nieuw Zeeland	522	517	527	10	Noorwegen	490	487	493	6
België	522	518	525	7	Spanje	480	476	484	8
Denemarken	513	508	518	10	VS	474	470	479	9
Tsjechie	510	504	514	10	Portugal	466	458	473	15
IJsland	507	510	504	-6	Italië	462	453	471	18
Oostenrijk	505	494	516	22	Griekenland	459	457	462	5
Duitsland	504	495	513	18	Turkije	424	421	427	6
Zweden	502	500	505	5	Mexico	405	401	410	9

Bron

OESO (2007) PISA 2006 Science competencies for tomorrow's world

Toelichting

– Ranking op basis van gemiddelde score

3 | Onderwijs internationaal

Opbrengst internationaal

Prestaties natuuronderwijs

Met de twee grote internationale onderzoeken TIMSS en PISA (zie hoofdstukje over rekenvaardigheid) worden ook de prestaties van 10 en 15-jarigen in het natuuronderwijs ('science') getoetst.

TIMSS 2007: prestaties natuuronderwijs 10-jarigen

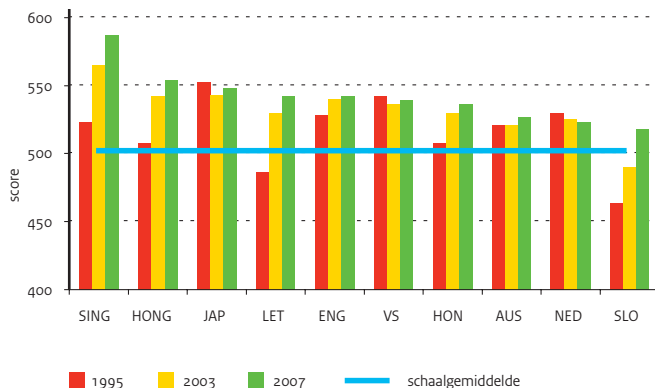
Nederlandse leerlingen presteren met een gemiddelde score van 523 ver boven het internationaal gemiddelde van 476. Tien landen waaronder Engeland, VS, Hongarije en Italië hebben een significant hogere gemiddelde score voor natuuronderwijs gehaald dan Nederland. Op de internationale ranglijst neemt Nederland nu de 17e plaats in. In 2003 was dit de 10e plaats. De gemiddelde toetsscore is voor Nederland in 2007 echter nagenoeg gelijk gebleven ten opzichte van 2003. Dit betekent dat het Nederlands peil in het natuuronderwijs langzamerhand wordt ingehaald door een aantal andere landen. Net als bij rekenen en lezen liggen de toetsscores van de Nederlandse leerlingen bij natuuronderwijs dichtbij elkaar: van alle leerlingen haalt slechts 3 procent het laagste kennisniveau niet. Tegelijkertijd kent Nederland relatief weinig hoge presteerders: slechts 4 procent behaalt het hoogste niveau. Gemiddeld over alle landen presteren de meisjes iets beter dan jongens. Maar niet in Nederland, hier presteren de jongens significant beter dan de meisjes. Er zijn slechts 7 landen waar dit ook het geval is. Overigens presteren Nederlandse jongens sinds 1995 significant slechter op de toets terwijl meisjes geen verschil laten zien. In de meeste landen laten jongens en meisjes een vergelijkbare daling of stijging in hun prestaties zien.

PISA 2006: prestaties natuurwetenschappen 15-jarigen

De situaties in de PISA-natuurwetenschappentest zijn gegroepeerd rond 5 thema's die wereldwijd in de belangstelling staan: gezondheid, natuurlijke hulpbronnen, milieu, risico's, grenzen van natuurwetenschappen en techniek. Nederlandse leerlingen behalen in 2006 gemiddeld 525 punten op het gebied van natuurwetenschappen. Hiermee is de score ten opzichte van 2003 nauwelijks veranderd. Nederland staat op de 6e plaats ten opzichte van alle aan PISA deelnemende OESO landen en op de 9e plaats als ook de partnerlanden worden meegenomen. Finland is met 563 punten het best presterende land. Nederland scoort significant beter dan o.a. buurlanden Duitsland, België, het VK en het OESO gemiddelde. Duidelijk is dat de Oost-Aziatische landen ook bij natuurwetenschappen hoog in de ranglijst staan. Met de PISA toets zijn 4 verschillende domeinen onderzocht: 'kennis van natuurwetenschappen', 'aarde en ruimte', 'levende natuur' en 'niet-levende natuur'. Het valt op dat Nederlandse 15-jarige leerlingen gemiddeld relatief laag scoren op het domein 'levende natuur'. Daarentegen zijn de gemiddelde scores op 'niet-levende natuur' hoog. In alle domeinen is het OESO-gemiddelde van jongens significant hoger dan dat van meisjes, maar in het gebied 'kennis over natuurwetenschappen' is het OESO-gemiddelde van meisjes juist hoger. Nederlandse jongens scoren significant beter in de domeinen 'niet-levende natuur' en 'aarde en ruimte'. In de andere gebieden zijn de verschillen niet significant.

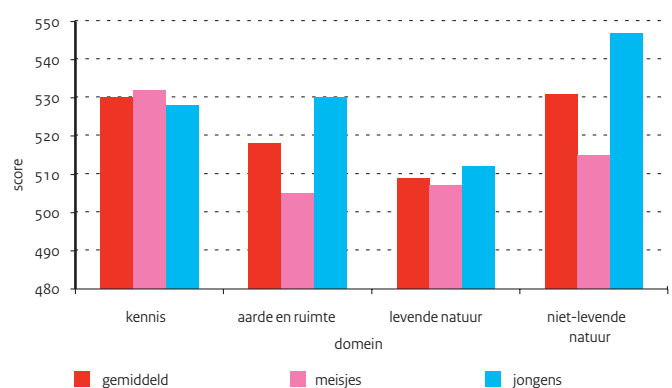
Figuur 3.8 | Vaardigheid natuuronderwijs van 10-jarigen

Top 10 van in 1995, 2003 en 2007 deelnemende landen

Figuur 3.9 | Score natuurwetenschappen Nederlandse 15-jarigen

Op de vaardigheidsschaal natuurwetenschappen per domein

Tabel 3.11 | Trendgegevens gemiddelde scores voor natuuronderwijs van 10-jarige leerlingen

	1995	2003	2007		1995	2003	2007
Singapore	523	565	587	Denemarken	--	--	517
Chinese Taipei	--	551	557	Tsjechie	532		515
Hong Kong	508	542	554	Litouwen	--	512	514
Japan	553	543	548	Nieuw Zeeland	505	523	504
Russische federatie	--	526	546	Schotland	514	502	500
Letland	486	530	542	Armenie		437	484
Engeland	528	540	542	Noorwegen	504	466	477
Verenigde Staten	542	536	539	Oekraïne	--	--	474
Hongarije	508	530	536	Iran	380	414	436
Italië	--	516	535	Georgie	--	--	418
Kazachstan	--	--	533	Colombia	--	--	400
Duitsland	--	--	528	El Salvador	--	--	390
Australië	521	521	527	Algerije	--	--	354
Slowakije	--	--	526	Koeweit	--	--	348
Oostenrijk	538	--	526	Tunesie	--	314	317
Zweden	--	--	525	Marokko	--	304	297
Nederland	530	525	523	Qatar	--	--	294
Slovenië	464	490	518	Jemen	--	--	197

Bron

TIMSS 2007, IEA international mathematics report

Toelichting

Ranking op basis van scores deelnemende landen 2007

Tabel 3.12 | Vaardigheid natuuronderwijs 10-jarigen in NL en enkele vergelijkingslanden

	percentage leerlingen naar tenminste behaald niveau				gemiddelde score		
	Gevorderd	Hoog	Midden	Laag	jongens	meisjes	verschilscore
Hong Kong	14	55	88	98	556	553	3
Engeland	14	48	81	95	540	543	-3
Verenigde Staten	15	47	78	94	541	536	5
Duitsland	10	41	76	94	535	520	15
Zweden	8	37	76	95	524	526	-2
Denemarken	7	35	72	93	520	514	6
Nederland	4	34	79	97	528	518	10
Internationaal gemiddelde	7	34	74	93	474	477	-3

Bron

TIMSS 2007, IEA international mathematics report

Tabel 3.13 | Trendgegevens gemiddelde score natuurwetenschappen van 15-jarigen

	2003	2006		2003	2006
Finland	548	563	Ierland	505	508
Canada	519	534	Hongarije	503	504
Nieuw-Zeeland	521	531	Zweden	506	503
Japan	548	530	Polen	498	498
Australië	525	529	Denemarken	475	496
Nederland	524	525	Frankrijk	511	495
Zuid-Korea	538	522	Spanje	487	489
Duitsland	502	516	Verenigde Staten	491	489
Verenigd Koninkrijk	--	515	Noorwegen	484	486
Tsjechië	523	513	Italië	486	475
Zwitserland	513	512	Portugal	468	474
België	509	510	Griekenland	481	473
Oostenrijk	491	510	OESO	--	500

Bron

CITO; OESO (2007) PISA 2006 Science competencies for tomorrow's world

Toelichting

– Ranking op basis van scores deelnemende landen 2006

Opleidingsniveau en arbeidsmarkt internationaal

Opleidingsniveau van de bevolking

Nederland vindt het belangrijk een goed opgeleide bevolking te hebben. Een goed opgeleide bevolking is van belang voor de concurrentiepositie van Nederland. Voor een beeld van de recente effecten van onderwijsbeleid wordt ingegaan op het opleidingsniveau van 25- tot en met 34-jarigen.

25-34 jarigen

In Nederland heeft 81 procent van de 25-34 jarigen in 2006 een diploma op minimaal hoger secundair niveau behaald. In vergelijking met omringende landen komt het percentage van Nederland het meest overeen met dat van België en Frankrijk (beide 82 procent). Met name Finland en Zweden scoren op opleidingsniveau hoog. Het Verenigd Koninkrijk heeft het laagste aandeel 25-34 jarigen met een diploma op tenminste hoger secundair niveau.

Van de 25-34 jarigen in Nederland heeft 36 procent in 2006 een diploma op tertiair niveau behaald. In vergelijking met omringende landen is dit percentage vrij laag. Ten opzichte van het OESO en EU gemiddelde is het percentage echter hoog. Dit verschil is deels te herleiden naar het grote aantal korte opleidingen die met name België en Denemarken in het hoger onderwijs aanbieden.

Onderwijs- en arbeidsmarktstatus

Het Nederlandse beleid is erop gericht om jongeren zo veel mogelijk kennis en kunde op te laten doen zodat ze daarna goed voorbereid de arbeidsmarkt op kunnen. De bedoeling is dat leerlingen na het voortgezet onderwijs een vervolgopleiding doen in het mbo, hbo of wo. In deze paragraaf worden drie categorieën jongeren onderscheiden: jongeren die onderwijs volgen, jongeren die dat niet doen en een baan hebben en jongeren die geen onderwijs volgen en geen baan hebben.

In 2006 volgt in Nederland 50 procent van de 20-24 jarigen onderwijs. Ten opzichte van het OESO en EU-gemiddelde is dit hoog. In vergelijking met omringende landen ligt dit percentage alleen hoger in Denemarken, Finland en Polen.

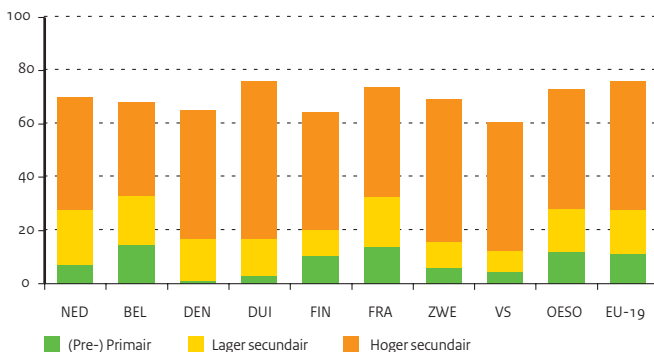
Het percentage jongeren dat geen onderwijs volgt en werkzaam is, ligt in Nederland rond het OESO en EU gemiddelde. In vergelijking met omringende landen heeft Nederland het grootste aandeel van deze categorie jongeren.

Het aandeel jongeren dat geen onderwijs volgt en niet werkzaam is ligt in Nederland op 7 procent. In vergelijking met omringende landen is dit laag en scoort alleen Denemarken lager dan Nederland.

In alle landen is het werkloosheidspercentage van 20-24 jarigen zonder startkwalificatie hoger dan jongeren met een startkwalificatie. Ten opzichte van het OESO en EU gemiddelde scoort Nederland laag op werkloosheid onder 20-24 jarigen.

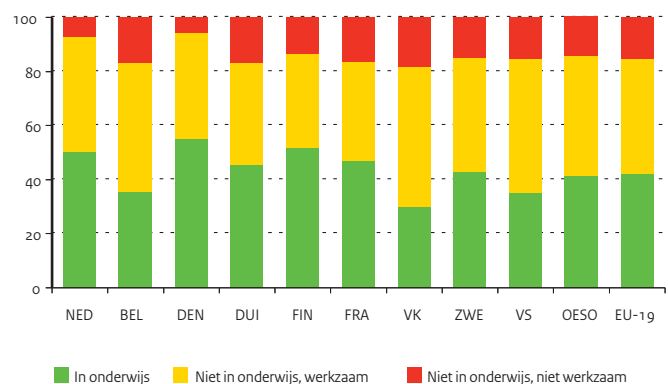
Figuur 3.10 | Opleidingsniveau van de bevolking

Aandeel 25-64 jarigen naar hoogst behaalde diploma, 2006

Figuur 3.11 | Werkstatus 20-24 jarigen

Leeftijdsgroep naar onderwijsvolgend en niet-onderwijsvolgend, 2006

Tabel 3.14 | Opleidingsniveau van de bevolking als percentage van de leeftijdsgroep, 2006

	NED	BEL	DEN	DUI	FIN	FRA	VK	ZWE	VS	OESO	EU-19
A) Tenminste hoger secundair onderwijs											
25-64 jaar	72	67	82	83	80	67	69	84	88	68	69
25-34 jaar	81	82	88	84	90	82	76	91	87	78	80
35-44 jaar	76	74	84	85	87	72	70	90	88	72	73
45-54 jaar	70	60	78	83	80	61	67	82	89	65	65
55-64 jaar	60	50	76	79	63	52	61	73	87	55	55
B) Tertiair onderwijs: ISCED 5A+5B+6											
25-64 jaar	30	32	35	24	35	26	30	31	39	27	24
25-34 jaar	36	42	41	22	38	41	37	39	39	33	30
35-44 jaar	30	35	36	25	41	27	31	29	41	28	25
45-54 jaar	30	27	33	25	34	19	29	29	40	24	21
55-64 jaar	25	22	28	23	27	16	24	25	38	19	18

Bron

OESO, EAG 2008, tabel A1.2a, pag. 43

OESO, EAG 2008, tabel A1.3a, pag. 44

Toelichting

- ISCED 5A: overwegend academisch, in Nederland 4-jarig hbo/wo
- ISCED 5B: beroepsgericht, in Nederland 2-3 jarig hbo
- ISCED 6: gepromoveerden
- Zie voor ISCED-classificatie bijlage Toelichting en Begrippen, deel E

Tabel 3.15 | Onderwijs- en arbeidsmarktstatus van 20-24 jarigen, als percentage van totaal, 2006

	In onderwijs	Niet in onderwijs werkzaam	Niet in onderwijs, niet werkzaam	Totaal
Nederland	50	42	7	100
België	36	48	17	100
Denemarken	55	39	6	100
Duitsland	45	38	17	100
Finland	52	35	13	100
Frankrijk	47	36	17	100
Griekenland	46	37	17	100
Ierland	26	62	12	100
Italië	40	37	23	100
Polen	55	24	21	100
Spanje	35	49	17	100
Verenigd Koninkrijk	30	52	18	100
Zweden	43	42	15	100
Verenigde Staten	35	49	16	100
OESO	41	44	15	100
EU-19	42	42	15	100

Bron

OESO, EAG 2008, tabel C4.2a, pag. 389-390

Personeel internationaal

Leeftijd leraren

In Nederland steekt in 2006 de leeftijdsopbouw van de groep leraren in het basisonderwijs gunstig af bij de omringende landen. De grootste groep leraren behoort tot de leeftijdscategorie 40-49 jaar. In onder meer Duitsland, Italië en Zweden ligt de leeftijd hoger, namelijk op 50-59 jaar. Hierbij moet wel bedacht worden dat de landen die over een relatief lange lerarenopleiding beschikken, een geringer aantal jonge leraren zullen hebben. Met 19,8 procent leraren jonger dan 30 jaar in het basisonderwijs komt Nederland ver boven het OESO en EU gemiddelde uit (beide 15,9 procent). Het aantal vijftigplussers in het basisonderwijs is in Nederland lang hoog geweest, maar door een toename van de uitstroom in deze leeftijdscategorie is aantal gedaald van 32,2 procent in 2004, naar 31 procent in 2006.

In het hoger secundair onderwijs ligt het percentage vijftigplussers in Nederland met 43,2 procent aanzienlijk hoger. In vergelijking met omringende landen beschikt België over een relatief gunstige leeftijdsopbouw. Zweden beschikt over het hoogste percentage leraren in de leeftijdscategorie $>=60$. Duitsland scoort op de hogere leeftijdscategorieën ongeveer gelijk aan Nederland, maar beschikt over het kleinste percentage leraren in de leeftijdscategorie 30 jaar of jonger. Nederland scoort met 10,7 procent net onder het OESO en EU gemiddelde van leraren in de leeftijdscategorie 30 jaar en jonger (respectievelijk 10,9 en 11,4 procent).

Vrouwelijk onderwijzend personeel

Het aandeel vrouwelijke leerkrachten in het primair onderwijs is in Nederland 83 procent (op basis van personen in plaats van voltijdbanen (fte's)). Dit percentage ligt rond het OESO en EU gemiddelde. Het percentage vrouwelijk onderwijzend personeel in het hoger secundair onderwijs is 46 procent en komt daarmee onder het OESO en EU gemiddelde. In het tertiair onderwijs staat het aandeel vrouwelijk onderwijzend personeel in Nederland met 36 procent gelijk aan het OESO gemiddelde en komt deze net onder het EU gemiddelde.

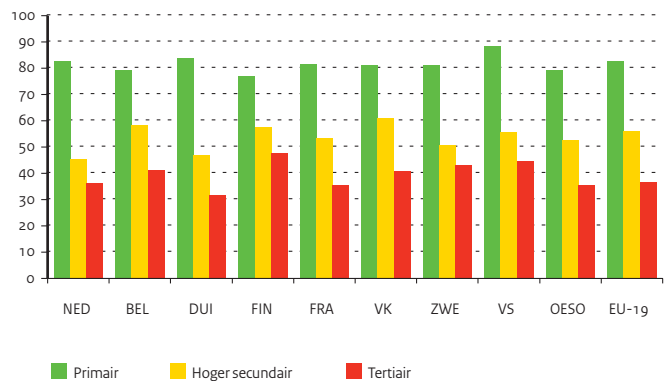
Leerling-leraarratio

In Nederland is de leerling-leraarratio in het primair onderwijs 15,3 (2006). In vergelijking met omringende landen heeft alleen België een lagere leerling-leraarratio.

De leerling-leraarratio in het secundair onderwijs is in Nederland met een gemiddelde van 15,8 leerlingen per leraar hoger dan het OESO- en EU-gemiddelde. In vergelijking met omringende landen is de leerling-leraarratio in het secundair onderwijs in Nederland het hoogst. Hierbij wordt de kanttekening geplaatst dat de leerling-leraarratio niet hetzelfde is als de klassengrootte. De ratio geeft de verhouding weer tussen het totaal aantal leerlingen en het totaal aantal leraren. De klassengrootte wordt beïnvloed door factoren in de organisatie van het onderwijs zoals aantallen lesuren, taakomvang van de docenten, de vorming van lesgroepen en de aanwezigheid van remedial teachers.

Figuur 3.12 | Vrouwelijk onderwijzend personeel

In procenten van totaal, 2006

Tabel 3.16 | Leeftijdverdeling leraren primair en hoger secundair onderwijs, 2006

	Primair onderwijs					Hoger secundair onderwijs				
	< 30 jaar	30-39 jaar	40-49 jaar	50-59 jaar	>=60	< 30 jaar	30-39 jaar	40-49 jaar	50-59 jaar	>=60
Nederland	20	20	29	28	3	11	17	29	38	5
België	23	27	29	19	2	15	23	29	30	3
Denemarken	10	27	22	34	7					
Duitsland	6	21	21	44	9	2	23	29	38	8
Finland	14	32	29	24	1	6	22	31	32	8
Frankrijk	17	33	29	20	0	7	28	28	35	2
Griekenland	13	35	37	14	1	5	24	41	27	2
Hongarije	13	30	37	19	1	16	28	25	25	6
Ierland	30	20	25	21	3	14	28	26	27	6
Italië	1	15	36	42	7	n	6	36	49	9
Oostenrijk	9	24	38	28	1	5	24	41	29	2
Polen	16	34	38	11	1	19	31	27	20	4
Portugal	18	27	30	24	2	13	37	31	17	2
Spanje	15	23	31	27	4					
Verenigd Koninkrijk	23	25	22	28	1	16	25	27	28	3
Zweden	7	23	23	35	13	7	21	24	31	16
Verenigde Staten	18	24	25	28	4	15	24	26	29	5
OESO	16	26	29	25	3	11	24	30	30	6
EU-19	16	26	29	25	3	11	24	30	30	5

Bron

OESO, EAG 2006, Tabel D7.1 (web)

Toelichting

- EU-gemiddelde: op basis van gegevens voor 17 landen
- Over het lager secundair onderwijs zijn geen gegevens opgenomen

Tabel 3.17 | Leerling-leraarratio

	Primair onderwijs		Secundair onderwijs	
	2000	2006	2000	2006
Nederland	16,8	15,3	17,1	15,8
België	15,0	12,6	9,7	9,9
Denemarken	10,4	--	15,9	--
Duitsland	19,8	18,7	15,2	15,1
Finland ¹	6,9	15,0	13,8	12,9
Frankrijk	19,8	19,3	12,5	11,9
Griekenland	13,4	10,6	10,7	8,2
Hongarije	10,9	10,4	11,2	11,2
Ierland	21,5	19,4	12,8	14,6
Italië ¹	1,0	10,7	10,3	10,7
Oostenrijk	--	13,9	--	10,7
Polen	12,7	11,5	15,5	12,7
Portugal	12,1	10,6	9,0	7,9
Spanje	14,9	14,2	11,9	10,5
Tsjechië	19,7	17,3	13,1	12,1
Verenigd Koninkrijk	21,2	19,8	14,8	13,7
Zweden	12,8	12,1	14,1	12,6
Verenigde Staten	15,8	14,6	15,2	15,2
OESO	17,9	16,2	14,3	13,2
EU-19	15,7	14,5	12,8	11,9

Bron

OESO, EAG 2002, tabel D2.2, pag. 293

OESO, EAG 2008, tabel D2.2, pag. 437

Toelichting

- Leerling-leraarratio representeert het gemiddeld aantal leerlingen per leraar en niet de klassen- / groepsgrootte
- Primair onderwijs is hier inclusief speciaal onderwijs

3 | Onderwijs internationaal

Uitgaven internationaal

Publieke en private uitgaven als percentage van het BBP

De uitgaven aan onderwijs hangen sterk samen met de demografische ontwikkeling en de welvaart in een land. Om de onderwijsuitgaven internationaal te vergelijken is het belangrijk om met deze aspecten rekening te houden. Daarom wordt in internationale vergelijkingen vaak gekeken naar de onderwijsuitgaven als percentage van het bruto binnenlands product (BBP).

In Nederland waren de uitgaven volgens de OESO definitie als percentage van het BBP 5,0 procent in 2005. Van omringende landen, zoals België, Frankrijk en Denemarken liggen de onderwijsuitgaven als percentage van het BBP hoger dan in Nederland. Nederland scoort op dit punt dan ook onder het OESO en EU gemiddelde.

Uitgaven per leerling/student

In 2005 waren de Nederlandse uitgaven aan het primair onderwijs 5.600 euro per leerling. Van de omringende landen zijn alleen in België, Denemarken en Finland de uitgaven per leerling hoger dan in Nederland. In Duitsland en Frankrijk zijn de uitgaven per leerling lager dan in Nederland. In Nederland liggen de gemiddelde uitgaven per leerling in het secundair onderwijs op 7.000 euro. Dit is precies tussen het OESO en EU gemiddelde. In vergelijking met omringende landen scoren met name Frankrijk en Denemarken hoger op de gemiddelde uitgaven per leerling in het secundair onderwijs.

De uitgaven per student in het tertiair onderwijs exclusief Research & Development (R&D) zijn in Nederland 8.700 euro. Deze uitgaven zijn hoger dan het OESO en EU gemiddelde. (Het hoge OESO gemiddelde wordt vooral veroorzaakt door de hoge uitgaven per student in de Verenigde Staten 21.600

euro). In vergelijking met omringende landen zijn de uitgaven per student alleen in het Verenigd Koninkrijk hoger dan in Nederland.

De uitgaven per student in het tertiair onderwijs inclusief R&D liggen in Nederland op 13.900 euro. Dit is hoger dan het OESO en EU gemiddelde. Van de omringende landen geeft alleen Denemarken meer uit per student dan Nederland.

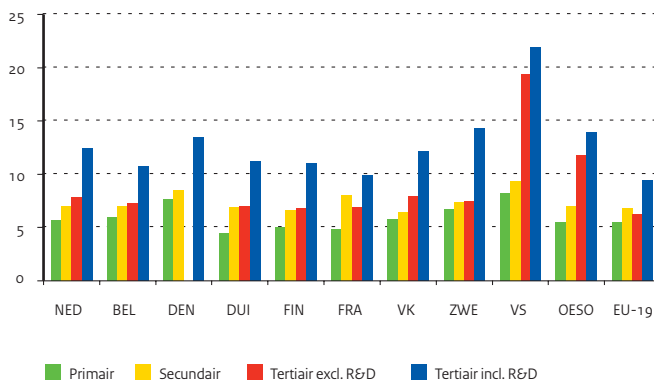
Ontwikkeling van uitgaven en leerlingenaantallen

Tussen 1995 en 2004 zijn de uitgaven van Nederland aan scholen in het primair en secundair onderwijs met 43 procent gestegen. In diezelfde tijd is ook het aantal leerlingen toegenomen, maar die stijging bedroeg slechts 6 procent. Per saldo zijn de gemiddelde uitgaven per leerling in het primair en voortgezet onderwijs met 36 procent toegenomen. Ook in Denemarken, Finland, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten zijn de uitgaven sneller gestegen dan de leerlingenaantallen, zij het minder dan in Nederland.

Voor alle gegevens in deze paragraaf geldt dat het gaat om de publieke en private uitgaven aan onderwijsinstellingen. Opgemerkt wordt dat het Centraal Bureau voor de Statistiek recent de onderwijsuitgaven heeft gereviseerd. Hierdoor veranderen de Nederlandse uitgaven als percentage van het BBP, maar ook de Nederlandse uitgaven per leerling. Deze cijfers zijn pas zichtbaar in internationaal perspectief in de OESO publicatie EAG 2009.

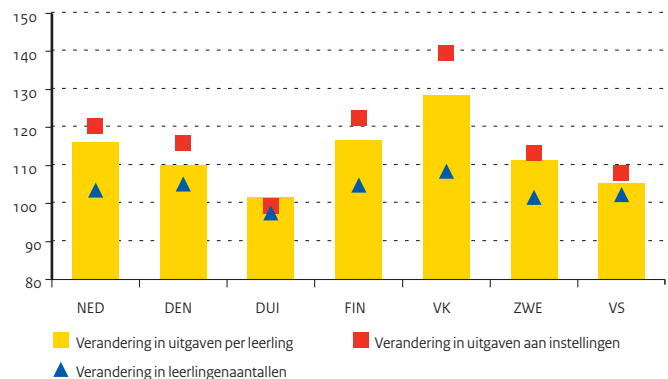
Figuur 3.13 | Uitgaven per leerling/student

Naar onderwijsniveau, in euro's, 2005

Figuur 3.14 | Onderwijsuitgaven en leerlingaantallen

Primair en secundair onderwijs, 2005 (2000=100)

Tabel 3.18 | Uitgaven aan onderwijsinstellingen als percentage van het BBP

	2000			2005		
	Publiek	Privaat	Totaal	Publiek	Privaat	Totaal
Nederland	4,2	0,4	4,5	4,6	0,4	5,0
België	--	--	--	5,8	0,2	6,0
Denemarken	6,4	0,3	6,6	6,8	0,6	7,4
Duitsland	4,2	1,0	5,2	4,2	0,9	5,1
Finland	5,6	0,1	5,7	5,9	0,1	6,0
Frankrijk	--	--	--	5,6	0,5	6,0
Griekenland	3,7	0,2	4,0	4,0	0,3	4,2
Hongarije	4,4	0,6	5,0	5,1	0,5	5,6
Ierland	4,1	0,4	4,5	4,3	0,3	4,6
Italië	4,5	0,4	4,9	4,3	0,4	4,7
Oostenrijk	5,3	0,3	5,6	5,2	0,4	5,5
Polen	4,9	--	5,1	5,4	0,6	5,9
Portugal	5,6	0,1	5,7	5,3	0,4	5,7
Spanje	4,2	0,6	4,8	4,1	0,5	4,6
Tsjechië	3,8	0,4	4,3	4,1	0,6	4,6
Verenigd Koninkrijk	4,5	0,7	5,2	5,0	1,2	6,2
Zweden	6,2	0,2	6,4	6,2	0,2	6,4
Verenigde Staten	4,8	2,2	7,0	4,8	2,3	7,1
OESO	--	--	--	5,0	0,8	5,8
EU-19	--	--	--	5,0	0,5	5,5

Bron

OESO, EAG 2008, tabel B2.4, pag. 240

Toelichting

De cijfers voor Nederland zijn hier nog gebaseerd op de situatie vóór de revisie van de onderwijsstatistiek, die in 2008 door het CBS is uitgevoerd.

Tabel 3.19 | Uitgaven aan onderwijsinstellingen per deelnemer, 2005 (x € 1.000)

	Primair	Secundair	Tertiair excl. R&D	Tertiair incl. R&D
Nederland	5,6	7,0	7,8	12,5
België	6,0	6,9	7,2	10,7
Denemarken	7,6	8,5	--	13,4
Duitsland	4,5	6,9	7,0	11,2
Finland	5,0	6,6	6,8	11,0
Frankrijk	4,8	8,0	6,9	9,9
Italië	6,1	6,9	4,8	7,2
Polen	3,0	2,7	4,4	5,0
Spanje	4,9	6,5	6,5	9,1
Tsjechië	2,5	4,4	4,9	6,0
Verenigd Koninkrijk	5,7	6,4	7,9	12,1
Zweden	6,8	7,4	7,4	14,3
Verenigde Staten	8,2	9,3	19,4	21,9
OESO	5,5	6,9	11,8	14,0
EU-19	5,4	6,8	6,3	9,4

Bron

OESO, EAG 2008, tabel B1.1a, pag. 218

Toelichting

- Omgerekend naar euro's met behulp van koopkrachtpariteiten
- Zowel publieke als private uitgaven

Hoger onderwijs internationaal

Ingeschrevenen

Het aantal studenten dat staat ingeschreven in het hoger onderwijs in de verschillende landen van de EU varieerde in 2005/06 van 309 duizend in Finland tot 2,3 miljoen in Duitsland en het Verenigd Koninkrijk. In Nederland stonden in datzelfde studiejaar 560 duizend studenten ingeschreven in het hbo of wo. Voor de verdeling van studenten naar studierichting wordt door het CBS en internationaal de ISCED-indeling (International Standard Classification of Education) gebruikt. In Nederland wordt op nationaal niveau door het ministerie van OCW een andere indeling gehanteerd, namelijk de HOOP-indeling (Hoger Onderwijs OnderzoeksPlan). Tussen deze twee indelingen zijn verschillen. De verschillen worden toegelicht in de bijlage, waarin een aansluittabel opgenomen is tussen beide indelingen.

De verdeling van studenten naar studierichting laat in alle onderscheiden landen van de EU en de Verenigde Staten globaal eenzelfde beeld zien. De meeste studenten staan ingeschreven in de richting 'Sociale wetenschappen, bedrijfskunde en rechten'; gemiddeld ruim 30 procent. Alleen Finland wijkt hier met 22,5 procent duidelijk van af. Daar is 'Techniek, industrie en bouwkunde' de grootste studierichting (26 procent). 'Landbouw en diergeneeskunde' wordt overal maar erg weinig gevolgd, evenals 'Persoonlijke dienstverlening, vervoer en milieu en veiligheid'. De bèta-studies 'Natuurwetenschappen, wiskunde en informatica' en 'Techniek, industrie en bouwkunde' zijn vooral populair in Finland en Duitsland, maar ook in Zweden en Frankrijk. Nederlandse studenten volgen deze studies minder vaak dan gemiddeld in de 27 landen van de EU.

Geslaagden

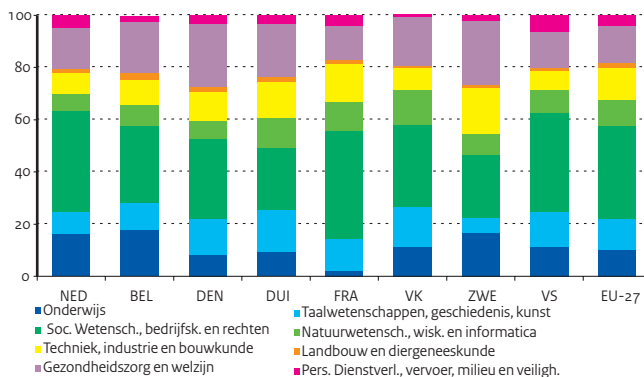
De verdeling van de geslaagden in het hoger onderwijs naar studierichting lijkt voor de meeste landen logischerwijs veel op de verdeling van de ingeschreven studenten. Verschillen tussen beide tabellen zijn toe te schrijven aan factoren zoals verschil in lengte van de studies, verschil in studierendement en trendverschuivingen. Voor Nederland zijn de verschillen erg klein, maar in Finland bijvoorbeeld zijn de verschillen groter. Daar blijkt 'Techniek, industrie en bouwkunde' niet het grootste aandeel geslaagden te hebben, terwijl bij die studierichting wel de meeste studenten staan ingeschreven.

Vrouwen in hoger onderwijs

Met uitzondering van Duitsland stonden in alle onderscheiden landen in het studiejaar 2005/06 meer vrouwen dan mannen ingeschreven in het hoger onderwijs. In de 27 landen van de EU bedraagt het percentage vrouwelijke studenten gemiddeld 55 procent. Nederland blijft daar met 51 procent iets bij achter. In Zweden zijn de vrouwen met bijna 60 procent goed vertegenwoordigd in de studentenpopulatie. Het aandeel vrouwen in de bèta-studies 'Natuurwetenschappen, wiskunde en informatica' en 'Techniek, industrie en bouwkunde' loopt in de verschillende landen sterk uiteen. Vooral in de Scandinavische landen is het aandeel vrouwen in de bèta-studies vrij hoog. Nederland telt maar weinig vrouwen onder de bèta-studenten. Met name in de richtingen 'Natuurwetenschappen, wiskunde en informatica' loopt Nederland sterk achter bij de rest van Europa en de VS. Eenzelfde beeld is te zien in het aandeel vrouwen onder de geslaagden per studierichting.

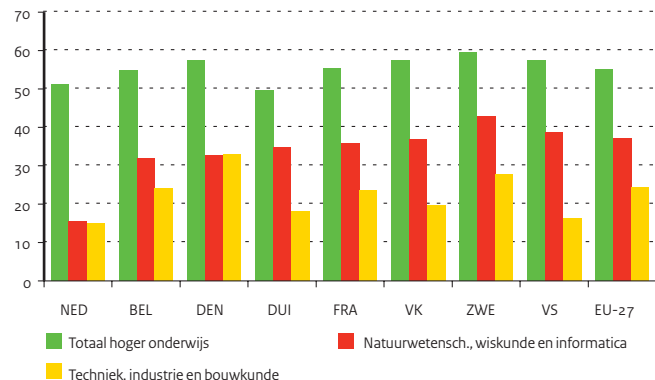
Figuur 3.15 | Geslaagden naar studierichting

Procentuele verdeling, 2005/06

Figuur 3.16 | Aandeel vrouwen in het hoger onderwijs

In procenten van totaal aantal ingeschrevenen, 2005/06

Tabel 3.20 | Ingeschrevenen in het hoger onderwijs naar studierichting, 2005/06

	NED	BEL	FIN	DUI	FRA	VK	ZWE	VS	EU-27
Aantal studenten (x 1.000)	560	394	309	2,289	2,201	2,336	423	17,487	18,775
Percentage van totaal									
Onderwijs	15.1	10.2	5.3	7.3	3.1	8.9	15.2	9.4	8.4
Taalwetenschappen, geschiedenis, kunst	8.5	10.5	14.5	15.6	16.5	17.0	12.6	10.6	12.6
Soc. Wetensch., bedrijfsk. en rechten	37.3	27.5	22.5	27.4	34.5	27.0	26.2	27.3	32.6
Waaronder Sociale wetenschappen	10.6	6.4	6.1	5.8	8.4	8.7	10.1	7.6	8.6
Journalistiek, documentatie	0.8	2.5	1.0	1.1	1.4	2.0	2.0	2.8	1.6
Bedrijfskunde, administratie	20.8	14.2	13.9	16.1	16.6	12.4	10.8	15.6	16.7
Rechten	5.1	4.4	1.5	4.4	7.3	3.8	3.3	1.3	5.6
Natuurwetensch., wisk. en informatica	6.7	6.9	11.4	15.2	12.3	13.7	9.7	8.9	10.1
Techniek, industrie en bouwkunde	8.4	10.6	25.9	15.7	11.5	8.2	16.3	6.7	13.9
Landbouw en diergeneeskunde	1.2	2.5	2.2	1.4	1.0	0.9	0.9	0.6	1.8
Gezondheidszorg en welzijn	16.7	22.1	13.3	14.7	14.2	18.8	17.2	13.9	12.3
Pers. Dienstverl., vervoer, milieu en veilig.	6.0	1.5	4.8	2.5	3.5	0.7	1.8	5.1	3.5
Richting onbekend	0.0	8.2	0.0	0.1	3.4	4.9	0.2	17.6	4.7

Bron

CBS en Eurostat

Toelichting

– Sociale wetenschappen is inclusief economie

Tabel 3.21 | Geslaagden hoger onderwijs, procentuele verdeling over studierichtingen, 2005/06

	NED	BEL	FIN	DUI	FRA	VK	ZWE	VS	EU-27
Onderwijs	16.4	18.0	6.5	9.5	2.1	11.2	16.5	11.5	10.1
Taalwetenschappen, geschiedenis, kunst	8.3	10.2	13.5	16.0	12.1	15.7	6.0	13.2	12.2
Soc. Wetensch., bedrijfsk. en rechten	38.7	29.6	23.4	23.9	41.6	31.0	24.1	38.1	35.4
Natuurwetensch., wisk. en informatica	6.6	8.0	8.7	11.5	11.1	13.6	7.9	8.9	9.9
Techniek, industrie en bouwkunde	8.0	9.7	20.7	13.6	14.7	8.4	17.9	7.2	12.5
Landbouw en diergeneeskunde	1.3	2.4	2.3	1.9	1.5	0.9	1.0	1.1	1.7
Gezondheidszorg en welzijn	16.0	19.8	19.1	20.5	13.0	18.6	24.5	13.5	14.4
Pers. Dienstverl., vervoer, milieu en veilig.	4.5	2.2	6.0	3.1	3.9	0.8	2.1	6.5	3.9

Bron

CBS en Eurostat

Toelichting

– Afgestudeerden hbo en wo: bachelors, masters, doctoraal en beroepsdiploma

Tabel 3.22 | Aandeel vrouwen in het totaal aantal afgestudeerden, 2005/06

	NED	BEL	FIN	DUI	FRA	VK	ZWE	VS	EU-27
Onderwijs	80.1	74.0	84.6	77.7	73.4	74.3	81.8	77.6	78.5
Taalwetenschappen, geschiedenis, kunst	58.5	59.3	74.6	72.7	71.7	62.3	61.3	60.0	69.3
Soc. Wetensch., bedrijfsk. en rechten	52.0	58.0	71.1	52.5	63.2	56.1	62.8	56.1	61.8
Natuurwetensch., wisk. en informatica	19.7	31.8	44.6	41.8	35.9	36.7	43.0	40.9	39.7
Techniek, industrie en bouwkunde	16.7	22.1	21.7	17.5	21.9	21.2	30.6	19.4	25.1
Landbouw en diergeneeskunde	52.7	48.2	54.1	38.0	38.3	60.9	62.7	47.8	47.6
Gezondheidszorg en welzijn	76.5	77.6	86.9	75.0	71.7	80.1	83.6	81.3	76.4
Pers. Dienstverl., vervoer, milieu en veilig.	56.3	60.1	71.7	54.8	48.7	62.9	61.3	54.7	53.4

Bron

CBS en Eurostat

Toelichting

– Per studierichting, in procenten van totaal aantal afgestudeerden

– Afgestudeerden hbo en wo: bachelors, masters, doctoraal en beroepsdiploma

3 | Onderwijs internationaal

Vreemde talenonderwijs

Inleiding

Eurydice is het informatienetwerk voor onderwijs in Europa, opgezet in 1980 door de Europese Commissie. Het publiceert vergelijkende studies en analyses over onderwijs in Europa. Verder beschrijft Eurydice de onderwijs-systemen in Europa (www.eurydice.org). Op deze en de volgende drie bladzijden komen twee thema's aan de orde waarnaar Eurydice onderzoek heeft gedaan: vreemde talenonderwijs in primair en voortgezet onderwijs en de mate van autonomie van scholen en leraren.

Stimuleren van vreemde talenonderwijs

De Europese Raad heeft in 2002 in Barcelona opgeroepen tot verdere acties om de basisvaardigheden te verbeteren, in het bijzonder het leren van twee vreemde talen op jonge leeftijd. Het aantal jaren dat een vreemde taal moet worden onderwezen is in Europa met name tussen 2003 en 2007 toegenomen, evenals het dalen van de leeftijd waarop dat moet aanvangen. In de meeste EU-landen leren kinderen nu tenminste twee talen gedurende de leerplichtige leeftijd.

Officiële en niet-officiële landstaal

In drie Europese landen zijn er 2 (Ierland en Finland) of 3 (België) officiële landstalen. In 13 EU-landen hebben één of meer regionale of minderheidstalen een officiële status. Het aantal varieert van één (Fries in bv. Nederland) tot 12 (in Italië en Roemenië). Waar dergelijke talen een officiële status hebben zijn ze (behalve in Italië) ook opgenomen in het curriculum voor de regio waar zij worden gesproken.

Het percentage leerlingen in de leeftijd van 15 jaar dat zegt thuis een andere taal te spreken dan de instructietaal op school varieert van 0,4 (Polen) tot 25 procent (Luxemburg). Dit is niet alleen te verklaren door de aanwezigheid van veel leerlingen met een migrantenachtergrond (met name in Luxemburg), maar ook doordat leerlingen thuis een regionale taal spreken of een dialect van de officiële taal. In Nederland spreekt 5,9 procent een andere taal dan de instructietaal.

In alle landen is er taalondersteuning voor kinderen van immigranten (behalve Turkije): óf in reguliere klassen met speciale ondersteuning, óf in aparte groepen. De meest voorkomende vorm is een combinatie van beide.

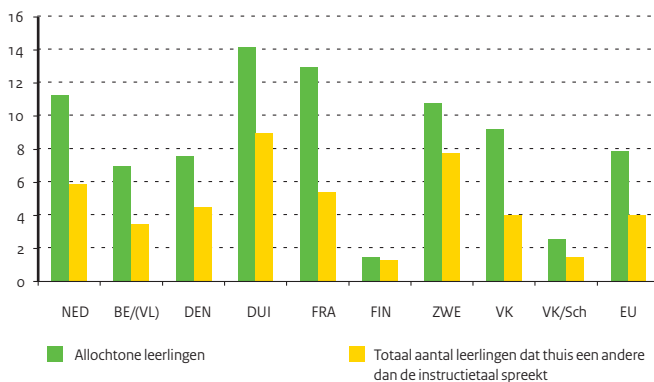
Vreemde talen en het curriculum

Behalve in het VK (Schotland) en Ierland moeten alle leerlingen een vreemde taal leren; in het primair onderwijs geldt dit ook, behalve in Slowakije en het VK. Een vreemde taal is overal, behalve in Italië en het VK, verplicht tot het eind van het leerplichtig onderwijs.

In het primair onderwijs begint het vreemde talenonderwijs in sommige gevallen al in het eerste leerjaar of zelfs in het pre-primair onderwijs (Duitstalige Gemeenschap België en Spanje). Vreemde talenonderwijs neemt zelden meer dan 10 procent van de onderwijstijd in. In Nederland is Engels in het PO verplicht; het moment van aanbieden hiervan is aan de school. Gedurende het leerplichtig onderwijs leren leerlingen in de meeste landen 2 vreemde talen. In een aantal landen (Tsjechië, Duitsland, Oostenrijk, Liechtenstein en Nederland) moet een deel van de leerlingen meer talen leren dan het aantal dat voor iedere leerling telt; in Nederland leren leerlingen in HAVO en VWO 3 talen.

In 13 landen, inclusief Nederland, is het leren van Engels verplicht. In het voortgezet onderwijs is de variëteit in talenaanbod groter. In Nederland kunnen 8 talen in het VO worden gekozen, maar scholen mogen ook andere aanbieden (voor het afleggen van examens in die talen is toestemming nodig). In de onderbouw wordt de meeste tijd aan talenonderwijs besteed. Engels is - in toenemende mate - de belangrijkste vreemde taal die in Europa wordt geleerd; Frans is na Engels de belangrijkste vreemde taal.

Figuur 3.17 | Leerlingen en instructietaal
percentage van de kinderen dat thuis een andere dan de instructietaal spreekt

Tabel 3.23 | Officiële landstalen en regionale en minderheidstalen

	NED	BE/(VL)	DEN	DUI	FIN	FRA	VK	ZWE
1 officiële landstaal						x		
1 officiële landstaal + één of meer regionale of minderheidstalen met officiële status	x		x	x			x	x
2 officiële landstalen					x			3 officiële
landstalen		x						

Bron

Key Data on Teaching Languages at School in Europe. 2008 Edition (Eurydice 2008)

Tabel 3.24 | Verplichte vreemde talen en het gemiddeld aantal vreemde talen per leerling in VO

	NED	BE/(VL)	DEN	DUI	FIN	FRA	VK	ZWE	EU
verplichte vreemde talen	Eng	Fr + Eng	Eng	Eng	Fi of Zw	-	-	Eng	-
gemiddeld aantal vreemde talen per leerling in ISCED 2	2.7	1.4	2.0	1.3	2.2	1.5	1.0	1.7	1.4
gemiddeld aantal vreemde talen per leerling in ISCED 3	2.6	2.5	2.2	1.4	2.7	2.0	0.6	2.1	1.6

Bron

Key Data on Teaching Languages at School in Europe. 2008 Edition (Eurydice 2008)

Tabel 3.25 | Frequentie van de 6 belangrijkste vreemde talen, die als 1e, 2e, 3e of 4e worden genoemd

plaats	Engels	Frans	Duits	Spaans	Italiaans	Russisch
1e	25	2	1	0	0	0
2e	1	9	9	2	1	4
3e	1	6	13	3	3	1
4e	0	8	2	9	5	2

Bron

Key Data on Teaching Languages at School in Europe. 2008 Edition (Eurydice 2008)

Tabel 3.26 | Mate van specialisatie van leraren vreemde talen

	NED	BE/(VL)	DEN	DUI	FIN	FRA	VK	ZWE
ISC1								
generalist	x	x	x	x		x		x
specialist						x		
semi-specialist							x*)	x
geen aanbevelingen					x		x	
ISC2								
generalist								
specialist	x				x	x	x	x
semi-specialist		x	x	x				x
geen aanbevelingen								

Bron

Key Data on Teaching Languages at School in Europe. 2008 Edition (Eurydice 2008)

Toelichting

*) In Schotland

Inleiding

Een kenmerk van de relatie tussen de overheid en het onderwijsveld in Nederland is dat de centrale overheid de doelen van onderwijs aangeeft, de bekostigingsvoorwaarden formuleert en het toezicht op het onderwijs en de verantwoording van de onderwijsinstellingen regelt; de praktische invulling en de uitvoering van het beleid is overgelaten aan de direct betrokkenen, de besturen en de scholen. Deze vergroting van autonomie heeft zowel betrekking op de scholen als op de leerkrachten.

Ontwikkeling autonomievergroting

Autonomie voor onderwijsinstellingen is in Europa geen traditioneel gegeven. Het moment waarop autonomievergroting in de EU-staten werd ingezet loopt sterk uiteen, maar over het algemeen ligt dat aan het begin van de jaren 80 van de 20e eeuw met een sterke uitbreiding in de jaren 90. Nederland kent een maatschappelijk en politiek lange traditie van terughoudendheid van de centrale overheid bij de uitvoering van het onderwijs. Ook België heeft een lange traditie met een overheid op afstand.

Redenen en uitgangspunten

De redenen om grotere autonomie toe te kennen aan onderwijsinstellingen verschillen per tijdperk. In de 19e en het begin van de 20e eeuw waren het voornamelijk religieuze, politieke en filosofische overwegingen die tot een grotere autonome positie van onderwijsinstellingen leidden. In de jaren 80 van de 20e eeuw speelde het streven naar democratische participatie een grotere rol. Een efficiënter beheer van publieke gelden was eind jaren 90 van de vorige eeuw het belangrijkste motief voor autonomievergroting.

Tegenwoordig is daar verhoging van de kwaliteit van het onderwijs bijgekomen.

In Nederland is het bevoegd gezag formeel verantwoordelijk voor de gang van zaken in de school, maar het kan bevoegdheden delegeren naar de schooldirecties. Wat gedelegeerd wordt aan de scholen wordt opgenomen in het managementstatuut.

Autonomie van leraren

Leraren hebben een grote mate van autonomie in de keuze van onderwijsmethodes. In bijna alle landen - en ook in Nederland - is de keus voor een onderwijsmethode een zaak van de leraren. Bij de keuze van lesboeken hebben scholen in tweederde van de landen volledige autonomie, hoewel in maar de helft van de landen, waaronder Nederland, die keuze ook wordt overgelaten aan de leraren. In de meerderheid van de landen kunnen scholen en leraren niet beslissen over de inhoud van het leerplan. Alleen in Nederland (binnen de grenzen van de kerndoelen en de exameneisen) en Denemarken bepalen de leraren zelfstandig of gezamenlijk de inhoud van de leerstof van de verplichte vakken. In ca. 15 landen is er volledige autonomie bij het bepalen van de inhoud van het leerplan van de bij- of keuzevakken.

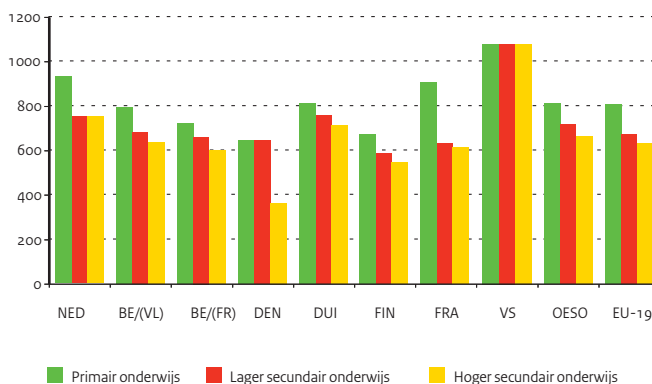
Werktijden en professionele taken van leraren

In alleen Zweden, Nederland en het VK is het aantal lessen dat leraren moeten geven niet centraal bepaald. Alleen in Nederland blijft de aangegeven werktijd beperkt tot een niet verder gespecificeerd totaal. Specifieke vermelding van taken voor leraren is er in 21 landen. Voor Nederland geldt in bijna alle gevallen dat de school of het schoolbestuur bepaalt als het gaat om zaken die betrekking hebben op het personeel.

In meer dan 20 landen beschouwt men bij- en nascholing als professionele taken van de leraar, maar leraren zijn niet expliciet verplicht hieraan deel te nemen. In een aantal landen koppelt men training aan een salarisbonus (Spanje en Luxemburg) of promotie (Polen, Portugal, Slovenië en Slowakije). In tegenstelling tot Nederland worden in de meerderheid van de landen aanmoedigingspremies, toeslagen enz. - al dan niet individueel of collectief - aan leraren gegeven.

Figuur 3.18 | Aantal lessen van docenten

Percentage leerlingen

Tabel 3.27 | Aantal lesuren van docenten

	NED	BE/(VL)	BE/(FR)	DEN	DUI	FIN	FRA	VS	OESO	EU-19
Primair onderwijs	930	797	724	648	810	673	910	1080	812	806
Lager secundair onderwijs	750	684	662	648	758	589	634	1080	717	672
Hoger secundair onderwijs	750	638	603	364	714	547	616	1080	667	634

Bron

Education at a Glance 2008, Tabel D4.1

Toelichting

Gegevens Verenigd Koninkrijk en Zweden ontbreken

Tabel 3.28 | Autonomie van scholen bij het bepalen van de inhoud van het curriculum

	NED	BE/(VL)	DEN	DUI	FIN	FRA	VK	VK/Sch	ZWE
volle autonomie	x*)								x
bepaalde autonomie			x		x			x	
geen autonomie		x		x		x	x		

Bron

School Autonomy in Europe. Policies and Measures (Eurydice 2007)

Toelichting

*) De autonomie van scholen bij de invulling van het curriculum wordt begrensd door kerndoelen en exameneisen

Tabel 3.29 | Autonomie van scholen bij het bepalen van de inhoud van het curriculum van de niet-verplichte vakken

	NED	BE/(VL)	DEN	DUI	FIN	FRA	VK	VK/Sch	ZWE
volle autonomie	x*)	x	x				x	x	x
bepaalde autonomie				x	x	x			

Bron

School Autonomy in Europe. Policies and Measures (Eurydice 2007)

Toelichting

*) De autonomie van scholen bij de invulling van het curriculum wordt begrensd door kerndoelen en exameneisen

Stelsel en financiën kinderopvang

Stelsel

De Wet kinderopvang, die in 2005 in werking is getreden, regelt de financiering en waarborgt de kwaliteit van de kinderopvang. Dit was een stelselwijziging vanwege de overgang naar vraagfinanciering en de introductie van landelijk uniforme kwaliteitsregels. In dit hoofdstuk zijn alleen gegevens vanaf 2005 opgenomen, omdat een goede vergelijking met voorgaande jaren niet mogelijk is.

Kinderopvang betreft, zoals omschreven in de Wet kinderopvang, dagopvang voor kinderen van 0 tot 4 jaar in een crèche of een kinderdagverblijf, buitenschoolse opvang (voor- en naschoolse opvang en vakantieopvang) voor kinderen in de basisschool leeftijd en gastouderopvang via een geregistreerd gastouderbureau voor kinderen tot en met de basisschool leeftijd.

Financiering

Kinderopvang vormt een stelsel van vraagfinanciering en tripartiete financiering (ouders, werkgevers en overheid). Ouders ontvangen van de overheid en van werkgevers (via de overheid) een tegemoetkoming (kinderopvangtoeslag) in de kosten van de kinderopvang van hun keuze. De tegemoetkoming wordt alleen verstrekt aan ouders die werk (als werknemer of als zelfstandige) of de toeleiding naar werk combineren met zorg voor hun kind(eren). De kinderopvangtoeslag wordt uitbetaald door de Belastingdienst/Toeslagen. Voor kinderopvang op grond van sociaal-medische indicatie (van de ouder of van het kind) kunnen gemeenten ouders een tegemoetkoming verstrekken.

In 2008 heeft de rijksoverheid 2.166 miljoen euro aan kinderopvangtoeslag uitgegeven. Ouders hebben na aftrek van de bijdragen van de overheid en van werkgevers (circa 659 miljoen euro) 625 miljoen euro aan kinderopvang uitgegeven.

Uurprijzen

De aanbieders van kinderopvang bepalen de prijs van de aangeboden kinderopvang. De oudercommissies hebben hierover een wettelijk adviesrecht. Het gemiddelde uurtarief bedroeg in 2008 5,73 euro voor kinderopvang tot vier jaar en 5,77 euro voor kinderopvang vanaf vier jaar. De hoogte van de kinderopvangtoeslag is gebonden aan de maximum uurprijs. Voor 2008 geldt er één maximum uurprijs van 6,10 euro voor alle soorten opvang.

Overheidsbijdrage

De Wet kinderopvang is een 'open einde regeling' omdat de uitgaven voor kinderopvang direct voortvloeien uit het gebruik van kinderopvang. De hoogte van de tegemoetkoming van de overheid is afhankelijk van het gezamenlijke toetsingsinkomen van de beide ouders. De tegemoetkoming

betreft een percentage van de werkelijke kosten tot een bepaalde maximum uurprijs.

Werkgeversbijdrage

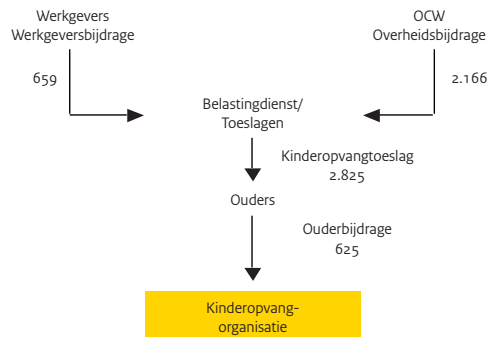
Vanaf 2007 is er een verplichte werkgeversbijdrage. Deze wordt gelijktijdig met de overheidsbijdrage door de Belastingdienst/ Toeslagen aan de ouders uitgekeerd. Uitgangspunt van de Wet kinderopvang is een werkgeversbijdrage per ouder van een zesde deel van de kosten van de kinderopvang (tot de maximum uurprijs). Bij éénoudergezinnen betaalt het Rijk het ontbrekende zesde deel. Voor ouders die niet werken, maar deelnemen aan een traject gericht op toeleiding naar werk betaalt de gemeente of het Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen (UWV) een zesde deel van de kosten van kinderopvang (tot de maximum uurprijs).

Ouderbijdrage

De ouderbijdrage is het bedrag dat ouders voor kinderopvang zelf moeten betalen in aanvulling op de kinderopvangtoeslag. Afhankelijk van het inkomen per huishouden, varieerde de ouderbijdrage voor het eerste kind in 2008 van 96,5 procent tot 33,3 procent van het werkelijke uurtarief tot het maximum uurtarief van € 6,10. Voor het tweede kind is in 2008 de vergoeding maximaal 96,5 procent en minimaal 90,7 procent van het uurtarief tot 6,10 euro.

Figuur 4.1 | Financieringsstromen kinderopvang

Bedragen 2008 (x € 1 mln)

Tabel 4.1 | Financiële kerncijfers kinderopvang (x € 1 mln)

	2005	2006	2007	2008
Totaal uitgaven kinderopvang	(675)	(931)	2.064,2	2.838,1
Wet kinderopvang	(667)	(921)	2.057,6	2825,1
Subsidies	(6)	(9)	5,5	11,8
Overig	(2)	(1)	1,1	0,7
Apparaatskosten	--	--	0,0	0,4
Totaal ontvangsten kinderopvang	(43)	(71)	517,4	736,0

Bron

Jaarverslagen SZW (2005, 2006) en OCW (2007, 2008)

Toelichting

- De uitgaven voor 2005, 2006 en 2007 zijn niet direct vergelijkbaar
- Inclusief uitgaven voor kinderopvang op grond van sociaal-medische indicatie
- De uitgaven 2005 en 2006 zijn exclusief de werkgeversbijdragen.
- In 2005 nog geen ontvangsten op basis van kinderopvangtoeslag, definitief vaststellen vindt vanaf 2006 plaats
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel F

Tabel 4.2 | Ouderbijdrage per uur (in euro's)

	2007	2008
Ouderbijdrage eerste kind		
Toetsingsinkomen 130% WML	0,35	0,36
Toetsingsinkomen 1,5x modaal	0,89	0,91
Toetsingsinkomen 3x modaal	2,31	2,36
Toetsingsinkomen meer dan 130.000 euro	3,81	3,91
Ouderbijdrage volgende kinderen		
Toetsingsinkomen 130% WML	0,21	0,21
Toetsingsinkomen 1,5x modaal	0,30	0,31
Toetsingsinkomen 3x modaal	0,48	0,49
Toetsingsinkomen meer dan 130.000 euro	0,53	0,54

Bron

Beleidsinformatie Belastingdienst

Toelichting

- Gegevens 2005, 2006, 2007 zijn lastig te vergelijken (In 2006 kregen bijv. de hoogste inkomens geen bijdrage van de overheid)
- Rekenvoorbeeld uitgaande van een gemiddelde uurprijs van 5,71 euro in 2007 en 5,84 euro in 2008
- WML = Wettelijk Minimumloon
- Bruto modaal jaarinkomen in 2007 is 30.000 euro (CPB)
- Bedragen 2008 zijn voorlopig

Tabel 4.3 | Uurprijzen kinderopvang (in euro's)

	2005	2006	2007	2008
Maximum uurprijs 0-4 jarigen	5,68	5,72	5,86	6,10
Maximum uurprijs 4-12 jarigen	6,13	6,03	6,02	6,10
Gemiddelde uurprijs 0-4 jarigen	5,34	5,45	5,52	5,73
Gemiddelde uurprijs 4-12 jarigen	5,51	5,67	5,62	5,77

Bron

Beleidsinformatie Belastingdienst

Toelichting

- Maximum uurprijs: maximum uurprijs waarvoor ouders een toeslag kunnen krijgen in de kinderopvang
- Gemiddelde uurprijs op grond van feitelijke prijzen
- Uurprijzen 2008 zijn voorlopig

Kwaliteit en gebruik kinderopvang

Kwaliteit van kinderopvang

Kinderopvang heeft betrekking op verzorging en opvoeding van jonge kinderen. Daarom biedt de Wet kinderopvang waarborgen voor de kwaliteit van de kinderopvang. Deze wet stelt eisen aan de kwaliteit van de formele kinderopvang. Er zijn globale eisen ('verantwoorde kinderopvang') en concrete eisen: o.a. een verplichte verklaring omtrent het gedrag (VOG) voor personeel in de kinderopvang, een risico-inventarisatie veiligheid en gezondheid en het gebruik van de Nederlandse taal. De sector (ondernemers en ouders) heeft de globale eisen via zelfregulering verder ingevuld in landelijke normen (laatste convenant kwaliteit kinderopvang; februari 2008). De rijksoverheid heeft deze normen één op één overgenomen in beleidsregels en deze normen - samen met de concrete eisen uit de wet - toetsbaar uitgewerkt in toetsingskaders voor de GGD. Sinds de Wet kinderopvang is alle formele opvang verplicht zich bij de gemeente te melden. De opvang wordt geregistreerd door de gemeente en gecontroleerd door de GGD. De gemeenten zijn verantwoordelijk voor het eerstelijns toezicht op de kwaliteit van de kinderopvang. Als tweedelijns toezichthouder ziet de inspectie van het onderwijs erop toe dat gemeenten de verantwoordelijkheid waarmaken. Uit het rapport van het tweedelijns toezicht van januari 2009 blijkt dat in 2007 op verschillende punten vooruitgang geboekt is ten opzichte van van 2006. Zo heeft eind 2007 90 procent van de gemeenten een toezichtbeleid en 80 procent een handhavingsbeleid. Dit is een stijging van respectievelijk tien en dertig procent ten opzichte van 2006. Het Nederlands Consortium Kinderopvang Onderzoek (NCKO) meet de proceskwaliteit. In 2005 scoorden kinderdagverblijven op proceskwaliteit gemiddeld 3,1 op een schaal van 1 tot 7. Daarmee was sprake van een achteruitgang ten opzichte van eerdere metingen (in 2001 en 1995).

Gebruik van kinderopvang

Volgens gegevens van de Belastingdienst maakten eind 2008 715.000 kinderen gebruik van kinderopvang. Het grootste deel hiervan betrof de dagopvang (322.000 kinderen). In 2008 gingen 238.000 kinderen, 27 procent meer dan in 2007, naar de buitenschoolse opvang. Ook maakten 90.000 kinderen tot 4 jaar en 65.000 kinderen op de basisschool eind 2008 gebruik van gastouderopvang. Dat is een groei van 41 procent voor kinderen tot 4 jaar en 55 procent voor 4 tot 12 jarigen.

Gebruik naar inkomensklasse

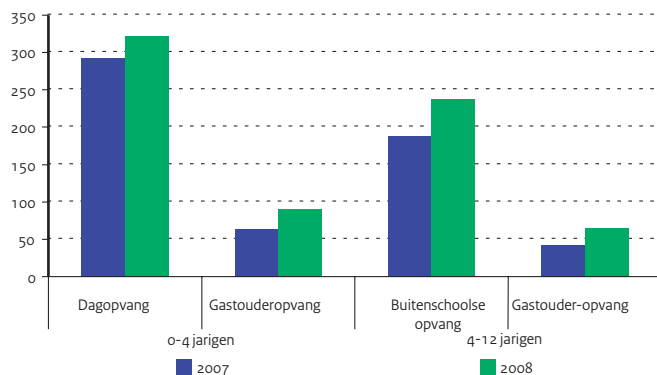
Vanwege de doelstelling van financiële toegankelijkheid wordt de verdeling van het gebruik van kinderopvang over diverse inkomensklassen gevolgd. Bij de interpretatie van de gegevens is zorgvuldigheid geboden, omdat niet gelijktijdig de behoefte aan kinderopvang in de diverse inkomensklassen bekend is. Door de invoering van de verplichte werkgeversbijdrage vanaf 2007 is kinderopvang voor ouders die tot die datum geen volwaardige werkgeversbijdrage ontvingen goedkoper geworden. Door de verplichte werkgeversbijdrage ontvangen ouders nu zonder extra inspanning de werkgeversbijdrage per ouder van een zesde deel van de kosten (tot de maximum uurprijs). Dit heeft ook gevolgen voor de praktische toegankelijkheid van de kinderopvang.

Gebruik naar inkomensbron

Om in aanmerking te komen voor de kinderopvangtoeslag moeten ouders (beide) werken (als werknemer of als zelfstandige) of behoren tot een doelgroep van de Wet kinderopvang (zoals ouders die deelnemen aan een traject gericht op toekomstige arbeidsdeelname). Van de huishoudens die in 2008 een kinderopvangtoeslag ontvingen was 16 procent een éénoudergezin. Bij éénoudergezinnen is 78 procent van de ouders werknemer, 3 procent van de ouders zelfstandige en behoort 20 procent tot een doelgroep van de Wet kinderopvang. Bij de tweeeoudergezinnen waren in 87 procent beide ouders werknemer. In 11 procent van de tweeeoudergezinnen is één of beide ouders zelfstandige. In tegenstelling tot de éénoudergezinnen is het aantal ouders dat behoort tot een doelgroep in de tweeeoudergezinnen beperkt. Bij 10 procent van de tweeeoudergezinnen is een van de ouders een zelfstandige. Dit aandeel is aanmerkelijk groter dan bij de éénoudergezinnen. De verhoudingen zijn over de jaren 2005, 2006, 2007 en 2008 ongeveer gelijk.

Figuur 4.2 | Gebruik kinderopvang

Aantal kinderen (x 1.000)

Tabel 4.4 | Gebruik kinderopvang (aantal x 1.000)

	2005	2006	2007	2008
Totaal aantal kinderen (0-12 jarigen)	375	413	587	715
Dagopvang en gastouderopvang (0-4 jarigen)		264	357	412
Alleen dagopvang	224	234	293	322
Alleen gastouderopvang		30	64	90
Buitenschoolse opvang en gastouderopvang (4-12 jarigen)		149	230	303
Alleen buitenschoolse opvang	121	133	188	238
Alleen gastouderopvang		16	42	65
Gastouderopvang (0-12 jarigen)	30	46	106	155

Bron

Beleidsinformatie Belastingdienst

Toelichting

- Gebaseerd op cumulatieve gegevens, incl. gegevens die beschikbaar komen na afloop van het kalenderjaar
- Gastouderopvang 0-12 jarigen: incl. kinderen die zowel van dagopvang en/of buitenschoolse opvang, als van gastouderopvang gebruik maken
- Aantallen 2008 zijn voorlopig
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel F

Tabel 4.5 | Gebruik kinderopvang naar inkomensklasse (aantal x 1.000)

	2005	2006	2007	2008
Totaal aantal kinderen	375	413	587	715
Inkomensklasse <130% WML	54	62	89	106
Inkomensklasse tussen 130% WML en 1,5x modaal	96	109	160	203
Inkomensklasse tussen 1,5x en 2x modaal	96	102	140	169
Inkomensklasse >2x modaal	129	140	198	237

Bron

Beleidsinformatie Belastingdienst

Toelichting

- WML = Wettelijk Minimumloon
- Bruto modaal jaarinkomen is in 2006 en 2007 en 2008 respectievelijk 29.500 en 30.000 en 31.000 euro (CPB)
- Aantallen 2008 zijn voorlopig
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel F

Tabel 4.6 | Gebruik kinderopvang naar inkomensbron (aantal x 1.000)

	2005	2006	2007	2008
Totaal aantal tweeoudergezinnen	196	223	327	392
Beide ouders werknemer	170	196	285	341
Eén werknemer en één zelfstandige	15	19	31	38
Eén werknemer en één doelgroep	6	4	5	5
Beide ouders zelfstandige	2	3	5	6
Eén zelfstandige en één doelgroep	1	0	0	0
Beide ouders doelgroep	2	1	2	2
Totaal aantal éénoudergezinnen	42	50	65	76
Werknemer	33	36	49	59
Zelfstandige	1	1	2	2
Doelgroep	8	13	14	15

Bron

Beleidsinformatie Belastingdienst

Toelichting

- Met doelgroep wordt hier de gemeentelijke en UWV doelgroepen van de Wet kinderopvang bedoeld
- Aantallen 2008 zijn voorlopig

Overige aspecten van kinderopvang

Inleiding

Vanuit het systeem van vraagfinanciering en marktwerking in de kinderopvang heeft het ministerie geen directe betrokkenheid bij het aantal aanbieders van kinderopvang, het aantal locaties waar kinderopvang wordt aangeboden of het aantal mensen dat werkzaam is in de kinderopvang. Het ministerie heeft over de capaciteit in de kinderopvang geen structurele informatiestromen. De in deze publicatie opgenomen gegevens zijn gebaseerd op incidentele onderzoeken. Door onder andere verschillende onderzoeksmethoden zijn cijfers over meerdere jaren niet direct vergelijkbaar.

Aantal organisaties en locaties

Volgens onderzoek van Regioplan (Basisgegevens kinderopvang, 2007) waren er op 1 januari 2007 1.571 kinderopvangorganisaties die op 6.381 locaties (3.359 locaties dagopvang en 3.022 locaties buitenschoolse opvang) kinderopvang aanboden.

Regioplan heeft nieuw onderzoek gedaan naar de capaciteit per eind 2008 (Monitor capaciteit kinderopvang 2008-2011, capaciteitsgegevens in het jaar 2008). Hieruit blijkt dat er eind 2008 2.354 organisaties kinderopvang (dagopvang en/of buitenschoolse opvang en/of gastouderopvang) aanbieden. Dit is een toename van 29 procent ten opzichte van twee jaren eerder. Het aantal locaties dagopvang is met 16 procent toegenomen van 3.359 (eind 2006) naar 3.908 (eind 2008) en het aantal buitenschoolse opvang locaties met 58 procent (van 3.022 eind 2006 tot 4.779 eind 2008).

Werknemers in kinderopvang

Volgens gegevens van het Pensioenfonds Zorg en Welzijn, zoals bewerkt door FCB 'Dienstverleners in Arbeidsmarktvoorstukken' waren er eind 2008 73.500 werknemers in de kinderopvang. Bijna alle werknemers zijn vrouw (96 procent). De gemiddelde deeltijdfactor ligt op 54,8 procent en de gemiddelde leeftijd van de werknemers is 35 jaar.

Capaciteit

De capaciteit in de kinderopvang is voor dagopvang en buitenschoolse opvang uit te drukken in kindplaatsen. Een kindplaats kan worden bezet door meerdere kinderen afhankelijk van het gebruik per kind en de bezettingsgraad van de kinderopvangorganisatie. De aanname voor 2008 is dat elke plaats door gemiddeld 1,9 kind wordt bezet.

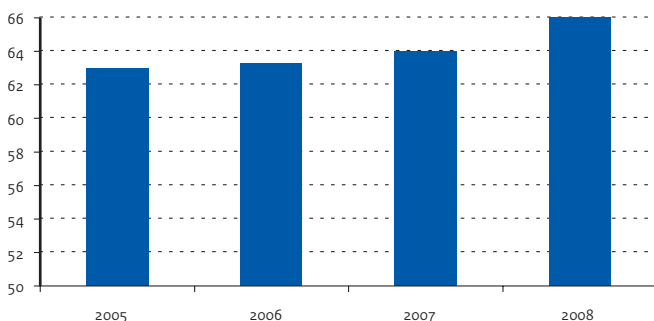
In de dagopvang en de buitenschoolse opvang samen is de capaciteit gegroeid van circa 199.000 plaatsen eind 2004 (onderzoek Research voor Beleid) via circa 224.000 plaatsen eind 2006 (onderzoek Regioplan, 2007) naar circa 309.000 plaatsen eind 2008 (onderzoek Regioplan, 2009). De capaciteit voor de gastouderopvang is niet uit te drukken in kindplaatsen.

Harmonisatie Kinderopvang en Peuterspeelzaalwerk

Kinderopvang en peuterspeelzalen gaan meer op elkaar lijken. In deze kabinetsperiode betekent dit in de eerste plaats dat de kwaliteit van de peuterspeelzalen toegroeit naar die van de kinderopvang, dat peuterspeelzalen toegankelijk blijven voor VVE kinderen en dat de voorschoolse educatie in de kinderopvang versterkt wordt. In 2007 gaan 235.000 kinderen naar peuterspeelzalen (onderzoek Regioplan, Regelgeving en financiering kinderopvang en peuterspeelzalen, 2008). In 2008 is het aantal kinderen op peuterspeelzalen met waarschijnlijk 5% gedaald (onderzoek Sardes, Trends in en rondom het peuterspeelzaalwerk, 2009).

Figuur 4.3 | Werknemers in Kinderopvang

Totaal aantal werknemers (x 1.000)

Tabel 4.7 | Werknemers in kinderopvang

	2005	2006	2007	2008
Organisaties (aantal)				
Totaal	1.428	1.516	1.571	1.687
Werknemers (aantal x 1.000)				
Totaal	63,0	63,3	64,0	73,5
Onder CAO	54,1	57,3	58,0	71,0
Gemiddelden				
Gemiddelde deeltijdfactor (in procenten)	57,2	57,0	58,7	54,8
Gemiddelde leeftijd (in jaren)	35	35	35	35
Samenstelling naar geslacht (in procenten)				
Vrouw	96,0	96,0	96,5	96,0
Man	4,0	4,0	3,5	4,0
Ziekteverzuim				
Ziekteverzuim excl. zwangerschap (in procenten)	6,0	5,6	4,4	.
Meldingsfrequentie per persoon	1,3	1,3	.	.
Gemiddelde verzuimduur (in dagen)	8,8	9,0	.	.

Bron

Pensioenfonds Zorg en Welzijn

Toelichting

- Bewerkt door 'FCB Dienstverleners in Arbeidsmarktvragestukken'
- Exclusief organisaties zonder personeel
- Ziekteverzuim 2007 is over medio 2007

Stelsel en financiën po

Stelsel

Het primair onderwijs omvat het basisonderwijs (bao), het speciaal basisonderwijs (sbao) en het (voortgezet) speciaal onderwijs ((v)so). Het voortgezet speciaal onderwijs wat wordt gegeven aan kinderen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden (vso lom) en aan moeilijk lerende kinderen (vso mlk) valt sinds 1998 onder de Wet op het Voortgezet Onderwijs (WVO).

Basisonderwijs is bedoeld voor alle kinderen van circa 4 tot en met 12 jaar.

Binnen het basisonderwijs is het onderwijs aan kinderen waarvan de ouders een trekkend bestaan leiden apart geregeld. Ook het onderwijs aan kinderen in ziekenhuizen heeft een aparte regeling.

Het (voortgezet) speciaal onderwijs bestaat uit twee schooltypen: speciaal onderwijs (so) en voortgezet speciaal onderwijs (vso). Er zijn ook scholen die beide typen verenigen: de zogenaamde sovso-scholen. Beide schooltypen zijn onderverdeeld naar een aantal onderwijssoorten op basis van de soort handicap of onderwijsbelemmering van de leerlingen.

In het kader van de leerlinggebonden financiering (LGF) zijn er Regionale Expertise Centra (REC's) gevormd. Een REC is een samenwerkingsverband van scholen voor speciaal en voortgezet speciaal onderwijs in een regio. De scholen en dus ook de REC's zijn verdeeld in vier clusters:

- cluster 1: onderwijs aan visueel gehandicapten (uit het voormalige onderwijs aan blinden en slechtzienden);
- cluster 2: onderwijs aan auditief en communicatief gehandicapten (uit het huidige onderwijs, aan doven, slechthorenden en leerlingen met ernstige spraakmoeilijkheden);

- cluster 3: onderwijs aan lichamelijk, verstandelijk en meervoudig gehandicapten;
- cluster 4: onderwijs aan leerlingen met gedragsstoornissen (uit het huidige onderwijs aan zeer moeilijk opvoedbare kinderen, langdurig zieken, leerlingen aan pedologische instituten).

Financiën

De rijksuitgaven per leerling in het bao bedroegen in 2008 zo'n 4.600 euro.

In het sbao waren deze uitgaven 9.200 euro en in het (v)so 20.100 euro.

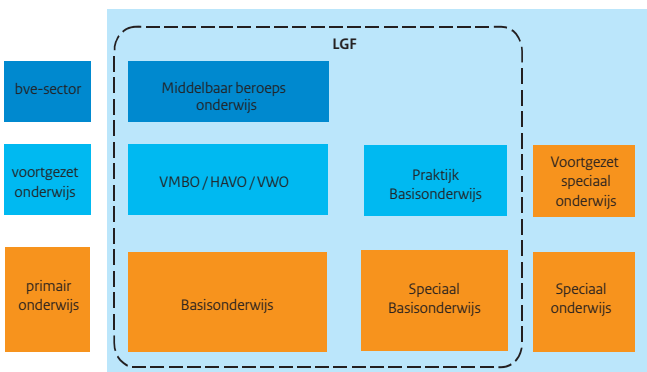
De uitgaven per leerling in het primair onderwijs stijgen. Naast algemene prijsstijgingen komt dit door stijgende uitgaven door de in 2003 ingevoerde Leerling Gebonden Financiering (LGF).

Per 1 augustus 2006 is lumpsumbekostiging in het primair onderwijs ingevoerd. Het bevoegd gezag van scholen ontvangt nu één budget voor personele en materiële uitgaven en mag zelf uitmaken waaraan dit wordt besteed. In dit budget zijn drie geldstromen samengekomen: de geldstroom voor de reguliere personele formatie, de geldstroom voor personeels- en arbeidsmarktbeleid (voorheen het schoolbudget) en de geldstroom voor de materiële instandhouding.

De geldstroom voor de personele formatie werd tot 1 augustus 2006 berekend in formatierekeneenheden (fre's). Door de bundeling van de geldstromen is er geen zicht meer in de fre-overdrachten van de samenwerkingsverbanden naar het sbao. Dit leidt in de ontwikkeling van de uitgaven voor het sbao tot een trendbreuk.

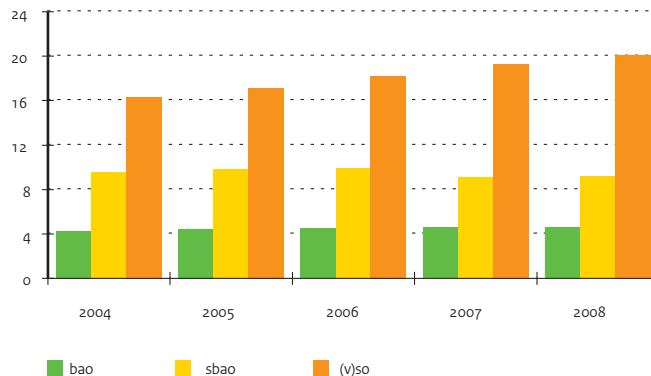
Figuur 5.1 | Stelsel primair onderwijs en LGF

Bereik leerlinggebonden financiering

Figuur 5.2 | OCW-uitgaven per leerling

Bedragen (x € 1.000), prijspeil 2007

Tabel 5.1 | Financiële kerncijfers primair onderwijs

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Uitgaven en ontvangsten (x € 1 mln)					
Totaal uitgaven po	7.574,3	7.881,6	8.315,0	8.599,8	8.981,0
Personeel po	6.499,3	6.773,1	7.086,5	7.378,6	7.793,3
Materieel po	941,9	980,8	1.103,9	1.123,2	1.118,9
Onderwijsverzorging po	64,4	65,5	66,7	35,8	4,1
Overige uitgaven po	17,1	13,8	13,1	6,8	17,2
Totaal uitgaven bao					
Totaal uitgaven bao	6.217,1	6.410,9	6.718,2	6.971,5	7.238,9
Personeel bao	5.316,5	5.481,5	5.689,6	5.960,3	6.257,7
Materieel bao	820,2	853,3	952,0	969,3	961,4
Onderwijsverzorging bao	64,4	65,5	66,7	35,8	4,1
Overige uitgaven bao	16,1	10,6	9,9	6,2	15,7
Totaal uitgaven sbao					
Totaal uitgaven sbao	443,5	449,4	444,7	354,9	361,4
Personeel sbao	399,7	405,4	397,2	310,0	316,2
Materieel sbao	42,8	43,3	46,8	44,6	44,6
Overige uitgaven sbao	1,0	0,7	0,6	0,2	0,6
Totaal uitgaven (v)so					
Totaal uitgaven (v)so	862,2	972,9	1.107,4	1.218,0	1.333,2
Personeel (v)so	783,2	886,2	999,7	1.108,3	1.219,5
Materieel (v)so	79,0	84,2	105,1	109,3	112,9
Overige uitgaven (v)so	0,0	2,5	2,6	0,3	0,9
Apparaatskosten					
Apparaatskosten	51,6	48,4	44,7	55,4	47,4
Toerekening aan CFI / IBG	45,6	42,6	39,0	48,8	41,2
Apparaatskosten OCW	6,0	5,7	5,8	6,6	6,2
Totaal ontvangsten po					
Totaal ontvangsten po	89,0	43,2	115,9	101,8	71,4
Ontvangsten bao	81,3	38,5	105,8	93,0	65,2
Ontvangsten sbao	3,2	1,9	4,2	3,7	2,6
Ontvangsten (v)so	4,5	2,7	5,9	5,2	3,6
B) OCW-uitgaven per leerling (x € 1.000) po					
B) OCW-uitgaven per leerling (x € 1.000) po	4,5	4,7	4,9	5,1	5,3
bao	4,0	4,1	4,3	4,4	4,6
sbao	8,8	9,3	9,5	8,9	9,2
(v)so	15,0	16,1	17,4	18,8	20,1

Bron

Jaarverslagen OCW

Toelichting

- Bij 'Totaal uitgaven po' worden de gesommeerde totalen van bao en sbao en (v)so gepresenteerd
- OCW-uitgaven per leerling: totaal gesaldeerde OCW-uitgaven en ontvangsten exclusief apparaatskosten gedeeld door aantal leerlingen op peildatum 1 oktober. Gecorrigeerd voor verplichte overdracht personele formatie naar sbao en FES-gelden (deze worden niet als ontvangsten gesaldeerd).
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel B

Financiën van instellingen po

Jaarrekeningen van instellingen

Tot 1 augustus 2006 kende het primair onderwijs een declaratiestelsel. Schoolbesturen ontvingen voorschotten en declareerden achteraf de personele kosten bij de bekostigingsorganisatie CFI. De declaratie was de verantwoording en een jaarverslag werd niet ingeleverd. Met de invoering van lumpsumbekostiging per 1 augustus 2006 is hier verandering in gekomen. Schoolbesturen moesten over het kalenderjaar 2006 voor het eerst een jaarverslag met een balans en een exploitatierekening inleveren. In 2008 hebben de besturen een jaarverslag ingeleverd over het kalenderjaar 2007. Het jaar 2007 is het eerste jaar waarin de besturen alleen met lumpsumbekostiging te maken hebben.

De vaste materiële activa

De omvang van de vaste materiële activa (de inventaris, leermiddelen etc.) bedraagt over 2007 886,1 miljoen euro; 74,2 miljoen euro meer dan over 2006. Dit verschil wordt deels veroorzaakt door een betere waardering van de vaste materiële activa in 2007 en deels doordat de vermogensscheiding tussen openbare scholen en het gemeentebestuur is verbeterd. Het ligt in de lijn der verwachtingen dat de waardering van de materiële activa geleidelijk op het juiste niveau zal komen.

Het eigen vermogen

Het eigen vermogen bestaat uit het totaal van alle bezittingen, verminderd met de omvang van de schulden en de voorzieningen. Het totale eigen vermogen bedraagt op 31 december 2007 2,6 miljard euro; 172,1 miljoen euro meer dan in 2006. Deze groei kan worden verklaard uit de eerder

genoemde stijging van de omvang van de vaste materiële activa, de toename van de omvang van de liquide middelen en een toename van de reservevorming door algemene kostenontwikkelingen. Hiertegenover staat een toename van 93,2 miljoen euro aan kortlopende schulden.

Solvabiliteit en liquiditeit

De solvabiliteit is een maat die weergeeft of een instelling op de langere termijn aan haar financiële verplichtingen kan voldoen. De solvabiliteit van de instellingen gezamenlijk is goed; 0,73.

De liquiditeitsratio geeft aan in welke mate een instelling op korte termijn geld kan vrijmaken om kort lopende schulden te betalen. De liquiditeit is met 2,54 goed te noemen.

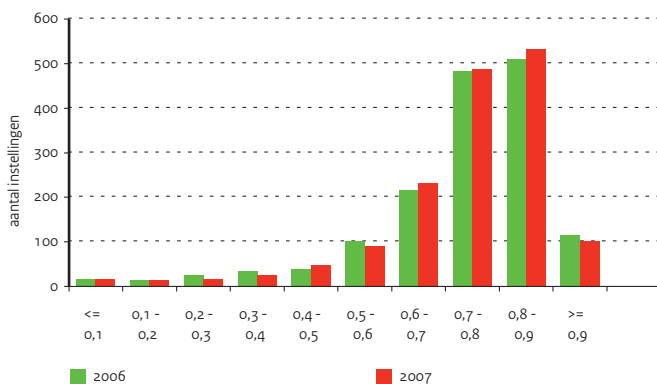
Rentabiliteit en exploitatieresultaat

De rentabiliteit geeft aan in hoeverre de inkomsten en uitgaven van een instelling elkaar in evenwicht houden. De rentabiliteit, in procenten, wordt berekend door het exploitatieresultaat te delen door de totale baten en vervolgens te vermenigvuldigen met honderd. Over 2007 is de rentabiliteit 1,9 procent.

Het exploitatieresultaat uit de bedrijfsvoering wordt bepaald door de som van het saldo baten en lasten, het saldo financiële baten en lasten en het buitengewoon resultaat, verminderd met het aandeel van derden. Over 2007 bedroeg het totale exploitatieresultaat 185,9 miljoen euro, circa 25 duizend euro per school.

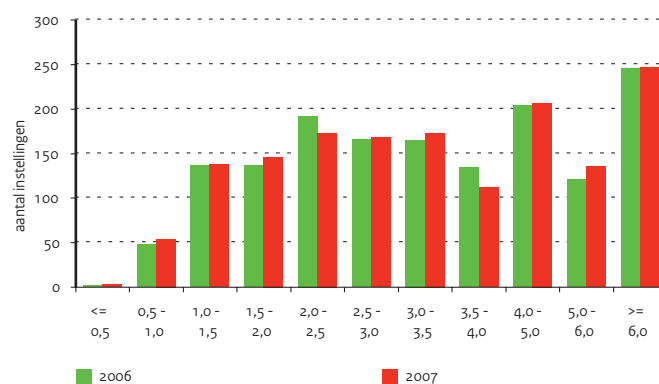
Figuur 5.3 | Solvabiliteit van po-instellingen

Spreading solvabiliteit (inclusief voorzieningen)

Figuur 5.4 | Liquiditeit van po-instellingen

Spreading liquiditeit (current ratio)

Tabel 5.2 | Balans- en exploitatiegegevens van po-instellingen

	2006	2007
A) Financiële kengetallen		
Solvabiliteit (inclusief voorzieningen)	0,73	0,73
Liquiditeit (current ratio)	2,59	2,54
Rentabiliteit (in procenten)	1,7	1,9
B) Gecumuleerde balans po-instellingen (x € 1 mln)		
Totaal activa	4.044,4	4.381,2
Vaste activa	1.308,8	1.457,7
waarvan materiële vaste activa	811,9	886,1
Vlottende activa	2.735,6	2.923,6
waarvan liquide middelen	1.823,5	2.053,3
Totaal passiva	4.048,8	4.387,6
Eigen vermogen	2.445,7	2.617,8
Aandeel van derden	0,0	0,2
Egalisatierekening	21,1	26,6
Voorzieningen	499,0	570,8
Langlopende schulden	26,7	22,7
Kortlopende schulden	1.056,3	1.149,5
C) Gecumuleerde exploitatierekeningen po-instellingen (x € 1 mln)		
Baten	8.408,1	8.706,1
Rijksbijdragen OCW	7.674,7	7.901,5
Overige overheidsbijdragen	334,6	292,0
Baten werk i.o.v. derden	1,3	5,1
Overige baten	397,5	507,5
Lasten	8.318,2	8.616,6
Personele lasten	6.883,2	7.067,5
Afschrijvingen	140,8	154,8
Huisvestingslasten	541,6	559,6
Overige instellingslasten	558,5	626,6
Leermiddelen	194,2	208,1
Saldo baten en lasten	89,9	89,5
Financiële baten	65,0	91,8
Financiële lasten	9,4	14,5
Saldo financiële baten en lasten	55,6	77,3
Buitengewone baten	11,4	31,1
Buitengewone lasten	11,2	12,0
Buitengewoon resultaat	0,2	19,1
Aandeel derden	0,0	0,0
Exploitatieresultaat	145,7	185,9

Bron

OCW (CFI: Jaarrekeningen van instellingen)

Toelichting

- Jaarrekeninggegevens van alle po-instellingen, zoals elektronisch aangeleverd aan CFI (inclusief SBO, WEC en SWW)
- A) Solvabiliteit: eigen vermogen (inclusief voorzieningen) / totaal vermogen
- A) Liquiditeit (current ratio): vlottende activa / kortlopende schulden
- A) Rentabiliteit gewone bedrijfsvoering: resultaat uit gewone bedrijfsvoering / totale baten uit gewone bedrijfsvoering (baten + financiële baten)
- B) De balansgegevens zijn niet helemaal in evenwicht. De verklaring van CFI is: In de totaalcijfers zijn enkele gemeentelijke instellingen opgenomen, die een balans hebben aangeleverd die niet in evenwicht is, omdat de jaarrekening onderdeel uitmaakt van de jaarrekening van de gemeente.
- C) In de post 'Overige overheidsbijdragen' zijn bijdragen en subsidies van andere overheidsinstellingen dan OCW opgenomen
- C) Het exploitatieresultaat is berekend uit de som van het 'Saldo baten en lasten', het 'Saldo financiële baten en lasten' en het 'Buitengewoon resultaat', verminderd met het 'Aandeel derden'
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel B

5 | Primair onderwijs

Leerlingen po

Aantallen

In 2008 is het aantal leerlingen in het primair onderwijs 1.663.713. Dit zijn circa 7.600 leerlingen meer dan in 2004. Het aantal leerlingen in het basisonderwijs (bao) is ten opzichte van 2004 gestegen met ongeveer 4.400 leerlingen. Het aantal leerlingen in het speciaal basisonderwijs (sbao) is in 2008 weer verder teruggelopen. Wel is de daling minder sterk dan in voorgaande jaren. Ten opzichte van 2004 is er sprake van een daling van circa 6.000 leerlingen.

De stijging van het aantal leerlingen in het speciaal onderwijs van de afgelopen jaren heeft zich omgezet in een daling. Er gaan in 2008 34.540 leerlingen naar het speciaal onderwijs, 1.895 minder dan in 2007. Reden hiervan is dat per 1 augustus 2008 so-scholen een vso-afdeling mogen inrichten. Hierdoor kunnen leerlingen van 13 jaar en ouder die eerder werden ingeschreven bij het so ingeschreven worden in het vso.

Het aantal leerlingen in het voortgezet speciaal onderwijs stijgt al een aantal jaren. Er gaan in 2008 31.724 leerlingen naar het voortgezet speciaal onderwijs, 3.522 meer dan in 2007. Deels komt dit door de eerder genoemde verschuiving van inschrijvingen van leerlingen van 13 jaar en ouder van so naar vso. Hiernaast worden de laatste jaren meer leerlingen vanuit het voortgezet onderwijs doorverwezen naar het vso.

Het aandeel van het speciaal basisonderwijs en het speciaal onderwijs in het primair onderwijs voor 4 tot 12 jarigen is tussen 2004 en 2008 gedaald van 5,2 naar 4,8 procent. Dit is een daling van circa 5.844 leerlingen. De belangrijkste reden hiervoor is een toename van het aantal ambulante begeleidde leerlingen vanuit het sbao.

Gewichten

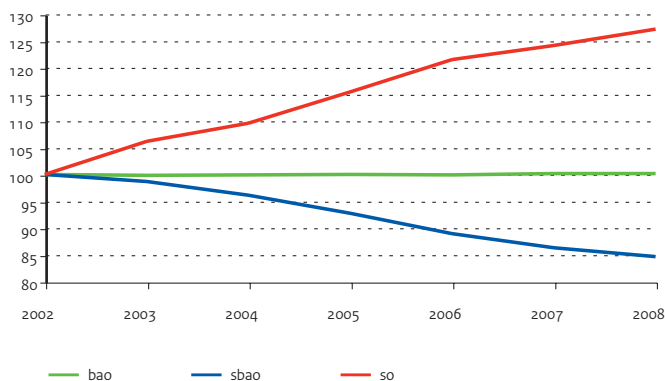
In het basisonderwijs krijgen leerlingen met een potentiële onderwijsachterstand op basis van bepaalde criteria een gewicht. Deze gewichten lopen mee in de bekostiging van de basisscholen.

Tot augustus 2006 gold de volgende gewichtenregeling: 0,25 voor Nederlandse leerlingen met laagopgeleide ouders; 0,4 voor schipperskinderen; 0,7 voor woonwagen- en zigeunerkinderen; en 0,9 voor allochtone leerlingen met laagopgeleide ouders. Sinds 1 augustus 2006 is een nieuwe gewichtenregeling basisonderwijs van kracht waarbinnen alleen het opleidingsniveau van de ouders meetelt. Er wordt gewerkt met twee gewichten: 0,3 voor leerlingen met die ouders die maximaal lbo/vbo hebben en 1,2 voor leerlingen van wie één ouder maximaal basisonderwijs als opleidingsniveau heeft en de andere ouder maximaal lbo/vbo.

De nieuwe gewichtenregeling wordt tussen 2006 en 2010 stapsgewijs ingevoerd. Vanaf 2006 worden elk jaar twee extra leeftijdsgroepen leerlingen volgens de nieuwe systematiek geteld en een jaar later in de bekostiging meegenomen. In 2006 betrof dit de 4- en 5-jarigen, in 2007 de 4- tot en met 7-jarigen en in 2008 de 4- tot en met 9 jarigen. In 2008 zijn ongeveer 91.000 0,3 leerlingen geteld en ongeveer 63.000 1,2 leerlingen. Door de nieuwe gewichtenregeling daalt het totale aantal 0,25 en 0,9 leerlingen; de omvang van beide groepen is ten opzichte van 2005 met ruim 70 procent afgenomen. Hiernaast is er sprake van een sterke toename van het aandeel leerlingen zonder gewicht; een toename van 7,1 procentpunten ten opzichte van 2005.

Figuur 5.5 | Aantal leerlingen bao, sbao en so

Index met 2002 = 100

Figuur 5.6 | Gemiddeld leerlinggewicht basisonderwijs

Per gemeente, 2008

Tabel 5.3 | Kerncijfers leerlingen primair onderwijs

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Aantal leerlingen (x 1.000)					
Totaal po	1.656,2	1.658,0	1.658,5	1.661,8	1.663,7
Totaal bao + sbao + (v)so	1.655,7	1.657,5	1.658,0	1.661,3	1.663,2
bao + sbao + so	1.632,9	1.632,7	1.630,8	1.633,1	1.631,5
bao	1.548,5	1.549,1	1.548,4	1.551,8	1.552,9
sbao	50,1	48,3	46,3	44,9	44,1
so	34,4	35,4	36,1	36,4	34,5
vso	22,7	24,8	27,1	28,2	31,7
Hoogste dagtellingen					
bao-trekkende bevolking	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
B) Procentuele verdeling aantal leerlingen					
bao	94,8	94,9	94,9	95,0	95,2
sbao	3,1	3,0	2,8	2,8	2,7
so	2,1	2,2	2,2	2,2	2,1
C) Aantal leerlingen basisonderwijs naar gewicht (x 1.000)					
Totaal	1.548,5	1.549,1	1.548,4	1.551,8	1.552,9
geen	1.182,7	1.199,8	1.233,2	1.275,8	1.312,7
0,25	170,6	158,5	116,6	74,6	37,7
0,3	.	.	36,5	66,0	91,1
0,4	1,0	1,1	1,0	0,7	0,4
0,7	2,9	2,9	2,1	1,4	0,7
0,9	191,3	186,8	137,2	89,8	47,4
1,2	.	.	21,8	43,5	62,9
D) Aandeel leerlingen basisonderwijs naar gewicht (in procenten)					
geen	76,4	77,5	79,6	82,2	84,5
0,25	11,0	10,2	7,5	4,8	2,4
0,3	.	.	2,4	4,3	5,9
0,4	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
0,7	0,2	0,2	0,1	0,1	0,0
0,9	12,4	12,1	8,9	5,8	3,1
1,2	.	.	1,4	2,8	4,1

Bron

OCW (CFI: Leerlingentellingen)

Toelichting

- Peildatum 1 oktober
- Voor gewichtenregeling in het basisonderwijs zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C
- Het vso is vanaf 2002 inclusief de onbezette plaatsen in de onderwijsvoorzieningen aan rijksjustitiële jeugdinrichtingen
- Het vso is vanaf 2003 inclusief de onbezette plaatsen in de onderwijsvoorzieningen aan residentiële instellingen en thuiszitters

Stromen po

Stromen

De leerlingstromen in het basisonderwijs zijn vrij stabiel. Door demografische ontwikkelingen zijn door de jaren heen lichte schommelingen te zien. In het basisonderwijs is, na drie jaren van lichte daling, in 2008 een stijging van de instroom te zien van ongeveer 2.100 leerlingen ten opzichte van 2007.

De instroom vanuit het basisonderwijs in het speciaal basisonderwijs is in de afgelopen jaren gedaald met ongeveer 200 leerlingen per jaar. Het aantal verwijzingen van het basisonderwijs naar het speciaal basisonderwijs is in 2008 ongeveer 8.400 leerlingen. De meeste verwijzingen van leerlingen van het basisonderwijs naar het speciaal basisonderwijs vinden plaats vanuit de groepen 3, 4 en 5.

De leerlingstromen van het basisonderwijs naar het speciaal onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs zijn de afgelopen jaren stabiel. Het gaat jaarlijks om ongeveer 4.300 leerlingen.

De terugverwijzing vanuit het speciaal basisonderwijs en het speciaal onderwijs naar het basisonderwijs is de afgelopen jaren vrij stabiel. In 2008 ging het om ongeveer 1.200 leerlingen.

De instroom van leerlingen in het speciaal onderwijs naar het speciaal voortgezet onderwijs stijgt de afgelopen jaren. Tussen 2007 en 2008 gaat het om een stijging van ongeveer 800 leerlingen.

Ambulante begeleiding

Steeds meer leerlingen hebben extra zorg en ondersteuning nodig. Veel van deze kinderen kunnen dankzij de leerlinggebonden financiering (LGF) naar het basisonderwijs en het speciaal basisonderwijs. Hierbij worden deze leerlingen ambulante begeleid; ze volgen regulier onderwijs met begeleiding vanuit een school voor (voortgezet) speciaal onderwijs.

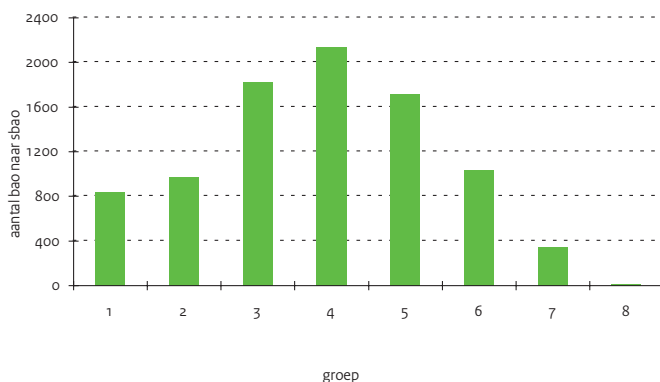
In het basisonderwijs is het aantal ambulante begeleidde leerlingen tussen 2004 en 2008 meer dan verdubbeld naar bijna 18.600 leerlingen.

Ook in het speciaal basisonderwijs is het aantal ambulante begeleidde leerlingen sterk toegenomen. In 2008 gaat het om ongeveer 3.538 leerlingen, 2.200 meer leerlingen dan in 2004.

Daarnaast worden in toenemende mate leerlingen, die toelaatbaar zijn voor het speciaal onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs, direct in het voortgezet onderwijs opgenomen en vanuit een school voor (voortgezet) speciaal onderwijs ambulante begeleid. Het aantal ambulante begeleidde leerlingen in het voortgezet onderwijs is tussen 2004 en 2008 gegroeid van 4.600 naar ruim 17.000.

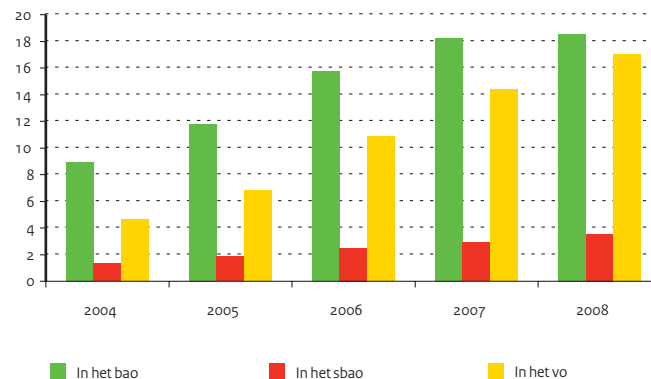
Figuur 5.7 | Verwijzingen naar sbao naar groep bao

Vanuit bao naar groep, 2007 (aantal x 1.000)

Figuur 5.8 | Aantal ambulante begeleidde leerlingen

Vanuit so en vso (aantal x 1.000)

Tabel 5.4 | In- en doorstroom in het primair onderwijs naar onderwijssoort (aantal x 1.000)

		2004	2005	2006	2007	2008
herkomst	bestemming					
sbao	bao	0,2	0,5	0,3	0,3	0,4
	so	0,8	0,8	0,7	0,7	0,8
	geen onderwijs	210,6	206,3	203,3	203,6	205,7
bao	sbao	9,3	9,0	8,5	8,6	8,4
	so	0,8	0,7	0,7	0,6	0,8
	geen onderwijs	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8
bao	so	3,3	3,9	3,8	3,8	3,6
	sbao	0,9	0,9	0,8	0,9	0,8
	vo	0,1	0,2	0,3	0,2	0,2
	geen onderwijs	2,6	2,9	2,8	2,8	2,7
bao	vso	0,4	0,5	0,5	0,5	0,7
	sbao	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5
	so	2,8	2,5	3,2	3,7	4,5
	vo	2,2	2,9	2,9	2,9	2,8
	geen onderwijs	0,6	0,8	0,9	0,7	0,3

Bron

OCW (CFI Leerlingentellingen)

Toelichting

- Peildatum 1 oktober
- Van geen onderwijs naar bao: het aantal ingeschreven 4-jarigen op peildatum plus de geschatte zij-instromers
- Stromen van minder dan 100 leerlingen zijn niet opgenomen
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

Tabel 5.5 | Uitstroom uit het primair onderwijs naar onderwijssoort (aantal x 1.000)

		2004	2005	2006	2007	2008
herkomst	bestemming					
bao	vo	187,1	183,8	180,3	178,4	178,4
	geen onderwijs	10,4	10,2	10,5	10,5	10,5
sbao	vo	10,0	9,8	9,7	8,8	8,9
	geen onderwijs	0,4	0,5	0,5	0,6	0,5
so	vo	1,2	1,1	1,2	1,1	1,1
	geen onderwijs	1,0	1,4	1,4	1,2	1,9
vso	vo	1,8	1,8	2,1	2,3	2,6
	geen onderwijs	3,1	3,2	3,4	3,3	3,4

Bron

OCW (CFI Leerlingentellingen), m.u.v. 2008 referentieraming OCW

Toelichting

- Peildatum 1 oktober
- Alleen de stromen naar buiten het primair onderwijs zijn opgenomen
- Stromen binnen het primair onderwijs zijn af te leiden uit Tabel 4.4
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, Deel C

5 | Primair onderwijs

Instellingen po

Instellingen

De scholen voor leer- en opvoedingsmoeilijkheden (lom) en de scholen voor moeilijk lerende kinderen (mlk) zijn in 1998 omgevormd tot scholen voor speciaal basisonderwijs (sba) en scholen voor (voortgezet) speciaal onderwijs (v)so. Het speciaal voortgezet onderwijs (sv) behoort vanaf dat jaar tot het voortgezet onderwijs.

Door fusies daalt het aantal scholen in het primair onderwijs. Tussen 2004 en 2008 daalde het aantal basis scholen van 6.973 naar 6.898. Het aantal sba) scholen daalde in dezelfde periode van 328 naar 313.

De gemiddelde schoolgrootte in het basisonderwijs is tussen 2004 en 2008 gestegen van 222 naar 225 leerlingen. De gemiddelde schoolgrootte in het speciaal basisonderwijs is in dezelfde periode gedaald van 153 naar 141 leerlingen. De gemiddelde schoolgrootte in het (voortgezet) speciaal onderwijs is door de toename van het aantal leerlingen tussen 2004 en 2008 gestegen van 176 naar 205. Het aantal (v)so scholen daalde licht van 324 naar 323.

Besturen

Door schaalvergroting daalt het aantal besturen in het primair onderwijs. In 2008 waren er 1.284 schoolbesturen; 320 minder dan in 2004.

Het aantal schoolbesturen met tien of meer scholen is sterk toegenomen. Het beleid op het gebied van stimulering bestuurlijke krachtenbundeling en de invoering van de Wet op het Primair Onderwijs (WPO) in 1998 hebben hierop invloed gehad.

Tussen 2004 en 2008 is het aantal schoolbesturen met 10 of meer scholen met 43 gestegen naar 301. Bijna de helft van deze 43 zijn schoolbesturen met meer dan 20 scholen.

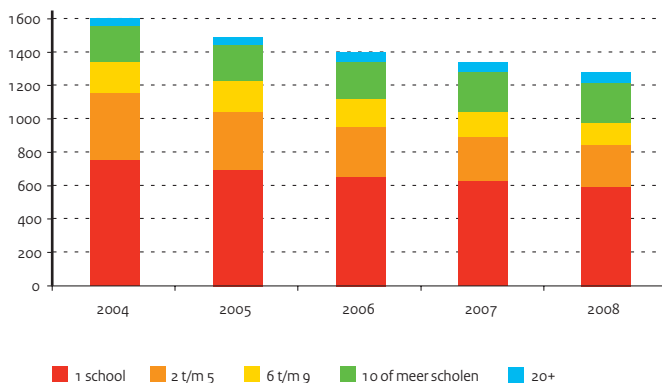
Het aantal schoolbesturen met minder dan 10 scholen is tussen 2004 en 2008 met ruim een kwart gedaald. Deze daling betreft vooral het aantal schoolbesturen met één school en het aantal schoolbesturen met tussen de 2 en de 5 scholen.

Denominatie

De afgelopen jaren is de verhouding van het aantal leerlingen over de vier denominaties (openbaar, rooms-katholiek en protestants-christelijk en overig bijzonder) nauwelijks veranderd. Bij de verdeling van het aantal gewichtenleerlingen over de denominaties, valt op dat het aandeel 0,3 leerlingen in 2008 bij het overig bijzonder onderwijs licht is toegenomen in vergelijking ten opzichte van het aandeel 0,25 leerlingen in 2006. Ten opzichte van de 0,9 leerlingen in 2006 is in 2008 het aandeel 1,2 leerlingen bij zowel het openbaar onderwijs en het overig bijzonder onderwijs licht gedaald, terwijl dit aandeel is gestegen in het rooms-katholiek onderwijs. Wel heeft het openbaar onderwijs de meeste 1,2 leerlingen. Het rooms-katholiek onderwijs heeft de meeste 0,3 leerlingen.

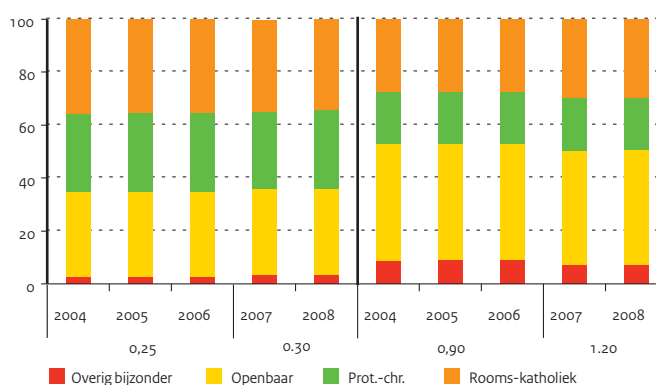
Figuur 5.9 | Besturen naar aantal scholen per bestuur

Aantal besturen

Figuur 5.10 | Leerlingengewichten naar denominatie

Leerlingen in procenten

Tabel 5.6 | Instellingen in het primair onderwijs

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Instellingen					
po vestigingen (scholen + nevenvestigingen)	7.959	7.954	7.940	7.914	7.911
po scholen	7.625	7.602	7.572	7.540	7.534
bao scholen	6.973	6.953	6.929	6.901	6.898
bao nevenvestigingen	158	163	164	162	154
sbao scholen	328	326	320	316	313
sbao nevenvestigingen	61	55	47	40	37
(v)so scholen	324	323	323	323	323
(v)so nevenvestigingen	115	134	157	172	186
B) Gemiddelde schoolgrootte (aantal leerlingen per school)					
bao	222	223	223	225	225
sbao	153	148	145	142	141
(v)so	176	186	196	200	205
C) Aantal besturen					
	1.604	1.495	1.402	1.341	1.284
D) Verdeling van basisscholen en leerlingen over denominaties (in procenten)					
a) Scholen					
Openbaar	33	33	34	33	33
Protestants-christelijk	30	30	30	30	30
Rooms-katholiek	30	30	30	31	30
Overig bijzonder	7	7	7	6	7
b) Leerlingen					
Openbaar	31	31	31	33	33
Protestants-christelijk	27	28	28	30	30
Rooms-katholiek	34	34	34	31	30
Overig bijzonder	7	8	8	6	7

Bron

OCW (CFI: BRIN-registratie, Leerlingentellingen)

Toelichting

- Peildatum 1 oktober
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel D

Personeel en arbeidsmarkt po

Werkgelegenheid

De werkgelegenheid in het primair onderwijs is ook het afgelopen jaar weer licht gegroeid. Van 132 duizend voltijdbanen in 2007 naar ruim 133 duizend in 2008. Dit komt overeen met ongeveer 178 duizend personen.

Het betreft ruim 106 duizend voltijdbanen in het basisonderwijs, bijna 8 duizend in het speciaal basisonderwijs en bijna 20 duizend in het (voortgezet) speciaal onderwijs. Vooral in het (voortgezet) speciaal onderwijs is de werkgelegenheid de laatste jaren flink gestegen. Van 15,5 duizend voltijdbanen in 2004 naar 19,6 duizend in 2008.

Leeftijdsverdeling personeel

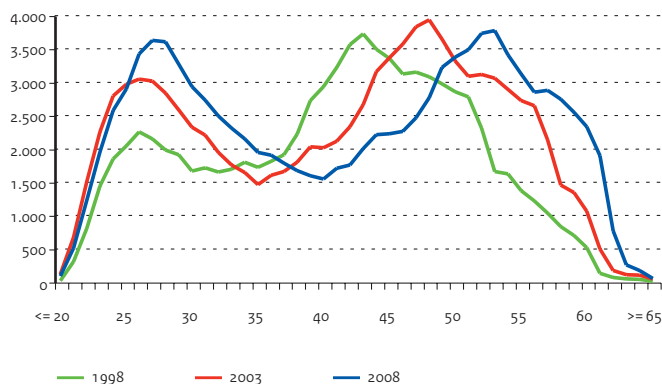
In het primair onderwijs is het aandeel vijftigplussers onder het onderwijzend personeel de laatste jaren flink gestegen: van 30 procent in 2004 naar 36 procent in 2008. Het percentage vijftigplussers verschilt wel per regio. In Limburg is het aandeel vijftigplussers onder het onderwijspersoneel (leraren en directie) 44 procent. Maar ook Amsterdam scoort met ruim 42 procent hoog. In Utrecht en Almere ligt het aandeel 50-plussers - met iets meer dan 30 procent - een stuk lager.

Vrouwelijk personeel

Het aandeel vrouwelijke leerkrachten is het afgelopen jaar niet verder gestegen. Het lijkt zich te stabiliseren op 80 procent. Hoewel in het primair onderwijs veel vrouwen werken, zijn zij in het management nog ondervertegenwoordigd. Wel is het aandeel vrouwen in managementfuncties de afgelopen jaren flink toegenomen. Het aandeel vrouwelijke directeuren is gestegen van 21 procent in 2004 naar 30 procent in 2008. Van de adjunct-directeuren is de helft vrouw. Dat was in 2004 nog 44 procent.

Figuur 5.11 | Leeftijdsverdeling van docenten po

In fte's

Figuur 5.12 | Personeelsleden van 50 jaar en ouder

Leraren en directie naar regio, in procenten, 2008

Tabel 5.7 | Arbeidsmarkt cijfers primair onderwijs

		2004	2005	2006	2007	2008
A) Personeel (aantal x 1.000)						
Totaal po personeelsterkte in fte's		129,3	130,4	131,5	132,0	133,5
Totaal po personen		171,9	173,5	174,9	175,9	178,0
baop personeelsterkte in fte's						
	totaal	105,7	105,8	105,9	105,6	106,1
	directeur	6,4	6,3	6,1	6,0	5,9
	adjunct-directeur	3,8	3,7	3,6	3,3	3,1
	docent	83,7	84,6	85,8	86,6	87,2
	overig personeel	11,8	11,1	10,3	9,7	9,9
baop personen						
	totaal	141,1	141,7	141,9	142,2	142,8
	directeur	6,5	6,4	6,2	6,2	6,0
	adjunct-directeur	3,9	3,9	3,7	3,5	3,3
	docent	112,0	113,4	114,9	116,2	116,8
	overig personeel	18,7	18,0	17,1	16,4	16,7
sbao personeelsterkte in fte's						
	totaal	8,1	8,1	7,9	7,8	7,8
	directeur	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
	adjunct-directeur	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2
	docent	5,5	5,5	5,4	5,3	5,2
	overig personeel	2,0	2,1	2,0	2,0	2,0
sbao personen						
	totaal	11,1	11,1	10,8	10,6	10,6
	directeur	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
	adjunct-directeur	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2
	docent	7,1	7,1	6,9	6,8	6,8
	overig personeel	3,4	3,4	3,3	3,3	3,4
(v)so personeelsterkte in fte's						
	totaal	15,5	16,5	17,8	18,6	19,6
	directeur	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
	adjunct-directeur	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5
	docent	8,7	9,3	10,1	10,6	11,3
	overig personeel	6,1	6,4	6,9	7,2	7,6
(v)so personen						
	totaal	20,3	21,4	22,8	23,8	25,1
	directeur	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
	adjunct-directeur	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
	docent	10,8	11,5	12,3	12,9	13,7
	overig personeel	8,7	9,2	9,7	10,1	10,6
B) Percentage vrouwen (op basis van fte's)						
po	totaal	73	73	74	76	76
	directeur	21	23	25	28	30
	adjunct-directeur	44	44	45	47	50
	docent	78	78	79	80	80
	overig personeel	73	73	74	75	76
C) Percentage 50 jaar en ouder (op basis van fte's)						
po	totaal	32	34	35	37	38
	directeur	59	62	66	68	69
	adjunct-directeur	48	53	57	59	60
	docent	30	32	33	35	36
	overig personeel	26	28	30	32	33

Bron

OCW (CFI: Salarisadministraties van instellingen)

Toelichting

- Peildatum 1 oktober (de beschikbare cijfers zijn opgehoogd i.v.m. het ontbreken van gegevens van een aantal instellingen)
- De categorie 'overig personeel' bevat onderwijsondersteunend personeel en organisatie- en beheerspersoneel
- De totalen in personen zijn zonder dubbelstellingen binnen de (sub)sector
- 1 fte (fulltime equivalent) komt overeen met 1 voltijdbaan
- Zie ook bijlage Toelichting en Begrippen, deel D

Voor- en vroegschoolse educatie (vve)

Vve

Via het aanbieden van voor- en vroegschoolse educatie (vve) worden taal- en/of onderwijsachterstanden bij kinderen al vroegtijdig aangepakt. Voorschoolse educatie is bedoeld voor doelgroepkinderen in de leeftijd van 2,5 tot 4 jaar die de kinderopvang of peuterspeelzaal bezoeken (onder doelgroepkinderen worden kinderen van laagopgeleide ouders in de leeftijdsgroep 2,5 tot 6 jaar verstaan). Vroegschoolse educatie is bestemd voor doelgroepkinderen van 4 en 5 jaar uit de groepen 1 en 2 van de basisschool. De bestuurlijke en financiële verantwoordelijkheid voor de voorschoolse educatie ligt bij gemeenten. Schoolbesturen gaan over de vroegschoolse educatie.

In opdracht van het ministerie van OCW heeft Sardes in het voorjaar van 2007 de eerste meting (schooljaar 2006/07) uitgevoerd van de Landelijke Monitor vve onder de 294 gemeenten die middelen in het kader van het onderwijsachterstandenbeleid (oab) krijgen. Het doel van de monitor is om de stand van zaken met betrekking tot de vve in kaart te brengen aan het begin van een nieuwe beleidsperiode. De eerste meting van de monitor fungeert als ijkpunt, waartegen de resultaten van het veranderende vve-beleid van de komende jaren worden afgezet.

Het beleidssucces van vve kan afgemeten worden aan het bereik van de doelgroep en de kwaliteit van vve. Voor deze kabinetsperiode is de beleidsopgave dat eind 2009 70 procent van de doelgroepkinderen wordt bereikt met minimaal drie dagdelen per week vve. Het doel is om 2011 de volledige doelgroep te bereiken en hen vier dagdelen per week vve aan te bieden. Het streven is dit eind 2010 al bereikt te hebben in de krachtwijken van de G4, oost-Groningen, Zuid-Oost Drenthe en Zuid-Limburg.

Bereik doelgroep

In 2007 is bijna twee derde van de 2,5 tot 4-jarige doelgroep-kinderen bereikt met een vve-programma. Bijna hetzelfde percentage van de 4- en 5-jarige doelgroepkinderen in de vroegschoolse periode (groepen 1 en 2 van het basisonderwijs) wordt met een vve-programma bereikt. Ruim drie procent van de doelgroepkinderen krijgt vve aangeboden in de kinderopvang. In grote gemeenten is het voorschoolse en vroegschoolse bereik over het algemeen groter dan in kleine gemeenten. In de G4 krijgen de bereikte doelgroepkinderen al 4 dagdelen per week vve, in de kleinere gemeenten meestal 3 dagdelen. Het landelijk gemiddelde ligt op 3,4 dagdelen per week.

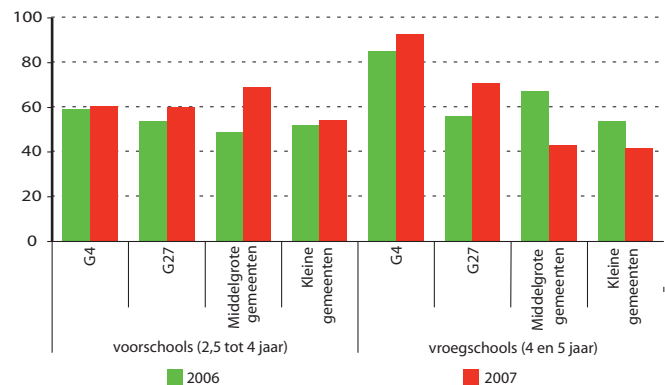
Kwaliteit vve

In drie kwart van de gemeenten zijn (bijna) alle peuterleidsters geschoold in vve. In de gemeenten met vve-beleid in de kinderopvang moet het grootste deel van de leidsters nog geschoold worden in vve. Leerkrachten basisonderwijs zijn in iets mindere mate geschoold in vve dan leidsters van peuterspeelzalen. Leidsters van kinderdagverblijven en peuterspeelzalen zijn vaak mbo-geschoold, leidsters met een hbo-opleiding komen nauwelijks voor. Een kwart van de gemeenten zegt deel te nemen aan de eerste tranche (maart-juni 2007) van het scholingstraject 'Vversterk', nog eens 35 procent is van plan deel te nemen aan een latere tranche. In de periode maart 2007 tot en met juli 2008 zijn er 6099 deelnemers getraind uit 363 verschillende gemeenten.

'Vversterk' is een landelijk project dat dient om de kwaliteit van de voor- en vroegschoolse educatie te versterken door scholing en ondersteuning te bieden aan beroepskrachten die direct of indirect met vve te maken hebben: leidsters in peuterspeelzalen en kinderdagverblijven, leerkrachten in groepen 1 en 2, managers van instellingen, beleidsmakers in gemeenten, opleiders van leerkrachten en leerkrachten. In twee derde van de gemeenten wordt op (bijna) alle peuterspeelzalen extra personele uren ingezet bij de uitvoering van vve. Een meerderheid van de gemeenten heeft 'vve-koppels', dat wil zeggen samenwerkingsverbanden tussen kinderopvangverblijven / peuterspeelzalen en basisscholen met hetzelfde vve-programma. Over het algemeen is het zo dat vve in de grotere gemeenten een hogere kwaliteit heeft dan in de kleinere gemeenten.

Figuur 5.13 | Bereik vve-doelgroep

Als percentage van de totale doelgroep, 2007

Tabel 5.8 | Bereik vve-doelgroep, 2007

Gemeenten	voorschools (2,5 tot 4 jaar)			vroegschoolen (4 en 5 jaar)		
	(peuterspeelzalen en kinderopvang)			(basisscholen)		
	aantal bereikt	perc. bereikt	omvang doelgroep	aantal bereikt	perc. bereikt	omvang doelgroep
G4	6.517	60	10.776	12.671	93	13.637
G27	5.321	60	8.861	8.684	71	12.231
Middelgrote gemeenten (> 30.000 inw.)	8.249	69	11.931	7.421	43	17.206
Kleine gemeenten (< 30.000 inw.)	2.986	55	5.475	3.397	42	8.123
Totaal	23.073	62	37.043	32.173	63	51.197

Bron

Landelijke monitor vve, Sardes 2008

Toelichting

- Omvang doelgroep en aantal bereikt: berekend op basis van aantal gewichtenleerlingen basisonderwijs (volgens nieuwe gewichtenregeling) en demografische ontwikkeling per gemeente
- Percentage doelgroep bereikt: bij de berekening is gecorrigeerd voor de ondervertegenwoordiging van kleinere gemeenten in de responsgroep
- Het betreft gemeenten met onderwijsachterstandenbeleid (oab) budget

Tabel 5.9 | Procentuele verdeling van gemeenten naar aantal dagdelen vve per week, 2007

Gemeenten	<= 2 dd/pw	3 dd/pw	>= 4 dd/pw
G4	0	0	100
G27	0	54	46
Middelgrote gemeenten (> 30.000 inw.)	17	63	20
Kleine gemeenten (< 30.000 inw.)	34	56	10
Totaal	46	30	24

Bron

Landelijke monitor vve, Sardes 2008

Toelichting

- Het betreft gemeenten met onderwijsachterstandenbeleid (oab) budget
- dd=dagdelen, pw=per week

Tabel 5.10 | Gemiddeld aantal dagdelen vve per week (peuterspeelzalen)

Gemeenten	2006	2007
G4	4,0	4,0
G27	3,3	3,5
Middelgrote gemeenten (> 30.000 inw.)	3,0	3,1
Kleine gemeenten (< 30.000 inw.)	2,5	2,8
Totaal	2,8	3,4

Bron

Landelijke monitor vve, Sardes 2008

Toelichting

- Het betreft gemeenten met onderwijsachterstandenbeleid (oab) budget

Stelsel en financiën vo

Onderwijsstructuur vo

Het voortgezet onderwijs omvat het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs (vwo), het hoger algemeen voortgezet onderwijs (havo), het voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs (vmbo) en het praktijkonderwijs (pro). Binnen het vmbo bestaan vier leerwegen: basisberoepsgerichte leerweg (bl), kaderberoepsgerichte leerweg (kl), gemengde leerweg (gl) en de theoretische leerweg (tl).

In het voortgezet onderwijs is de implementatie van twee grote onderwijsvernieuwingen afgerond. Het gaat hierbij om de invoering van de Tweede Fase en de invoering van het vmbo. Voor wat betreft de Tweede Fase zijn alle scholen voor havo en vwo vanaf schooljaar 1999/00 in het vierde leerjaar van start gegaan met profielen en het studiehuis. In 2000/01 volgde het vijfde leerjaar en in 2001/02 het zesde. Een klein aantal scholen is in 1998/99 als voorhoedeschool gestart.

Met ingang van 1999/00 zijn scholen met vbo en mavo in het eerste leerjaar gestart met de invoering van het vmbo. Tegelijkertijd werd het leerwegondersteunend onderwijs (lwoo) verder vormgegeven. Het ivbo is opgegaan in het leerwegondersteunend onderwijs. Daarnaast is gestart met praktijkonderwijs. Met de omzetting van het praktijkonderwijs en het leerwegondersteunend onderwijs is het speciaal voortgezet onderwijs (voorheen het voortgezet speciaal onderwijs voor leerlingen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden (vso/lom) en het voortgezet speciaal onderwijs voor moeilijk lerende kinderen (vso/mlk) onderdeel geworden van het reguliere voortgezet onderwijs. Conform de wet van 28 mei 1998 zijn alle vso/lom en vso/mlk scholen uiterlijk per 1 augustus 2002 gefuseerd met een vo-school of omgezet in praktijkonderwijs en wel in een Orthopedagogisch en Didactisch Centrum (OPDC).

Met ingang van 1 augustus 2006 is het laatste deel van de scholen voor praktijkonderwijs overgegaan van declaratiebesteding naar lumpsumbesteding voortgezet onderwijs.

Binnen de basisberoepsgerichte leerweg is de introductie van leerwerktrajecten een belangrijke vernieuwing. De daarbij aangeboden combinatie van leren en werken spreekt leerlingen aan die anders mogelijk het onderwijs hadden verlaten.

Ontwikkeling uitgaven

De bekostiging van de personele en materiële uitgaven geschiedt op grond van de Wet op het Voortgezet Onderwijs (WVO). Voor de personele bekostiging is daarnaast ook onder andere het Formatiebesluit WVO en het bekostigingsbesluit van kracht.

Tussen 2004 en 2008 stegen de OCW-uitgaven voor het voortgezet onderwijs met ruim 1.200 miljoen euro. Dit is een toename van ca. 23 procent.

De belangrijkste redenen voor deze stijging zijn:

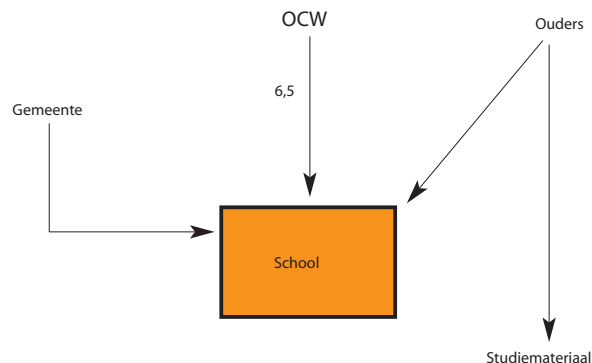
- de onderwijs-cao's en de algemene loon- en prijsbijstellingen;
- de uitgaven aan informatie- en communicatietechnologie;
- aanvullende vergoedingen voor onderhoud, materieel, vernieuwing van inventaris en voor interne verbouwing van het schoolgebouw, alsmede de praktijkgerichte leeromgeving vmbo/pro;
- diverse uitgaven voor overige vernieuwingsoperaties;
- de uitgaven voor de gratis schoolboeken;
- de toenemende leerlingaantallen.

Uitgaven per leerling

In het vo zijn de gemiddelde uitgaven per leerling in 2008 ca. 7.100 euro. Binnen het voortgezet onderwijs varieert dit bedrag afhankelijk van de samenstelling van de school. Vooral scholen die praktijkonderwijs, leerwegondersteunend onderwijs en voorbereidend beroepsonderwijs aanbieden, komen gemiddeld hoger uit. Dat komt onder andere omdat voor de lwoo- en pro-leerlingen een extra vergoeding wordt ontvangen.

Figuur 6.1 | Financieringsstromen vo

Bedragen 2008 (x € 1 mld)

Tabel 6.1 | Financiële kerncijfers voortgezet onderwijs

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Uitgaven en ontvangsten (x € 1 mln)					
Totaal uitgaven	5.281,6	5.570,8	5.735,3	5.999,0	6.484,9
Personeel / materieel	5.180,1	5.470,8	5.634,7	5.904,1	6.352,5
Onderwijsverzorging	54,2	52,2	51,0	51,0	50,6
Overige uitgaven	19,8	17,0	18,4	14,9	51,6
Apparaatskosten	27,5	30,7	31,3	29,1	30,3
Toerekening aan CFI / IBG	22,4	25,1	25,6	23,4	24,7
Apparaatskosten OCW	5,1	5,6	5,7	5,7	5,6
Totaal ontvangsten	3,9	4,9	99,7	123,0	67,7
B) Met het beleidsterrein samenhangende uitgaven en ontvangsten (x € 1 mln)					
Ontvangsten lesgeld	173,9	0,7	1,0	0,0	0,0
C) OCW-uitgaven per leerling (x € 1.000)					
Totaal vo	5,8	6,1	6,3	6,5	7,1

Bron

Jaarverslagen OCW

Toelichting

- OCW-uitgaven per leerling: totaal gesaldeerde OCW-uitgaven en ontvangsten exclusief apparaatskosten gedeeld door totaal aantal leerlingen op peildatum 1 oktober.
- FES-gelden vormen vanaf 2006 het belangrijkste deel van de ontvangsten. Ze worden niet als de overige ontvangsten gesaldeerd
- B) Met ingang van 2005 zijn de lesgeldten afgeschaft; de hier voorkomende bedragen voor 2005 en 2006 betreffen betalingen over eerdere jaren
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel B

Tabel 6.2 | Uitgaven per leerling per onderwijssoort, 2008 (x € 1.000)

	totaal	w.v. voor	
		personeel	materieel
Gemiddelde over alle onderwijssoorten	7,1	6,0	1,2
vo-gemeenschappelijk (leerjaar 1 + 2)	6,6	5,5	1,1
vmbo (leerjaar 3 + 4)	7,0	5,6	1,4
havo/vwo (leerjaar 3)	6,4	5,4	0,9
havo/vwo (leerjaar 4 + 5 + 6)	6,4	5,4	0,9
lwoo/pro	11,1	9,5	1,6
vavo	4,2	3,5	0,7

Bron

Bewerking Rijksbegroting OCW 2008

Toelichting

- De totale uitgaven zijn gesaldeerd met de ontvangsten (zonder de FES-gelden) en inclusief onderwijsverzorging en overige uitgaven

Financiën van instellingen vo

Jaarrekeningen van instellingen

De schoolbesturen (bevoegde gezagen) in het voortgezet onderwijs moeten ieder jaar een jaarrekening opstellen en opsturen naar het ministerie van OCW. De hier gepresenteerde cijfers over 2007 hebben betrekking op de jaarrekeningen van 308 bevoegde gezagen. Van de financiële positie van de sector voortgezet onderwijs als geheel kan worden gezegd, dat zij aansluit bij wat er nodig is om de financieringsbehoefte van de sector te dekken en de financiële gevolgen van de risico's op te vangen. Hieronder wordt nader ingegaan op de ontwikkeling van de belangrijkste financiële kengetallen: weerstandsvermogen, solvabiliteit, liquiditeit en rentabiliteit.

De vo-sector in zijn geheel heeft in 2007 een resultaat uit gewone bedrijfsvoering van 101 miljoen euro gerealiseerd. De helft daarvan wordt verklaard door een positief saldo van financiële baten en lasten. Ten opzichte van 2006 is het resultaat uit gewone bedrijfsvoering met 26 miljoen euro afgenomen. Over de periode 2003-2007 is de rijksbijdrage met bijna 1.100 miljoen (ca. 22%) toegenomen. Ruim tweederde van die toename (ca. 730 miljoen) is opgegaan aan stijging van de personele lasten. Het overige deel (370 miljoen euro) is aangewend voor de toename van de materiële lasten.

Weerstandsvermogen

Met de VO-raad is begin 2007 afgesproken dat van het kengetal weerstandsvermogen wordt uitgegaan voor de beoordeling van de vermogenspositie van schoolbesturen in het voortgezet onderwijs. Het weerstandsvermogen geeft een beeld van de effectiviteit van het vermogen als middel om de primaire doelstelling van de school te realiseren, te weten het verzorgen van onderwijs en de eigen bedrijfsvoering. Dit kengetal wordt berekend door het eigen vermogen uit te drukken in een percentage van de totale baten in een jaar, inclusief de financiële baten, waarbij de buitengewone baten buiten

beschouwing worden gelaten. In 2007 heeft het gemiddelde weerstandsvermogen van het gehele voortgezet onderwijs zich gestabiliseerd. Ultimo 2007 was het weerstandsvermogen met 27,2% op hetzelfde niveau van ultimo 2006.

Solvabiliteit en liquiditeit

De solvabiliteit van de gezamenlijke instellingen is de laatste vijf jaar zeer stabiel. Dat betekent dat het eigen vermogen van de gehele sector zich in een stabiele verhouding ontwikkelt met het totaal van alle op de balans gewaardeerde bezittingen.

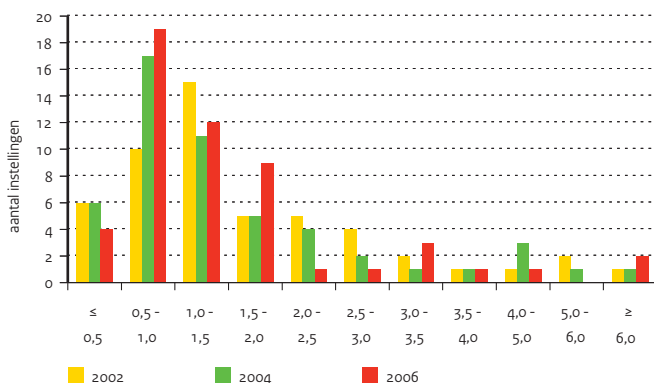
Het kengetal liquiditeit geeft inzicht in de mate waarin schoolbesturen op korte termijn aan hun verplichtingen kunnen voldoen. De laatste vijf jaar zijn alle vo-schoolbesturen tezamen in staat geweest om - mocht dat nodig zijn - terstond aan hun korte termijn verplichtingen te voldoen.

Rentabiliteit

De rentabiliteit geeft inzicht in de mate waarin baten en lasten elkaar in evenwicht houden, en wordt berekend door het resultaat van de gewone bedrijfsvoering als percentage uit te drukken van de totale baten uit de gewone bedrijfsvoering. Ten opzichte van 2006 is de rentabiliteit in 2007 voor de sector voortgezet onderwijs gedaald van gemiddeld 2,1 procent naar een gemiddelde van 1,6 procent.

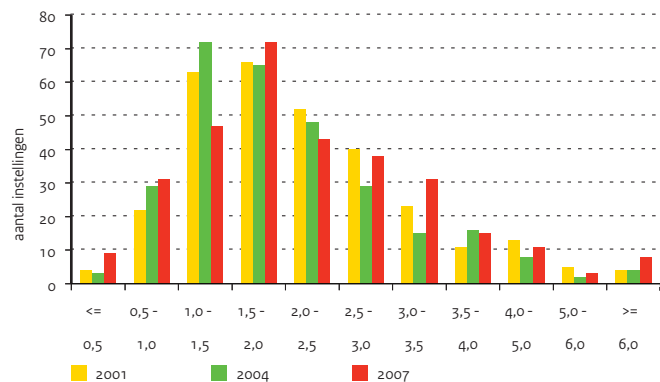
Figuur 6.2 | Solvabiliteit van vo-instellingen

Spreiding solvabiliteit (inclusief voorzieningen)

Figuur 6.3 | Liquiditeit van vo-instellingen

Spreiding liquiditeit (current ratio)

Tabel 6.3 | Balans- en exploitatiegegevens van vo-instellingen

	2003	2004	2005	2006	2007
A) Financiële kengetallen					
Weerstandsvermogen	24,4	25,5	26,3	27,2	27,2
Solvabiliteit (inclusief voorzieningen)	0,67	0,67	0,69	0,68	0,67
Liquiditeit (current ratio)	1,68	1,71	1,80	1,74	1,66
Rentabiliteit (in procenten)	0,4	1,3	2,0	2,1	1,6
B) Gecumuleerde balans vo-instellingen (x € 1 mln)					
Totaal activa	2.908,1	3.088,8	3.238,7	3.598,2	3.842,8
Vaste activa	1.476,4	1.531,7	1.648,7	1.855,4	2.010,0
waarvan materiële vaste activa	1.023,8	1.093,7	1.170,9	1.378,5	1.544,8
Vlottende activa	1.431,8	1.557,0	1.590,0	1.742,7	1.832,8
waarvan liquide middelen	813,6	888,9	1.000,0	1.150,3	1.242,9
Totaal passiva					
Totaal passiva	2.908,1	3.088,8	3.238,7	3.598,2	3.842,8
Eigen vermogen	1.301,1	1.387,7	1.511,8	1.671,9	1.759,9
Aandeel van derden	0,0	0,0	3,6	0,0	0,5
Egalisatierekening	144,8	147,2	131,3	137,0	149,8
Voorzieningen	504,8	534,2	587,1	636,3	651,2
Langlopende schulden	106,9	109,0	122,2	150,5	174,2
Kortlopende schulden	850,5	910,8	882,6	1002,6	1107,1
C) Gecumuleerde exploitatierekeningen vo-instellingen (x € 1 mln)					
Baten	5.272,6	5.398,6	5.698,5	6.098,4	6.396,5
Rijksbijdragen OCW	4.776,0	4.907,4	5.204,2	5.569,4	5.849,2
Overige overheidsbijdragen	143,0	134,5	117,3	129,3	118,2
Baten werk i.o.v. derden	3,9	3,2	3,1	3,5	2,9
Overige baten	349,6	353,5	374,0	396,2	426,2
Lasten					
Lasten	5.295,4	5.366,2	5.625,2	6.014,1	6.345,8
Personele lasten	4.257,3	4.333,6	4.516,6	4.750,8	4.985,1
Afschrijvingen	149,1	157,7	164,4	181,4	195,7
Huisvestingslasten	380,9	368,4	414,5	458,2	491,2
Overige instellingslasten	508,1	504,7	526,5	619,1	667,6
Leermiddelen (primair onderwijs)	0,0	1,8	3,2	4,6	6,3
Saldo baten en lasten	-22,8	32,3	73,4	84,3	50,6
Financiële baten en lasten					
Financiële baten	51,7	49,5	54,2	55,7	71,2
Financiële lasten	7,3	8,7	10,0	12,7	20,6
Saldo financiële baten en lasten	44,4	40,8	44,2	43,0	50,6
Buitengewone baten en lasten					
Buitengewone baten	6,9	6,0	11,1	14,8	13,4
Buitengewone lasten	10,1	4,0	11,7	23,6	14,7
Buitengewoon resultaat	-3,2	2,1	-0,5	-8,8	-1,4
Aandeel derden	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Exploitatieresultaat	18,4	75,2	117,0	118,4	99,9

Bron

OCW (CFI: Jaarrekeningen van instellingen)

Toelichting

- A) Solvabiliteit: eigen vermogen (inclusief voorzieningen) / totaal vermogen. In hoeverre kan de instelling aan haar verplichtingen op lange termijn voldoen
- A) Liquiditeit (current ratio): vlottende activa / kortlopende schulden. In welke mate kan de instelling op korte termijn aan haar verplichtingen voldoen
- A) Rentabiliteit gewone bedrijfsvoering: resultaat uit gewone bedrijfsvoering / totale baten uit gewone bedrijfsvoering (baten + financiële baten). Dit getal geeft aan welk deel van de totale baten / opbrengsten overblijft na aftrek van alle lasten / kosten
- C) In de post Overige overheidsbijdragen zijn bijdragen en subsidies van andere overheidsinstellingen dan OCW opgenomen.
- C) Het exploitatieresultaat is berekend uit de som van het 'Saldo baten en lasten', het 'Saldo financiële baten en lasten' en het 'Buitengewoon resultaat', verminderd met het 'Aandeel derden'
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel B

6 | Voortgezet onderwijs

Leerlingen vo

Aantallen

Het aantal leerlingen in het voortgezet onderwijs neemt in 2008 ten opzichte van het vorige schooljaar af. In het schooljaar 2008/09 zijn ruim 900 duizend leerlingen ingeschreven op scholen die door OCW worden bekostigd. Ten opzichte van het vorige schooljaar is dit een daling van ruim 6 duizend leerlingen.

Verdeling over onderwijssoorten

In schooljaar 2008/09 zit 39 procent van de zorgleerlingen in de eerste twee leerjaren van het voortgezet onderwijs. Bij de niet-zorgleerlingen zit ruim 40 procent in de eerste twee leerjaren van het voortgezet onderwijs. Vanaf schooljaar 2004/05 is dit percentage gedaald met 2 procent. Van de niet-zorgleerlingen zit 19 procent in het vmbo (leerjaren 3 en 4) en 39 procent in de havo en het vwo (leerjaren 3, 4, 5 en 6). In het schooljaar 2004/05 lagen deze percentages op respectievelijk 22 procent en 35 procent.

Binnen het vmbo is de verdeling van leerlingen over de leerwegen in het derde leerjaar vrijwel gelijk aan die in vorig schooljaar. Ten opzichte van 2004 treden er echter behoorlijke verschuivingen op, met name in de verhouding tussen kaderberoepsgerichte leerweg en basisberoepsgerichte leerweg. Dit komt omdat binnen het vmbo met name het leerlingenaantal bij de basisberoepsgerichte leerweg sterk terugloopt ten opzichte van 2004/05. De kaderberoepsgerichte leerweg loopt maar in geringe mate terug, terwijl de theoretische leerweg in leerlingenaantal vrijwel gelijk blijft.

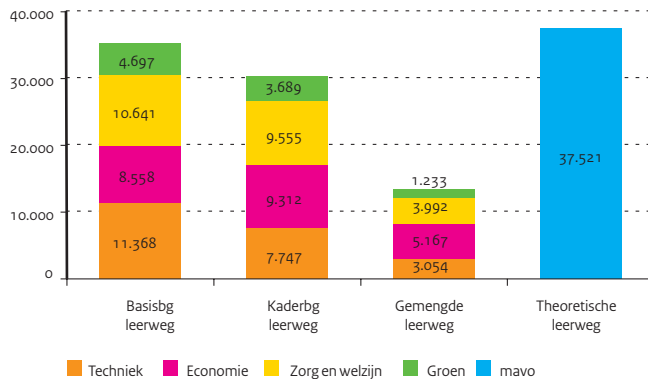
Verdeling over de sectoren

In 2007 en 2008 zijn in het vmbo nieuwe intersectorale programma's ingevoerd. De leerlingaantallen worden in figuur 6.5 apart weergegeven omdat deze leerlingen niet aan een specifieke sector zijn toe te delen. Binnen de intersectorale programma's kan gekozen worden voor Dienstverlening en Commercie, ICT-route, Technologie en Commercie, Technologie en Dienstverlening, Technologie Oriëntatie en Sport en Dienstverlening en Veiligheid.

Wanneer 2004 en 2008 tegen elkaar worden afgezet, is er een significante afname van 4.500 leerlingen in de sector techniek waarneembaar. In het kader van het stimuleren van de keuze voor techniek is dit een aandachtspunt voor de komende jaren. Daar staat echter tegenover dat ruim 6.000 leerlingen een intersectoraal programma volgen waarin de component techniek aanwezig is. Ruim 4.500 leerlingen volgen hierbinnen het programma 'Techniek Oriëntatie'.

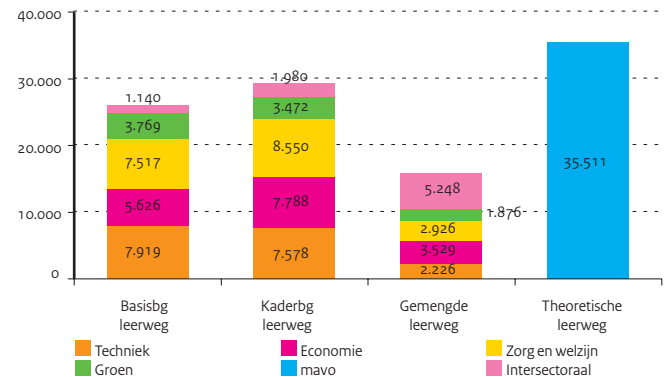
Figuur 6.4 | Aantal leerlingen, 3e leerjaar vmbo (1)

Naar leerweg en sector, inclusief zorg en groen onderwijs (AOC's), 2004

Figuur 6.5 | Aantal leerlingen 3e leerjaar vmbo (2)

Naar leerweg en sector, inclusief zorg en groen onderwijs (AOC's), 2008

Tabel 6,4 | Leerlingen per onderwijssoort en leerjaar (aantal x 1.000)

	2004		2005		2006		2007		2008	
	waarvan		waarvan		waarvan		waarvan		waarvan	
	leerl.	doublure	leerl.	doublure	leerl.	doublure	leerl.	doublure	leerl.	doublure
Totaal vo (OCW)	898,5	42,7	902,9	42,8	905,9	43,2	905,6	43,2	900,1	40,4
Totaal vo excl. zorg (OCW)	791,3	37,8	791,5	38,4	793,8	39,1	792,1	39,0	788,8	36,0
vo 1	166,3	2,2	160,7	2,1	160,8	2,2	158,5	2,1	158,5	2,1
vo 2	170,1	6,0	166,7	6,0	162,7	6,0	162,0	5,8	160,4	5,6
vo 3 (ongedeeld)	6,7	0,5	6,5	0,5	6,3	0,4	6,4	0,4	6,5	0,4
vmbo bl 3	16,1	1,0	13,7	1,0	11,8	0,7	10,1	0,6	9,2	0,6
vmbo bl 4	16,4	0,3	14,5	0,2	12,5	0,2	10,6	0,2	9,3	0,1
vmbo kl 3	23,2	1,4	23,3	1,5	22,0	1,3	20,6	1,3	19,9	1,2
vmbo kl 4	21,3	0,6	22,0	0,6	22,1	0,4	20,9	0,5	19,8	0,4
vmbo gl 3	11,8	0,6	12,6	0,7	12,9	0,6	13,0	0,6	13,2	0,6
vmbo gl 4	5,6	0,3	6,3	0,3	6,3	0,2	6,8	0,2	6,7	0,2
vmbo tl 3	36,8	2,9	36,9	2,9	36,0	2,8	34,7	2,5	34,2	2,4
vmbo tl 4	41,8	2,8	41,6	2,1	42,5	1,8	42,0	1,9	40,8	1,7
havo 3	38,5	3,4	39,5	3,4	40,5	3,7	40,0	3,7	39,8	3,2
havo 4	51,5	7,9	53,6	8,3	55,7	8,8	58,0	9,0	58,3	9,3
havo 5	42,6	2,9	44,1	3,1	45,6	3,2	47,3	3,3	47,5	2,1
vwo 3	39,5	0,9	41,1	0,9	41,7	1,0	41,8	1,0	42,8	1,0
vwo 4	37,3	1,9	39,8	2,0	41,6	2,4	42,8	2,6	42,9	2,7
vwo 5	34,5	1,5	36,3	1,6	39,0	2,1	40,8	2,2	40,8	1,5
vwo 6	31,4	0,8	32,5	1,1	33,6	1,1	35,8	1,0	38,2	1,1
Totaal vo zorg (OCW)	107,1	4,8	111,3	4,4	112,1	4,1	113,5	4,2	111,3	4,3
lwoo 1	22,8	1,4	23,8	1,3	22,6	1,2	23,0	1,2	21,2	1,0
lwoo 2	22,4	1,1	23,1	1,2	23,5	1,1	23,1	1,1	22,9	1,0
lwoo bl 3	14,5	0,8	14,7	0,7	14,1	0,7	13,8	0,7	13,0	0,6
lwoo bl 4	12,9	0,4	12,6	0,3	12,8	0,2	12,6	0,2	12,0	0,2
lwoo kl 3	3,4	0,1	4,2	0,1	5,0	0,1	5,8	0,2	6,0	0,2
lwoo kl 4	2,5	0,1	3,2	0,1	4,0	0,1	4,9	0,1	5,5	0,1
lwoo gl 3	0,4	0,0	0,4	0,0	0,6	0,0	0,7	0,0	0,8	0,0
lwoo gl 4	0,2	0,0	0,3	0,0	0,3	0,0	0,4	0,0	0,4	0,0
lwoo tl 3	0,8	0,1	0,8	0,0	1,1	0,1	1,2	0,1	1,3	0,1
lwoo tl 4	0,7	0,0	0,8	0,0	0,9	0,1	1,2	0,1	1,3	0,1
pro - verblijfsjaar 1	6,9	0,5	6,7	0,4	6,1	0,3	5,9	0,2	5,5	0,4
pro - overige verblijfsjaren	19,5	0,4	20,7	0,3	21,2	0,3	21,1	0,4	21,4	0,7
Totaal vo (LNV)	36,0	0,6	36,7	0,6	36,6	1,1	35,4	0,7	34,2	0,7
vmbo 1	5,3	0,0	5,2	0,0	4,9	0,3	4,2	0,0	4,6	0,0
vmbo 2	5,6	0,1	5,4	0,1	5,2	0,1	4,9	0,1	4,6	0,1
vmbo 3	6,1	0,2	5,9	0,2	5,8	0,3	5,6	0,2	5,3	0,2
vmbo 4	5,3	0,1	5,6	0,1	5,6	0,1	5,4	0,1	5,3	0,1
lwoo 1	3,7	0,0	4,0	0,1	4,1	0,2	3,7	0,0	3,3	0,0
lwoo 2	3,6	0,1	3,9	0,0	4,0	0,1	4,1	0,1	3,7	0,1
lwoo 3	3,5	0,1	3,5	0,1	3,7	0,1	3,9	0,1	3,8	0,1
lwoo 4	2,9	0,0	3,2	0,0	3,3	0,0	3,5	0,0	3,7	0,0

Bron

OCW (CFI: Integrale leerlingtelling (ILT), 1 cijfer VO en onderwijsmatrices), LNV: Directie Kennis

Toelichting

- Peildatum 1 oktober
- Voor een verklaring van de afkortingen zie de lijst van afkortingen in de bijlage
- vmbo tl 3/4: inclusief vmbo tl leerlingen op AOC's
- havo 3/4/5: inclusief Engelse Stroom 3/4/5
- vwo 5/6: inclusief Internationaal Baccalaureaat 5/6
- praktijkonderwijs: inclusief praktijkonderwijsleerlingen op AOC's
- LNV vmbo 1/2 en lwoo 1/2: inclusief aandeel leerlingen aan groen onderwijs in schooljaren 1/2 op scholengemeenschappen
- Aantal leerlingen door LNV bekostigd is exclusief de met AOC's gefuseerde mavo's
- Exclusief vo-leerlingen uitbesteed aan vavo
- Doubleren is hier gedefinieerd als leerlingen die terugkeren in hetzelfde leerjaar van dezelfde onderwijssoort of die terugkeren in hetzelfde of lager leerjaar van een lagere onderwijssoort
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

Stromen en rendement vo

Stromen

In deze editie van kerncijfers is alleen de gediplomeerde doorstroom vanuit het vo naar vervolgonderwijs opgenomen. De indirecte doorstroom is beperkt tot de groep die met vertraging van één jaar naar het vervolgonderwijs gaat, bijvoorbeeld leerlingen die na het havo-examen eerst een jaar op vakantie gaan om vervolgens in het hbo de studie te vervolgen. Voor de gediplomeerden in 2008 zijn vanzelfsprekend nog geen gegevens over indirecte doorstroom beschikbaar.

In 2005 hebben bijna 100 duizend leerlingen in het voortgezet onderwijs een vmbo-diploma behaald. 92 procent van de gediplomeerde vmbo-ers in dat jaar is - direct of indirect - doorgestroomd naar door OCV of LNV bekostigd vervolgonderwijs. In 2007 lag de doorstroom op 95 procent, bij een even groot aantal gediplomeerden. In 2008 lag de directe doorstroom op 95 procent, bij een licht gedaald aantal gediplomeerden. Deze percentages zijn beduidend hoger dan voor de invoering van het vmbo.

Er is een groot verschil in doorstroom tussen de leerwegen. Met name de basisberoepsgerichte leerweg steekt met 7 procent niet-doorstromers negatief af bij de andere leerwegen in het vmbo (waarvan gemiddeld 4 procent niet doorstroomt naar vervolgonderwijs). Opvallend is de groei van de doorstroom vanuit de gemengde leerweg en theoretische leerweg binnen het vo. In 2005 is de directe en indirecte doorstroom binnen het vo 14,2 procent. In 2007 is deze doorstroom gestegen naar 18,7 procent. De directe doorstroom in 2008 binnen het vo is 18,8 procent.

Van degenen die niet doorstromen is niet bekend of deze nog verder gaan leren, bijvoorbeeld bij opleidingen voor geüniformeerde beroepen, particuliere of bedrijfsscholen of in het buitenland.

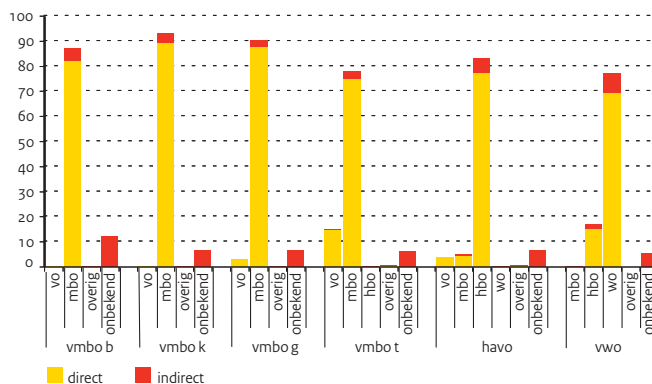
Bij het havo en het wvo is de indirecte doorstroom van gediplomeerden naar door OCV of LNV bekostigd onderwijs een stuk groter dan bij de vmbo-gediplomeerden. Ruim 6,8 procent van de havo-gediplomeerden en 10,5 procent van de vwo-gediplomeerden begon pas een jaar later met een vervolgopleiding.

Van zowel de havo-gediplomeerden als de vwo-gediplomeerden staat na een jaar ongeveer 95 procent ingeschreven bij een door OCV of LNV bekostigde vervolgopleiding. De vwo-gediplomeerden staan vrijwel allemaal ingeschreven bij een opleiding voor hoger onderwijs; van de havo-gediplomeerden staat 85 procent ingeschreven aan een opleiding voor hoger onderwijs, ruim 4 procent aan een opleiding voor middelbaar beroeps-onderwijs en 5 procent bij het voortgezet onderwijs.

Het mbo is de meest voorkomende bestemming van de vmbo-gediplomeerden. Van de gediplomeerden in de theoretische en gemengde leerweg van het vmbo in 2007 stroomt 77 procent door naar de beroepsopleidende- of beroepsbegeleidende leerweg (bol en bbl). Bij de kaderberoepsgerichte en de basisberoepsgerichte leerweg is dat respectievelijk 96 en 92 procent. In 2007 vervolgt bijna 19 procent van de gediplomeerden in de theoretische of gemengde leerweg het onderwijs in het vo, ten opzichte van 16 procent in 2006. Voor kader- en basisberoepsgerichte leerweg zijn deze percentages te verwaarlozen.

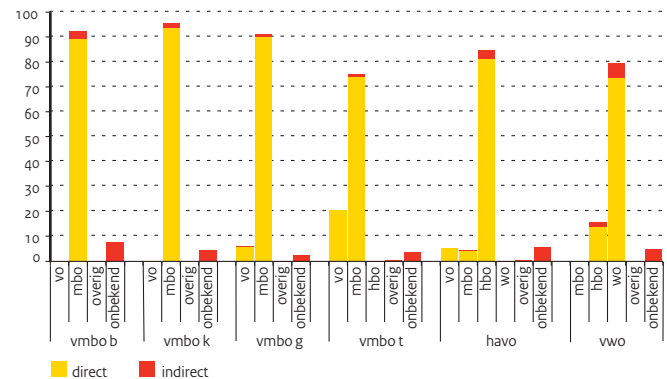
Figuur 6.6 | Gediplomeerden naar bestemming (1)

Als percentage van totaal gediplomeerde uitstroom per onderwijssoort, 2004

Figuur 6.7 | Gediplomeerden naar bestemming (2)

Als percentage van totaal gediplomeerde uitstroom per onderwijssoort, 2007

Tabel 6.5 | Gediplomeerden naar bestemming (aantal x 1.000)

herkomst	bestemming	2005		2006		2007		2008
		direct	indirect	direct	indirect	direct	indirect	direct
vmbo bl	vo	0,1	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,1
	mbo	24,5	1,0	24,3	0,8	23,4	0,8	22,3
	overig	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	onbekend	0,0	3,5	0,0	2,6	0,0	1,9	1,8
	totaal	29,3	27,9	26,2	24,2			
vmbo kl	vo	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	mbo	22,3	0,5	24,9	0,5	26,0	0,5	26,0
	overig	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	onbekend	0,0	1,5	0,0	1,4	0,0	1,1	1,2
	totaal	24,4	26,9	27,7	27,2			
vmbo gl	vo	0,2	0,0	0,2	0,0	0,4	0,0	0,3
	mbo	5,0	0,1	5,3	0,1	5,5	0,0	5,6
	overig	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	onbekend	0,0	0,4	0,0	0,2	0,0	0,2	0,2
	totaal	5,6	5,8	6,0	6,2			
vmbo tl	vo	6,2	0,0	7,2	0,0	8,6	0,0	8,7
	mbo	30,1	0,6	31,4	0,6	31,0	0,5	31,3
	hbo	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0
	overig	0,2	0,0	0,1	0,0	0,2	0,0	0,2
	onbekend	0,0	2,6	0,0	1,6	0,0	1,5	1,6
	totaal	39,8	41,0	41,9	41,9			
havo	vo	1,6	0,0	1,8	0,0	2,0	0,0	1,7
	mbo	1,5	0,2	1,5	0,2	1,5	0,2	1,5
	hbo	28,8	2,1	29,8	2,2	31,0	2,4	32,2
	wo	.	0,1	.	0,1	.	0,1	.
	overig	0,2	0,0	0,2	0,0	0,2	0,0	0,2
	onbekend		2,6		2,2		2,1	5,8
totaal	37,1	38,1	39,5	41,4				
vwo	mbo	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
	hbo	4,1	0,5	4,0	0,6	4,0	0,6	4,1
	wo	20,2	2,3	21,0	2,3	21,7	2,5	22,9
	overig	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	onbekend	0,0	1,6	0,0	1,4	0,0	1,4	5,4
totaal	28,7	29,4	30,3	32,4				
Totaal vo gediplomeerden		164,9	169,0	171,7	173,2			
Totaal vo ongediplomeerden		36,6	32,1	32,0	33,9			

Bron

OCW (CFI: onderwijsmatrices; 1 cijfer VO; 1 cijfer MBO; 1 cijfer HO)

Toelichting

- Inclusief groen onderwijs, exclusief vavo en vmbo is inclusief lwoo
- vo-diploma's zijn behaald in het betreffende kalenderjaar
- Indirect: met een vertraging van 1 jaar doorstromen
- De gegevens over de indirecte doorstroom van gediplomeerden in 2008 komen pas begin 2010 beschikbaar
- Totaal is direct en indirect
- Ongediplomeerd wil zeggen geen diploma behaald in de sector waaruit de deelnemer uitstroomt
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

Instellingen en personeel vo

Scholen

Het voortgezet onderwijs telt in het schooljaar 2008/09 647 scholen. Van deze scholen is 44 procent een brede scholengemeenschap waar zowel vmbo, havo en vwo - en bij 8 procent - ook praktijkonderwijs wordt aangeboden. Op de brede scholengemeenschappen zit 71 procent van de leerlingen. Van alle scholen behoort 27 procent tot scholengemeenschappen waar vmbo, havo of vwo en/of eventueel praktijkonderwijs wordt gegeven. Op deze smalle scholengemeenschappen zit 20 procent van de leerlingen. Ten opzichte van 2004 is er een lichte verschuiving naar brede scholengemeenschappen waarneembaar.

In 2007 is de cumi-regeling in het voortgezet onderwijs afgeschaft en het leerplusarrangement ingevoerd. Bij het leerplusarrangement krijgen scholen extra financiering wanneer zij een bepaald percentage leerlingen woonachtig in armoedeprobleemcumulatiegebieden hebben. In het schooljaar 2008/09 heeft 25 procent van de scholen recht op extra financiering. 11 procent van de scholen met een leerplusarrangement staat in een van de 4 grote steden en 11 procent in de G27. Van alle scholen staat 15 procent in de G4, 28 procent in de G27 en 57 procent in een van de overige gemeenten.

Bij de leerlingen valt op dat 75 procent van de leerlingen woonachtig in een van de G4 op een school met leerplusarrangement zit, tegenover 45 procent van de leerlingen woonachtig in de G27 en 8 procent van de leerlingen in de overige gemeenten.

Werkgelegenheid

De werkgelegenheid in het voortgezet onderwijs is het afgelopen jaar heel licht gegroeid. Van 85,8 duizend voltijdbanen in 2007 naar 86,4 duizend in 2008. Dat komt overeen met bijna 106 duizend personen.

Aandeel vrouwen

Het aandeel vrouwelijke leerkrachten stijgt nog steeds licht. Van 42 procent in 2007 naar 43 procent in 2008. Ook het aandeel vrouwen in managementfuncties is het afgelopen jaar licht toegenomen, van 21 naar 22 procent.

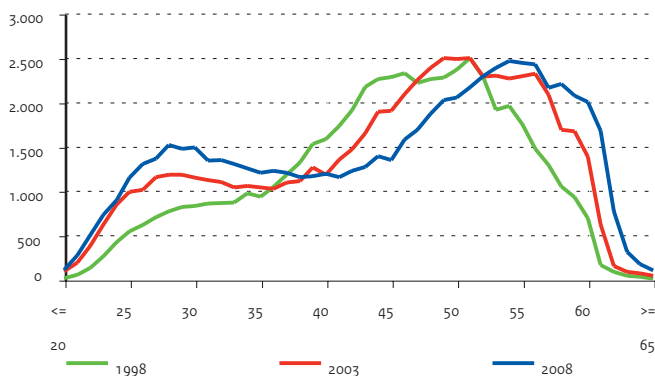
Leeftijd

Onder het onderwijzend personeel in het voortgezet onderwijs stijgt het aandeel 50-plussers nog steeds: van 41 procent in 2004 naar 43 procent in 2008.

Het aandeel 50-plussers verschilt sterk per regio. In veel regio's is tussen de 42 en 46 procent van het onderwijspersoneel (leraren en directie) ouder dan 50 jaar. In Drenthe, Limburg en het Noorden van Noord-Holland geldt dit voor ongeveer de helft van het onderwijspersoneel. In Almere daarentegen was in 2008 37,8 procent van het personeel ouder dan 50 jaar. Maar ook in Rotterdam is het aandeel 50-plussers - met 40,3 procent - relatief laag.

Figuur 6.8 | Leeftijdsverdeling van docenten vo

In fte's, exclusief groen onderwijs

Figuur 6.9 | Personeelsleden vo van 50 jaar en ouder

Docenten en directie naar regio, in procenten, 2008

Tabel 6.6 | Scholen en leerlingen naar schoolsoorten (procentuele verdeling)

	2004		2005		2006		2007		2008	
	scholen	lln	scholen	lln	scholen	lln	scholen	lln	scholen	lln
Totaal vo (scholen x 1; lln x 1.000)	656	900	654	905	650	908	645	907	647	902
praktijkonderwijs	17	2	17	2	17	2	17	2	18	2
vbo	2	0	1	0	1	0	1	0	1	0
vbo/pro	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
avo cat.	3	1	3	1	3	1	2	1	2	1
vwo	6	3	6	3	6	3	6	3	6	3
avo sgs.	22	19	22	19	22	19	21	19	21	19
avo/vbo (smal)	6	3	6	3	5	3	6	3	6	3
avo/vbo met pro (smal)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
avo/vbo (breed)	34	52	34	52	35	52	36	53	36	54
avo/vbo met pro (breed)	8	18	9	18	9	18	9	17	8	16
verticale scholengemeenschappen	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1

Bron

OCW (CFI: Integrale leerlingtelling (ILT), 1 cijfer VO en BRIN)

Toelichting

- Peildatum 1 oktober
- Alle scholen die een licentie bezitten, ook als er geen leerlingen zijn ingeschreven
- LNV-leerlingen in leerjaar 1+2 op scholengemeenschappen zijn meegeteld
- Exclusief vo-leerlingen uitbesteed aan vavo

Tabel 6.7 | Scholen met en zonder leerplusarrangementen, 2008 (in procenten)

	scholen	lln
Totaal (scholen x 1; lln x 1.000)	100	100
Met leerplusarrangementen	25	25
G4	11	9
G27	11	12
overig	3	5
Zonder leerplusarrangementen	75	75
G4	4	3
G27	17	15
overig	54	57

Bron

OCW (CFI: 1 cijfer VO en BRIN)

Toelichting

- Met leerplus: scholen die in betreffende jaar extra financiering krijgen, met alle leerlingen op die scholen
- G4: Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage, Utrecht
- G27: 27 grote gemeenten
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel D

Tabel 6.8 | Kerncijfers personeel voortgezet onderwijs

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Personeelsterkte (fte's x 1.000)	81,9	82,8	84,4	85,8	86,4
Directie	3,8	3,8	4,0	3,9	4,0
Docenten	61,3	61,6	63,1	64,1	64,3
Overig personeel	16,7	17,4	17,3	17,8	18,2
B) Personen (aantal x 1.000)	100,2	101,1	102,6	104,6	105,9
Directie	3,9	3,8	4,1	4,0	4,0
Docenten	73,9	74,1	75,5	76,9	77,5
Overig personeel	22,4	23,2	23,1	23,7	24,4
C) Percentage vrouwen (op basis van fte's)	39	40	41	43	43
Directie	17	18	19	21	22
Docenten	38	40	41	42	43
Overig personeel	46	47	48	49	50
D) Percentage 50 jaar en ouder (op basis van fte's)	42	43	43	44	45
Directie	68	68	70	71	71
Docenten	41	41	41	42	43
Overig personeel	41	42	42	44	46

Bron

OCW (CFI: Salarisadministraties van instellingen)

Toelichting

- Peildatum 1 oktober (beschikbare cijfers opgehoogd i.v.m. ontbreken gegevens van aantal instellingen)
- Excl. personeel bekostigd door LNV. Incl. vo-personeel op een bve-instelling
- De categorie overig personeel bevat onderwijsondersteunend personeel en organisatie- en beheerspersoneel
- Het totaal in personen is zonder dubbeltellingen binnen de (sub)sector
- 1 fte (fulltime equivalent) komt overeen met 1 voltijdbaan
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel D

6 | Voortgezet onderwijs

Profielkeuze vo

In het schooljaar 1999/00 zijn voor alle leerlingen in het havo en vwo de profielen ingevoerd. Naast de enkelvoudige profielen kunnen ook profielcombinaties worden gekozen. De belangrijkste combinatieprofielen zijn de combinaties Natuur en Techniek / Natuur en Gezondheid en Economie en Maatschappij / Cultuur en Maatschappij. Andere combinaties komen ook wel voor, maar het aantal leerlingen dat daarvoor kiest bedraagt nog geen honderd. In tabel 6.9 zijn deze combinaties dan ook weggelaten.

In vwo-4 volgt een relatief hoog percentage van de leerlingen een profielcombinatie. Dit wordt deels veroorzaakt door scholen die de profielkeuze uitstellen. Zij bieden dan twee stromen aan (de natuur- en de maatschappijstroom). Tussen vwo-4 en vwo-5 worden de verschillen in profielkeuze kleiner. In vwo-6 is de profielkeuze vanaf 2005/06 stabiel gebleven. De havo-leerlingen kiezen minder vaak voor een combinatieprofiel dan vwo-leerlingen.

Opvallend is het verschil in keuze tussen havo- en vwo-leerlingen. Op het vwo kiest 56 procent van de leerlingen voor een exact profiel, terwijl maar 34 procent van de havo-leerlingen exact kiest. In het examenjaar liggen deze percentages iets lager (respectievelijk 50 procent en 33 procent).

In 2007 treden in het vierde leerjaar opvallende verschuivingen op. In het havo loopt de keuze voor Cultuur en Maatschappij terug ten gunste van het profiel Economie en Maatschappij, terwijl het vierde leerjaar vwo een opvallende verschuiving van combinatieprofielen

naar Natuur en Techniek te zien geeft. De angst dat meer leerlingen voor Cultuur en Maatschappij kiezen omdat wijziging van de profielregeling en verscherping van de slaag-zakregeling te zwaar zou zijn, wordt niet bewaarheid. Een mogelijke verklaring daarvoor ligt hoogstwaarschijnlijk in de vernieuwde tweede fase, die per 2007 van kracht is geworden (geen heel/deelvakken meer en grotere keuzemogelijkheden binnen het profiel). Deze verschuivingen zijn ook in 2008 zichtbaar.

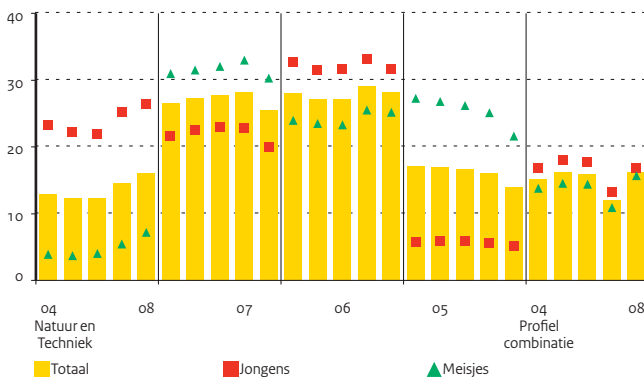
De combinatieprofielen komen in het examenjaar vwo-6 beduidend minder voor. Ten opzichte van de profielkeuze in het vierde leerjaar is het aantal combinatieprofielen in het examenjaar van het havo stabiel, terwijl in het examenjaar van het vwo zelfs teruggelopen van 24 procent naar 6 procent van de profielkeuzes. Dit komt doordat zowel bij het vwo veel leerlingen die in het vierde leerjaar voor een combinatieprofiel kiezen in latere leerjaren overstappen naar een enkelvoudig profiel.

Verschillen in keuzes tussen jongens en meisjes

Het verschil in keuzes tussen jongens en meisjes blijkt nog steeds duidelijk aanwezig. In het vierde leerjaar van het havo kiest 42 procent van de jongens en 28 procent van de meisjes een exact profiel. Bij het vwo liggen deze percentages op 62 procent bij de jongens en 51 procent bij de meisjes. Bij het vwo valt op dat een klein deel van de meisjes kiest voor het profiel Natuur en Techniek en een klein deel van de jongens voor het profiel Cultuur en Maatschappij. Dit zien we ook bij het havo.

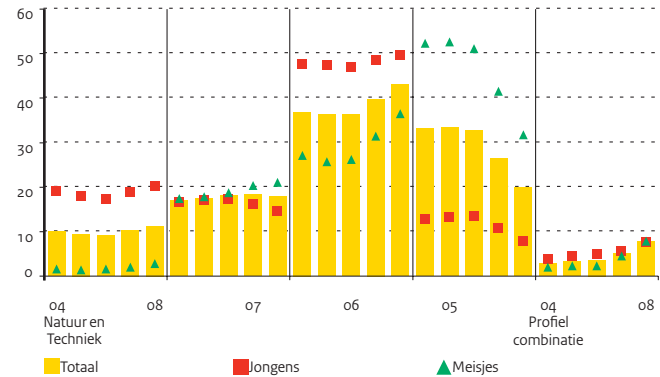
Figuur 6.10 | Vwo-leerlingen in de profielen

Als percentage van alle vwo-leerlingen in de profielen, vwo 4, 5 en 6

Figuur 6.11 | Havo-leerlingen in de profielen

Als percentage van alle havo-leerlingen in de profielen, havo 4 en 5

Tabel 6.9 | Havo- en vwo-leerlingen in de profielen (aantal x 1.000)

	2004		2005		2006		2007		2008	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
Totaal havo 4	51	100	53	100	55	100	58	100	58	100
Natuur en Techniek (nt)	5	10	5	10	5	9	7	11	7	12
Natuur en Gezondheid (ng)	9	17	10	18	10	18	10	18	10	18
Economie en Maatschappij (em)	18	36	19	36	20	36	24	42	25	44
Cultuur en Maatschappij (cm)	17	33	17	33	18	32	12	21	11	19
Profielcombinatie (nt/ng)	1	2	1	2	1	2	2	4	3	4
Profielcombinatie (em/cm)	1	2	1	2	1	2	2	3	2	3
Totaal havo 5	42	100	44	100	45	100	47	100	47	100
Natuur en Techniek (nt)	4	10	4	9	4	9	4	9	5	10
Natuur en Gezondheid (ng)	7	16	7	17	8	18	9	19	8	18
Economie en Maatschappij (em)	16	38	16	37	17	37	17	37	20	42
Cultuur en Maatschappij (cm)	14	33	15	34	15	34	15	33	10	22
Profielcombinatie (nt/ng)	1	1	1	2	1	2	1	2	3	5
Profielcombinatie (em/cm)	0	1	0	1	0	1	0	1	2	3
Totaal vwo 4	37	100	40	100	41	100	43	100	43	100
Natuur en Techniek (nt)	4	10	4	10	4	10	7	16	7	17
Natuur en Gezondheid (ng)	8	21	9	22	9	22	10	22	10	22
Economie en Maatschappij (em)	8	20	8	20	9	21	11	25	11	25
Cultuur en Maatschappij (cm)	5	13	5	12	5	12	5	12	4	10
Profielcombinatie (nt/ng)	8	20	8	21	9	21	7	16	7	16
Profielcombinatie (em/cm)	6	15	6	15	6	15	4	8	4	8
Totaal vwo 5	34	100	36	100	39	100	40	100	40	100
Natuur en Techniek (nt)	5	15	5	14	5	14	6	14	7	18
Natuur en Gezondheid (ng)	10	30	11	31	12	32	13	32	9	23
Economie en Maatschappij (em)	11	32	11	31	12	31	13	32	11	28
Cultuur en Maatschappij (cm)	7	19	7	19	7	19	7	18	6	14
Profielcombinatie (nt/ng)	1	3	2	5	2	4	2	4	5	12
Profielcombinatie (em/cm)	0	1	0	1	0	1	0	1	2	5
Totaal vwo 6	31	100	32	100	33	100	36	100	38	100
Natuur en Techniek (nt)	4	14	4	14	4	13	5	13	5	13
Natuur en Gezondheid (ng)	9	29	10	30	10	31	11	32	12	32
Economie en Maatschappij (em)	10	33	10	32	10	31	11	31	12	32
Cultuur en Maatschappij (cm)	6	20	6	20	7	20	7	19	7	18
Profielcombinatie (nt/ng)	1	3	1	4	1	4	2	4	2	5
Profielcombinatie (em/cm)	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1

Bron

OCW (CFI: Integrale leerlingtelling (ILT) en 1 cijfer VO)

Toelichting

- Peildatum 1 oktober
- Overige profielcombinaties hebben weinig leerlingen, meestal veel minder dan 1 procent. Daarom zijn ze hier niet weergegeven

VO-stromen naar kenmerken van het huishouden

Cohorten

Van de leerlingen die in 2004/05 in de brugklas zaten, is gekeken welke onderwijssoort ze volgen in 2007/08. Door het niveau in het vierde leerjaar te vergelijken met het niveau in de brugklas is afgeleid of een leerling op een gelijk niveau is gebleven of naar een hoger (opstroom) of lager niveau (afstroom) is gegaan. Leerlingen die in de tussentijd zijn blijven zitten of die uit het voortgezet onderwijs zijn gestroomd, zijn hierbij buiten beschouwing gelaten.

Brugklastypen

In het schooljaar 2004/05 zaten bijna 186 duizend leerlingen voor het eerst in de brugklas van het voortgezet onderwijs. Hiervan zaten ruim 158 duizend leerlingen in schooljaar 2007/08 in het vierde leerjaar en zijn dus niet blijven zitten of uit het vo gestroomd. Ruim driekwart van deze groep is in de brugklas gestart op het avo (gemengde of theoretische leerweg van het vmbo, havo of vwo).

Van de avo-brugklassers die niet zijn blijven zitten of uit het voortgezet onderwijs zijn gestroomd in de periode tot schooljaar 2007/08, was slechts 6 procent 'afgestroomd' naar het beroepsgerichte vmbo. Avo-brugklassers zijn over het algemeen vaker op avo-niveau gebleven dan beroepsgerichte vmbo'ers op vmbo bl/kl-niveau. Van de beroepsgerichte vmbo-brugklassers is vier jaar later 13 procent 'opgestroomd' naar een hogere onderwijssoort. Meestal was dat de theoretische of gemengde leerweg van het vmbo.

Afstroom (doorstroom naar lagere onderwijssoort)

Er bestaan verschillen in de mate van op- en afstroom wanneer aspecten van de thuissituatie meegenomen worden. Zo stappen jongeren uit een eenoudergezin of een gezin met lagere inkomsten na de avo-brugklas relatief vaak over naar een onderwijssoort van een lager niveau. Met respectievelijk 10 en 11 procent lag het aandeel afstromende leerlingen in deze groepen een stuk hoger dan gemiddeld. Kinderen met rijkere ouders verruilden hun brugklaskeuze het minst vaak voor een lager onderwijssoort.

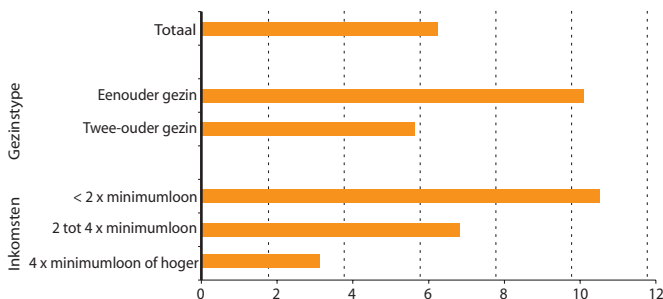
Opstroom (doorstroom naar hogere onderwijssoort)

Ook bij de scholieren die vanuit een beroepsgerichte vmbo-brugklas overstappen naar een hogere onderwijssoort, is er een duidelijke samenhang met de thuissituatie. Zo maakten kinderen uit gezinnen met hogere inkomsten veel vaker de stap van het beroepsgerichte vmbo naar een hogere onderwijssoort.

Ook blijkt dat kinderen uit twee-oudergezinnen vaker voor een hoger niveau kiezen dan kinderen uit éénoudergezinnen. Waar 14 procent van de kinderen uit een gezin met twee ouders het beroepsgerichte vmbo omruilde voor vmbo tl/gl, havo of vwo, lag dit bij kinderen die bij één ouder wonen op nog geen 10 procent.

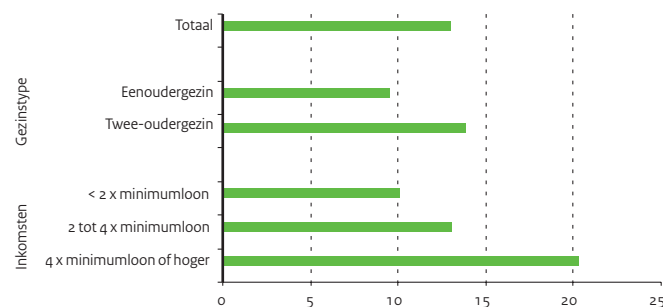
Figuur 6.12 | Percentage afstroom vanuit brugklas 2004

Naar gezinstype en inkomsten van het huishouden

Figuur 6.13 | Percentage opstroom vanuit brugklas 2004

Naar gezinstype en inkomsten van het huishouden

Tabel 6.10 | Leerlingen naar studievoortgang en ouderkenmerken; reguliere/ onvertraagde doorstroom

A) Gezinstype		Totaal	2 ouders	1 ouder
Onderwijssoort in 2007/08 in procenten van totaal				
Totaal aantal brugklassers in 2004/05	Totaal leerlingen	158.260	134.960	20.970
	Vmbo basisberoepsgerichte leerweg	13,2	11,8	20,1
	Vmbo kaderberoepsgerichte leerweg	14,5	13,9	17,9
	Vmbo gemengde/theoretische leerweg	26,6	26,6	26,7
	Havo	21,5	22,2	18,0
	Vwo	24,2	25,5	17,3
Vmbo beroepsgerichte brugklas (aantal)	Totaal leerlingen	24.470	19.380	4.430
	Vmbo basisberoepsgerichte leerweg	54,4	52,5	61,2
	Vmbo kaderberoepsgerichte leerweg	32,6	33,5	29,3
	Vmbo gemengde/theoretische leerweg	12,0	12,8	9,0
	Havo	0,9	1,0	0,5
	Vwo	0,1	0,2	0,0
Avo (vmbo g/t,havo,vwo) brugklas (aantal)	Totaal leerlingen	84.300	73.360	10.090
	Vmbo basisberoepsgerichte leerweg	1,6	1,4	2,8
	Vmbo kaderberoepsgerichte leerweg	4,7	4,3	7,3
	Vmbo gemengde/theoretische leerweg	28,0	27,3	32,4
	Havo	29,5	29,7	28,1
	Vwo	36,3	37,3	29,3
B) Inkomsten huishouden t.o.v. minimumloon		< 2 keer	2 tot 4 keer	>= 4 keer
Onderwijssoort in 2007/08 in procenten van totaal				
Totaal aantal brugklassers in 2004/05	Totaal leerlingen	36.390	75.270	44.920
	Vmbo basisberoepsgerichte leerweg	21,5	13,4	5,5
	Vmbo kaderberoepsgerichte leerweg	19,3	15,9	8,2
	Vmbo gemengde/theoretische leerweg	27,1	28,9	22,3
	Havo	17,3	21,7	25,0
	Vwo	14,8	20,2	39,0
Vmbo beroepsgerichte brugklas (aantal)	Totaal leerlingen	8.470	12.110	3.440
	Vmbo basisberoepsgerichte leerweg	60,1	52,8	45,1
	Vmbo kaderberoepsgerichte leerweg	29,9	34,1	34,6
	Vmbo gemengde/theoretische leerweg	9,2	12,1	18,6
	Havo	0,7	0,9	1,5
	Vwo	0,1	0,0	0,3
Avo (vmbo g/t,havo,vwo) brugklas (aantal)	Totaal leerlingen	15.770	38.190	29.700
	Vmbo basisberoepsgerichte leerweg	2,9	1,6	0,7
	Vmbo kaderberoepsgerichte leerweg	7,6	5,2	2,4
	Vmbo gemengde/theoretische leerweg	34,3	31,5	20,0
	Havo	28,4	30,7	28,5
	Vwo	26,8	30,9	48,4

Bron

CBS StatLine: Voortgezet onderwijs; leerlingen naar studievoortgang en ouderkenmerken

Toelichting

- Alle leerlingen die in 2004/2005 voor het eerst in leerjaar 1 zaten en in 2007/2008 in leerjaar 4
- Totaal brugklassers is inclusief de leerlingen in een avo/vmbo-brugklas
- Leerlingen die van een beroepsgerichte vmbo-brugklas naar de gemengde/theoretische leerweg, het havo of vwo gaan, worden in deze tabel gezien als "opstroom"
- Leerlingen die van een avo-brugklas naar de basisberoepsgerichte of kaderberoepsgerichte leerweg van het vmbo gaan, worden in deze tabel gezien als "afstroom"
- De inkomsten betreffen de totale inkomsten van het huishouden uit arbeid en uitkeringen
- Het totaal aantal leerlingen is inclusief leerlingen met een overig gezinstype (zoals een instelling of tehuis) en van wie het gezinstype of de inkomsten van het huishouden onbekend is
- Aantallen (waarop de percentages zijn gebaseerd) zijn afgerond op tientallen

Allochtone leerlingen in het vo

Verdeling over de onderwijssoorten

De verdeling van de leerlingen over de onderwijssoorten van het voortgezet onderwijs naar herkomstgroepering is het beste te vergelijken met behulp van de aantallen leerlingen in leerjaar 3. In dat leerjaar hebben bijna alle leerlingen hun keuze voor een onderwijssoort gemaakt.

Leerlingen van niet-westers allochtone herkomst volgen in het voortgezet onderwijs vaker een opleiding binnen het vmbo dan autochtone leerlingen en leerlingen van westers allochtone herkomst. Binnen het vmbo volgen zij vaker de lagere leerwegen. Bij het volgen van hun vmbo-opleiding krijgen niet-westers allochtone leerlingen vaker extra ondersteuning via een indicatie voor het leerwegondersteunend onderwijs (lwoo). Voor een deel hangt dit samen met hun oververtegenwoordiging in de lagere leerwegen, waar een indicatie voor lwoo vaker voorkomt. Maar ook binnen de leerwegen van het vmbo hebben niet-westers allochtone leerlingen vaker een indicatie voor het lwoo dan autochtonen.

In het schooljaar 2007/08 volgde 43 procent van de niet-westers allochtone leerlingen in leerjaar 3 een opleiding in de basis- of kaderberoepsgerichte leerweg tegen ruim een kwart van de overige leerlingen. De deelname aan de gemengde en theoretische leerwegen van het vmbo is voor alle onderscheiden groepen met ongeveer 26 procent vrijwel gelijk. Vooral de leerlingen met een Turkse en Marokkaanse achtergrond gaan maar heel weinig naar het havo en het vwo.

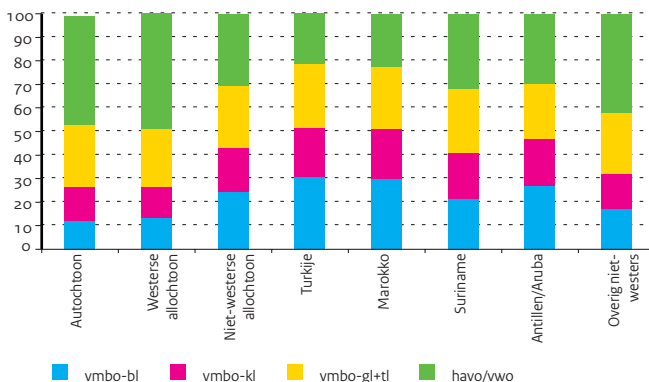
Sector- en profielkeuze

Niet-westers allochtone leerlingen kiezen opvallend veel vaker voor een economische richting dan autochtone leerlingen. Dit geldt vooral binnen het vmbo. 'Economie' is daar de meest gekozen sector voor niet-westers allochtone jongens. Ook de niet-westers allochtone meisjes kiezen veel vaker dan de autochtone meisjes voor deze sector. Autochtone jongens kiezen in het vmbo het meest voor 'Techniek', terwijl bij de meisjes de sector 'Zorg en welzijn' het meest populair is. De sector 'Landbouw en natuurlijke omgeving' wordt door de leerlingen met een niet-westers allochtone herkomst nauwelijks gekozen. In het havo kiezen de jongens het meest voor het profiel 'Economie en Maatschappij'; vooral de niet-westers allochtone jongens. Meisjes, en dan vooral de autochtone meisjes, kiezen in het havo nog steeds het meest voor 'Cultuur en Maatschappij', alhoewel de belangstelling sinds de invoering van de vernieuwde tweede fase wel is afgenomen. Meisjes van niet-westers allochtone herkomst kiezen hiernaast relatief vaak voor 'Economie en Maatschappij'.

In de laatste twee leerjaren van het vwo kiezen de jongens vaak voor het profiel 'Economie en Maatschappij'. Voor autochtone jongens is dit de eerste keuze direct gevolgd door beide natuurprofielen. Niet-westers allochtone jongens kiezen sinds het schooljaar 2006/07 het vaakst voor 'Natuur en Gezondheid', met 'Economie en Maatschappij' als tweede keuze. 'Natuur en Techniek' is bij hen iets minder in trek. Meisjes van beide herkomstgroeperingen kiezen op het vwo het meest voor 'Natuur en Gezondheid'. Bij de niet-westers allochtone meisjes volgt daarna 'Economie en Maatschappij'. De autochtone meisjes op het vwo kiezen na 'Natuur en Gezondheid' vaak voor 'Cultuur en Maatschappij'.

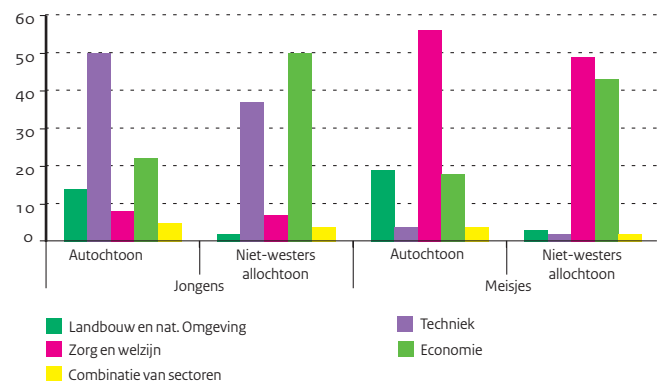
Figuur 6.14 | Autochtone en allochtone vo-leerlingen

Verdeling van leerlingen in vo leerjaar 3 over onderwijssoorten, 2007/08

Figuur 6.15 | Autochtone en allochtone vmbo-leerlingen

Sectorkeuze leerjaren 3 en 4 (exclusief theoretische leerweg) in procenten, 2007/08

Tabel 6.11 | Leerlingen in vo leerjaar 3, verdeling over onderwijssoorten, 2007/08

	Totaal	vmbo, leerwegen				Algemeen	havo	vwo	Aandeel
	leerjaar 3	ongedeeld				lwoo van			
	x 1 000	bl	kl	gl	tl	tot. vmbo			
Autochtoon	155,6	12	15	8	18	3	21	22	21
Westerse allochtoon	12,4	13	13	6	18	4	21	25	23
Niet-westerse allochtoon	29,1	24	19	6	21	3	15	13	31
Turkije	6,8	31	21	7	20	2	12	8	33
Marokko	5,9	30	21	5	22	2	13	8	32
Suriname	5,1	21	20	5	22	3	16	13	28
Antillen/Aruba	2,1	27	20	5	18	2	15	12	34
Overig niet-westers	9,2	17	15	6	20	3	19	19	29

Bron

CBS <http://statline.cbs.nl>

Toelichting

- Naar herkomstland in procenten van totaal aantal in leerjaar 3 (absoluut totaal in eerste kolom, exclusief van wie de herkomst onbekend is)
- Algemeen ongedeeld: leerlingen hebben nog geen keuze gemaakt tussen havo en vwo
- Exclusief praktijkonderwijs, incl. vmbo-afdelingen van de Agrarische Opleidingscentra

Tabel 6.12 | Havo- en vwo-leerlingen, verdeling over profielen, 2007/08 (in procenten)

	Havo leerjaar 4 en 5					Vwo leerjaar 5 en 6				
	Totaal	naar profiel				Totaal	naar profiel			
	x 1000	nt	ng	em	cm	x 1000	nt	ng	em	cm
Autochtonen, jongens	42,3	24	21	49	12	29,6	32	32	37	7
Autochtonen, meisjes	43,9	4	23	33	44	33,7	7	39	28	30
Niet-westerse allochtonen										
jongens	5,8	18	18	56	13	3,1	27	39	36	6
meisjes	6,2	4	20	40	41	3,8	6	39	32	26
Jongens										
Turkije	1,2	16	16	61	11	0,4	19	35	45	5
Marokko	0,9	11	12	65	16	0,3	22	33	44	8
Suriname	1,1	18	18	56	14	0,5	25	37	38	5
Antillen/Aruba	0,4	19	21	51	15	0,2	28	35	38	8
Overig niet-westers	2,3	23	22	50	12	1,5	30	42	30	6
Meisjes										
Turkije	1,3	4	22	41	37	0,5	4	43	32	24
Marokko	1,0	4	16	41	45	0,4	5	28	42	27
Suriname	1,2	3	16	44	42	0,7	5	34	40	25
Antillen/Aruba	0,4	5	19	35	47	0,3	4	39	31	29
Overig niet-westers	2,3	5	23	37	40	1,8	7	42	28	26

Bron

CBS: <http://statline.cbs.nl>

Toelichting

- Exclusief Engelse Stroom (havo-niveau) en Internationaal Baccalaureaat (vwo-niveau)
- De percentages van de profielen tellen op tot meer dan 100 procent, omdat een deel van de leerlingen een dubbel profiel kiest (meestal binnen de hoofdrichting)
- Voor betekenis profielen zie tabel 6.9

7 | Beroepsonderwijs en volwasseneneducatie

Stelsel en financiën bve

Stelsel

Het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) en de educatie zijn geregeld in de Wet Educatie en Beroepsonderwijs (WEB, ingevoerd op 1 januari 1996).

Een mbo-deelnemer kan kiezen uit de beroepsopleidende leerweg (bol) en de beroepsbegeleidende leerweg (bbl). De bol is zowel in voltijd (vt) als in deeltijd (dt) te volgen. Bij de bbl ligt de nadruk op leren in de praktijk. Minimaal 60 procent van de totale studieduur wordt hieraan besteed. Het mbo kent vier sectoren: Dienstverlening- en Gezondheidsonderwijs (DGO), Techniek, Economie en Landbouw en natuurlijke omgeving. De sector Landbouw en natuurlijke omgeving wordt door het ministerie van LNV bekostigd.

Er zijn binnen het mbo vier kwalificatieniveaus te onderscheiden: assistent-opleiding (niveau 1), basisberoepsopleiding (niveau 2), vakopleiding (niveau 3) en middenkader- en specialistenopleiding (niveau 4).

Educatie, het onderwijs voor volwassenen, bestaat uit voortgezet algemeen volwassenen onderwijs (vavo) en basiseducatie. Vavo staat bekend als 'tweede kans onderwijs' (vmbo (theoretische leerweg), havo en vwo). Basiseducatie bevat breed maatschappelijk functioneren, sociale redzaamheid en Nederlands als tweede taal (NT2). Basiseducatie is een eerste stap op weg naar verdere scholing en ontwikkeling.

De gepresenteerde cijfers zijn exclusief groen onderwijs (LNV), tenzij anders is vermeld.

Bekostiging

OCW heeft in 2008 ruim 3,3 miljard euro aan de bve-sector uitgegeven. Dit bedrag wordt over de instellingen verdeeld op basis van het aantal deelnemers, het aantal afgegeven diploma's en de omvang van de voorbereidende en ondersteunende activiteiten (voa). Instellingen kunnen daarnaast onderwijsactiviteiten voor derden verrichten, 'contractactiviteiten' genoemd.

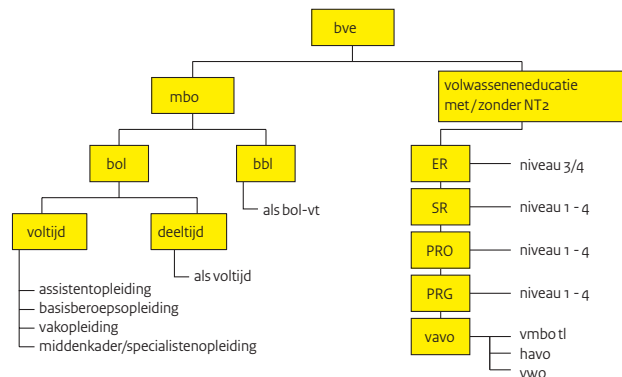
De gemeenten ontvingen in 2008 een bedrag van 198 miljoen euro van OCW voor educatie, verdeeld op basis van het aantal volwassen inwoners, het aantal allochtone volwassenen en het aantal volwassenen met een onderwijsachterstand. De gemeenten besteden het onderwijs uit aan de Regionale Opleidingencentra (ROC's).

De Kenniscentra Beroepsonderwijs Bedrijfsleven (KBB's) worden door OCW bekostigd op basis van het aantal kwalificaties dat ze hebben ontwikkeld en onderhouden, het aantal leerbedrijven dat ze hebben erkend en het aantal beroepspraktijkvormingsplaatsen (bpv-plaatsen) bij leerbedrijven dat feitelijk door deelnemers is bezet. In 2008 ontvingen de KBB's 104 miljoen euro.

Een onderwijsdeelnemer betaalt les- of cursusgeld. Een deelnemer kan in aanmerking komen voor studiefinanciering, wanneer deze 18 jaar of ouder is en een bol-voltijdopleiding volgt. Voor bol-deelnemers onder de 18 jaar kunnen de ouders een tegemoetkoming in de schoolkosten krijgen.

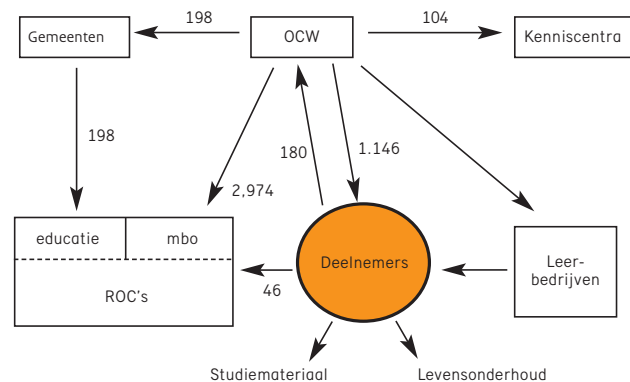
Figuur 7.1 | Opleidingsstructuur bve

2007

Figuur 7.2 | Financieringsstromen bve

Bedragen 2007 (x € 1 mln)

Tabel 7.1 | Financiële kerncijfers beroepsonderwijs en volwasseneneducatie

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Uitgaven en ontvangsten (x € 1 mln)					
Totaal uitgaven	2.701,6	2.857,6	3.147,2	3.204,3	3.345,2
Middelbaar beroepsonderwijs	2.263,5	2.382,8	2.751,3	2.865,0	2.973,8
Educatie	240,4	258,7	248,5	189,8	197,6
Specifieke stimulering / VSV	50,2	75,2	.	.	27,4
Kenniscentra	109,8	111,8	92,4	97,9	104,1
Leren en werken	.	.	24,9	25,9	16,1
Technocentra	8,7	9,2	9,0	9,0	9,0
Apparaatskosten	29,0	19,9	21,0	16,7	17,2
Toerekening aan CFI / IBG	25,3	16,3	17,4	13,1	13,9
Apparaatskosten OCW	3,8	3,6	3,6	3,6	3,3
Totaal ontvangsten (incl. Technocentra)	24,3	12,0	106,8	99,4	88,5
B) Met het beleidsterrein samenhangende uitgaven en ontvangsten (x € 1 mln)					
Ontvangsten les gelden	275,7	202,3	180,0	188,7	179,9
C) OCW-uitgaven per deelnemer (x € 1.000)					
Mbo	5,4	5,7	6,1	6,3	6,4
bbl	4,0	4,1	4,5	4,6	4,8
bol-vt	6,1	6,4	6,9	7,1	7,3
bol-dt	2,8	2,9	3,1	3,2	3,3
Educatie					
Uitgaven reguliere educatie per volwassen inwoner van 18 t/m 64 jaar	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02

Bron

OCW

CBS: bevolkingsprognose

Toelichting

- B) Met ingang van 2005 zijn de les gelden afgeschaft voor deelnemers tot en met 17 jaar
- C) OCW-uitgaven per deelnemer: totaal gesaldeerde OCW-uitgaven en ontvangsten exclusief apparaatskosten gedeeld door totaal aantal deelnemers op peildatum 1 oktober
- FES-gelden binnen de ontvangsten worden niet gesaldeerd
- C) Voor de uitgaven per deelnemer is voor de deelnemers uitgegaan van wegingsfactoren per onderwijssoort
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel B

Tabel 7.2 | Kerncijfers bve-instellingen

	2004	2005	2006	2007	2008
Totaal aantal onderwijsinstellingen	58	60	61	60	60
ROC's	40	43	44	43	43
Vakinstellingen	13	13	13	13	13
Overige WEB-instellingen	5	4	4	4	4
Kenniscentra	18	18	17	17	17

Bron

OCW (CFI)

Toelichting

- Alleen instellingen met deelnemers zijn geteld.
- Exclusief AOC's
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

Financiën van instellingen bve

Op grond van de financiële kengetallen solvabiliteit, liquiditeit en rentabiliteit kan worden gesteld dat de financiële positie van de bve-sector in 2007 gemiddeld genomen redelijk is. De financiële indicatoren zijn ten opzichte van 2006 wel gedaald. Zo is de solvabiliteit van 0,57 in 2006 naar 0,46 gegaan. Ook de liquiditeit (0,99) is ten opzichte van 2006 (1,23) afgenomen, eveneens de rentabiliteit (1,9 in 2006, -0,1 in 2007).

Solvabiliteit

De solvabiliteit (eigen vermogen inclusief voorzieningen ten opzichte van het totaal vermogen) was tot in 2005 vrijwel stabiel op een niveau van circa 0,6. In 2006 is het gedaald naar 0,57, in 2007 verder naar 0,46. Het eigen vermogen is in 2007 met 4 procent gedaald ten opzichte van 2006. De voorzieningen zijn ten opzichte van 2006 met 22,8 miljoen euro toegenomen tot 355,1 miljoen euro. Het aandeel van de voorzieningen in het totale vermogen is iets gestegen van 9,2 in 2006 tot 9,4 procent in 2007. De langlopende schulden zijn met 38,6 miljoen euro toegenomen tot 828,0 miljoen euro, een stijging van bijna 5 procent. De kortlopende schulden zijn eveneens gestegen van 781,0 in 2006 tot 863,9 miljoen euro in 2007.

Liquiditeit

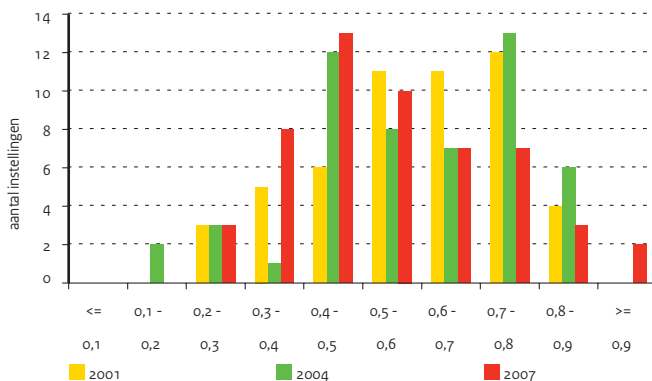
De liquiditeit (vlottende activa gedeeld door kortlopende schulden) is gedaald van 1,23 in 2006 tot 0,99 in 2007. In 2007 hebben 13 onderwijsinstellingen een liquiditeit lager dan 0,60.

Rentabiliteit

De rentabiliteit (resultaat uit gewone bedrijfsvoering gedeeld door totale baten uit gewone bedrijfsvoering) is ten opzichte van 2006 gedaald (van 1,9 procent in 2006 tot -0,1 procent in 2007). Het totale exploitatieresultaat (resultaat gewone bedrijfsvoering en het buitengewone resultaat) in 2007 was 4,7 miljoen euro. In totaal werden 20 onderwijsinstellingen geconfronteerd met een negatief exploitatieresultaat.

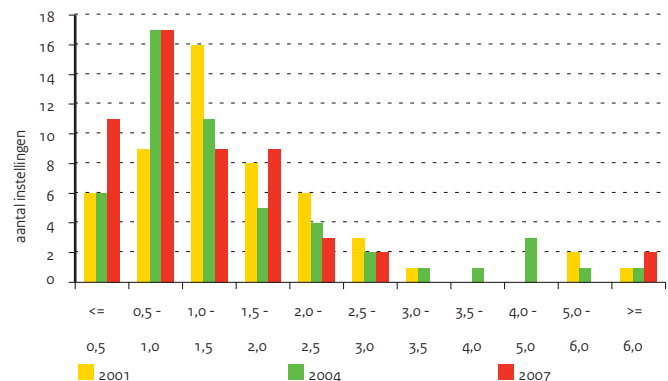
Figuur 7.3 | Solvabiliteit van bve-instellingen

Spreiding solvabiliteit (inclusief voorzieningen)

Figuur 7.4 | Liquiditeit van bve-instellingen

Spreiding liquiditeit (current ratio)

Tabel 7.3 | Balans- en exploitatiegegevens van bve-instellingen

	2003	2004	2005	2006	2007
A) Financiële kengetallen					
Solvabiliteit (inclusief voorzieningen)	0,60	0,60	0,60	0,57	0,46
Liquiditeit	1,14	1,27	1,53	1,23	0,99
Rentabiliteit (in procenten)	0,2	2,4	2,2	1,9	-0,1
B) Gecumuleerde balans bve-instellingen (x € 1 mln)					
Totaal activa	2.943,2	3.147,0	3.302,1	3.637,1	3.757,8
Vaste activa	2.205,3	2.334,0	2.381,6	2.679,3	2.937,9
waarvan materiële vaste activa	2.134,7	2.218,1	2.310,4	2.615,4	2.882,8
Vlottende activa	737,9	813,0	920,5	957,8	819,9
waarvan liquide middelen	411,5	480,0	597,3	655,3	487,9
Totaal passiva	2.943,2	3.147,0	3.302,1	3.637,1	3.757,8
Eigen vermogen	1.474,0	1.554,2	1.642,5	1.700,3	1.679,6
Aandeel derden			0,0	0,6	0,5
Egalisatierekening	34,6	31,7	32,2	30,4	30,7
Voorzieningen	245,6	289,9	316,7	335,4	355,1
Langlopende schulden	543,2	629,5	708,4	789,4	828,0
Kortlopende schulden	645,7	641,8	602,4	781,0	863,9
C) Gecumuleerde exploitatierekeningen bve-instellingen (x € 1 mln)					
Baten	3.224,8	3.382,9	3.426,4	3.497,0	3.728,4
Rijksbijdragen OCW	2.382,3	2.535,3	2.633,3	2.754,7	2.993,7
Overige overheidsbijdragen	453,2	476,7	442,0	372,5	287,8
Examengelden	1,6	1,4	1,7	1,8	1,7
Baten werk i.o.v. derden	145,8	140,8	129,0	139,0	191,9
Overige baten	242,0	228,8	220,3	229,0	253,3
Lasten	3.204,3	3.283,5	3.328,8	3.412,7	3.716,7
Personele lasten	2.346,3	2.408,8	2.444,5	2.451,9	2.673,3
Afschrijvingen	182,9	194,8	193,8	205,2	210,0
Huisvestingslasten	238,9	239,1	243,0	266,8	279,6
Inkomensoverdrachten					
Overige instellingslasten	436,2	440,8	447,6	488,9	553,8
Saldo baten en lasten	20,5	99,4	97,6	84,3	11,7
Financiële baten	17,6	17,2	20,0	23,0	26,3
Financiële lasten	30,9	35,1	40,2	40,9	42,7
Saldo financiële baten en lasten	-13,3	-17,9	-20,2	-17,9	-16,4
Buitengewone baten	23,4	33,1	49,7	13,2	16,4
Buitengewone lasten	8,1	38,5	15,4	23,7	7,0
Buitengewoon resultaat	15,3	-5,4	34,3	-10,5	9,4
Aandeel derden	0,0	-0,1	0,0	0,0	0,0
Exploitatieresultaat	22,4	76,0	111,7	55,8	4,7

Bron

OCW (CFI: Jaarrekeningen van instellingen)

Toelichting

- Deze bedragen zijn exclusief vier verticale scholen en exclusief groen onderwijs.
- A) Solvabiliteit: eigen vermogen (inclusief voorzieningen) / totaal vermogen
- A) Liquiditeit (current ratio): vlottende activa / kortlopende schulden
- A) Rentabiliteit gewone bedrijfsvoering: resultaat uit gewone bedrijfsvoering / totale baten uit gewone bedrijfsvoering (baten + financiële baten)
- C) Het exploitatieresultaat is berekend uit de som van het 'Saldo baten en lasten', het 'Saldo financiële baten en lasten' en het 'Buitengewoon resultaat', verminderd met het 'Aandeel derden'
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel B

7 | Beroepsonderwijs en volwasseneneducatie

Deelnemers bve

Deelnemers mbo

Het aantal mbo-deelnemers is in 2008 met bijna 1 procent gestegen ten opzichte van 2007 tot 484 duizend (op basis van de voorlopige telling 2008). Van de drie leerwegen is bol-vt met 315 duizend deelnemers de grootste (65 procent van het totaal aantal deelnemers). Het aantal bbl'ers (160 duizend) is met 8 procent gestegen ten opzichte van 2007. Het aantal bol-deeltijders (10 duizend) is met meer dan 15 procent gedaald ten opzichte van 2007. De meeste bol-vt deelnemers volgen een opleiding op niveau 3 of 4 (78 procent).

De gemiddelde leeftijd van een deelnemer in 2008 is 18,7 jaar bij de bol-vt, 26,3 jaar bij de bbl en 32,2 jaar bij de bol-dt. Het aandeel deelnemers van 18 jaar of ouder in het mbo bedraagt 74 procent. Het mbo kent iets meer mannelijke deelnemers (53 procent) dan vrouwelijke deelnemers. Met name in de bbl is het aandeel mannelijke deelnemers groot (65 procent). In bol-vt en bol-dt is het aandeel vrouwen juist groter (respectievelijk 53 en 59 procent).

Van alle deelnemers in het mbo volgt in 2008 34 procent een opleiding in de sector Economie, 33 procent een opleiding in de sector Techniek en 33 procent een opleiding in de sector Dienstverlening- en Gezondheidsonderwijs.

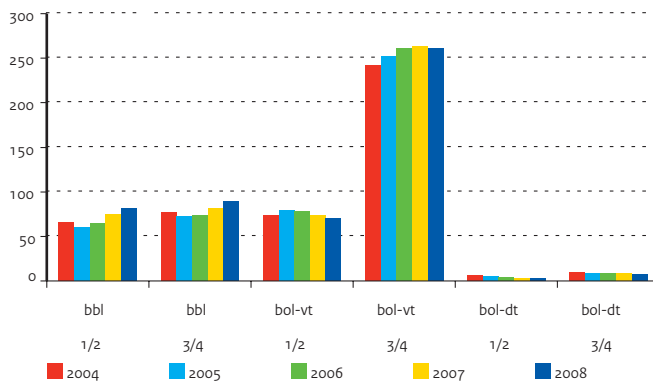
In de sector Techniek volgt 50 procent van de deelnemers een bbl-opleiding, veel meer dan in de sectoren DGO (25 procent) en Economie (25 procent). De sector DGO bestaat voornamelijk uit deelnemers op niveau 3 of 4 (83 procent), in de sectoren Techniek (57 procent) en Economie (70 procent) is dit in mindere mate het geval.

Deelnemers vavo

Het aantal vavo-deelnemers (14,4 duizend) is bijna 7 procent meer dan in 2007. De meeste deelnemers (63 procent) volgen het havo.

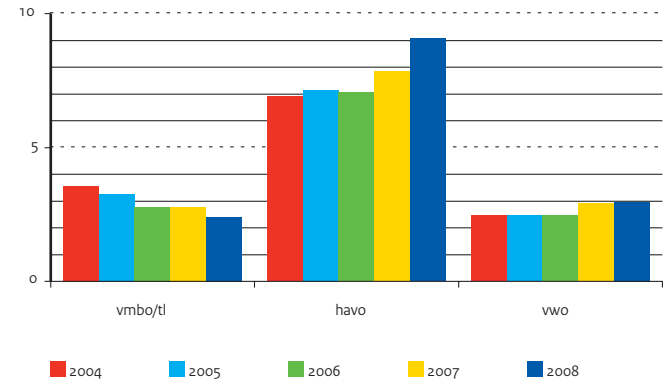
Figuur 7.5 | Deelnemersaantallen mbo

Aantal deelnemers (x 1.000), per leerweg en niveau (incl. groen onderwijs)

Figuur 7.6 | Deelnemersaantallen vavo

Aantal deelnemers (x 1.000)

Tabel 7.4 | Deelnemers bve (aantal x 1.000)

	2004	2005	2006	2007	2008
Totaal mbo (OCW)	449,2	453,6	464,4	477,1	484,1
bbl	133,5	124,5	129,4	147,0	159,7
bol-vt	300,2	314,9	322,0	319,0	314,5
bol-dt	15,5	14,3	13,0	11,1	9,9
Totaal mbo (groen)	24,9	25,0	25,8	26,2	27,1
bbl-groen	9,1	8,6	8,8	9,2	10,3
bol-groen	15,7	16,4	17,0	17,0	16,8
Totaal vavo	12,9	12,9	12,3	13,5	14,4
vavo (16-17 jarigen)	2,7	2,7	2,5	2,8	3,8
vavo (overigen)	10,3	10,2	9,8	10,7	10,6

Bron

OCW (CFI)

LNV: Directie Kennis

Toelichting

– Peildatum 1 oktober

– Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

Tabel 7.5 | Deelnemers bve naar niveau (aantal x 1.000)

	2004	2005	2006	2007	2008
Totaal mbo (OCW)	449,2	453,6	464,4	477,1	484,1
bbl					
niveau 1	5,9	5,4	6,7	8,4	8,8
niveau 2	53,2	49,5	51,9	60,5	66,1
niveau 3	49,4	46,4	46,5	50,0	54,8
niveau 4	25,0	23,1	24,3	28,1	29,9
bol-vt					
niveau 1	13,6	13,5	12,1	10,3	9,4
niveau 2	58,4	63,1	63,6	60,5	58,4
niveau 3	66,4	67,5	70,0	70,8	70,8
niveau 4	161,8	170,7	176,3	177,4	176,0
bol-dt					
niveau 1	2,2	1,9	1,3	0,9	1,0
niveau 2	4,0	3,8	2,8	2,1	1,8
niveau 3	3,7	3,6	3,9	3,5	2,8
niveau 4	5,6	5,1	5,0	4,5	4,2
Totaal vavo	12,9	12,9	12,3	13,5	14,4
vmbo/tl	3,6	3,3	2,8	2,8	2,4
havo	6,9	7,2	7,1	7,8	9,1
vwo	2,5	2,5	2,5	2,9	3,0

Bron

OCW (CFI)

Toelichting

– Exclusief groen onderwijs

– Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

Stromen en rendement bve

Instream

In 2007 zijn 177 duizend deelnemers voor het eerst in het mbo ingeschreven, ongeveer 35 procent van het totaal aantal deelnemers. De instroom van 'buiten het onderwijs' (indirecte instroom) bedroeg 74 duizend.

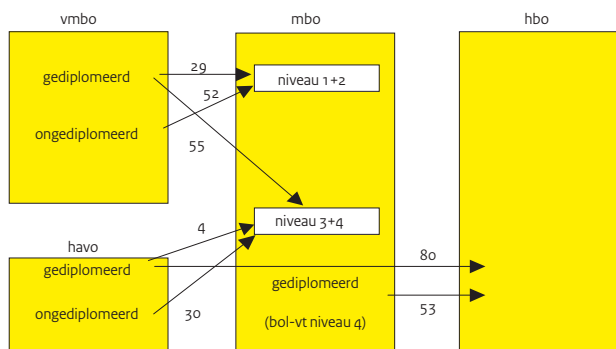
De instroom bij de bol-vt was in 2007 voor 68 procent gediplomeerde vmbo-leerlingen, voor 17 procent afkomstig van buiten het onderwijs en voor 15 procent van elders. De instroom bij de bbl kwam 62 procent van de deelnemers van buiten het onderwijs, 14 procent was vmbo-gediplomeerd, 19 procent van de instroom kwam van een andere mbo-opleiding (bol-vt en bol-dt) en 5 procent van elders (vso, praktijkonderwijs, vo-ongediplomeerd, havo-gediplomeerd en educatie).

Doorstroom en uitstroom

De uitstroom van het aantal mbo-deelnemers (ten opzichte van het totaal aantal deelnemers) bedroeg in 2007 34 procent. Van deze groep verliet 85 procent het onderwijs (mbo is dan ook in belangrijke mate eindonderwijs). De uitstroom naar het hbo bedroeg in 2007 14 procent. De uitstroom naar het hbo vindt vrijwel uitsluitend plaats vanuit gediplomeerden in niveau 4 van voltijd-bol. Ruim de helft van deze gediplomeerden stroomde direct door naar het hbo.

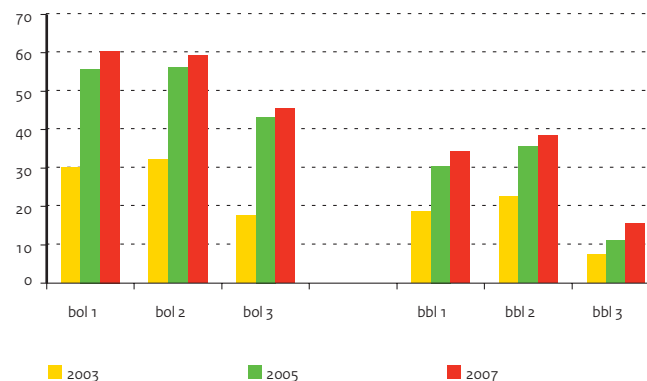
Figuur 7.7 | Doorstroom binnen de beroepskolom

Percentage van uitstroom, 2007 (gediplomeerd en ongediplomeerd, incl. groen)

Figuur 7.8 | Interne doorstroom mbo

Percentage mbo-gediplomeerden dat doorstroomt naar hoger mbo-niveau (incl. groen)

Tabel 7.6 | In-, door- en uitstroom mbo naar herkomst en bestemming

	2003	2004	2005	2006	2007
Instroom als percentage van totaal aantal deelnemers	41	39	33	35	35
Herkomst instroom in procenten					
vmbo (zonder diploma)	3	4	5	4	4
vmbo-diploma	35	43	51	50	48
havo-diploma	1	1	1	1	1
buiten onderwijs / anders	60	52	43	45	47
Doorstroom van gediplomeerden naar hoger niveau als percentage van herkomst					
van bol 1 naar mbo 2 of hoger	30	35	56	62	61
van bol 2 naar mbo 3 of hoger	32	40	56	61	59
van bol 3 naar mbo 4	18	25	43	47	46
van bbl 1 naar mbo 2 of hoger	19	20	31	33	34
van bbl 2 naar mbo 3 of hoger	23	25	36	39	38
van bbl 3 naar mbo 4	7	8	11	14	16
Uitstroom als percentage van totaal aantal deelnemers	40	39	32	33	34
Bestemming uitstroom in procenten					
hbo	10	11	14	14	14
overig	0	0	1	1	1
buiten onderwijs	90	89	85	85	85

Bron

OCW (CFI: Onderwijsmatrices)

Toelichting

- Inclusief groen onderwijs
- Vanaf 2004 is het onderwijsnummer ingevoerd in de bve-sector, zodat vanaf 2005 gegevens over in- en uitstroom o.b.v. het onderwijsnummer beschikbaar zijn. Dit genereert een trendbreuk in de cijferreeksen tussen 2004 en 2005. De cijferreeksen geven vanaf 2005 een betrouwbaarder beeld.
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

Tabel 7.7 | Gediplomeerden van regionale opleidingscentra (aantal x 1.000)

	2004	2005	2006	2007	2008
Totaal mbo (OCW)	133,4	135,6	137,3	141,7	144,6
bbl	57,0	52,9	48,9	49,5	54,3
niveau 1	4,5	3,7	3,3	3,7	4,4
niveau 2	24,5	21,8	20,2	20,8	24,0
niveau 3	19,4	18,5	17,0	16,7	16,9
niveau 4	8,7	8,9	8,5	8,3	9,0
bol-vt	72,4	78,7	84,3	88,2	86,4
niveau 1	6,3	6,5	7,4	7,5	6,8
niveau 2	14,7	18,2	20,5	21,5	20,3
niveau 3	15,2	16,5	16,2	17,7	17,5
niveau 4	36,2	37,4	40,3	41,6	41,7
bol-dt	4,0	4,0	4,0	4,0	3,9
niveau 1	0,5	0,7	0,6	0,6	0,5
niveau 2	0,7	0,8	0,9	0,9	0,9
niveau 3	0,9	0,9	0,9	1,0	1,1
niveau 4	1,8	1,7	1,6	1,5	1,4
Totaal vavo	4,3	4,4	4,8	4,6	5,1
vmbo tl	0,9	1,1	1,1	0,9	1,0
havo	2,3	2,2	2,5	2,5	2,7
vwo	1,1	1,1	1,2	1,2	1,4

Bron

OCW (CFI)

Toelichting

- 2007 vavo: uit onderwijsmatrix 2007.
- Diploma behaald in schooljaar voorafgaand aan de peildatum 1 oktober
- Exclusief groen onderwijs
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

7 | Beroepsonderwijs en volwasseneneducatie

Instellingen en personeel bve

Instellingen

De bve-sector bestond in 2008 uit 43 ROC's (exclusief groen onderwijs), 13 vakinstellingen, 2 instellingen van een 'laatste richting' en 2 mbo-instellingen voor doven. Het aantal instellingen en de variatie in omvang (aantal deelnemers) is vrij stabiel gebleven.

Er zijn 17 branchegerichte Kenniscentra (exclusief groen onderwijs), verdeeld over drie sectoren (DGO, Economie en Techniek). De wettelijke taken van kenniscentra zijn het ontwikkelen van kwalificaties voor het middelbaar beroepsonderwijs, het controleren van de examinering door onderwijsinstellingen, het werven van nieuwe leerbedrijven (ten behoeve van beroepspraktijkvormingsplaatsen) en het bewaken van de kwaliteit van de leerbedrijven.

Werkgelegenheid in de bve-sector

De werkgelegenheid in de bve-sector (exclusief het agrarisch onderwijs) heeft zich het afgelopen jaar gestabiliseerd. In deze sector bezetten 48 duizend personen ruim 38 duizend voltijdbanen.

Leeftijd

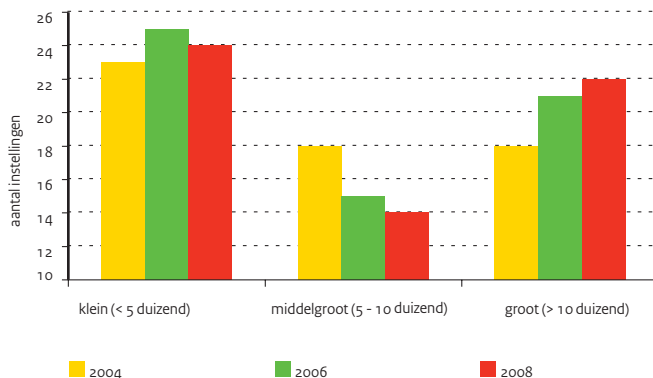
Het personeelsbestand in de bve-sector is de afgelopen jaren flink vergrijsd. Het aandeel 50-plussers onder het onderwijzend personeel is toegenomen van 47 procent in 2004 tot 56 procent in 2008.

Aandeel vrouwen

Het aandeel vrouwelijke docenten is in de bve-sector de laatste jaren redelijk stabiel gebleven, met zo'n 44 procent. Dat geldt ook voor het aandeel vrouwen in het management. Dat is al een aantal jaren ongeveer 30 procent.

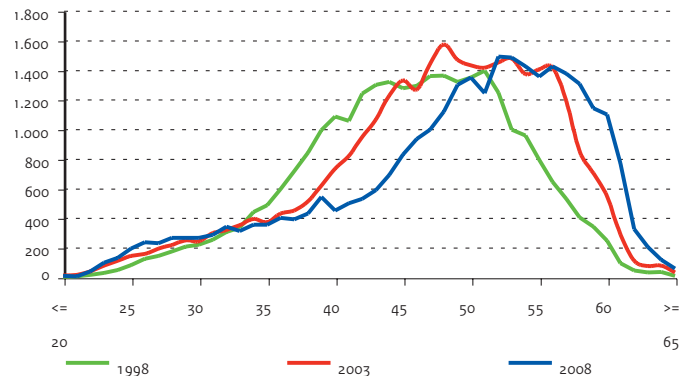
Figuur 7.9 | Omvang bve-instellingen

Naar aantal deelnemers (exclusief AOC's)

Figuur 7.10 | Leeftijdsverdeling van docenten bve

In fte's (exclusief groen onderwijs)

Tabel 7.8 | Opleidingssectoren, kenniscentra, bijbehorende bedrijfstakken en deelnemers (x 1.000)

Sector	Kenniscentrum	Bedrijfstak / branche	2003	2004	2005	2006	2007
Totaal			452	449	454	464	477
DGO	KOC Nederland	Uiterlijke verzorging	14	14	14	14	14
	Calbris	Zorg en welzijn	130	132	136	142	147
Economie	Ecabo	Economische en administratieve beroepen	93	87	84	80	82
	KC Handel	Distributie en groothandel	44	44	44	44	42
	Kenwerk	Horeca en toerisme	31	33	33	34	35
	SVO	Vleessector	1	1	2	2	2
		Combinatie bedrijfstak	.	.	0	1	1
Techniek	Fundeon	Bouwbedrijf. weg- en waterbouw	23	22	21	21	22
	GOC	Grafische en communicatie industrie	9	10	8	9	10
	Innovam Groep	Auto- en tweewielerbranche	17	17	16	15	15
	Kenteq	Metaal-. elektro-, installatietechniek	48	46	48	49	52
	LIFT Group	Textiel en confectie	2	3	3	3	3
	Kenwerk	Voeding	2	2	2	2	2
	Savantis	Schilders en reclame	7	8	8	8	8
	SH&M	Hout en meubel	4	4	4	4	4
	SVGB	Gezondheidstechnische beroepen	3	3	2	2	2
	PMLF	Procesindustrie	12	12	12	13	13
	VOC	Carrosseriebedrijf	2	2	2	2	2
	VTenL	Transport en logistiek	9	9	10	10	11
		Combinatie bedrijfstak	.	.	4	6	7
Combinatie	Comb. kenniscentra Comb. bedrijf		.	.	1	2	3

Bron

www.colo.nl

OCW (CFI: bekostigingstelling)

Toelichting

- Peildatum 1 oktober
- Exclusief Aequor (Landbouw)
- DGO = Dienstverlening- en Gezondheidszorg Onderwijs

Tabel 7.9 | Kerncijfers personeel bve

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Personeelsterkte (fte's x 1.000)	37,0	36,5	37,1	38,5	38,6
Directie / management	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4
Docent	22,9	22,2	23,2	23,8	23,4
Overig personeel	13,6	13,8	13,5	14,4	14,9
B) Personen (aantal x 1.000)	46,9	46,0	46,4	48,0	48,2
Directie / management	0,6	0,5	0,4	0,4	0,4
Docent	29,4	28,3	29,2	29,7	29,1
Overig personeel	16,9	17,2	16,8	17,9	18,7
C) Percentage vrouwen (op basis van fte's)	47	47	48	49	49
Directie / management	29	30	31	31	30
Docent	43	43	43	44	43
Overig personeel	55	55	57	57	58
D) Percentage 50 jaar en ouder (op basis van fte's)	43	45	46	47	49
Directie / management	69	72	77	79	83
Docent	47	50	52	53	56
Overig personeel	34	35	36	36	37

Bron

OCW (CFI: Salarisadministraties van instellingen)

Toelichting

- Peildatum 1 oktober (de beschikbare cijfers zijn opgehoogd i.v.m. het ontbreken van gegevens van een aantal instellingen)
- Exclusief groen onderwijs. Exclusief vo-personeel op een bve-instelling
- De categorie overig personeel bevat onderwijsondersteunend personeel en organisatie- en beheerspersoneel
- Het totaal in personen is zonder dubbelstellingen binnen de (sub)sector
- 1 fte (fulltime equivalent) komt overeen met 1 voltijdbaan
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel D

Arbeidsmarktpositie mbo-schoolverlaters

In het jaarlijkse schoolverlatersonderzoek van het Researchcentrum voor onderwijs en arbeidsmarkt (ROA) ('Schoolverlaters tussen onderwijs en arbeidsmarkt 2007') wordt een beeld geschetst van de bestemming van gediplomeerde mbo-schoolverlaters. Dit wordt anderhalf jaar na het verlaten van de school gemeten.

Ruim 42 procent van de gediplomeerde bol-deelnemers leert verder. Bij de bbl is dat slechts 15 procent. Van de gediplomeerden kiest meer dan 70 procent een vervolgopleiding in een verwante richting. Dit geldt het sterkst bij de opleidingen gezondheidszorg en het minst bij de groene opleidingen.

Werk en werkloosheid

Over het algemeen staan de niveau 1 opleidingen er relatief slecht voor wat betreft de kans op werk, werkzekerheid en de beloning. Voor de opleidingen op niveau 2 wijkt de sector Gezondheidszorg af van de andere sectoren. Enerzijds is de werkloosheid relatief groot en is de werkzekerheid laag. Aan de andere kant is de beloning beter dan bij de andere sectoren op niveau 2. Ook op niveau 3 en met name niveau 4 is de situatie voor schoolverlaters in de Gezondheidszorg gunstig.

De daling van de werkloosheid onder bol-schoolverlaters zet ook in 2007 door. De werkloosheid daalt van 7 procent naar 5 procent. Met name op niveau 3 van de bol (van 7 procent naar 4 procent) en niveau 4 (van 6 procent naar 3 procent) is dit het geval. De werkloosheid bij de bbl op niveau 3 en 4 bedraagt respectievelijk 0 en 2 procent. De gemiddelde tijd om een baan te vinden (intredewerkloosheid) voor schoolverlaters duurt gemiddeld 0,8 maand bij de bol en 0,3 maand bij de bbl.

Een andere indicatie van (de starter op) de arbeidsmarkt is de inkomenspositie. Op niveau 3 van de bol is het bruto uurloon 9,43 euro, op niveau 4 is het bruto uurloon 10,06 euro. Het loon van afgestudeerde bol-deelnemers is lager dan van bbl-gediplomeerden. Bbl-gediplomeerden zijn gemiddeld ouder dan bol-gediplomeerden en hebben vaak ook meer werkervaring.

Voortijdig schoolverlaters

In 2007 heeft ROA voor het eerst ook een landelijke steekproef gehouden onder jongeren die de opleiding in het schooljaar 2005/2006 zonder diploma hebben afgebroken. Een deel van deze jongeren kan aangemerkt worden als voortijdig schoolverlaters: jongeren die op moment van enquête jonger dan 23 jaar oud zijn, die niet in bezit zijn van een startkwalificatie en die geen opleiding volgen. De groep voortijdig schoolverlaters is in de steekproef vergeleken met mbo-gediplomeerden op niveau 2.

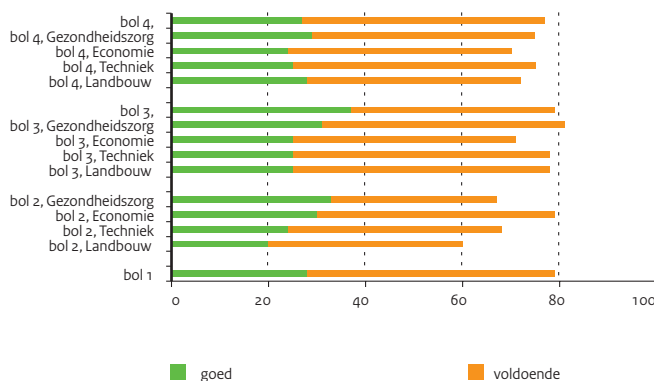
Uit de steekproef blijkt dat voortijdig schoolverlaters aanzienlijk meer moeite hebben om een baan te vinden. Het wel of niet hebben van een diploma van de laatst gevolgde opleiding speelt dan geen rol.

Ook het vinden van werk op niveau is voor voortijdig schoolverlaters een probleem. De groep voortijdig schoolverlaters kent daarnaast een significant lager percentage werkenden met een vaste aanstelling.

Voortijdige schoolverlaters verdienen minder dan mbo-gediplomeerden op niveau 2. Hun bruto uurloon ligt gemiddeld bijna 15 procent lager.

Figuur 7.11 | Oordeel aansluiting opleiding-werk

Percentage dat aansluiting goed en voldoende vindt, 2007

Tabel 7.10 | Intredewerkloosheid (in maanden)

	2003	2004	2005	2006	2007
bol niveau 1	1,5	2,2	1,8	2,9	1,9
bol niveau 2	--	--	1,9	1,0	1,2
bol niveau 3	0,6	1,2	1,5	1,1	0,6
bol niveau 4	--	--	1,3	0,8	0,4

Bron

ROA: Schoolverlaters tussen onderwijs en arbeidsmarkt

Toelichting

- Intredewerkloosheid: het gemiddelde van het totaal aantal maanden dat schoolverlaters sinds het verlaten van de opleiding als maatschappelijke positie 'werkloos' hebben opgegeven
- Tot 2005 zijn alleen cijfers voor niveau 1 / 2 en niveau 3 / 4 gezamenlijk beschikbaar

Tabel 7.11 | Arbeidsmarktpositie schoolverlaters bol, 1,5 jaar na schoolverlaten, 2007

	bol 1	bol 2	bol 3	bol 4
Intredewerkloosheid (in maanden)	1,9	1,2	0,6	0,4
Werkloosheid (in procenten)	10	8	4	3
Flexibele aanstelling (in procenten)	72	46	44	40
Verder leren (in procenten)	23	32	27	55
Eigen/verwante richting (in procenten)	37	50	73	76
Zelfde opleiding opnieuw kiezen (in procenten)	61	64	75	80
Aansluiting geleerde vaardigheden op huidige functie (in procenten)				
goed	28	28	31	26
voldoende	51	44	47	48
matig/slecht	21	28	23	26

Bron

ROA

Allochtone deelnemers in het mbo

Verdeling over de niveaus van de opleiding

Binnen het mbo volgen niet-westers allochtonen vaker opleidingen van een lager niveau dan autochtonen en westers allochtonen. Deelnemers van Surinaamse herkomst nemen hierin een middenpositie in. Daarnaast volgen binnen alle onderscheiden herkomstgroeperingen meisjes vaker een opleiding van een hoger niveau dan jongens.

Assistentopleidingen (eerste niveau) worden in het schooljaar 2007/08 het minst vaak gevolgd. Niet-westers allochtonen, en dan vooral de jongens, volgen vaker dan gemiddeld een opleiding op dit laagste niveau (8 procent van de niet-westers allochtonen versus 3 procent van de autochtonen). Met het afronden van een assistentopleiding heeft een leerling nog geen startkwalificatie voor de arbeidsmarkt. Om deze te kunnen behalen zal na de assistentopleiding doorgeleerd moeten worden op het tweede niveau. Ook de opleidingen op het tweede niveau (basisberoepsopleiding) worden relatief vaker gevolgd door niet-westers allochtonen dan door autochtonen (32 versus 24 procent). De deelnamepercentages aan de vakopleiding (niveau 3) verschillen niet heel veel over de verschillende herkomstgroeperingen. Alleen de Turkse, Marokkaanse en overig niet-westerse allochtonen blijven hier iets achter. De opleidingen op het vierde niveau worden in 2007/08 gemiddeld het meest gevolgd. Het gaat hierbij overwegend om de middenkaderopleidingen; specialistenopleidingen worden maar weinig gekozen. Alle meisjes uit alle onderscheiden herkomstgroeperingen en de autochtone, westers-allochtone en Surinaamse jongens nemen het meest deel aan opleidingen op het vierde niveau. De overige jongens uit de niet-westers allochtone herkomstcategorieën nemen het meest deel aan opleidingen op het tweede niveau (basisberoepsopleiding).

Deelnemers aan bol en bbl

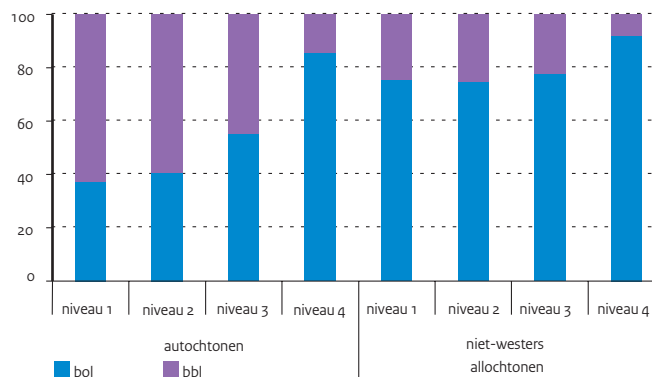
Binnen elk opleidingsniveau combineren niet-westers allochtonen minder vaak werken en leren dan autochtonen en westers allochtonen. Vooral autochtone jongens kiezen relatief vaak voor een baan met één dag scholing in de week: 43 procent van deze groep volgde in 2007/08 een opleiding binnen de beroepsbegeleidende leerweg (bbl) tegen 24 procent van de niet-westers allochtone jongens. Leerlingen van Turkse en Marokkaanse herkomst kiezen het minst vaak voor de bbl. Meisjes kiezen, ongeacht hun herkomstgroepering, vaak voor een opleiding binnen de beroepsopleidende leerweg (bol).

Keuze van sector

De keuze voor een sector is binnen het mbo, zoals ook binnen het voortgezet en het hoger onderwijs, traditioneel zeer verschillend voor jongens en meisjes. En net als in de overige onderwijssoorten kiezen ook in het mbo niet-westers allochtone jongeren relatief veel vaker voor een opleiding binnen de economische sector dan autochtonen; de jongens nog vaker dan de meisjes. Van de jongens van Turkse herkomst in het mbo volgde in 2007/08 zelfs 60 procent een opleiding in de economische sector tegen 31 procent van de autochtone jongens. Leerlingen van Antilliaanse/Arubaanse achtergrond nemen met 37 procent bij de jongens en 38 procent bij de meisjes een middenpositie in. Niet-westers allochtone jongens kiezen na de economische sector (52 procent) het vaakst voor een opleiding in de Techniek (36 procent); bij de autochtone jongens is dit net omgekeerd (Techniek 51 procent; Economie 31 procent). Autochtone meisjes kiezen binnen het mbo voor 58 procent voor de sector Zorg en welzijn en voor 27 procent voor een economische opleiding. Bij de meisjes van niet-westers allochtone herkomst liggen deze percentages op 48 en 42 procent. Groene opleidingen worden weinig gekozen door autochtonen en westers allochtonen; niet-westers allochtonen kiezen hier zelfs nauwelijks voor.

Figuur 7.12 | Mbo-deelnemers naar herkomstgroepering

Verdeling naar leerweg per niveau, 2007/08

Tabel 7.12 | Mbo-deelnemers naar herkomstgroepering en geslacht, 2007/08

	Totaal x 1.000	Naar leerweg		Naar niveau			
		In procenten van totaal		In procenten van totaal			
		bol	bbl	1	2	3	4
Autochtonen	377,6	65	35	3	24	27	46
Mannen	203,7	57	43	4	30	23	43
Vrouwen	174,0	75	25	2	17	31	49
Westers allochtonen	32,2	68	32	6	26	25	43
Mannen	16,9	62	38	7	31	22	40
Vrouwen	15,3	74	26	4	21	28	46
Niet-westers allochtonen	101,8	82	18	8	32	23	36
Mannen	50,6	76	24	11	37	19	33
Vrouwen	51,2	87	13	6	28	27	38
Turkije	21,7	84	16	8	35	23	34
Mannen	11,0	78	22	10	39	20	32
Vrouwen	10,7	91	9	6	31	27	37
Marokko	21,4	85	15	8	34	22	36
Mannen	10,7	79	21	10	39	18	33
Vrouwen	10,7	91	9	5	28	27	40
Suriname	20,3	76	24	6	29	25	39
Mannen	9,5	73	27	8	35	21	37
Vrouwen	10,8	79	21	4	25	30	42
Antillen en Aruba	10,2	79	21	10	32	25	33
Mannen	4,7	71	29	14	35	20	31
Vrouwen	5,5	85	15	7	29	30	35
Overig niet-westerse landen	28,2	82	18	10	32	22	35
Mannen	14,7	77	23	12	35	20	33
Vrouwen	13,6	87	13	9	29	25	37

Bron

 CBS <http://statline.cbs.nl>
Toelichting

- De categorie 'herkomst onbekend' is niet in de tabel opgenomen. Dit zijn 1.576 deelnemers.
- Inclusief niet-bekostigde deelnemers en exclusief examendeelnemers
- niveau 1 = assistentopleiding; niveau 2 = basisberoepsopleiding; niveau 3 = vakopleiding; niveau 4 = middenkader- en specialistenopleiding

Tabel 7.13 | Mbo-deelnemers in de sectoren, per herkomstgroepering en geslacht, 2007/08

	Mannen					Vrouwen				
	Totaal x 1.000	In procenten van totaal				Totaal x 1.000	In procenten van totaal			
		Economie	Techniek	Zorg & welzijn	Groen		Economie	Techniek	Zorg & welzijn	Groen
Autochtonen	203,7	31	51	11	6	174,0	27	9	58	6
Westers allochtonen	16,9	40	45	11	3	15,3	36	12	47	4
Niet-westers allochtonen	50,6	52	36	9	1	51,2	42	9	48	1
Turkije	11,0	60	33	5	1	10,7	45	7	47	0
Marokko	10,7	55	30	12	1	10,7	41	6	53	0
Suriname	9,5	53	34	11	1	10,8	44	9	46	1
Antillen en Aruba	4,7	37	48	13	1	5,5	38	11	50	1
Overig niet-westerse landen	14,7	49	39	9	1	13,6	41	13	45	1

Bron

 CBS <http://statline.cbs.nl>
Toelichting

- Totaal inclusief een klein aantal leerlingen in de combinatie van sectoren. Hierdoor tellen de percentages niet altijd op tot 100 procent.
- De categorie 'herkomst onbekend' is niet in de tabel opgenomen. Dit zijn 1.576 deelnemers.
- Inclusief niet-bekostigde deelnemers en exclusief examendeelnemers

8 | Hoger beroepsonderwijs

Stelsel en financiën hbo

Stelsel

Het hoger beroepsonderwijs (hbo) behoort met het wetenschappelijk onderwijs (wo) tot het hoger onderwijs (ho). Sinds 1993 vallen de hogescholen en universiteiten onder dezelfde wetgeving: de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW). De WHW biedt de instellingen een grote mate van vrijheid voor de inrichting van het onderwijs en het aanpassen van de organisatie aan de eisen van de tijd.

De hogescholen zijn verantwoordelijk voor de programmering en de kwaliteit van de gegeven opleidingen. Kwaliteitscontrole vindt plaats door de instellingen zelf en door externe experts. Per 1 september 2003 is het inspectiedossier externe kwaliteitszorg overgedragen aan de NVAO. De NVAO heeft twee taken overgenomen van de Inspectie:

a) de follow-up van visitaties-oude-stijl die eerder door de Inspectie waren goedgekeurd, de zogenoemde evaluatie bestuurlijke hantering; b) de follow-up van visitaties vanaf 2003.

Om beter te kunnen inspelen op internationale ontwikkelingen is in het studiejaar 2002/03 de bachelor-masterstructuur ingevoerd.

Het hoger beroepsonderwijs kenmerkt zich door verscheidenheid: er zijn ongeveer 250 verschillende opleidingen voor uiteenlopende beroepen op verschillende maatschappelijke terreinen. Er zijn brede en meer gespecialiseerde opleidingen. Er zijn grote hogescholen met een gevarieerd aanbod aan opleidingen (multisectoraal), maar ook middelgrote en kleine met een beperkt assortiment (monosectoraal). Door besturenfusies is het aantal hogescholen gedaald van bijna 350 (medio jaren '80) naar 36 instellingen in 2007. De opleidingen zijn verdeeld over zeven opleidingsgebieden:

Onderwijs, Techniek, Gezondheidszorg, Economie, Gedrag en Maatschappij, Taal en Cultuur en Landbouw en natuurlijke omgeving. Dit laatste gebied valt onder het Ministerie van LNV.

Financiën

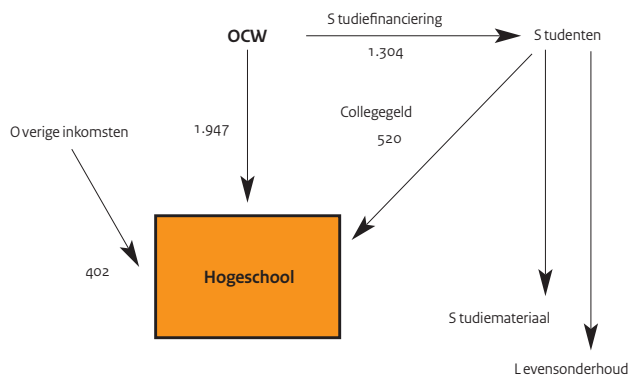
Het voor het hbo beschikbare budget wordt met een verdeelmodel over de instellingen verdeeld. Na 1994 is voor het hoger beroepsonderwijs sprake van een lumpsumbudget, dat gecorrigeerd wordt voor loon- en prijsontwikkelingen. Daarnaast wordt jaarlijks op basis van de nieuwste inzichten in de studentenontwikkeling bezien in hoeverre het budget moet worden bijgesteld.

De instellingen voor hoger beroepsonderwijs krijgen geld uit verschillende bronnen. Naast de rijksbijdrage zijn er collegegelden en opbrengsten uit werk voor derden (vooral contractonderwijs).

Sinds 1994 zijn de rechtspositionele uitkeringen en de huisvestingsuitgaven onderdeel van de rijksbijdrage. De rijksbijdrage wordt voor ruim 96 procent direct (als lumpsum) beschikbaar gesteld aan de instellingen. De hogeschool betaalt daaruit sinds 2001 zelf de rechtspositionele uitkeringen (wachtgelden) en beslist zelf over de meest doelmatige verdeling over personele, materiële en huisvestingsuitgaven. Het restant van de rijksbijdrage bestaat uit geld bestemd voor specifieke beleidsdoelstellingen zoals internationalisering, lectoren en kenniskringen, versterking van de beroepskolom en geld voor informatie- en communicatietechnologie.

Figuur 8.1 | Financieringsstromen hbo

Bedragen 2007 (x € 1 mln)

Figuur 8.2 | Uitgaven OCW per student, hbo en wo

Prijspeil 2008, berekend met werkelijk uitgekeerde loon- en prijsbijstellingen (x € 1000)

Tabel 8. 1 | Financiële kerncijfers hoger beroepsonderwijs

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Uitgaven en ontvangsten (x € 1 mln)					
Totaal uitgaven	1.720,2	1.802,9	1.881,8	2.030,9	2.158,9
Rijksbijdrage	1.658,8	1.725,0	1.776,1	1.927,7	2.064,4
Overig	49,6	66,2	85,4	85,4	75,3
Apparaatskosten					
Apparaatskosten	11,9	11,7	20,3	17,8	19,2
Toerekening aan CFI / IBG	6,2	6,6	15,3	12,7	14,1
Apparaatskosten OCW	5,7	5,2	5,0	5,1	5,1
Totaal ontvangsten					
Totaal ontvangsten	1,5	1,8	46,8	7,0	9,6
B) Uitgaven per student (x € 1.000)					
OCW-uitgaven per student	5,3	5,4	5,4	5,6	5,8
waarvan projectuitgaven	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Collegegelden per student	1,3	1,4	1,4	1,4	1,5
Bijdrage aan instellingen per student	6,6	6,8	6,8	7,1	7,3
C) Omzet hbo-instellingen per student (x € 1.000)					
C) Omzet hbo-instellingen per student (x € 1.000)	7,4	7,5	7,4	7,9	--

Bron

A) en B) Jaarverslagen OCW

C) Omzet volgens jaarverslagen van hbo-instellingen

Toelichting

- B) OCW-uitgaven per student: totaal gesaldeerde OCW-uitgaven en ontvangsten, exclusief apparaatskosten gedeeld door berekend totaal aantal studenten per kalenderjaar
De bijdrage per jaar is berekend in het prijspeil van elk jaar, waarvoor de berekening is gemaakt
- B) Collegegelden per student: opbrengst collegegelden gedeeld door berekend aantal studenten per kalenderjaar
- C) Omzet instelling per student: totaal van exploitatielasten gedeeld door berekend aantal studenten per kalenderjaar
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel B

Financiën van instellingen hbo

Financiële positie

Uit de jaarrekeningen die de hbo-instellingen hebben ingediend over 2007 blijkt dat de financiële positie van het veld als geheel redelijk stabiel is de laatste jaren. Ten opzichte van 2006 is de solvabiliteit gelijk gebleven en zijn liquiditeit en rentabiliteit wel gedaald.

Het exploitatieresultaat bedraagt in 2007 36,5 miljoen euro en is daarmee gedaald tot onder het niveau van 2003 en 2004.

Solvabiliteit en liquiditeit

De solvabiliteit is gelijk gebleven ondanks het dalende positieve exploitatieresultaat dat is toegerekend aan het eigen vermogen. Tegelijkertijd blijkt dat de toename van het eigen vermogen (inclusief voorzieningen) groter is dan de groei van het vreemd vermogen. Verder blijkt ook dat binnen het vreemd vermogen al enige jaren sprake is van een verschuiving van langlopende naar kortlopende schulden. De toename van de kortlopende schulden en de daling van de vlottende activa (de som van vorderingen, liquide middelen, voorraden en effecten) leiden ertoe dat de liquiditeitspositie van het hbo wel weer gedaald is ten opzichte van eerdere jaren.

Rentabiliteit

De rentabiliteit is gedaald naar het niveau van 2003. Het positief exploitatieresultaat is in 2007 gedaald tot onder het niveau van 2003 en 2004. Dit is mede een gevolg van een stijging van de rijksbijdrage, de inkomsten uit collegegelden en baten werk in opdracht van derden. Daar tegenover staat dat in 2007 de personele lasten blijven stijgen.

Ontwikkeling baten en lasten

Het aandeel van de rijksbijdrage in het totaal van de baten bedraagt in 2007 67,9 procent. Dit is een geringe stijging ten opzichte van 2006 met 0,7 procentpunt. Het aandeel ligt daarmee iets boven het niveau van de eerdere jaren. De baten van het werk in opdracht van derden (2007: 7,1 procent) zijn procentueel ten opzichte van 2006 gelijk gebleven. In absolute getallen is dit gestegen van 163 miljoen euro in 2003 naar 204 miljoen euro in 2007.

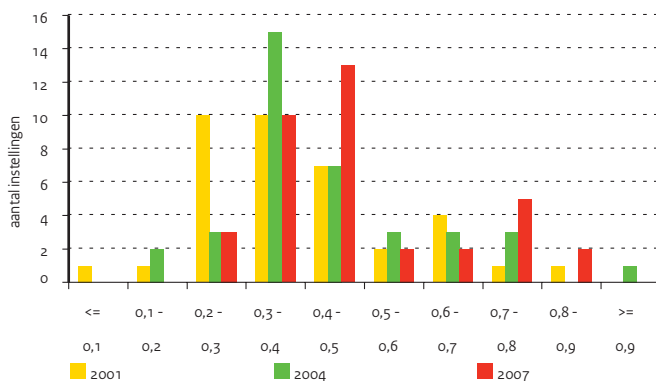
De ontvangen collegegelden vormen procentueel gezien 18,1 procent van het totaal van de baten. Dit ligt in 2007 circa 0,6 procentpunt lager dan in 2006. In absolute getallen zijn de collegegelden gestegen van 423,9 miljoen euro in 2003 naar 520 miljoen euro in 2007.

De personele lasten, vanaf 1998 tot 2002 een afnemend percentage van de totale lasten, zijn gestegen. In 2005 en 2006 bedragen deze 70,4 procent en in 2007 71,9 procent van de lasten.

De huisvestingslasten zijn niet meer apart onderscheiden. Deze lasten worden gerekend onder de categorie 'Overige instellingslasten'.

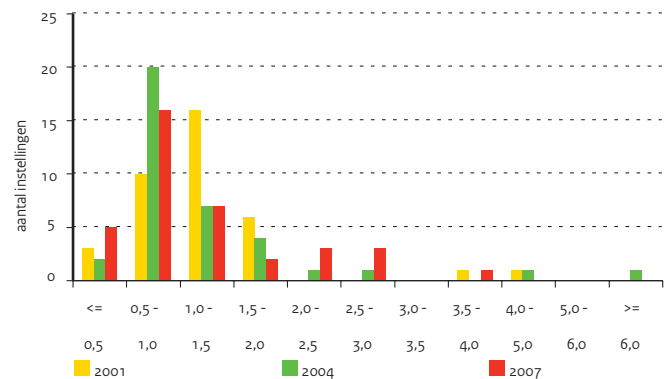
Figuur 8.3 | Solvabiliteit van hbo-instellingen

Spreiding solvabiliteit (inclusief voorzieningen)

Figuur 8.4 | Liquiditeit van hbo-instellingen

Spreiding liquiditeit (current ratio)

Tabel 8.2 | Balans- en exploitatiegegevens van hbo-instellingen

	2003	2004	2005	2006	2007
A) Financiële kengetallen					
Solvabiliteit (inclusief voorzieningen)	0,41	0,42	0,44	0,45	0,45
Liquiditeit	0,89	0,87	0,96	0,80	0,74
Rentabiliteit (in procenten)	2,1	1,7	3,2	2,2	2,0
B) Gecumuleerde balans hbo-instellingen (x € 1 mln)					
Totaal activa	2.454,9	2.508,3	2.614,2	2.585,5	2.700,3
Vaste activa	1.735,9	1.794,6	1.797,1	1.882,6	2.016,8
waarvan materiële vaste activa	1.565,3	1.623,2	1.643,5	1.761,9	1.928,7
Vlottende activa	719,0	713,7	817,1	703,0	683,5
waarvan liquide middelen	419,0	444,9	515,7	373,4	357,0
Totaal passiva	2.454,9	2.508,3	2.614,2	2.585,5	2.700,3
Eigen vermogen	753,1	800,4	890,6	946,4	979,3
Aandeel van derden	-0,2	0,3	0,0	0,1	1,2
Egalisatierekening	50,9	50,6	57,0	57,4	59,7
Voorzieningen	197,3	211,0	198,5	156,0	165,0
Langlopende schulden	647,7	624,8	620,0	548,7	570,0
Kortlopende schulden	806,2	821,3	848,1	877,0	925,1
C) Gecumuleerde exploitatierekeningen hbo-instellingen (x € 1 mln)					
Baten	2.369,6	2.460,4	2.593,4	2.647,4	2.868,9
Rijksbijdragen OCW	1.582,5	1.657,5	1.753,2	1.779,0	1.947,3
Overige overheidsbijdragen	23,9	15,0	15,3	3,3	4,3
Collegegelden	423,9	443,8	471,5	496,0	520,1
Baten werk i.o.v. derden	163,2	169,9	184,4	187,6	204,3
Overige baten	176,2	174,2	168,9	181,5	192,9
Lasten	2.298,5	2.398,2	2.483,2	2.575,1	2.799,4
Personele lasten	1.613,5	1.683,4	1.748,9	1.814,1	2.012,1
Afschrijvingen	142,0	157,2	171,0	167,0	164,8
Overige instellingslasten	542,9	557,6	563,4	594,1	622,4
Saldo baten en lasten	71,2	62,2	110,2	72,2	69,5
Financiële baten	26,5	20,9	20,8	20,0	20,7
Financiële lasten	47,3	40,7	47,4	32,5	33,8
Saldo financiële baten en lasten	-20,8	-19,9	-26,6	-12,6	-13,1
Buitengewone baten	2,7	12,2	14,1	4,8	0,5
Buitengewone lasten	6,1	8,2	10,6	1,4	19,9
Buitengewoon resultaat	-3,4	4,0	3,5	3,4	-19,5
Aandeel derden	-0,1	-0,1	0,0	0,0	-0,4
Exploitatieresultaat	46,9	46,2	87,1	63,0	36,5

Bron

OCW (CFI: Jaarrekeningen van instellingen)

Toelichting

- Exclusief groen onderwijs
- A) Solvabiliteit: eigen vermogen (inclusief voorzieningen) / totaal vermogen
- A) Liquiditeit (current ratio): vlottende activa / kortlopende schulden
- A) Rentabiliteit gewone bedrijfsvoering: resultaat uit gewone bedrijfsvoering / totale baten uit gewone bedrijfsvoering (baten + financiële baten)
- C) Het exploitatieresultaat is berekend uit de som van het 'Saldo baten en lasten', het 'Saldo financiële baten en lasten' en het 'Buitengewoon resultaat', verminderd met het 'Aandeel derden'.
- Zie bijlage Toelichting en begrippen, deel B

8 | Hoger beroepsonderwijs

Studenten hbo

Deelname

De groei van het hbo zet in 2008 door. Op 1 oktober 2008 was het totaal aantal deelnemers 375 duizend (exclusief groen onderwijs). In absolute zin is de stijging vooral toe te schrijven aan het voltijdonderwijs. Bij het deeltijdonderwijs is de laatste jaren sprake van een redelijk stabiel aantal deelnemers, 61,6 duizend in 2008.

Instroom

Het aantal eerstejaarsstudenten steeg tot het jaar 2000 naar circa 81 duizend. Na een daling in de jaren 2001 en 2002 is in de jaren daarna ieder jaar een hogere instroom gemeten. De stijging bij de sector Onderwijs (lerarenopleidingen) zette zich na 2003 niet door. De instroom in de sector Economie stijgt elk jaar weer en heeft met bijna 36 duizend studenten veruit de hoogste instroom. De sector Techniek vertoont na een redelijk stabiele instroom een stijging in 2008, de sectoren Gedrag en Maatschappij en Taal en Cultuur blijven ongeveer gelijk en hbo-groen stijgt licht. De sector Gezondheid blijft stijgen. De deeltijdinstroom is volgens de nieuwe meting weer iets gestegen, maar ligt in 2008 nog wel onder de 10 duizend studenten.

Duaal onderwijs

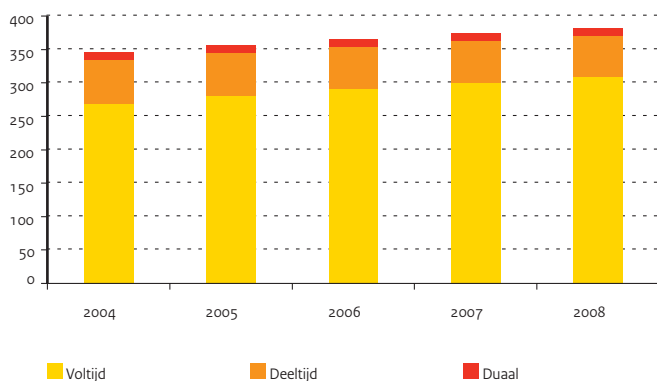
Duaal onderwijs is de opleidingsvariant waarbij de student op basis van een onderwijsarbeidsovereenkomst werkzaam is in een voor de opleiding relevante functie binnen een bedrijf. De instroom is in 2008 gelijk gebleven ten opzichte van 2007. Zo is de instroom voor duale opleidingen gestegen van ongeveer 200 in het studiejaar 1992/93 naar 2.300 studenten in het studiejaar 2007/08, terwijl het aantal ingeschrevenen is gestegen van 200 in 1992/93 naar ongeveer 12 duizend in 2007/08.

Afgestudeerden

Het aantal afgestudeerden neemt de afgelopen jaren langzaam toe en volgt daarmee, met een vertraging van vier à vijf jaar, de instroomstijging. De opleidingsgebieden waar een stijging is te constateren ten opzichte van 2007 zijn Economie, Gedrag en Maatschappij. Onderwijs, Techniek en hbo-groen vertonen een kleine daling. Gezondheid en Taal & Cultuur blijven gelijk. Sinds 1995 zijn er ook afgestudeerden in het duaal onderwijs. In 2008 behaalden ongeveer 2000 studenten het diploma voor een duale opleiding.

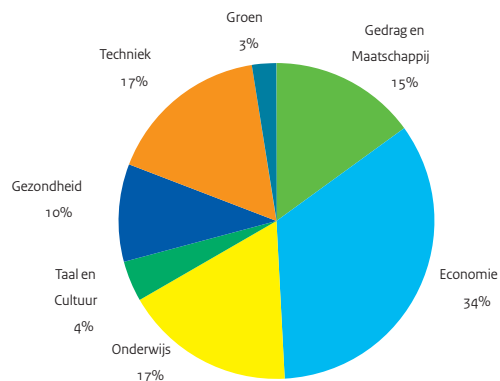
Figuur 8.5 | Deelname hbo

Aantal ingeschreven studenten (x 1.000), inclusief groen

Figuur 8.6 | Bachelor-afgestudeerden hbo naar sector

In procenten van totaal (voltijd+duaal+deeltijd), 2008

Tabel 8.3 | Eerstejaars hoger beroepsonderwijs (aantal x 1.000)

	2004	2005	2006	2007	2008
Totaal excl. groen	84,2	84,4	86,9	89,4	91,1
Onderwijs	15,0	14,0	14,0	13,2	12,3
Techniek	14,6	14,5	14,5	14,9	15,6
Gezondheid	8,0	8,1	8,3	8,7	9,5
Economie	31,1	31,7	33,1	34,9	36,0
Gedrag en Maatschappij	12,2	12,5	13,3	14,1	14,0
Taal en Cultuur	3,3	3,5	3,7	3,7	3,8
Totaal hbo-groen	2,3	2,2	2,1	2,0	2,1
Per opleidingsvorm (incl. groen)					
Voltijd	73,5	74,4	77,0	79,4	81,0
Deeltijd	10,7	9,8	9,5	9,7	9,9
Duaal	2,3	2,3	2,5	2,3	2,3

Tabel 8.4 | Ingeschrevenen hoger beroepsonderwijs (aantal x 1.000)

	2004	2005	2006	2007	2008
Totaal excl. groen	337,2	347,5	357,6	366,1	375,0
Onderwijs	69,1	70,2	69,7	67,3	64,8
Techniek	57,2	57,4	57,5	58,5	60,0
Gezondheid	28,5	30,3	31,6	32,5	34,5
Economie	119,1	124,0	129,8	135,7	140,9
Gedrag en Maatschappij	47,5	49,6	52,3	55,2	57,5
Taal en Cultuur	15,8	16,1	16,7	17,0	17,4
Totaal hbo-groen	8,6	8,4	8,1	7,9	7,9
Per opleidingsvorm (incl. groen)					
Voltijd	268,6	280,4	292,2	301,1	309,3
Deeltijd	65,6	63,8	61,8	61,1	61,6
Duaal	11,5	11,8	11,8	11,7	12,1

Tabel 8.5 | Afgestudeerden hoger beroepsonderwijs (aantal x 1.000)

	2004	2005	2006	2007	2008
Bachelor-afgestudeerden					
Totaal excl. groen	57,9	57,3	57,8	58,2	58,5
Onderwijs	11,3	11,4	11,3	11,2	10,5
Techniek	10,9	10,5	10,4	10,1	9,9
Gezondheid	5,8	5,6	5,7	6,0	6,0
Economie	18,7	18,8	19,2	19,4	20,4
Gedrag en Maatschappij	8,8	8,3	8,4	8,8	9,1
Taal en Cultuur	2,5	2,6	2,7	2,6	2,6
Totaal hbo-groen	1,8	1,9	1,9	1,8	1,6
Per opleidingsvorm (incl. groen)					
Voltijd	46,0	45,1	46,0	48,0	48,4
Deeltijd	11,5	11,8	11,3	9,9	9,6
Duaal	2,2	2,2	2,3	2,1	2,0
Master-afgestudeerden					
Totaal excl. Groen	3,5	3,8	4,5	4,8	5,0

Bron

OCW (CFI: 1 cijfer HO 2008)

Toelichting

- Peildatum 1 oktober
- Eerstejaars hbo Nederland: degenen die voor het eerst in Nederland aan een hogeschool op de peildatum 1 oktober zijn ingeschreven in een bacheloropleiding
- Exclusief instroom in masteropleidingen
- Opleidingsgebieden volgens HOOP-indeling
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

Bron

OCW (CFI: 1 cijfer HO 2008)

Toelichting

- Peildatum 1 oktober
- Ingeschrevenen hbo Nederland: degenen die in Nederland aan een hogeschool op de peildatum 1 oktober zijn ingeschreven in een bachelor- of master-opleiding
- Opleidingsgebieden volgens HOOP
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

Bron

OCW (CFI: 1 cijfer HO 2008)

Toelichting

- Afgestudeerden hbo Nederland: degenen die een diploma hebben behaald tussen 1 oktober van het betreffende jaar en 1 oktober van het voorafgaande jaar
- Opleidingsgebieden volgens HOOP
- Master-afgestudeerden betreft afgestudeerden in de HOOP-onderdelen Onderwijs, Gezondheid, Gedrag en Maatschappij en Taal en Cultuur
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

Verblijfsduur en rendement hbo

Verblijfsduur

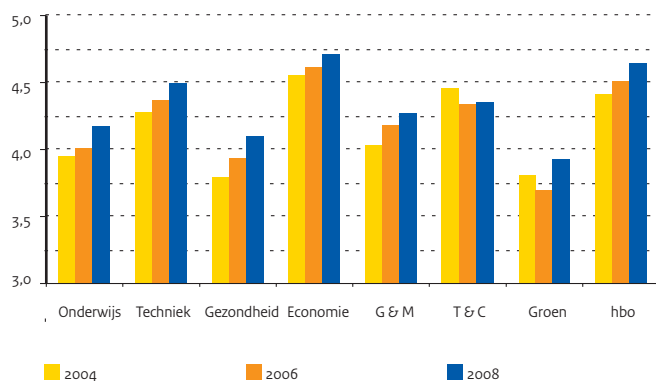
De totale gemiddelde verblijfsduur van afgestudeerden in het hbo, zoals die verwacht wordt voor de ingeschreven studenten, loopt de laatste vijf jaar iets op. Gemiddeld behalen de studenten in ongeveer 4,5 jaar hun diploma. Studenten in de economieopleidingen studeren het langst (4,7 jaar), die in de gezondheidszorgopleidingen (4,1 jaar) en in de groene opleidingen (3,9 jaar) het kortst. Landbouw en natuurlijke omgeving (groen) vertoonde een lichte daling van de studieduur die echter niet doorzet in 2008.

Rendement

Het verwachte percentage afgestudeerden vertoont een enigszins fluctuerend beeld. Na een sprong omhoog naar 75 procent in 2003 is de jaren daarna een geleidelijk aflopende trend waar te nemen. De gemiddelde verwachting voor 2008 is 1 procent lager dan die voor 2007. Verklaring voor de daling is een licht toenemende uitval in de eerste studie jaren. Dat het totaal slaagpercentage boven dat van de sectoren ligt, komt doordat het veranderen van studierichting (en wisselen van sector) daarin doorwerkt. De opleidingen Taal en Cultuur scoren gemiddeld het hoogst, gevolgd door Landbouw en natuurlijke omgeving en Gezondheid.

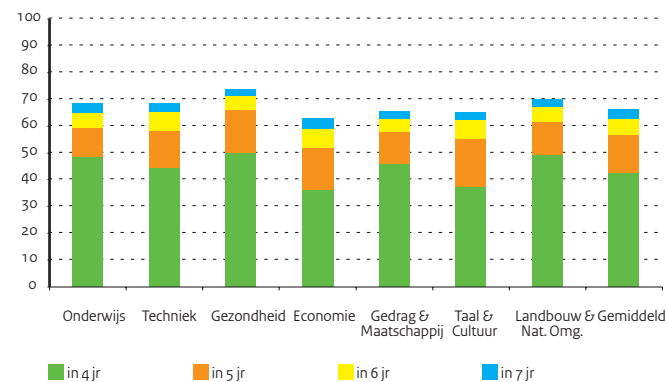
Figuur 8.7 | Verwachte verblijfsduur afgestudeerden

In jaren, per HOOP-gebied

Figuur 8.8 | Verwacht slaagpercentage

In procenten van instroomcohort, per HOOP-gebied

Tabel 8.6 | Verblijfsduur en rendement in het hoger beroepsonderwijs

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Verwachte verblijfsduur afgestudeerden per opleidingsgebied (in jaren)					
Onderwijs	4,0	3,9	4,0	4,1	4,2
Techniek	4,3	4,3	4,4	4,4	4,5
Gezondheid	3,8	3,9	3,9	4,0	4,1
Economie	4,6	4,6	4,6	4,7	4,7
Gedrag en Maatschappij	4,0	4,2	4,2	4,2	4,3
Taal en Cultuur	4,5	4,4	4,3	4,4	4,4
Landbouw en natuurlijke omgeving	3,8	3,8	3,7	3,7	3,9
B) Verwachte verblijfsduur afgestudeerden in hbo (in jaren)					
	4,4	4,5	4,5	4,6	4,6
C) Verwacht slaagpercentage per opleidingsgebied					
Onderwijs	66	64	60	55	53
Techniek	67	65	64	63	61
Gezondheid	70	69	66	63	63
Economie	65	64	63	61	60
Gedrag en Maatschappij	64	62	60	61	60
Taal en Cultuur	65	65	67	66	64
Landbouw en natuurlijke omgeving	69	69	69	65	63
D) Verwacht slaagpercentage hbo					
	74	73	72	69	68

Bron

OCW (CFI: 1 cijfer HO 2008)

Toelichting

- Opleidingsgebieden volgens HOOP
- C) en D) In procenten van instroomcohort
- Het slaagpercentage voor het hbo is hoger dan voor de afzonderlijke sectoren omdat sommigen een diploma behalen in een andere sector dan waarin ze zijn begonnen
- Om dezelfde reden is de verblijfsduur in het hbo langer dan het gemiddelde van de verblijfsduren per sector
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

Instellingen en personeel hbo

Instellingen

Vanaf het midden van de jaren tachtig kent de hbo-sector een proces van schaalvergroting. Dit proces gaat nog steeds door met als gevolg een voortdurende daling van het aantal hogescholen. In 2008 zijn er nog 36 instellingen (besturen), terwijl er in 2000 nog veel meer waren.

NB: onder een bestuur kunnen meerdere instellingen met wisselende vormen van zelfstandigheid functioneren.

De instellingen worden door de (besturen) fusies gemiddeld genomen steeds groter. De gemiddelde omvang van de hogescholen is gestegen van 5.430 studenten in 2000 naar 10.420 studenten in 2008. De oorzaak hiervan is niet alleen gelegen in de schaalvergroting (fusies), maar ook in de toename van het aantal hbo-studenten.

Personeel

In de periode van 2004 tot 2007 is het totaal aantal personeelsleden (in fte's uitgedrukt), zowel bij het onderwijzend als het ondersteunend personeel gestegen. Van 2004 tot 2005 is het totaal aan onderwijzend personeel gelijk gebleven met circa 13.500 fte. In 2007 is het aantal gestegen naar 14.900 fte. Het bestand aan ondersteunend personeel is gestegen van 10.500 fte in 2004 naar 12.500 fte in 2007 (45 procent van totaal). Het gevolg is een stijging van het totaal aantal personeelsleden naar 27.400 fte in 2007. Doordat het aantal studenten in dezelfde periode redelijk gelijk oploopt met de personele groei wijzigt de student-docentratio (aantal studenten per docent) niet erg veel over de jaren, in 2007 24,5.

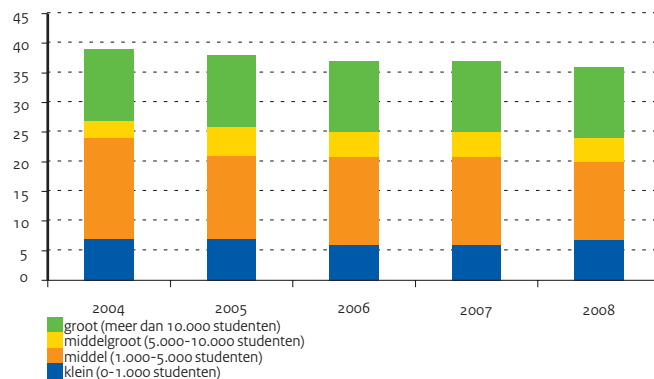
Het aandeel vrouwen in de totale personeelspopulatie is de laatste jaren geleidelijk gestegen tot 47 procent in 2007. De meerderheid van het ondersteunend personeel is vrouw (2006: 56 procent). Bij het onderwijzend personeel is het aandeel gestegen naar 40 procent.

Iets meer dan 6 procent van het aantal personeelsleden in het hbo heeft een functie hoger dan schaal 12. Ten opzichte van 2006 is dat een daling met 0,1 procentpunt. Ongeveer 30 procent van deze categorie personeelsleden is vrouw.

De gemiddelde leeftijd van het personeel bedraagt ruim 45 jaar en is de afgelopen jaren redelijk stabiel gebleven. Het aantal vijftigplussers is de laatste jaren nagenoeg gelijk gebleven en bedraagt in 2007 40 procent van het totaal. Vijftigplussers zijn sterker vertegenwoordigd onder het onderwijzend personeel dan onder het ondersteunend personeel. Onder het mannelijk personeel komen relatief veel meer vijftigplussers voor dan onder het vrouwelijk personeel.

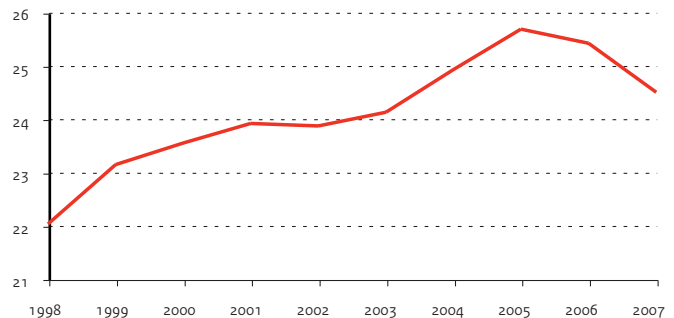
Figuur 8.9 | Hogescholen naar omvang

Aantal hogescholen naar omvang (aantal studenten)

Figuur 8.10 | Student-docentratio hbo

Aantal studenten per onderwijzend personeelslid

Tabel 8.7 | Kerncijfers instellingen en personeel hoger beroepsonderwijs

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Aantal instellingen	39	38	37	37	36
Kleine hogeschool (0-1.000 studenten)	7	7	6	6	7
Middel hogeschool (1.000-5.000 studenten)	17	14	15	15	13
Middelgrote hogeschool (5.000-10.000 studenten)	3	5	4	4	4
Grote hogeschool (meer dan 10.000 studenten)	12	12	12	12	12
B) Gemiddelde instellingsgrootte					
Gemiddeld aantal ingeschreven studenten per hogeschool	8.650	9.150	9.670	9.890	10.420
C) Personeelssterkte (fte's x 1.000)					
Totaal	24,0	24,5	25,6	27,4	
Onderwijzend	13,5	13,5	14,1	14,9	
Ondersteunend	10,5	11,0	11,6	12,5	
D) Percentage vrouwen					
Totaal	44	46	46	47	
Onderwijzend	36	37	39	40	
Ondersteunend	53	54	55	56	
E) Percentage 50 jaar en ouder					
Totaal	39	40	40	40	
Onderwijzend	47	47	47	46	
Ondersteunend	30	31	32	32	
Man	48	48	48	49	
Vrouw	29	29	29	30	
F) Gemiddelde leeftijd in jaren					
	45,2	45,2	45,2	45,1	
G) Percentage in schaal 12 en hoger					
Totaal	6,6	6,8	6,2	6,1	
Man	10,2	10,5	8,3	8,4	
Vrouw	3,3	3,4	3,7	3,7	
H) Ratio's					
Student / personeel	14,0	14,2	14,0	13,4	
Student / onderwijzend personeel	24,9	25,7	25,4	24,5	
Ondersteunend personeel als percentage van totaal	43,7	44,8	45,1	45,5	

Bron

OCW (CFI: CRIHO, stand december)

RAHO (excl. LNV)

Toelichting

- D) t/m G) op basis van aantal fte's
- Personeel: aantallen exclusief groen onderwijs, per collegejaar
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel D

Aansluiting vooropleiding hbo

Instream in het hoger beroepsonderwijs

Het beleid is erop gericht om een zo groot mogelijk deel van de beroepsbevolking een opleiding in het hoger onderwijs te laten volgen. Als we kijken naar de instroom van studenten die voor de eerste keer een hbo-bacheloropleiding gaan volgen, dan blijkt dat deze al een aantal jaren stijgt. De stijging is vrijwel geheel toe te schrijven aan een stijging van het aantal studenten dat direct na havo, vwo of mbo naar het hbo gaat. De indirecte instroom is in 2007 met 26.500 iets gestegen ten opzichte van 2006, maar ligt ruim onder de 29.500 van 2003.

Binnen de directe doorstroom is de laatste jaren nauwelijks sprake van verschuivingen. Het aandeel van studenten afkomstig van het havo is de afgelopen jaren iets toegenomen, terwijl het aandeel van studenten met een vwo-opleiding gelijk bleef, 5 procent.

Een eerdere daling van de instroom van mbo-studenten in 2000 werd grotendeels veroorzaakt door de verlenging van de cursusduur van een aantal mbo-opleidingen van drie naar vier jaar. In de jaren daarna is een duidelijk herstel opgetreden, 25 procent in 2007.

Aansluiting van de profielen in het vo op het hbo

In de paragraaf 'Profielkeuze vo' wordt ingegaan op de vernieuwing van de tweede fase van het voortgezet onderwijs vanaf 1999. Vanaf 2003 heeft vrijwel de gehele uitstroom van gediplomeerden uit havo/vwo in 2004 een vernieuwd programma gevolgd volgens één van de vier studiehuisprofielen; slechts 4 procent heeft examen gedaan in een combinatieprofiel.

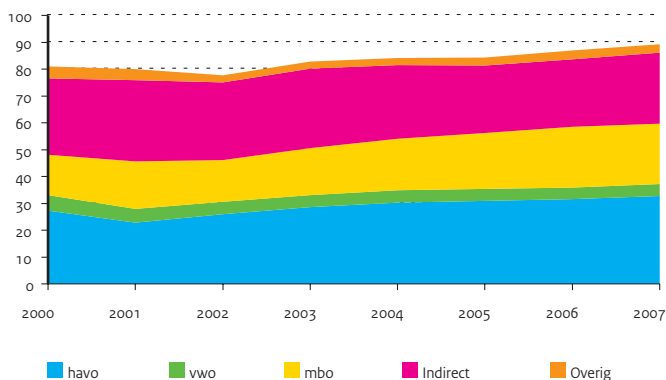
De introductie van het studiehuis was bedoeld om de aansluiting vanuit havo/vwo naar het hoger onderwijs te verbeteren. A priori zou daarom verwacht mogen worden dat de doorstroom vanuit de vier profielen naar hbo vooral betrekking heeft op daarbij passende hbo-opleidingsgebieden. In grote lijnen is dat ook wel zo, maar er zijn toch nog veel hbo-studenten die uit een minder goed passend profiel afkomstig zijn:

- de instroom van havisten in het opleidingsgebied Techniek komt voor minder dan de helft voort uit het profiel Natuur en Techniek;
- in het opleidingsgebied Gezondheid komt minder dan de helft uit Natuur en Gezondheid;
- een kleine twee derde van de instroom in Economie komt voort uit Economie en Maatschappij.

Gelijksoortige patronen als in de doorstroom van havo naar hbo doen zich ook voor bij de veel geringere doorstroom van vwo naar hbo.

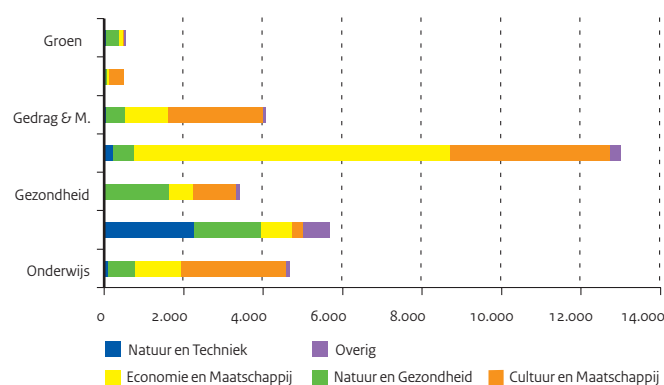
Figuur 8.11 | Vooropleiding eerstejaars hbo

Eerstejaars hbo naar vooropleiding (aantal x 1.000)

Figuur 8.12 | Aansluiting havo-profielen op hbo

Directe instroom eerstejaars hbo, per opleidingsgebied en havo-profiel, 2007

Tabel 8.8 | Eerstejaars hbo-studenten naar vooropleiding

	2003	2004	2005	2006	2007
A) Absolute aantallen (x 1.000)					
Totaal aantal eerstejaars	82,8	84,2	84,3	86,9	89,2
Totaal directe instroom	53,3	56,7	59,2	61,7	62,7
havo	28,5	30,2	31,0	31,6	32,7
vwo	4,5	4,6	4,5	4,3	4,5
mbo	17,6	19,2	20,8	22,5	22,5
Overig	2,6	2,7	3,0	3,2	3,1
Totaal indirecte instroom	29,5	27,5	25,1	25,2	26,5
B) Procentuele verdeling					
Totaal	100	100	100	100	100
Totaal directe instroom	64	67	70	71	70
havo	34	36	37	36	37
vwo	5	5	5	5	5
mbo	21	23	25	26	25
Overig	3	3	4	4	3
Totaal indirecte instroom	36	33	30	29	30

Bron

OCW (CFI: Onderwijsmatrices)

Toelichting

- Eerstejaars hbo Nederland: degenen die voor het eerst in Nederland aan een hogeschool op de peildatum 1 oktober zijn ingeschreven in een bacheloropleiding
- Exclusief instroom in masteropleidingen
- Exclusief groen onderwijs
- Direct: in hetzelfde jaar als eindexamen
- Indirect: minimaal 1 jaar na eindexamen
- Vooropleidingsgegevens zijn gedeeltelijk geschat
- Overig betreft vavo (havo/vwo) en wo
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

Tabel 8.9 | Aansluiting havo-profielen op hbo-opleidingsgebieden. 2007

	Onderwijs	Techniek	Gezondheid	Economie	Gedrag & M.	Taal & C.	Groen
A) Absolute aantallen							
Totaal	4.673	5.663	3.390	12.990	4.051	486	550
Natuur en Techniek	101	2.270	31	218	45	20	55
Natuur en Gezondheid	690	1.678	1.600	545	498	45	309
Economie en Maatschappij	1.151	788	615	7.947	1.072	60	116
Cultuur en Maatschappij	2.648	274	1.070	4.001	2.387	355	34
Overig	83	653	74	279	49	6	36
B) Procentuele verdeling naar havo-profiel							
Totaal	100	100	100	100	100	100	100
Natuur en Techniek	2	40	1	2	1	4	10
Natuur en Gezondheid	15	30	47	4	12	9	56
Economie en Maatschappij	25	14	18	61	26	12	21
Cultuur en Maatschappij	57	5	32	31	59	73	6
Overig	2	12	2	2	1	1	7

Bron

OCW (CFI: Onderwijsmatrices)

Toelichting

- Peildatum van bestemming is 1 oktober
- De herkomst bestaat uit havo-gediplomeerden die het jaar ervoor (tussen twee peildata) een diploma hebben behaald
- Alleen directe instroom in initieel hbo bachelor-opleiding
- Overig bestaat vrijwel geheel uit combinatieprofiel Natuur en Techniek / Natuur en Gezondheid
- combinatieprofiel Economie en Maatschappij / Cultuur en Maatschappij

9 | Wetenschappelijk onderwijs

Stelsel en financiën wo

Stelsel

In de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW) worden onder andere de planning en bekostiging, het bestuur en de inrichting van de universiteiten geregeld. De taken van universiteiten omvatten wetenschappelijk onderwijs, wetenschappelijk onderzoek, kennisoverdracht en maatschappelijke dienstverlening. In Nederland zijn veertien universiteiten, waaronder drie technische, de Open Universiteit voor afstandsonderwijs en de Universiteit Wageningen. De laatste wordt bekostigd door het ministerie van LNV.

Om de kwaliteit van onderwijs en onderzoek op een hoog peil te houden is er een stelsel van kwaliteitszorg. Alle opleidingen worden beoordeeld door de NVAO. Dat resulteert in een openbaar rapport en een besluit voor accreditatie.

Financiën

Het OCW-budget voor de dertien universiteiten (eerste geldstroom) wordt onafhankelijk van prestatie-indicatoren vastgesteld. Het budget wordt alleen gecorrigeerd voor de ontwikkeling van de loonkosten en voor de prijsontwikkeling en eventueel voor beleidsmatige bijstellingen. Daarnaast wordt jaarlijks op basis van de nieuwste inzichten in de studentenontwikkeling bezien in hoeverre het budget moet worden bijgesteld.

De verdeling van de rijksbijdrage is voor een deel afhankelijk van prestatie-indicatoren zoals het aantal diploma's, het aantal eerstejaars en het aantal promoties.

Belangrijke aspecten in de financiering via deze eerste geldstroom zijn: er is bestedingsvrijheid binnen de wettelijke taken; de universiteiten kunnen

- zelf de prioriteiten van de productiemiddelen bepalen en met middelen schuiven tussen 'onderwijs' en 'onderzoek';
- de verantwoordelijkheid voor de huisvesting is gedecentraliseerd; de universiteiten moeten binnen hun budget zelf de middelen vrijmaken voor huisvesting en infrastructuur;
- de verantwoordelijkheid voor de arbeidsvoorwaardenvorming van het universitair personeel is gedecentraliseerd;
- in de rijksbijdrage aan de universiteiten is een deel inbegrepen dat is bestemd voor de werkplaatsfunctie academische ziekenhuizen.

De combinatie van de financiering op basis van prestatie-indicatoren en de kwaliteitszorg bevordert de doelmatigheid van het stelsel en biedt garanties aan studenten en potentiële werkgevers.

Onderzoek

Het universitaire onderzoek wordt via drie verschillende geldstromen gefinancierd. In de rijksbijdrage is een bedrag begrepen voor onderzoek (eerste geldstroom). Door tussenkomst van NWO wordt specifiek onderzoek (mede-) gefinancierd (tweede geldstroom). Tot slot kan de universiteit subsidies verwerven en onderzoek in opdracht verrichten, anders dan via de eerste en tweede geldstroom. Deze derde geldstroom bestaat voor een belangrijk deel uit middelen van internationale en nationale overheden en onderzoeksstimulering van non-profit instellingen. Het bedrijfsleven heeft een aandeel van circa 10 procent in de derde geldstroom. Kennisoverdracht krijgt voor een deel vorm via het derde geldstroom onderzoek, maar ook door bijvoorbeeld het postacademisch onderwijs.

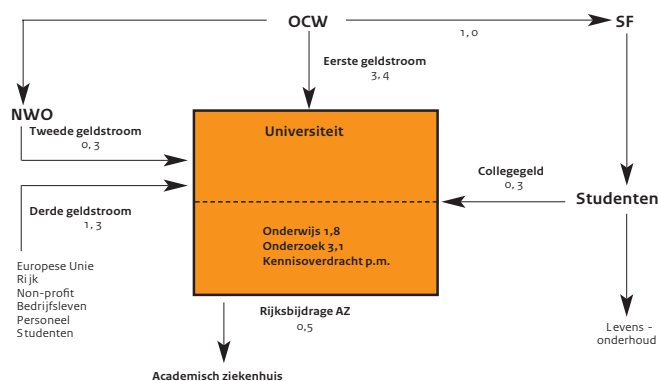
Academische ziekenhuizen

In 1996 is de relatie tussen taken en bekostiging van de academische ziekenhuizen verhelderd. Dit resulteerde in een verlaging van het rijksbijdrage-deel academische ziekenhuizen met 115 miljoen euro, onder gelijktijdige verhoging van het premiegefinancierde aandeel in de exploitatie.

Karakteristiek voor academische ziekenhuizen is de werkplaatsfunctie die zij vervullen voor de faculteiten geneeskunde. Op de werkplaats komen de aankomende medici met de dagelijkse praktijk van de geneeskunde in aanraking. Tevens vervullen de academische ziekenhuizen met de medische faculteiten een onderzoeksfunctie.

Figuur 9.1 | Financieringsstromen wo

Bedragen 2007 (x € 1 mld)

Tabel 9.1 | Financiële kerncijfers wetenschappelijk onderwijs

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Uitgaven en ontvangsten (x € 1 mln)					
Totaal uitgaven	3.215,6	3.337,9	3.396,6	3.511,5	3.676,7
Rijksbijdrage universiteiten	3.144,7	3.256,0	3.310,7	3.427,6	3.615,6
waarvan voor academische ziekenhuizen	496,2	504,0	514,0	527,6	545,8
Bekostiging overige instellingen	56,7	60,7	67,7	67,8	49,6
Overige uitgaven	10,1	14,0	18,2	16,1	11,5
Apparaatskosten	4,1	7,2	0,0	0,0	0,0
Toerekening aan CFI / IBG	4,1	7,2	0,0	0,0	0,0
Apparaatskosten OCW	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Totaal ontvangsten	1,4	2,1	1,5	11,5	11,6
B) Bedragen omgerekend naar studentjaar (x € 1.000)					
OCW-uitgaven per student	5,5	5,6	5,6	5,7	5,9
Collegegelden per student	1,4	1,5	1,5	1,6	1,6
Bijdrage aan instellingen per student	6,9	7,0	7,1	7,2	7,5
C) Realisatie volgens jaarrekeningen (x € 1 mln)					
Kosten onderzoek	2.784,9	2.905,1	2.959,7	3.084,6	--
Kosten onderwijs	1.606,5	1.675,9	1.707,4	1.779,4	--
Kosten medische zorg	211,7	220,9	225,0	234,5	--
D) Onderwijsmiddelen per student volgens jaarrekeningen (x € 1.000) 8,1	8,1	8,0	8,2	--	--

Bron

- A) en B) Jaarverslagen OCW
C) en D) Jaarverslagen van universiteiten

Toelichting

- B) OCW-uitgaven per student: totaal gesaldeerde OCW-uitgaven en ontvangsten bestemd voor onderwijs gedeeld door berekend totaal aantal studenten per kalenderjaar de uitgaven per student zijn ook exclusief apparaatskosten en uitgaven niet voor onderwijs aan de bij universiteiten ingeschreven studenten De bijdrage per jaar is berekend in het prijspeil van elk jaar, waarvoor de berekening is gemaakt
- Bedragen bij C) zijn inclusief effect van 2e en 3e geldstroom, bij A) en B) exclusief

Tabel 9.2 | Kerncijfers academische ziekenhuizen

	2003	2004	2005	2006	2007
A) Financiële gegevens (x € 1 mln)					
Totale exploitatie (baten)	4.073,6	4.304,9	4.490,4	4.717,4	5.258,0
B) Gegevens artsopleidingen					
Geneeskunde (ingeschrevenen, bruto)	14.540	15.700	16.580	17.210	17.820
Numerus fixus (artsopleidingen)	2.850	2.850	2.850	2.850	2.850
Aantal afgestudeerden, postdoctoraal (basisarts)	1.650	1.700	1.750	1.830	2.010
Klinische technologie (ingeschrevenen)	50	117	187	255	284

Bron

- A) Jaarverslagen academische ziekenhuizen
B) CBS <http://statline.cbs.nl>

Toelichting

- B) Gegevens artsopleidingen, aantal afgestudeerden: degenen die een diploma basisarts hebben behaald tussen 1 oktober van het betreffende jaar en 1 oktober van het voorafgaande jaar

Financiën van instellingen wo

Financiën van universiteiten

De financiële weerbaarheid van de universitaire sector, exclusief Wageningen Universiteit en Researchcentrum (LNV) en de Open Universiteit Nederland, vertoont jaren een gestage daling richting het minimaal wenselijk geachte niveau.

Tegen een achtergrond van zeer omvangrijke, reeds in gang gezette en ook voor de komende jaren nog noodzakelijke (miljarden-)investeringen in universitaire huisvesting was dit geen gunstig financieel perspectief. Daarom zijn in de zogenaamde enveloppenbrief vanaf 2003 extra middelen gereserveerd, oplopend tot 35 miljoen euro structureel vanaf 2006 als tegemoetkoming voor het oplossen van knelpunten bij de financiering van de huisvesting. Hiervoor is een financieringsarrangement ontwikkeld. Vanaf 2009 maakt het deel uit van de lumpsum van de universiteiten.

Financiële positie

Uit de jaarrekeningen die de wo-instellingen hebben ingediend over 2007 blijkt dat de financiële positie van het veld als geheel zich redelijk stabiliseert vanaf 2002. De solvabiliteit is de afgelopen jaren gelijk gebleven met 0,66. De liquiditeit vertoont in de jaren voor 2002 een sterk neergaande trend maar lijkt zich nu te stabiliseren rond de 1. De rentabiliteit is na wat schommelingen de afgelopen jaren in 2006 fors gestegen naar een waarde van 2,9 gevolgd in 2007 met een waarde van 2,8.

Solvabiliteit en liquiditeit

In het eigen vermogen, exclusief voorzieningen, is een stijgende trend waar te nemen van ongeveer 2.200 miljoen euro in 2003 naar 2.560 miljoen euro in 2007. Vanaf 2003 is het beeld van de schuldenontwikkeling (kort + langlopend) voorzichtig oplopend naar een waarde van ongeveer 1.500 miljoen euro. De voorzieningen vertonen een daling van ruim boven de 400 miljoen euro naar ruim onder dit bedrag in 2007. Per saldo geeft dit wel een gelijkmatige solvabiliteitsontwikkeling.

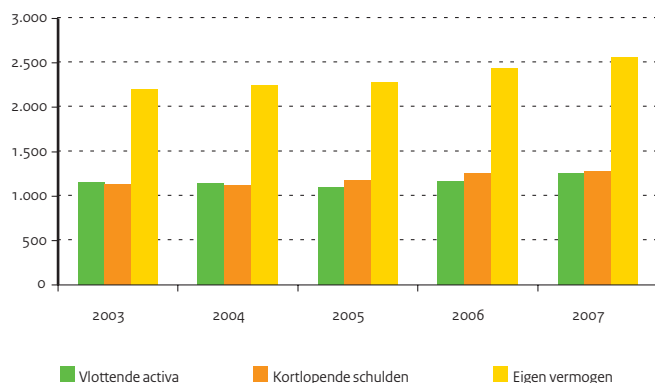
In 2007 is de post vlottende activa weer iets gestegen tot boven de 1.250 miljoen euro. De kortlopende schulden zijn in 2007 weer gestegen tot bijna 1.280 miljoen euro. Op de liquiditeit heeft dit nauwelijks effect, deze blijft net onder de 1.

Rentabiliteit

De rentabiliteit uit de gewone bedrijfsvoering is flink gestegen in 2006 en ongeveer gelijk gebleven in 2007 doordat de baten sterker zijn gestegen dan de lasten. De overige lasten (waaronder de huisvestingslasten) zijn gestegen. De personele lasten vertoonden eveneens een stijging in 2007. Het saldo baten en lasten is na een flinke stijging in 2006 iets gedaald in 2007.

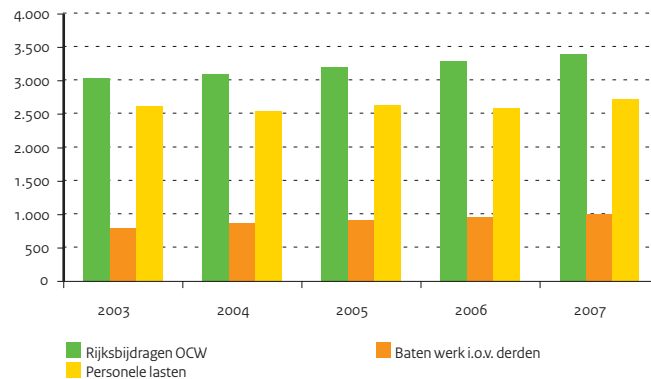
Figuur 9.2 | Balansgegevens van universiteiten

Totaal van alle universiteiten (exclusief WU en OU), x € 1 mln

Figuur 9.3 | Exploitatiegegevens van universiteiten

Totaal van alle universiteiten (exclusief WU en OU), x € 1 mln

Tabel 9.3 | Balans- en exploitatiegegevens van universiteiten

	2003	2004	2005	2006	2007
A) Financiële kengetallen					
Solvabiliteit (inclusief voorzieningen)	0,66	0,66	0,66	0,66	0,66
Liquiditeit	1,02	1,02	0,93	0,92	0,98
Rentabiliteit (in procenten)	1,1	1,5	1,1	2,9	2,8
B) Gecumuleerde balans van universiteiten (x € 1 mln)					
Totaal activa	4.048,6	4.064,0	4.129,3	4.313,9	4.490,1
Vaste activa	2.893,5	2.924,7	3.026,6	3.153,5	3.238,6
waarvan materiële vaste activa	2.639,1	2.730,5	2.839,0	2.927,4	3.079,3
Vlottende activa	1.155,0	1.139,3	1.102,7	1.160,4	1.251,5
waarvan liquide middelen	635,4	649,6	608,5	603,7	671,1
Totaal passiva	4.048,6	4.064,0	4.129,3	4.313,9	4.490,1
Eigen vermogen	2.202,2	2.247,8	2.285,4	2.430,3	2.561,6
Aandeel van derden	0,1	0,7	3,5	0,9	1,6
Egalisatierekening	20,2	23,2	27,7	35,3	48,7
Voorzieningen	442,2	417,6	389,8	384,5	357,5
Langlopende schulden	254,3	253,2	241,7	205,0	243,8
Kortlopende schulden	1.129,7	1.121,5	1.181,2	1.258,0	1.277,0
C) Gecumuleerde exploitatierekeningen van universiteiten (x € 1 mln)					
Baten	4.502,9	4.658,6	4.842,0	5.020,4	5.218,8
Rijksbijdragen OCW	3.041,3	3.111,4	3.208,1	3.301,7	3.391,9
Overige overheidsbijdragen	8,1	7,7	7,6	7,2	7,1
Collegegelden	247,1	270,9	288,1	305,3	318,7
Baten werk i.o.v. derden	801,1	871,6	912,5	955,6	1.012,0
Overige baten	405,2	397,1	425,7	450,6	489,1
Lasten	4.475,2	4.603,1	4.801,8	4.892,2	5.098,5
Personele lasten	2.619,1	2.543,8	2.647,5	2.593,3	2.732,4
Afschrijvingen	220,9	254,7	252,0	261,1	254,6
Inkomensoverdrachten	629,6	699,8	711,5	738,7	767,2
Overige instellingslasten	1.005,6	1.104,8	1.190,8	1.299,1	1.344,3
Saldo baten en lasten	27,6	55,5	40,3	128,2	120,3
Financiële baten	43,1	28,5	26,2	35,5	41,0
Financiële lasten	20,5	13,0	15,1	15,3	13,3
Saldo financiële baten en lasten	22,5	15,5	11,1	20,2	27,6
Buitengewone baten	4,2	22,7	7,2	2,7	0,0
Buitengewone lasten	16,1	42,6	11,3	3,9	0,1
Buitengewoon resultaat	-11,9	-19,9	-4,1	-1,2	-0,1
Aandeel derden	-6,0	-4,8	-7,3	-8,2	-13,2
Exploitatieresultaat	32,2	46,3	40,0	139,1	134,7

Bron

OCW (CFI: Jaarrekeningen van instellingen)

Toelichting

- Exclusief Wageningen Universiteit en Open Universiteit
- A) Solvabiliteit: eigen vermogen (inclusief voorzieningen) / totaal vermogen
- A) Liquiditeit (current ratio): vlottende activa / kortlopende schulden
- A) Rentabiliteit gewone bedrijfsvoering: resultaat uit gewone bedrijfsvoering / totale baten uit gewone bedrijfsvoering (baten + financiële baten)
- C) Het exploitatieresultaat is berekend uit de som van het 'Saldo baten en lasten', het 'Saldo financiële baten en lasten' en het 'Buitengewoon resultaat', verminderd met het 'Aandeel derden'
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel B

9 | Wetenschappelijk onderwijs

Studenten wo

Algemeen

Toelating tot een universiteit kan worden verkregen op basis van een vwo-diploma, een hbo-propedeuse of bachelor, bepaalde buitenlandse diploma's of een colloquium doctum. De studiekeuze is vrij. Voor de toelating tot veel opleidingen worden wel eisen gesteld aan het gevolgde vakkenpakket of profiel. Bij sommige opleidingen (zoals tandheelkunde en geneeskunde) is sprake van een numerus fixus: er wordt een maximum aantal eerstejaars toegelaten. In 2002 is de bachelor-master structuur ingevoerd in het hoger onderwijs. Dit betekent dat ook het geïntroduceerde, na 3 jaar te behalen wo-bachelordiploma, een einddiploma is. Of het effect hiervan zodanig is dat reële uitstroom ook daadwerkelijk plaatsvindt, moet onderzoek nog uitwijzen. De cursusduur voor het masterdiploma is minimaal vier jaar. Voor de technische opleidingen en tandheelkunde is de cursusduur vijf jaar en voor de opleiding tot (dieren-)arts of apotheker zes jaar. De meeste studenten hebben recht op studiefinanciering.

De Open Universiteit verzorgt sinds 1984 hoger afstandsonderwijs.

Eerstejaars

Vanaf 1997 is na een tijdelijke terugval weer een stijging van het aantal eerstejaars te zien. De instroomstijging heeft zich in studiejaar 2007/08 doorgezet. De stijgende belangstelling is te zien bij alle gebieden waarbij die bij Economie het grootst is. De stijging van de instroom van eerstejaars bij Natuur Gezondheid Recht is klein en die van Taal en Cultuur en Techniek wat groter ten opzichte van 2007.

Ingeschrevenen

Het totaal aantal ingeschrevenen wordt bepaald door ontwikkelingen in de instroom en de gemiddelde verblijfsduur. De gemiddelde verblijfsduur nam de afgelopen jaren geleidelijk af. Dit is onder andere het gevolg van overheidsbeleid gericht op het terugbrengen van de studieduur. Het effect van de afname in de instroom tot 1996 en het terugbrengen van de gemiddelde verblijfsduur wordt vanaf 1999 gecompenseerd door de groeicijfers in de instroom. Ook wijziging in het aantal vijfjarige studies, veranderingen in het stelsel van studiefinanciering en de mogelijkheid om met een bachelordiploma uit te stromen hebben effect op het aantal ingeschrevenen.

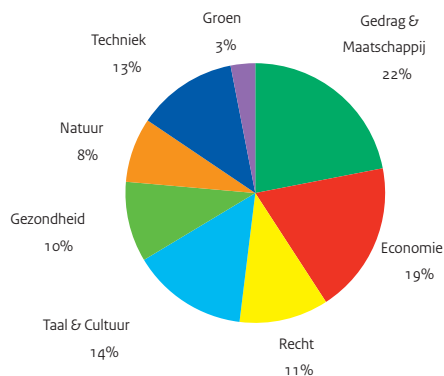
Voor 2008 wordt weer een kleine stijging van de verblijfsduur verwacht.

Afgestudeerden

De ontwikkeling van het aantal afgestudeerden hangt in sterke mate samen met de instroom in het verleden en de gemiddelde studieduur. Vanaf 2002 bouwt zich het aantal bachelor-gediplomeerden op, enerzijds door directe omzetting van bestaande studies en anderzijds door nieuwe studieprogramma's binnen de bachelor-master structuur. In tabel 9.4C zijn de doctoraal (aflopend) en de nieuwe master-afgestudeerden (opbouw) opgeteld. Tot 2007 loopt de stijging gelijk op met de stijgende instroom enige jaren eerder. In 2005 begint de eerste reële uitstroom van bachelor-gediplomeerden. Tabel 9.7 laat zien dat het aantal bachelor-gediplomeerden met 24.000 in 2008 nog steeds onder dat van het totaal aantal afgestudeerden doctoraal en master ligt (28.000).

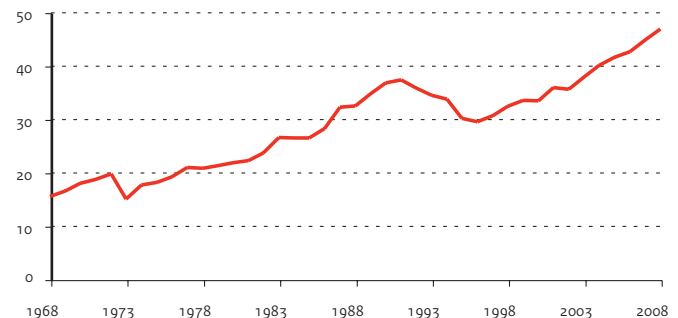
Figuur 9.4 | Eerstejaars wo-studenten naar studierichting

Eerstejaars Nederland in procenten van totaal, 2008

Figuur 9.5 | Aantal eerstejaars wo-studenten

Inclusief groen onderwijs (aantal x 1.000)

Tabel 9.4 | Eerstejaars, ingeschrevenen en afgestudeerden wetenschappelijk onderwijs

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Eerstejaars, inclusief extranei (x 1.000)					
Totaal excl. groen	38,8	40,5	41,4	43,5	45,4
Natuur	3,1	3,3	3,6	3,7	3,8
Techniek	4,9	4,9	5,0	5,6	5,9
Gezondheid	4,5	4,5	4,7	4,5	4,6
Economie	6,8	7,3	7,4	8,2	8,8
Recht	4,8	4,9	4,9	5,1	5,2
Gedrag & Maatschappij	9,1	9,4	9,4	10,0	10,3
Taal & Cultuur	5,7	6,1	6,5	6,5	6,7
Universitaire lerarenopleiding	(0,1)	(0,1)	(0,0)	(0,1)	(0,1)
Totaal wo-groen	1,2	1,1	1,1	1,3	1,4
Herkomst in procenten					
vwo-d direct	51,0	52,0	52,2	51,3	52,2
vwo-d indirect	8,0	7,4	7,4	7,1	7,6
hbo-d direct	14,5	13,2	12,4	11,7	10,0
hbo-d indirect	5,7	5,9	5,3	5,3	5,1
hbo-propedeuse	7,3	6,9	7,1	6,9	5,9
overig	13,4	14,6	15,5	17,7	19,2
B) Ingeschrevenen, inclusief extranei (x 1.000)					
Totaal excl. groen	193,6	199,9	202,7	206,8	213,9
Natuur	13,8	14,7	15,3	16,0	16,9
Techniek	26,1	26,2	26,2	26,7	27,7
Gezondheid	25,3	26,7	27,9	28,6	29,5
Economie	31,9	32,4	31,8	32,2	33,9
Recht	25,3	25,9	26,3	26,5	27,1
Gedrag & Maatschappij	42,4	43,6	43,4	44,2	45,2
Taal & Cultuur	27,6	29,3	30,8	31,5	32,5
Universitaire lerarenopleiding	1,0	1,1	1,0	1,1	1,1
Totaal wo-groen	4,5	4,5	4,5	4,7	5,1
C) Afgestudeerden (doctoraal en master x 1.000)					
Totaal excl. groen	22,9	25,5	28,4	30,2	27,8
Natuur	1,5	1,6	1,8	1,9	1,9
Techniek	3,1	3,2	3,3	3,5	3,2
Gezondheid	2,9	3,0	3,3	3,8	3,6
Economie	4,2	4,9	5,8	5,7	5,1
Recht	3,1	3,2	3,3	3,8	3,6
Gedrag & Maatschappij	5,2	6,2	7,3	7,4	7,1
Taal & Cultuur	2,8	3,2	3,6	4,1	3,4
Onderwijs	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9
Totaal wo-groen	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9

Bron

OCW (CFI: 1 cijfer HO 2008)

Toelichting

- A) Eerstejaars wo Nederland: degenen die voor het eerst in Nederland aan een universiteit zijn ingeschreven op de peildatum 1 oktober
- A) De universitaire lerarenopleiding is geen startopleiding. Daarom zijn de eerstejaars hiervan niet opgenomen in het totaal aantal eerstejaars
- A) De percentages geven de verdeling naar herkomst weer, niet de doorstroompercentages (herkomst t.o.v. totaal inclusief groen)
- B) Ingeschrevenen wo Nederland: degenen die in Nederland aan een universiteit op de peildatum 1 oktober zijn ingeschreven
- C) Afgestudeerden wo Nederland: degenen die een doctoraal- of masterdiploma hebben behaald tussen 1 oktober van het betreffende jaar en 1 oktober van het voorafgaande jaar
- C) Exclusief de afgestudeerden aan de beroepsfase
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

Bron

Open Universiteit, CBS Statline

Toelichting

- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

Tabel 9.5 | Open Universiteit, studenten en diploma's (aantallen x 1000)

	2003	2004	2005	2006	2007
Totaal actieve studenten (x1000)	19,2	18,9	16,9	16,3	15,2
Eerstejaars	8,1	7,4	5,6	5,5	5,5
wo-diploma's	402	354	463	592	869

Verblijfsduur en rendement wo

Algemeen

In september 2002 is de bachelor-master structuur breed in het wetenschappelijk onderwijs gestart. Driejarige bachelor opleidingen zijn nieuw gestart en er zijn lopende opleidingen omgezet naar de nieuwe structuur. Daarnaast bleven er opleidingen uitlopen volgens de oude structuur. In de fase waarin twee structuren naast en door elkaar lopen heeft het weergeven van rendementscijfers nog betrekkelijke waarde. De eerste bachelorrendementen worden nu wel zichtbaar gemaakt.

Verblijfsduur en rendement doctoraal en master

De afgelopen jaren is de gemiddelde verblijfsduur van afgestudeerden geleidelijk teruggelopen naar ongeveer 5,5 jaar. Daarbij is wel in aanmerking te nemen dat de Techniek-opleidingen en meerdere Natuur-opleidingen 5-jarig zijn en dus het gemiddelde verhogen. De meerderheid van de opleidingen is echter 4-jarig.

Het berekende slaagpercentage als maat voor het eindrendement ligt op ongeveer 70 procent. Dit gemiddelde totaalrendement wordt na 8 jaar bereikt. Dit percentage is verder terugkijkend in de tijd een stabiel gegeven gebleken. Na 8 jaar komen er vooral nog procenten bij uit studierichtingen met een langere studieduur, in het bijzonder Techniek.

De rendementen per HOOP-gebied laten aanzienlijke verschillen zien.

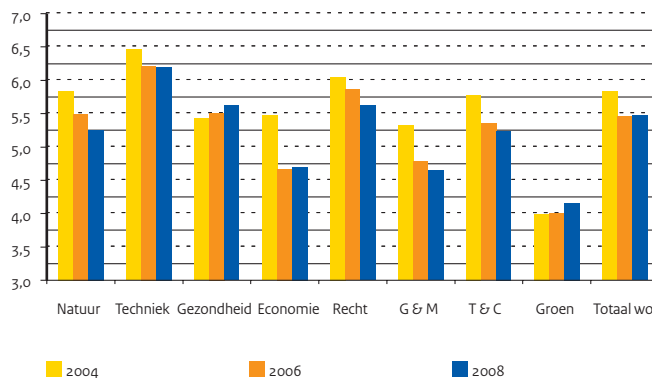
Deze worden deels veroorzaakt door verschillen in nominale studieduur. Opvallend is het hoge slaagpercentage bij Gezondheid. Het slaagpercentage - maat voor het eindrendement - ligt in deze sector nabij de 80 procent. Bij Natuur, Rechten en vooral Taal en Cultuur zijn de rendementen het laagst. Binnen de sector Techniek behalen relatief veel studenten uiteindelijk geen wo- maar een hbo-diploma.

Bachelor-gediplomeerden en rendement

Vanaf 2005, drie jaar na de start van de bachelor-master structuur, is een duidelijk groei van het aantal bachelor-gediplomeerden te zien. De sector Gedrag en Maatschappij laat ruimschoots het grootste aantal afgestudeerden zien. Dit komt overeen met de relatief hoge instroom de afgelopen jaren in deze sector. Berekeningen op basis van het onderwijsnummer (1 cijfer HO) wijzen uit dat het gemiddeld rendement na 3 jaar onder de 20 procent blijft. De opleidingen binnen de sector Gezondheid hebben het hoogste rendement, ongeveer 30 procent. Ook de rendementen na 4 jaar zijn nog laag. Alleen de sectoren Gezondheid en Gedrag en Maatschappij komen dan boven de 50 procent. Komende jaren zal blijken of deze (eerste) berekeningen van rendementen indicatief zijn voor de toekomst.

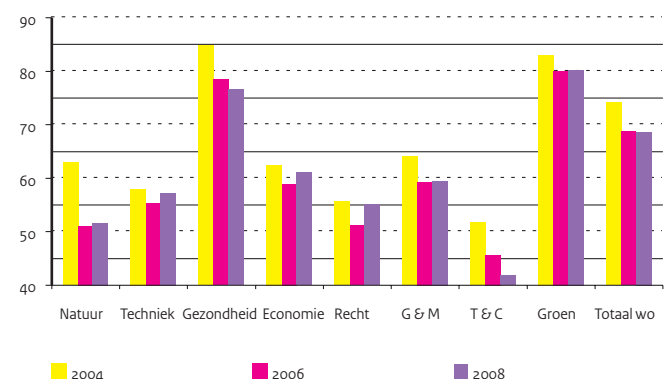
Figuur 9.6 | Verwachte verblijfsduur afgestudeerden

In jaren, per HOOP-gebied

Figuur 9.7 | Verwacht slaagpercentage

In procenten van instroomcohort, per HOOP-gebied

Tabel 9.6 | Verblijfsduur en rendement in het wetenschappelijk onderwijs

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Verwachte verblijfsduur afgestudeerden per opleidingsgebied (in jaren)					
Natuur	5,8	5,4	5,5	5,3	5,3
Techniek	6,5	6,5	6,2	6,1	6,2
Gezondheid	5,4	5,5	5,5	5,5	5,6
Economie	5,5	5,1	4,7	4,6	4,7
Recht	6,1	6,0	5,9	5,7	5,6
Gedrag en Maatschappij	5,3	5,0	4,8	4,8	4,6
Taal en Cultuur	5,8	5,6	5,4	5,2	5,2
Landbouw en natuurlijke omgeving	4,0	3,8	4,0	4,1	4,2
B) Verwachte verblijfsduur afgestudeerden in wo (in jaren)					
	5,8	5,6	5,5	5,4	5,5
C) Verwacht slaagpercentage per opleidingsgebied					
Natuur	63	56	51	54	52
Techniek	58	60	55	58	57
Gezondheid	85	80	78	80	77
Economie	62	61	59	60	61
Recht	56	53	51	55	55
Gedrag en Maatschappij	64	60	59	62	59
Taal en Cultuur	52	49	46	47	42
Landbouw en natuurlijke omgeving	83	82	80	82	80
D) Verwacht slaagpercentage wo					
	74	70	69	71	69

Bron

OCW (CFI: 1 cijfer HO 2008)

Toelichting

- Opleidingsgebieden volgens HOOP
- Het slaagpercentage voor het wo is hoger dan voor de afzonderlijke sectoren omdat sommigen een diploma behalen in een andere sector dan waarin ze zijn begonnen
- Om dezelfde reden is de verblijfsduur in het wo langer dan het gemiddelde van de verblijfsduren per sector
- C) en D) In procenten van instroomcohort
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel C

Tabel 9.7 | Bachelor-gediplomeerden wetenschappelijk onderwijs (aantal x 1.000)

	2004	2005	2006	2007	2008
Totaal excl. groen					
	5,4	12,8	18,9	22,3	24,0
Natuur	0,4	1,0	1,5	1,7	1,8
Techniek	1,1	1,7	2,1	2,3	2,6
Gezondheid	0,2	0,6	1,0	1,5	2,2
Economie	1,3	2,5	3,6	4,0	3,9
Recht	0,7	1,5	2,4	3,0	3,1
Gedrag en Maatschappij	0,5	3,1	5,0	5,9	6,2
Taal en Cultuur	1,1	2,5	3,3	3,8	4,1
Totaal wo-groen					
	0,2	0,3	0,4	0,3	0,4

Bron

OCW (CFI: 1 cijfer HO 2008)

Toelichting

- Bachelor-gediplomeerden wo Nederland: degenen die een bachelordiploma hebben behaald tussen 1 oktober van het betreffende jaar en 1 oktober van het voorafgaande jaar

Instellingen en personeel wo

Instellingen

Naast de gewone universiteiten en de Open Universiteit bestaat in Nederland nog een aantal 'aangewezen' instellingen en instellingen voor internationaal onderwijs. Aangewezen is onder andere een aantal theologische opleidingen, de Universiteit voor Humanistiek en de Universiteit Nijenrode. De kwantitatieve gegevens van deze instellingen zijn te divers van aard om in een overzicht op te nemen. Dit komt onder andere omdat het voor een belangrijk deel gaat om zeer kleine instellingen met soms zeer specifieke kenmerken. Een overzicht zou geen recht doen aan de specifieke aard van deze instellingen.

Personeelsontwikkelingen

De universiteiten zijn primair verantwoordelijk voor het te voeren en te ontwikkelen personeelsbeleid. Zo zijn universiteiten vrij om personeel voor onderwijs of onderzoek in te zetten.

Na een daling van de personeelsomvang midden jaren '90 is de laatste jaren sprake van enige stabilisatie van de personele omvang. In de jaren 2005 tot 2007 is de totale formatie iets kleiner dan de jaren daarvoor met bijna 37.000 fte's. De omvang van het wetenschappelijk personeel groeit vanaf 2005 iets en blijft die van het ondersteunend personeel ongeveer gelijk. Na een periode van daling in eerdere jaren is de omvang van de categorie 'assistenten in opleiding' stabiel met een kleine 7.000.

Vrouwelijk personeel

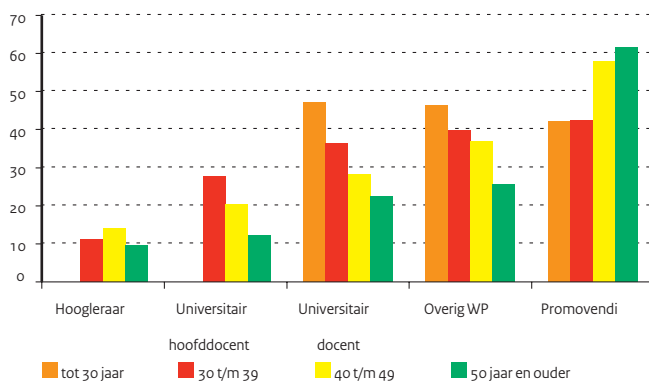
Op basis van fte's is 40 procent van de universitaire personeelsleden vrouw. Als we dit verder uitsplitsen blijkt dat, na een aanvankelijke daling bij het wetenschappelijk personeel tot onder de 30 procent, het aandeel in 2007 op 33 procent ligt. Het aandeel vrouwen bij het ondersteunend en behierend personeel ligt ook in 2007 boven de 50 procent.

Onder de hoogleraren en universitaire (hoofd)docenten zijn vrouwen nog sterk ondervertegenwoordigd. Het aandeel van de vrouwelijke personeelsleden neemt wel over de hele linie langzaam toe, ook onder de hoogleraren. Een aandeel van 11 procent is echter nog ver verwijderd van evenredige vertegenwoordiging.

Omdat onder jonger wetenschappelijk personeel het aantal vrouwen hoger is, is de verwachting dat de (langzame) groei van het aandeel vrouwen in het hoger wetenschappelijk personeel zal doorzetten.

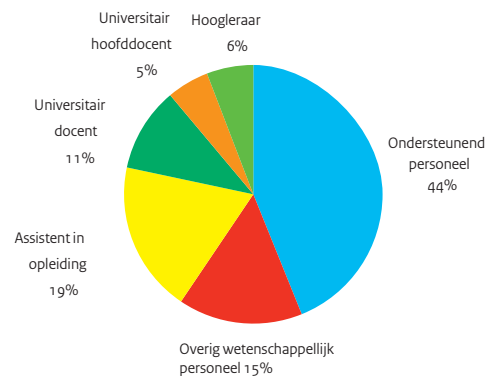
Figuur 9.8 | Vrouwelijk wetenschappelijk personeel

In procenten van totaal, per 31-12-2007 (inclusief WU en OU)

Figuur 9.9 | Samenstelling personeel universiteiten

In procenten van totaal, per 31-12-2007

Tabel 9.8 | Kerncijfers instellingen en personeel wetenschappelijk onderwijs

	2003	2004	2005	2006	2007
A) Aantal instellingen	12	12	12	12	12
B) Instellingsgrootte (aantal x 1.000)					
Totaal aantal ingeschrevenen (incl. extraneï)	183,7	193,6	199,9	202,7	206,8
Gemiddeld aantal ingeschrevenen per instelling	15,3	16,1	16,7	16,9	17,2
C) Personeelssterkte (fte's x 1.000)					
Totaal	38,7	38,4	36,9	36,6	36,9
Ondersteunend personeel	17,6	17,5	16,5	16,2	16,3
Wetenschappelijk personeel	21,1	20,9	20,3	20,4	20,7
Hoogleraar (hgl)	2,2	2,2	2,1	2,1	2,2
Universitair hoofddocent (uhd)	2,0	2,0	1,9	1,9	1,9
Universitair docent (ud)	4,3	4,0	3,8	3,9	3,9
Overig wetenschappelijk personeel	6,0	5,7	5,5	5,5	5,7
Assistent in opleiding (aio)	6,6	7,0	7,0	7,0	6,9
D) Percentage vrouwen					
Totaal	37	38	39	39	40
Wetenschappelijk personeel	30	31	27	33	33
Universitair hoofddocent	14	14	16	17	17
Hoogleraar	8	9	10	10	11
E) Leeftijdsonwikkeling					
Percentage <= 29 jaar	24	24	23	23	23
Percentage 30-39 jaar	25	24	25	26	26
Percentage 40-49 jaar	23	23	24	23	23
Percentage 50-59 jaar	24	24	23	22	22
Percentage >= 60 jaar	5	5	4	5	6
F) Ratio's					
Studenten / wetenschappelijk personeel	8,7	9,2	9,8	9,9	10,0
Studenten / totaal personeel	4,7	5,0	5,4	5,5	5,6

Bron

- A) OCW (CFI: BRIN-registratie)
- B) OCW (CFI: 1 cijfer HO 2007)
- C), D), E), F) VSNU: WOPI

Toelichting

- Peildatum personeel 31 december
- Exclusief Open Universiteit en Wageningen Universiteit
- Personeel: de gegevens zijn exclusief een aanzienlijk deel van het personeel van de universiteiten verbonden aan de medische faculteiten
- De meeste universiteiten hebben dit personeel geheel of gedeeltelijk overgedragen aan Universitaire Medische Centra
- Met ingang van 2005 worden student-assistenten niet langer in de WOPI statistiek opgenomen
- Personeel: totaal bekostigd personeel (zowel rijksbijdrage als 3e geldstroom)
- B) Ingeschrevenen wo Nederland: degenen die in Nederland aan een universiteit op de peildatum 1 oktober zijn ingeschreven
- C) Assistent in opleiding inclusief ontwerpers en 2-jarige aio's
- C) Overig wetenschappelijk personeel inclusief student-assistenten, sinds 2005 exclusief
- D) t/m F): op basis van aantal fte's

Allochtonen in het hoger onderwijs

Brongegevens

Op het 1 cijfer HO bestand is een telling uitgevoerd naar de herkomst van studenten. Iedere ingeschrevene is slechts eenmaal als instroom geteld, namelijk op het moment dat hij of zij voor het eerst is ingeschreven in het hoger onderwijs. In vergelijking met andere overzichten komen de tellingen daardoor lager uit. Van invloed op de telling is ook het hoge aantal onbekenden.

In de volgende gevallen is een student gekenmerkt als autochtoon:

- van beide ouders is bekend dat zij geboren zijn in Nederland;
- van één van de ouders is bekend dat deze geboren is in Nederland en het geboorteland van de andere ouder is onbekend.

Indien bekend is dat ten minste één van de ouders geboren is in het buitenland, is de student aangemerkt als allochtoon. Indien beide ouders geboren zijn in het buitenland, gaat voor de vaststelling van allochtoone herkomst het geboorteland van de moeder voor.

Er wordt onderscheid gemaakt tussen westerse en niet-westerse allochtonen. Tevens is een verdeling gemaakt naar werelddeel en zijn enkele kenmerkende landen apart genoemd.

Ontwikkelingen in de instroom

De instroom in het hoger onderwijs van studenten van allochtone afkomst (westers en niet-westers) ten opzichte van de totale instroom is over de periode 2003-2007 gegroeid naar een kleine 30 procent. In het wo ligt dit een aantal procentpunten daarboven en in het hbo daar iets onder.

hbo

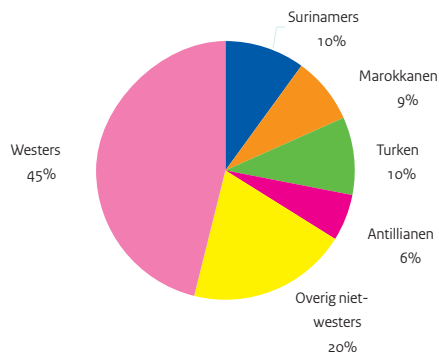
De instroom van niet-westerse allochtonen is in het hbo groter dan de instroom van westerse allochtonen. De groep Europese allochtonen is daarbij duidelijk de grootste groep. De instroom van het aantal Turkse studenten groeit gestaag en die van Surinaamse en Marokkaanse studenten daalt licht. De instroom van Antilliaanse studenten is na een kleine daling in 2005 de afgelopen drie jaar weer gestegen. De grootste groep binnen de niet-westerse allochtonen vormen de studenten met een Aziatische achtergrond.

wo

In het wetenschappelijk onderwijs is de instroom van westerse allochtonen groter dan die van niet-westerse allochtonen. Studenten met een Aziatische achtergrond vormen in het wo verreweg de grootste groep onder de niet-westerse allochtonen. De op één na grootste redelijk stabiele instroomgroep (stijging in 2008) is die van de Surinaamse studenten. De Turkse instroom laat een geleidelijke stijging zien de afgelopen jaren. In 2007 is er een forse stijging van de instroom van Antilliaanse studenten. In 2008 loopt de Antilliaanse instroom iets terug. Dit geldt ook voor de Marokkaanse studenten.

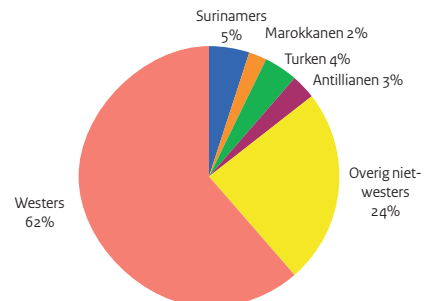
Figuur 9.10 | Instroom van allochtonen in het hbo

Verdeling naar herkomst, 2008

Figuur 9.11 | Instroom van allochtonen in het wo

Verdeling naar herkomst, 2008

Tabel 9.9 | Allochtone eerstejaars studenten in het hoger onderwijs

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Totaal aantal eerstejaars in het hbo	83.933	83.694	85.848	88.005	89.726
Totaal autochtonen	61.974	62.151	62.687	63.623	64.370
Totaal allochtonen	20.650	21.419	23.108	24.337	24.999
Totaal westers allochtoon	9.338	10.108	10.913	11.421	11.514
Europa	6.612	7.598	8.374	8.906	9.167
Amerika	381	362	398	398	432
Azië	2.146	1.943	1.937	1.874	1.684
Australië / Nieuw-Zeeland	195	201	195	241	228
Oceanië	4	4	9	2	3
Totaal niet-westers allochtoon	11.312	11.311	12.195	12.916	13.485
Turkije	1.534	1.647	1.961	2.078	2.380
Suriname	2.301	2.344	2.483	2.524	2.467
Antillen / Aruba	1.217	1.171	1.255	1.363	1.488
Marokko	1.783	1.830	1.962	2.167	2.132
Amerika	518	438	538	589	584
Azië	2.899	2.792	2.773	2.964	3.127
Afrika	1.060	1.089	1.223	1.231	1.307
Onbekend	1.309	124	53	45	357
B) Totaal aantal eerstejaars in het wo	28.919	30.708	31.822	33.870	36.550
Totaal autochtonen	20.276	21.247	21.508	22.150	23.548
Totaal allochtonen	8.274	9.448	10.296	11.695	12.909
Totaal westers allochtoon	4.536	5.542	6.186	7.034	7.934
Europa	3.290	4.200	4.782	5.587	6.508
Amerika	264	329	383	407	416
Azië	904	923	915	938	896
Australië / Nieuw-Zeeland	76	88	104	101	111
Oceanië	2	2	2	1	3
Totaal niet-westers allochtoon	3.738	3.906	4.110	4.661	4.975
Turkije	293	385	376	461	515
Suriname	576	547	557	573	662
Antillen / Aruba	345	306	324	406	397
Marokko	240	271	263	289	283
Amerika	328	365	417	461	460
Azië	1.574	1.544	1.665	1.886	2.012
Afrika	382	488	508	585	646
Onbekend	369	13	18	25	93

Bron

OCW (CFI: 1 cijfer HO 2008)

Toelichting

– Eerstejaars ho Nederland: degenen die voor het eerst in het hoger onderwijs in Nederland op de peildatum 1 oktober zijn ingeschreven

Stelsel en financiën studiefinanciering

Algemeen

Studiefinanciering (SF) beslaat drie beleidsterreinen: Studiefinanciering, Tegemoetkoming onderwijsbijdrage en schoolkosten, en Lesgeld. De regels voor deze beleidsterreinen zijn vastgelegd in drie wetten: de WSF 2000, de WTOS en de LCW. De uitvoering van die wetten leidt tot uitgaven en ontvangsten. De uitvoering wordt verzorgd door de Informatie Beheer Groep (IB-Groep) in Groningen. De SF-beleidsterreinen worden in dit hoofdstuk afzonderlijk besproken. Vervolgens wordt nog ingegaan op de kengetallen van thema's als prestatiebeurs en leningen.

Studiefinanciering

In de Wet Studiefinanciering (WSF 2000) staat dat studiefinanciering van toepassing is op voltijdstudenten in het hoger onderwijs (ho) en voltijddeelnemers vanaf 18 jaar in de beroepsopleidende leerweg (bol) van het mbo. De WSF 2000 biedt studenten flexibiliteit in het opnemen van hun beursrechten. Studiefinanciering wordt uitgekeerd in de vorm van gemengde financiering: een deel als basisbeurs, een deel als lening en eventueel - afhankelijk van het ouderlijk inkomen - een aanvullende beurs. Naast de studietoelage bevat de studiefinanciering ook een OV-studentenkaart (OVSK). De beurs en de waarde van de OVSK worden voor studenten in het ho en (vanaf studiejaar 2005/06 voor nieuwe) deelnemers in de bol niveau 3 en 4 toegekend als lening. Wanneer de student zijn diploma binnen 10 jaar heeft gehaald wordt deze lening omgezet in een gift. Voor leningen aan studenten in het kader van de WSF 2000 wordt verwezen naar het onderdeel 'Lenen en bijverdienen' (pag. 136).

Tegemoetkoming onderwijsbijdrage en schoolkosten

Op grond van de Wet tegemoetkoming onderwijsbijdrage en schoolkosten (WTOS) wordt een tegemoetkoming verstrekt in de onderwijsbijdrage (voor zover verschuldigd) en schoolkosten voor leerlingen in het voortgezet onderwijs (vo), voor deelnemers in de bol tot 18 jaar en voor deelnemers van 18 jaar en ouder in het vavo of in de lerarenopleiding in het ho (zie pag. 140). De tegemoetkoming is afhankelijk van het inkomen van de ouders of het eigen inkomen, leerlingen van 18 jaar en ouder in het vo krijgen bovendien een basistoelage onafhankelijk van het ouderlijk inkomen.

Les- en cursusgeld

In de Les- en cursusgeldwet (LCW) is geregeld wanneer les- en cursusgeld moet worden betaald. Ook is in die wet vastgelegd hoe de hoogte van het les- en cursusgeld wordt bepaald (zie 'Lesgeldontvangsten', pag. 142).

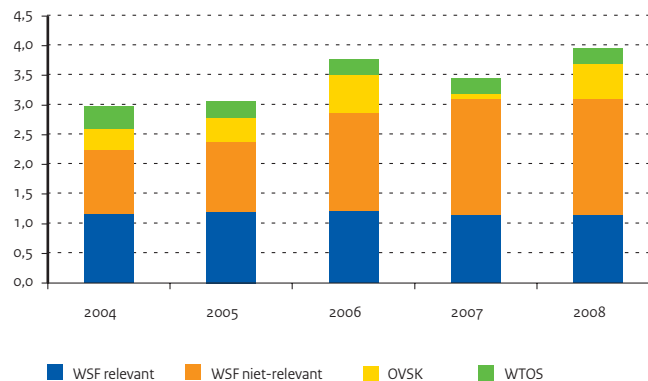
Uitgaven en ontvangsten WSF

Een deel van de studiefinanciering uitgaven en ontvangsten is niet relevant voor het financieel kader van de begroting (EMU-saldo) en wordt daarom apart onderscheiden. Tot de niet-relevante uitgaven behoren de rentedragende leningen die op grond van de WSF 2000 zijn verstrekt. Ook de prestatiebeursuitgaven, zolang deze nog niet in een definitieve gift zijn omgezet, behoren hiertoe. Ontvangsten als gevolg van aflossingen van deze leningen zijn daardoor eveneens niet-relevant.

De stijgingen van de niet-relevante uitgaven komen hoofdzakelijk door de invoering van de prestatiebeurs bol voor niveau 3 en 4 (met ingang van studiejaar 2005/06) en de toename van opgenomen rentedragende leningen. De fluctuaties bij de OVSK-uitgaven na 2005 houden voornamelijk verband met in 2006 voor 2007 en in 2008 voor 2009 aan de OV-bedrijven vooruitbetaalde bedragen van respectievelijk 300 miljoen en 272,3 miljoen euro.

Figuur 10.1 | Totale uitgaven studiefinanciering

Bedragen (x € 1 mld)

Tabel 10.1 | Financiële kerncijfers studiefinanciering (x € 1 mln, tenzij anders vermeld)

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Uitgaven en ontvangsten					
Totaal uitgaven	3.077,0	3.141,7	3.864,6	3.550,2	4.060,1
Totaal WSF en OVSK	2.599,8	2.785,2	3.500,1	3.189,1	3.703,1
waarvan: niet relevant	1.064,7	1.189,6	1.643,7	1.951,7	1.957,1
OVSK	360,8	394,7	638,4	88,2	596,6
WTOS	386,5	268,3	269,2	267,6	254,0
Apparaatskosten	90,7	88,2	95,4	93,5	103,0
Toerekening aan IBG (incl. kosten inning lesgeld)	89,4	87,2	94,3	92,4	102,1
Apparaatskosten OCW	1,4	1,0	1,0	1,1	0,9
Ontvangsten (terugbetalingen + rente)	386,0	370,1	352,5	412,6	490,9
B) Uitgaven per sector					
Totaal uitgaven WSF / WTOS	2.986,3	3.053,5	3.769,3	3.456,7	3.957,1
vo	266,7	207,4	211,2	212,6	199,8
bve (bol)	928,3	906,7	1.168,1	1.033,3	1.146,4
hbo	1.052,6	1.133,6	1.415,5	1.303,8	1.572,4
wo	738,7	805,7	974,5	907,0	1.038,5
onverdeeld	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
C) Uitgaven per onderwijsdeelnemer WSF / WTOS (x € 1)					
vo	290	220	220	230	210
bol	2.940	2.740	3.450	3.080	3.460
hbo	3.740	3.870	4.640	4.150	4.880
wo	3.730	3.940	4.700	4.290	4.740

Bron

Jaarverslagen OCW

Toelichting

- Uitgaven OVSK zijn inclusief kasschuiven
- bve betreft alleen de voltijd beroepsopleidende leerweg (bol-vt)
- hbo en wo: betreft alleen voltijd opleidingen
- C) Bedragen zijn afgerond op € 10. Per 2005 dalen de uitgaven per deelnemer vo en bol door afschaffing lesgeld
- C) In 2006 en 2008 wijken de uitgaven per student / onderwijsdeelnemer met WSF beduidend af van andere jaren. Dit is het gevolg van kasschuiven bij het OV-contract

Studiefinanciering: beurzen, lenen en bijverdienen

De prestatiebeurs in het hoger onderwijs

Ho-studenten ontvangen van de overheid een basisbeurs en een OV-studentenkaart. Een deel van de deelnemers ontvangt, afhankelijk van het inkomen van de ouders, een aanvullende beurs.

Vanaf studiejaar 1996/97 geldt de prestatiesystematiek voor nieuwe ho-studenten. Gedurende de nominale cursusduur is er recht op een beurs als voorwaardelijke lening en vervolgens is er drie jaar recht op een volledige rentedragende lening. De voorwaardelijke lening wordt omgezet in een gift zodra de student voldoet aan de prestatie-eisen. Tot studiejaar 2004/05 golden er twee prestatie-eisen. In de eerste plaats moesten studenten in het eerste studiejaar minimaal 50 procent van de studiepunten halen. De tweede prestatie-eis was, dat het diploma in een periode van 10 jaar moest zijn behaald ('diplomatermijn' onder de WSF 2000). Per 1 september 2004 is de eerste prestatie-eis afgeschaft en geldt alleen de tweede eis nog.

Met ingang van studiejaar 2000/01 valt de OV-studentenkaart ook onder het prestatiebeursregime. De aanvullende beurs voor het eerste jaar wordt met ingang van studiejaar 2000/01 direct als gift verstrekt.

De beurs in de beroepsopleidende leerweg van het mbo

Naast ho-studenten krijgen ook de voltijddeelnemers vanaf 18 jaar in de beroepsopleidende leerweg (bol) van het mbo studiefinanciering. Met ingang van schooljaar 2005/06 geldt voor nieuwe deelnemers in niveau 3 en 4, net als voor de studenten in het ho, de prestatiebeurs. Bol-deelnemers in niveau 1 en 2 krijgen de beurs als gift. Voor hen geldt wel een aanwezigheidseis; indien een deelnemer langere tijd niet aanwezig is, wordt zijn beurs omgezet in een rentedragende lening.

Lenen en bijverdienen

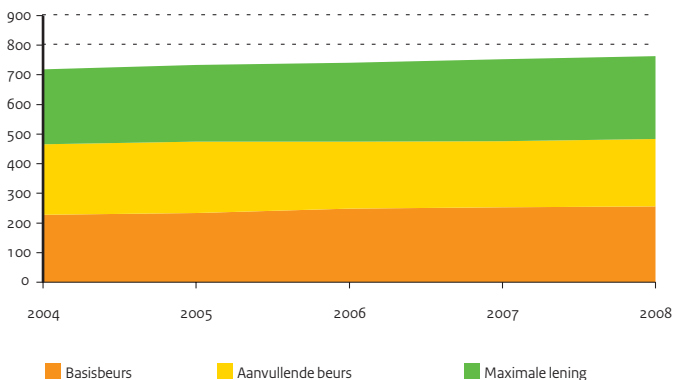
De maximale hoogte van de studiefinanciering (basisbeurs, aanvullende beurs, OV-studentenkaart en leenmogelijkheden) is wettelijk bepaald: dit is het normbudget. De hoogte van het normbudget is gebaseerd op de studiekosten en de kosten van levensonderhoud. Bovenop de basis- en aanvullende beurs, mogen alle studenten tot het maximum van het normbudget aanvullend lenen. Met ingang van studiejaar 2007/08 kunnen studenten ook het verschuldigde collegegeld lenen, met een plafond van vijf keer het wettelijke collegegeld. Nadat een student zijn basisbeursrechten heeft verbruikt (dat wil zeggen ná de nominale cursusduur), heeft hij nog drie jaar recht op een lening. Het bedrag dat iedere student ná de nominale cursusduur per maand kan lenen is 819,24 euro (prijspeil 2008).

Al vanaf 2001 stijgt het aantal opgenomen leningen en de daarmee samenhangende uitgaven sterk (zie pag. 143). De leningen die aan studenten in het kader van de WSF 2000 zijn verstrekt, moeten na afloop van de studie worden terugbetaald. Over het algemeen geldt voor deze leningen een terugbetalingstermijn van vijftien jaar, die twee jaar na beëindiging van de studie begint. Daarbij wordt rekening gehouden met de draagkracht van de debiteur. De resterende schuld aan het einde van de terugbetalingstermijn wordt kwijtgescholden.

Studenten kunnen jaarlijks een bedrag bijverdienen zonder gevolgen voor de studiefinanciering. Deze bijverdiengrens wordt jaarlijks geïndexeerd. In 2008 was de grens ruim 12.900 euro.

Figuur 10.2 | Maandbudget naar toekenningssoort

Hoger onderwijs, uitwonend (in euro's)

Figuur 10.3 | Normbedrag aanvullende beurs

Uitwonend, maximaal maandbedrag naar onderwijssector (in euro's)

Tabel 10.2 | Financiële kerncijfers WSF (x € 1 mln. tenzij anders vermeld)

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Totale uitgaven WSF (incl. OVSK) naar sector	2.599,8	2.785,2	3.500,1	3.189,1	3.703,1
bve (bol)	808,6	845,8	1.110,1	978,3	1.092,2
hbo	1.052,6	1.133,6	1.415,5	1.303,8	1.572,4
wo	738,7	805,7	974,5	907,0	1.038,5
onverdeeld	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
B) Totale uitgaven WSF (incl. OVSK) naar soort					
Uitgaven basisbeurs (relevant)	619,8	686,3	608,8	603,3	630,7
Uitgaven aanvullende beurs (relevant)	456,9	499,3	559,5	508,5	471,2
Uitgaven reisvoorziening (relevant)	360,8	394,7	638,4	88,2	596,6
Overig	97,6	15,2	49,6	37,4	47,6
Uitgaven rentedragende lening	1.064,7	1.189,6	1.643,7	1.951,7	1.957,1
reguliere leningen	726,1	867,4	942,9	1.124,7	1.219,3
prestatiebeurs	338,6	322,2	700,8	826,9	737,8
C) Uitgaven WSF & OVSK per studerende met WSF per jaar (x € 1)					
bol	4.520	4.320	5.190	4.470	5.200
hbo	4.940	5.120	6.090	5.430	6.470
wo	7.240	7.700	9.080	8.150	8.990

Bron

Jaarverslagen OCW

Toelichting

- Totale uitgaven WSF en OV-studentenkaart (per studerende met WSF) zijn inclusief partner- en eenoudertoeslag en achterstallig hoger recht
- De reguliere leningen zijn inclusief de tempobeurzen en in leningen omgezette prestatiebeurzen
- C) Bedragen zijn afgerond op € 10
- C) In 2006 en 2008 wijken de uitgaven per student / onderwijsdeelnemer met WSF beduidend af van andere jaren. Dit is het gevolg van kasschuiven bij het OV-contract
- C) bol: alleen voltijddeelnemers van 18 jaar en ouder

Tabel 10.3 | Normbedragen WSF per maand (in euro's)

		2004	2005	2006	2007	2008
A) Basisbeurs						
Uitwonend	bol	210	214	230	234	236
	ho	228	233	248	253	256
Thuiswonend	bol	56	57	70	72	72
	ho	74	76	89	91	92
B) Maximale aanvullende beurs						
Uitwonend	bol	319	325	311	310	314
	ho	237	241	226	224	228
Thuiswonend	bol	301	307	293	291	295
	ho	219	223	207	205	209
C) Maximale rentedragende lening						
Uitwonend	bol	139	141	147	156	158
	ho	253	259	266	277	280
Thuiswonend	bol	139	141	147	156	158
	ho	253	259	266	277	280

Bron

Rijksbegrotingen OCW

Toelichting

- B) en C) Tot en met 2005 indien particulier verzekerd
- De relatief sterke wijziging in de norm basis- en aanvullende beurs 2006 en daling in de norm aanvullende beurs 2007 is het gevolg van de invoering van het nieuwe zorgstelsel in 2006
- De bedragen zijn afgerond op hele euro's

Studiefinanciering: gerechtigden

Gerechtigdenpercentage

Om in aanmerking te komen voor studiefinanciering moeten studerende(n) voldoen aan een aantal algemene voorwaarden met betrekking tot nationaliteit, leeftijd, onderwijssoort en studieduur. Dit leidt ertoe dat niet alle studerende(n) recht hebben op studiefinanciering. Dat deel van de studerende(n) dat wel recht heeft op studiefinanciering en dat daadwerkelijk krijgt toegekend, wordt uitgedrukt in het zogenaamde gerechtigdenpercentage. Dit percentage wordt berekend ten opzichte van de relevante leeftijdsgroep. Voor het hoger onderwijs zijn dit de 17- tot 30-jarigen en voor de bol de 18- tot 30-jarigen.

Aantal WSF-gerechtigden

Vanaf 2003 stijgt het aantal basisbeursgerechtigden. Deze stijging is vooral zichtbaar in de bol en het hbo. In de periode 2004-2008 heeft ongeveer vier op de tien basisbeursgerechtigden recht op een aanvullende beurs. De uitwonendenpercentages in de drie onderwijssoorten zijn in de periode 2004-2008 redelijk stabiel. Wo-studenten wonen het vaakst op zichzelf. Ongeveer 72 procent van de wo-studenten met een basisbeurs woont op kamers. Bol-deelnemers wonen het minst vaak op zichzelf, ongeveer een derde van de deelnemers is uitwonend.

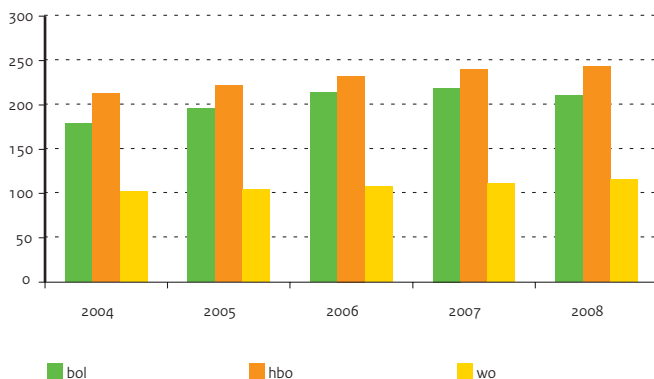
De invoering van de prestatiebeurs in bol niveau 3 en 4 per 1 augustus 2005 laat nog slechts een gering effect zien in kalenderjaar 2005. Daarna is het effect van de invoering van de prestatiebeurs bol duidelijk zichtbaar.

OV-kaart

Het aantal OV-kaartgerechtigden vertoont over de periode 2004-2007 een stijgende lijn. In 2008 neemt dit aantal iets af. Het aantal OV-kaartgerechtigden is hoger dan het aantal basisbeursgerechtigden. Dat komt omdat ook studenten met alleen recht op een rentedragende lening (gedurende drie jaar ná de nominale cursusduur) in aanmerking komen voor een OV-kaart.

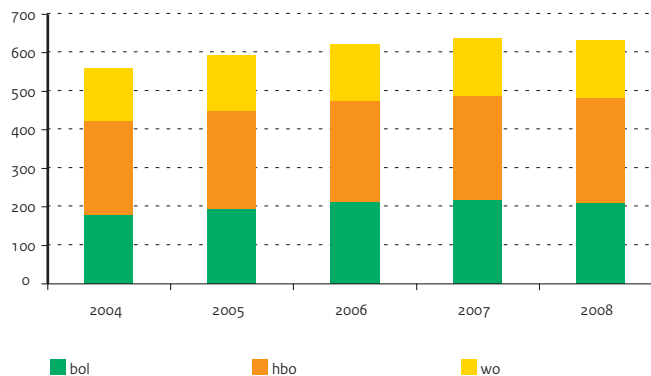
Figuur 10.4 | Studerenden met studiefinanciering

Basisbeurs (aantal x 1.000)

Figuur 10.5 | Studerenden met een OV-studentenkaart

Naar onderwijssoort (aantal x 1.000)

Tabel 10.4 | Studerenden met WSF (aantal x 1.000 en percentages)

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Basisbeurs: aantal naar onderwijssoort					
Totaal	493,9	521,9	553,5	570,5	568,5
bol	178,9	187,7	153,2	108,7	74,1
bol-prestatiebeurs	.	8,0	60,6	110,3	136,1
hbo-tempobeurs	1,2	1,0	0,6	0,4	0,0
hbo-prestatiebeurs	211,7	220,6	231,8	239,7	242,9
wo-tempobeurs	1,5	1,5	1,1	1,0	0,0
wo-prestatiebeurs	100,5	103,2	106,3	110,4	115,5
B) Aanvullende beurs: aantal naar onderwijssoort					
Totaal	190,3	205,5	227,6	223,3	210,6
bol	93,1	103,7	118,4	114,1	104,4
hbo	73,1	77,1	83,3	83,5	81,0
wo	24,1	24,8	25,9	25,7	25,3
In procenten ten opzichte van aantal basisbeurs	39	39	41	39	37
C) Studerenden met een beurs per onderwijssoort (percentage)					
Totaal	80	79	81	82	82
bol	89	90	94	98	95
hbo	85	81	82	82	80
wo	61	61	61	62	63
D) Basisbeurs: percentage uitwonenden naar onderwijssoort					
Totaal	44	44	45	46	47
bol	26	28	31	33	34
hbo	45	45	46	46	47
wo	71	72	72	72	72
E) Studerenden met een OV-studentenkaart (aantal)					
Totaal	559,5	592,0	622,8	637,7	633,1
bol	178,9	195,7	213,8	219,1	210,2
hbo	244,8	253,2	262,2	270,7	273,6
wo	135,8	143,1	146,8	148,0	149,4

Bron

Rijksbegrotingen en Jaarverslagen OCW

Toelichting

- Peildatum 1 oktober
- Prestatiebeurs bol vanaf 2005/06 voor 18-jarige deelnemers in vt-bol
- Vanaf 1996/97 is de prestatiebeurs ingevoerd voor nieuwe studenten in ho
- C) Percentage studerenden met WSF t.o.v. leeftijdsgroep: voor bol 17-30 jaar en voor ho 18-30 jaar

Wet tegemoetkoming onderwijsbijdrage en schoolkosten

Tegemoetkoming onderwijsbijdrage en schoolkosten

De Wet tegemoetkoming onderwijsbijdrage en schoolkosten (WTOS) is vanaf 1 augustus 2001 van kracht. De WTOS bevat bepalingen voor de tegemoetkoming in studiekosten voor:

- scholieren tot 18 jaar, die voltijds vo of de voltijdse opleiding volgen in de bol (TS17-). Studerenden jonger dan 18 jaar die niet per 1 september, maar per 1 oktober onder de WSF vallen hebben tot die datum ook recht op TS17-;
- studerenden van 18 jaar en ouder die (deeltijd) voortgezet algemeen volwassenenonderwijs (vavo) volgen of een lerarenopleiding in het hoger onderwijs (WTOS18+);
- voltijds studerenden van 18 jaar en ouder in het voortgezet onderwijs (VO18+).

Aantal WTOS-gerechtigden

Het aantal TS17- gerechtigden is een paar jaar stabiel geweest, maar neemt na 2005 weer af. Deze daling vloeit voort uit zowel een daling van het aantal leerlingen als uit minder gebruik. Ook de invoering van gratis schoolboeken heeft in 2008 bijgedragen aan de daling van het aantal gebruikers van de regeling.

Het aantal gerechtigden voor de WTOS18+ daalt in de periode 2004-2008. De aantallen VO18+ vertonen in de periode 2004-2008 een stijgende lijn.

Normbedragen

In de WTOS worden voor verschillende groepen verschillende normbedragen onderscheiden, afhankelijk van leeftijd en opleiding. De normbedragen worden jaarlijks geïndexeerd.

De tegemoetkoming voor TS17- bestaat uit een:

- bedrag voor schoolkosten;
- bedrag (voor zover nog van toepassing) voor de onderwijsbijdrage (lesgeld).

De WTOS18+ bestaat uit een:

- tegemoetkoming in de onderwijsbijdrage (cursus-, college- of lesgeld);
- tegemoetkoming in de schoolkosten.

Tot slot is er een tegemoetkoming voor VO18+, bestaande uit een:

- basistoelage met uitwonendentoelage;
- tegemoetkoming in lesgeld (voor zover nog van toepassing);
- tegemoetkoming in de overige schoolkosten.

De tegemoetkoming is afhankelijk van de hoogte van het inkomen van de ouders (TS17- en VO18+) of het eigen inkomen (WTOS18+).

De tegemoetkoming VO18+ kent bovendien een basistoelage onafhankelijk van het ouderlijk inkomen.

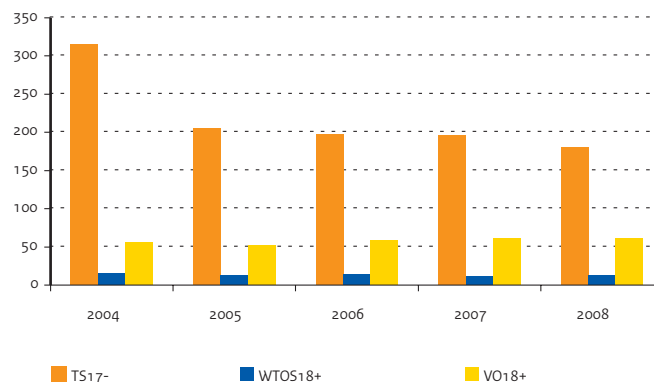
WTOS-uitgaven

De uitgaven voor zowel de TS17-, de WTOS18+ als de VO18+ vertonen tot en met 2007 een beeld dat redelijk aansluit bij het verloop van het aantal gerechtigden. In 2005 zijn de uitgaven sterk gedaald, met name bij TS17-. Dit wordt veroorzaakt door de afschaffing van het lesgeld en daarmee de vergoeding hiervoor in de WTOS voor alle leerlingen in het voltijd vo en deelnemers in de bol van 16 en 17 jaar (zie ook 'Lesgeldontvangsten' op pag. 142).

De daling van de WTOS-uitgaven aan leerlingen in het vo is in 2008 in verhouding lager dan de daling van het aantal vo-ers dat gebruik maakt van de WTOS. Dit houdt verband met de betaling in 2008 van de gehele tegemoetkoming WTOS voor schooljaar 2008/09, waarmee werd voorkomen dat ouders van vo-leerlingen de schoolboekenrekening (gedeeltelijk) moesten voorfinancieren. Normaliter zou de tweede termijn van de TS17- tegemoetkoming betaald worden in januari / februari 2009.

Figuur 10.6 | Uitgaven WTOS naar soort regeling

Uitgaven (x € 1 mln)

Tabel 10.5 | Kerncijfers WTOS naar onderwijssoort

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Uitgaven WTOS (x € 1 mln)					
Totaal	386,5	268,3	269,2	267,6	254,0
TS17-	314,8	204,7	197,1	195,5	180,4
vo	209,5	154,8	151,7	150,8	137,1
bol + ho	105,3	49,9	45,4	44,7	43,2
WTOS18+	15,9	12,2	14,0	11,2	12,2
vo	1,5	1,3	1,4	0,9	1,3
ho	14,4	10,9	12,6	10,3	11,0
VO18+	55,8	51,3	58,1	60,9	61,4
B) Studerenden met WTOS (aantal x 1.000)					
TS17-	365,8	363,7	338,3	321,8	299,8
vo	292,5	290,5	271,3	259,8	240,2
bol + ho	73,3	73,2	66,9	62,0	59,6
WTOS18+	16,7	12,4	13,6	11,1	10,9
vo	3,3	2,7	2,8	1,9	2,4
ho	13,4	9,7	10,8	9,1	8,5
VO18+	28,7	29,6	30,5	31,5	31,9
C) Uitgaven per studerende met WTOS per jaar (x € 1)					
TS17-	861	563	583	608	602
vo	716	533	559	580	571
bol + ho	1.437	682	678	721	726
WTOS18+	951	985	1.028	1.012	1.126
vo	438	478	491	488	541
ho	1.079	1.129	1.165	1.123	1.290
VO18+	1.945	1.734	1.904	1.929	1.926

Bron

Jaarverslagen OCV

Toelichting

- WTOS18+: inclusief vavo
- A) en C) In 2005 dalen de uitgaven sterk door de afschaffing van het lesgeld per 2005/06 in het vo en voor 16- en 17-jarigen in de bol en vavo

Tabel 10.6 | Normbedragen WTOS (in euro's)

	2004	2005	2006	2007	2008
TS17- per jaar					
Schoolkosten vo onderbouw	559	571	578	588	283
Schoolkosten vo bovenbouw	635	648	656	667	363
Schoolkosten bol	937	957	968	985	996
Lesgeld vo en bol	936	949	963	975	993
WTOS18+ per jaar					
Maximale totale tegemoetkoming vo	548	559	567	576	584
Totale tegemoetkoming ho	1.176	1.189	1.196	1.207	1.214
VO18+ per maand					
Basistoelage uitwonend	219	223	226	230	232
Basistoelage thuiswonend	94	96	97	99	100
Lesgeld vo en bol	78	79	80	81	83
Schoolkosten	53	54	55	56	30

Bron

Rijksbegrotingen OCV

Toelichting

- Normen 2008 voor schoolkosten bekostigd vo onderbouw en bovenbouw bij de TS17- zijn lager i.v.m. een aftrek voor gratis schoolboeken per 1-8-2008.
- Totale tegemoetkoming WTOS18+ bestaat uit studiekosten en lesgeld/cursusgeld/collegegeld
- Norm 2008 voor schoolkosten bij de VO18+ is lager i.v.m. een aftrek voor gratis schoolboeken per 1-8-2008

Les- en cursusgeld en actuele thema's

Les- en cursusgeld

In de Les- en Cursusgeldwet (LCW) is bepaald voor wie, wanneer en op welke wijze de hoogte van het lesgeld wordt vastgesteld. Ook zijn in de wet nadere bepalingen betreffende de cursusgeldten opgenomen. De IB-Groep in Groningen int het lesgeld. Collegegeldten worden geïnd door de ho-instellingen.

Lesgeldontvangsten

Het aantal lesgeldplichtigen vertoonde tot en met 2004 een stijgende lijn. Daarna volgt een forse daling. Dit komt omdat met ingang van schooljaar 2005/06 het lesgeld is afgeschaft voor alle 16- en 17-jarige deelnemers in de bol en in het vavo en voor alle leerlingen in het voltijd vo (vmbo, havo en vwo), het speciaal onderwijs (so) en het voortgezet speciaal onderwijs (vso). Met ingang van schooljaar 2005/06 vraagt OCW alleen aan deelnemers in de bol en het vavo die op 1 augustus van het schooljaar 18 jaar of ouder zijn een bijdrage voor het volgen van onderwijs.

Lesgeldontvangsten zijn afhankelijk van het aantal lesgeldplichtigen en de hoogte van het lesgeld. Het lesgeld wordt jaarlijks geïndexeerd op basis van de inflatie. De ontvangsten na 2004 volgen min of meer de hiervoor beschreven daling van het aantal lesgeldplichtigen met ingang van schooljaar 2005/06. De mogelijkheid van het gespreid betalen is met ingang van schooljaar 2004/05 van drie termijnen uitgebreid tot zes termijnen. Met ingang van schooljaar 2005/06 wordt lesgeld door zo'n 120 duizend mensen gespreid betaald. Ter informatie is in de tabel hiernaast ook het verschuldigde collegegeld vermeld.

Omzetting prestatiebeurs naar gift

In het studiejaar 1996/97 is de prestatiebeurs in het ho ingevoerd. Studenten die dat jaar voor het eerst in het ho zijn ingestroomd vallen onder de prestatiemeting. Voor deze studenten geldt dat in eerste instantie de studiefinanciering een lening is. Na het behalen van de prestatie-eis wordt de lening in een definitieve gift omgezet. De prestatie-eis was: het behalen van 50 procent van de studiepunten in het eerste jaar, en het behalen van het diploma binnen 10 jaar. Per 1 september 2004 is de omzetting na het eerste jaar vervallen. Met ingang van studiejaar 2005/06 geldt ook een prestatiebeurs voor studenten in de bol niveau 3 en 4.

In 2001 is voor het eerste cohort ho-studenten (1996/97) die onder het prestatiebeurs regime vallen, op basis van behaalde diploma's, de prestatieleening in een gift omgezet. Het bedrag aan leningen dat is omgezet in een gift neemt in de volgende jaren toe, doordat steeds meer cohorten die onder het prestatiebeursregime vallen afstuderen. Vanaf 2004 nemen de omzettingen verder toe, omdat nu ook het eerste cohort afstudeert waarbij de OV-kaart ook onder het prestatiebeursregime valt. In 2006 is voor het eerst het effect van het per studiejaar 2004/05 vervallen van de automatische

omzetting van de prestatiebeurs na het eerste jaar in gift zichtbaar.

Voor de (vrijwel) afgeronde cohorten 96/97 tot en met 00/01 geldt dat 87 tot 89 procent van de prestatiebeurstoekenningen is omgezet in een gift.

Aantal studenten met rentedragende lening

Studenten kunnen naast hun basisbeurs en eventuele aanvullende beurs lenen (zie pag. 136). Studenten in het ho die geen recht meer hebben op een basisbeurs kunnen nog drie jaar een lening ontvangen. Met ingang van studiejaar 2007/08 kunnen studenten ook het verschuldigde collegegeld lenen, met een plafond van vijf keer het wettelijke collegegeld. Het aantal studenten dat leent en de uitgaven aan leningen nemen jaarlijks fors toe.

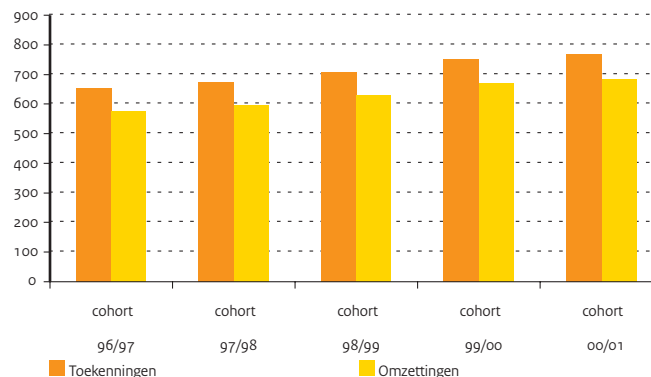
Ontwikkeling in de gemiddelde aanvullende beurs

Voor alle schoolsoorten vertoont de ontwikkeling van de gemiddelde aanvullende beurs over het algemeen een stijgende lijn. Dit hangt vooral samen met de stijging van het normbedrag aanvullende beurs als gevolg van de compensatie voor de inflatie (indexering).

Door het nieuwe zorgstelsel is de aparte tegemoetkoming voor particulier verzekerde studenten met ingang van 2006 komen te vervallen. Ter compensatie hiervan is de aanvullende beurs structureel verhoogd en was er in 2006 tevens een eenmalige verhoging. Ook de basisbeurs is voor alle studenten verhoogd.

Figuur 10.7 | Omzettingen prestatiebeurs ho naar gift

Per studiecohort (x € 1 mln)

Tabel 10.7 | Les- en collegegeld

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Lesgeld ontvangsten (x € 1 mln)					
Totaal	449,5	203,0	181,0	188,7	179,9
(v)so, vo	173,9	0,7	1,0	0,0	0,0
bve (bol)	275,7	202,3	180,0	188,7	179,9
B) Lesgeldplichtigen per schooljaar (aantal x 1.000)					
Totaal	482	187	193	192	189
(v)so, vo	186	0	0	0	0
bve (bol)	295	187	193	192	189
C) Normbedragen les- en collegegeld per schooljaar (x € 1)					
Lesgeld	936	949	963	975	993
Collegegeld	1.476	1.496	1.519	1.538	1.565

Bron

Rijksbegrotingen en Jaarverslagen OCW

Toelichting

- Aantallen ultimo jaar
- A) en B) In 2005 dalen de ontvangsten en het aantal lesgeldplichtigen sterk door de afschaffing van het lesgeld per 2005/06 in het vo en voor 16- en 17-jarigen in de bol en vavo

Tabel 10.8 | Studievoortgangscontrole prestatiebeurs en opnamepercentage potentieel leenrecht

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Omgezet naar definitieve gift a.g.v. studievoortgangscontrole					
Bedragen (x € 1 mln)	616,6	725,4	626,6	711,3	881,7
Studerenden met een beurs (aantal x 1.000)	148,3	142,7	76,5	90,9	114,7
B) Omzettingen prestatiebeurs ho naar gift per studiecohort					
Totaal toekenningen (x € 1 mln)	653,5	672,7	707,8	752,0	767,9
Totaal omzettingen naar gift (x € 1 mln)	575,1	595,4	629,9	669,3	683,4
Percentage omzettingen	88	89	89	89	89
C) Aantal studenten met een lening (x 1.000)					
Totaal	136,8	156,9	175,3	191,3	191,7
bol	18,4	22,9	28,4	32,5	30,4
hbo	59,6	68,8	77,5	85,3	86,9
waarvan zonder basisbeurs	21,2	24,4	20,6	20,9	23,4
wo	58,8	65,2	69,4	73,5	74,4
waarvan zonder basisbeurs	32,2	36,1	33,2	31,7	32,7
D) Uitgaven rentedragende leningen (x € 1 mln)					
Totaal	726,1	867,4	942,9	1.124,7	1.219,3
bol	80,1	106,4	110,7	166,3	175,2
hbo	314,8	375,1	417,2	494,4	552,0
wo	331,2	385,9	415,0	463,9	492,1

Bron

Rijksbegrotingen OCW en realisatie IB-Groep

Toelichting

- A) Vanaf 2006 hebben de omzettingen alleen betrekking op diploma-omzettingen, de eerstejaarsomzetting is vanaf dat jaar vervallen
- B) De omzettingen naar gift voor cohorten 99/00 en 00/01 bestaan deels nog uit verwachtingen omdat de 10-jaars termijn nog niet verstreken is in 2008 zijn voor de cohorten 96/97 t/m 99/00, in zowel toekenningen als omzettingen, nog mutaties geweest.

Tabel 10.9 | Gemiddelde aanvullende beurs per maand (in euro's)

	2004	2005	2006	2007	2008
bol	257	259	268	281	287
hbo	170	173	187	188	181
wo	186	182	195	187	177

Bron

Jaartellingen IB-Groep

Toelichting

- Integrestelling tot in Kerncijfers 2003-2007 nu totale aanvullende beurs en niet alleen het gift-deel

Stelsel en financiën cultuur en media

Stelsel

De minister voor cultuur is verantwoordelijk voor het scheppen van voorwaarden voor het in stand houden, beheren, ontwikkelen, sociaal en geografisch spreiden of anderszins verbreiden van cultuuruitingen. Overwegingen van kwaliteit en verscheidenheid zijn hierbij leidend (Wet op het specifiek Cultuurbeleid). Om deze algemene doelstelling van het cultuurbeleid te kunnen realiseren draagt het Rijk (mede) verantwoordelijkheid voor de instandhouding van een aantal stelsels: kunsten, musea, monumenten, archeologie, archieven en bibliotheken. Daarnaast wordt het beleid anno 2008 vormgegeven in een aantal specifieke beleidsprogramma's: Regionale Dynamiek (Actieplan Cultuurbereik, Geldstroom Beeldende Kunst en Vormgeving), Cultuur en Ruimte, Cultuur en School, Culturele Diversiteit, Cultuur en ICT, Cultuur en Economie en Internationaal Cultuurbeleid.

Over het te voeren beleid en de instellingssubsidies wordt advies gevraagd aan de Raad voor Cultuur. Het resultaat wordt samengevat en toegelicht in de vierjaarlijkse cultuurnota. Met ingang van 2009 (voorbereid in 2007/2008) vindt de subsidietoewijzing via een andere systematiek plaats. Een substantieel deel van de subsidiërelaties gaat over naar de cultuurfondsen. De minister houdt directe subsidiërelaties met instellingen die een functie vervullen in de zogenoemde basisinfrastructuur. Daarbinnen zijn aangewezen instellingen met een langjarig subsidieperspectief en instellingen met een vierjarig subsidieperspectief (Kunst van Leven. Hoofdlijnen van cultuurbeleid, juni 2007).

Over het algemeen geldt dat het bevorderen van de kwaliteit en de diversiteit van het aanbod wordt nagestreefd, onder andere door middel van de subsidiëring van instellingen en infrastructuur op het desbetreffende terrein. Ook wordt ernaar gestreefd om de cultuurdeelnemers, en die van jongeren en allochtonen in het bijzonder, te bevorderen. Voor het aanbod worden instellingen gesubsidieerd op de volgende terreinen: Kunsten (podiumkunsten, beeldende kunst, bouwkunst en vormgeving, nieuwe media en film, amateurkunst en cultuureducatie), Cultureel Erfgoed (monumenten, musea, archieven, archeologie), Letteren en Bibliotheken en Media (met name omroepbestel).

De Mediawet behandelt de verantwoordelijkheden en de taken van de overheid op het terrein van de publieke omroep, de commerciële omroep en de pers.

Financiën

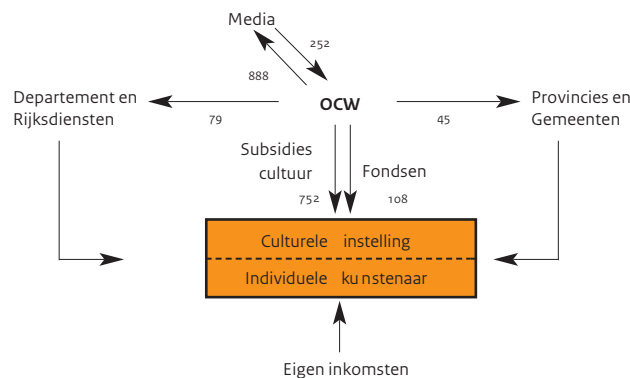
De subsidiëring vindt plaats op grond van de Wet op het specifiek cultuurbeleid (WSC), het Bekostigingsbesluit cultuuruitingen (BBCU), de Regeling subsidies en uitkeringen cultuuruitingen, de Monumentenwet, de Archiefwet en de Mediawet. Het BBCU kent drie verschillende geldstromen, te weten: de instellingssubsidie, de projectsubsidie en de specifieke

uitkering. De verdeling van de grootste geldstroom, de meerjarige instellingssubsidies, vindt iedere vier jaar plaats op basis van een integrale afweging van subsidieaanvragen. De subsidie wordt verstrekt onder het regime van budgetfinanciering. Dit betekent dat instellingen een eventueel positief exploitatiesaldo binnen, de subsidieperiode, kunnen reserveren om later aan te wenden voor extra activiteiten of voor het opvangen van exploitatiekortingen.

In de vier grote steden en sommige grotere gemeenten worden instellingen gezamenlijk gesubsidieerd door Rijk en gemeente. De onderlinge bestuurlijke afspraken hierover zijn vastgelegd in convenanten. De subsidiëring van kortlopende projecten en uitkeringen aan individuele kunstenaars en instellingen wordt uitgevoerd door landelijke fondsen die daartoe door het ministerie zijn opgericht. De fondsen worden meerjarig gesubsidieerd. Aan de provincies en middelgrote gemeenten worden specifieke uitkeringen verstrekt voor ondersteuning van hun beleid (zoals het Actieplan Cultuurbereik, en de Geldstroom Beeldende Kunst en Vormgeving) en onderdelen van het project Cultuur en School. Met ingang van 2009 verdwijnen de meeste van deze specifieke uitkeringen als gevolg van het regeringsbeleid om de administratieve lasten voor medeoverheden te verminderen.

Figuur 11.1 | Financieringsstromen cultuur en media

Bedragen 2008 (x € 1 mln)

Tabel 11.1 | Financiële kerncijfers cultuur en media (x € 1 mln)

	2004	2005	2006	2007	2008
Uitgaven en ontvangsten cultuur en media					
A) Totaal uitgaven cultuur en media	1.672,2	1.732,7	1.691,3	1.657,6	1.834,8
A1) Totaal uitgaven kunsten	294,8	303,1	313,0	314,5	325,9
Beeldende kunsten, bouwkunst en vormgeving	41,8	43,2	51,5	45,8	55,7
Film	11,4	14,8	24,0	10,8	10,9
Podiumkunsten	180,1	184,5	176,7	192,3	191,9
Amateurkunst en kunsteducatie (incl. Cultuur en School)	29,0	26,4	26,9	27,6	22,8
Overige subsidies kunsten (incl. Actieplan Cultuurbereik)	32,5	34,2	33,9	38,0	44,6
A2) Totaal uitgaven bibliotheken en letteren	39,0	42,3	45,2	71,3	78,4
Bibliotheken	29,5	32,6	35,6	47,2	40,6
Letteren	8,3	8,4	8,3	10,3	10,9
Beelden voor de Toekomst	.	.	.	12,5	25,6
Nederlandse Taalunie	1,2	1,3	1,3	1,3	1,3
A3) Totaal uitgaven media	867,5	845,0	758,5	783,5	887,9
Wereldomroep	44,4	43,9	43,2	42,8	44,4
Regionale omroep	47,0	47,6	0,0	0,0	0,0
Overige uitgaven	103,9	82,0	114,9	16,8	137,4
Landelijke omroepen	672,2	671,5	600,4	723,9	706,1
Ledenomroepen en NPS	339,5	285,0	252,2	341,2	289,9
NOS RTV	142,4	109,7	95,3	98,6	105,7
NOS Diensten	68,4	71,9	62,5	74,9	76,9
Overige omroepen	57,5	42,8	38,7	39,7	39,1
Programmaversterking	42,3	139,8	128,3	130,6	144,5
Ontwikkeling nieuwe diensten	22,1	22,3	23,4	38,9	50,0
A4) Totaal uitgaven cultuurbeheer	267,0	371,6	396,8	296,2	347,9
Musea	157,7	166,2	152,5	186,1	178,0
Monumentenzorg	101,4	175,7	213,1	77,6	134,7
Archeologie	4,3	3,3	3,3	2,8	3,5
Archieven	3,7	26,4	27,9	29,7	31,7
A5) Fondsen	82,7	81,4	82,5	103,0	108,0
Kunsten: podiumkunsten	31,9	31,5	32,0	32,7	35,3
Kunsten: beeldende kunst en architectuur	25,7	23,2	23,3	23,8	24,5
Kunsten: film	10,8	12,2	12,2	30,6	32,8
Letteren en Bibliotheken	8,3	8,3	8,3	8,5	8,8
Erfgoed	6,0	6,2	6,7	7,4	6,6
A6) Overige uitgaven	25,9	17,6	25,6	4,0	7,6
A7) Apparaatsuitgaven	95,3	71,7	69,7	85,1	79,1
Nationaal archief	37,6	15,5	15,3	27,9	19,4
Bestuursdepartement / RACM / ICN	57,7	56,1	54,4	57,2	59,7
B) Totaal ontvangsten cultuur en media	275,3	353,9	265,0	276,0	287,2
B1) Ontvangsten cultuurbeheer	14,6	111,1	8,7	10,4	8,4
B2) Ontvangsten media: herkomst omroepmiddelen	259,3	239,0	252,9	251,2	252,0
Opbrengst etherreclame	217,0	181,0	194,0	188,0	220,0
Opbrengst rente	3,0	1,4	0,9	1,5	1,4
Overige ontvangsten	0,4	20,0	20,0	30,0	0,0
Ontvangsten verdeling radiofrequenties	38,9	36,6	38,0	31,7	30,6
B3) Overige ontvangsten	1,3	3,8	3,4	14,4	26,8

Bron

Jaarverslagen OCV

Toelichting

- A1) Beeldende kunsten is inclusief geldstroom BKV
  - A3) Het budget voor de regionale omroep is met ingang van 2006 toegevoegd aan het Provinciefonds
  - A5) Fondsen Letteren en Bibliotheken hebben uitsluitend betrekking op het onderdeel Letteren
  - B2) De opbrengsten rente en etherreclame zijn gebaseerd op de begrotingsbrieven media en latere bijstellingen van de raming in september gedurende dat jaar.
- De definitieve cijfers zijn terug te vinden in de jaarrekeningen van het Commissariaat voor de Media en de STER.

Sector

Het domein van de kunsten omvat de beeldende kunsten, bouwkunst, vormgeving, film, nieuwe media, podiumkunsten, amateurkunstbeoefening en kunsteducatie. Het beleid in deze sectoren krijgt grotendeels gestalte via instellingsubsidies in het kader van de Cultuurnota. De subsidiëring geschiedt op grond van de Wet op het specifieke cultuurbeleid (WSC), het Bekostigingsbesluit cultuuruitingen (BBCU) en de Regeling subsidies en uitkeringen cultuuruitingen.

Fondsen

Een deel van het rijksbeleid op het terrein van cultuur wordt uitgevoerd door de cultuurfondsen. Instellingen of individuele kunstenaars kunnen bij deze fondsen terecht voor ondersteuning van producties, projecten of (werk)beurzen. De volgende fondsen waren in 2008 actief: Fonds Podium-programmering en Marketing, Fonds Amateurkunst en Podiumkunst, Fonds voor de Scheppende Toonkunst (met ingang van 2008 zijn samengegaan in het Nederlands Fonds voor de Podiumkunsten, NFPK), Nederlands Fonds voor de Film, Fonds voor de Letteren, Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds, Fonds Beeldende Kunst Vormgeving en Bouwkunst, Mondriaan Stichting, Stimuleringsfonds Architectuur). Begin 2009 is een nieuw fonds van start gegaan: het Fonds voor Cultuurparticipatie.

Beleid

Het beleid voor de sector kunsten (en het bredere cultuurbeleid) wordt periodiek in grote lijnen vastgelegd. Meest recent is dit uiteengezet in 'Kunst van leven. Hoofdpijnen cultuurbeleid', uitgebracht in juni 2007. Deze nota bevat een cultuuragenda met de volgende onderwerpen: 'Ruimte voor de top: excellentie', 'Innovatie en e-cultuur', 'Een brede basis voor cultuur: cultuurparticipatie', 'Mooier Nederland' en tenslotte 'Een sterke cultuur-sector'. Daarnaast bevat de nota de verdere uitwerking van 'Verschil Maken', de herziening van de subsidiesystematiek vanaf 2009.

Naast de uitvoering van de Cultuurnota 2005-2008 en de voorbereiding van de periode 2009-2012 zijn in 2007 een aantal beleidsprogramma's voortgezet. Het Actieplan Cultuurbereik, een programma waarin wordt samengewerkt met 30 gemeenten en 12 provincies, heeft als doel het stimuleren van het bereik van kunsten en erfgoed. Het Actieplan is een cofinancieringsafspraken, waarbij het rijksbudget door de medeoverheden wordt gematched met een gelijk bedrag. De Geldstroom Beeldende Kunst en Vormgeving, die eind 2008 beëindigd, beoogt de versterking van het lokale en regionale beeldend kunstklimaat. Het programma Cultuur en Economie is gericht op versterking van creatieve industrie, verbetering van randvoorwaarden van het intellectueel eigendom, internationalisering, en professionalisering van het cultureel management. Het programma Cultuur en School beoogt de versterking van het onderwijs in kunsten en erfgoed op

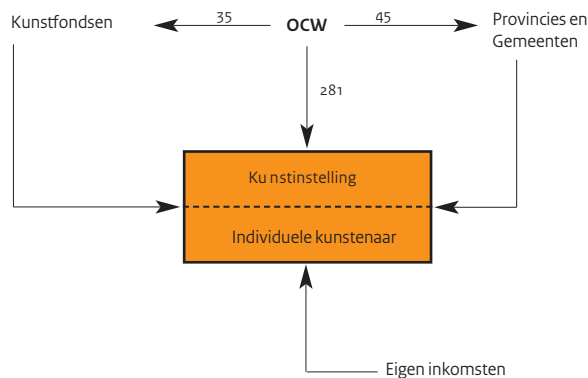
scholen. Het ministerie werkt hierin samen met provincies, gemeenten, culturele instellingen en het onderwijs. Zo is in het voortgezet onderwijs het vak Culturele en kunstzinnige vorming (CKV) ingevoerd, en ontvangen scholieren in de basisvorming en het voortgezet onderwijs cultuurvouchers (vanaf november 2008 de "cultuurkaart"), waarmee de financiële drempel voor een bezoek aan culturele instellingen verlaagd wordt.

Uitvoeringen en bezoeken

In 2003 werden door OCW-gesubsidieerde instellingen een kleine 13 duizend binnenlandse uitvoeringen gerealiseerd van professionele podiumkunst, een aantal dat in 2007 is opgelopen tot een kleine 15 duizend. Nevenstaande tabel geeft de verdeling over de disciplines. Het aantal uitvoeringen in het buitenland is fors toegenomen van 1.960 in 2003 tot 2.400 in 2005, en is in de twee jaren daarna weer wat afgenomen tot ongeveer 2.200. Over een iets langere periode beschouwd zien we een breuk in de trend vanaf het jaar 2001. In dat jaar heeft een aanzienlijke uitbreiding plaatsgevonden van het aantal instellingen dat een plaats heeft gekregen in de cultuurnota. In 2003 waren er ongeveer 3,2 miljoen bezoeken aan uitvoeringen van professionele podiumkunst. In 2007 is het aantal bezoeken iets opgelopen tot 3,3 miljoen. Het aantal bezoeken aan professionele podiumkunst in het buitenland is toegenomen in de periode 2003-2006: van 660 duizend bezoeken in 2003 naar ruim 850 duizend bezoeken in 2006. In 2007 is het aantal weer teruggelopen tot 700.000.

Figuur 1.2 | Financieringsstromen kunsten

Bedragen 2008 (x € 1 mln)

Tabel 11.2 | Uitvoeringen van en bezoek aan OCW-gesubsidieerde podiumkunstgezelschappen

		2003	2004	2005	2006	2007
A) Aantal uitvoeringen						
Totaal	Nederland	12.882	13.283	14.508	14.745	14.722
Dans		1.633	1.449	1.949	1.964	1.941
Ensembles		1.332	1.404	1.287	1.279	1.253
Jeugdtheater		2.267	2.191	2.779	3.061	3.002
Muziektheater		360	459	628	607	676
Orkesten		731	650	667	660	693
Theater		6.559	7.130	7.198	7.174	7.157
Totaal	Buitenland	1.958	1.906	2.365	2.239	2.161
Dans		242	289	382	387	342
Ensembles		433	439	551	526	476
Jeugdtheater		476	403	641	488	393
Muziektheater		5	8	36	29	45
Orkesten		62	69	65	82	72
Theater		740	698	690	727	833
B) Aantal bezoeken (x 1.000)						
Totaal	Nederland	3.245	3.118	3.177	3.202	3.330
Dans		475	471	495	543	585
Ensembles		499	525	448	477	423
Jeugdtheater		305	292	296	304	375
Muziektheater		222	272	254	286	302
Orkesten		792	672	681	662	711
Theater		952	886	1.002	930	934
Totaal	Buitenland	663	715	761	856	697
Dans		137	174	184	161	158
Ensembles		201	218	250	308	198
Jeugdtheater		75	71	100	109	77
Muziektheater		2	3	11	17	8
Orkesten		95	117	103	139	114
Theater		153	131	113	122	142

Bron

Jaarverslagen instellingen

Toelichting

- Uitvoeringen en bezoeken exclusief festivals i.v.m. dubbelstellingen en exclusief uitvoeringen en bezoeken gesubsidieerd door Fondsen
- Uitvoeringen zijn in de tabel opgenomen exclusief specifieke uitvoeringen, waaronder activiteiten op scholen en begeleidingsuitvoeringen. Voor de orkesten betekent dit dat ballet- en operabegeleidingen niet meegeteld worden. Ook tellen uitvoeringen van de omroeporkesten niet mee.
- Muziektheater: inclusief opera en operette
- Theater: inclusief mime en poppenspel
- Cijfers kunnen afwijken van voorgaande publicaties ten gevolge van correcties

Kunsten: film

Filmbeleid

Met de Filmbrief uit 2006 is een koerswijziging van het filmbeleid ingezet. Speerpunten zijn een scherpere keuze voor eigenzinnigheid, een sterkere internationale oriëntatie, het verder stimuleren van het ondernemerschap van producenten, een betere afstemming tussen filmfonds en publieke omroep en een versterking van de sector met een filminstituut. De meest in het oog springende ontwikkeling van de afgelopen periode is een nieuwe subsidieregeling om de productie van films voor een groter publiek te stimuleren. Deze regeling, de Suppletierегeling, verving in 2007 de bestaande fiscale faciliteiten voor de film. Vanaf 2007 is er een extra budget van 20 miljoen euro beschikbaar voor filmproducties waarvan ongeveer 12 miljoen wordt ingezet voor de Suppletierегeling.

Belangrijke aandachtspunten die de minister van OCW in juni 2007 in 'Kunst van Leven' schetst, zijn: een verdere versterking van de kwaliteit van Nederlandse filmprojecten, meer aandacht voor de ontwikkeling van talent, versterking van het cultureel ondernemerschap van producenten, verbetering van de beoordelingsystematiek en een meer transparante regelgeving. Verder streeft de minister naar een heldere rolverdeling en betere afstemming met de publieke omroep.

Bioscoopbezoek

Het aantal bioscoopbezoeken in Nederland is gedaald van 24,9 miljoen in 2003 tot 20,6 miljoen in 2005 om weer te stijgen tot 23,5 miljoen in 2008. Ruim drie kwart van het bioscoopaanbod in Nederland bestaat uit Amerikaanse films, maar de concurrentiepositie van de Nederlandse film is in de afgelopen jaren verbeterd. Het marktaandeel van Nederlandse filmproducties (in termen van nieuw uitgebrachte titels) schommelde de laatste jaren tussen de 12 en 15 procent. In 2006 is het aandeel teruggelopen tot 10 procent, en in 2007 werd dit zelfs minder dan 7 procent. Dit was het gevolg van de aangescherpte voorwaarden voor de c.v. regeling en de onzekerheid die heerste over de voortzetting ervan. Inmiddels is dit fiscale beleid omgezet in een suppletierегeling bij het Nederlands Fonds voor de Film. De toename in 2008 tot 10,1% is onder meer daarvan het gevolg. Het in beleid ter stimulering van de productie van de Nederlandse publieksfilm heeft niet alleen een effect gehad op het aantal uitgebrachte titels, maar met name op het publieksbereik. Dit is in 2008 opgelopen tot een marktaandeel van 17,6%.

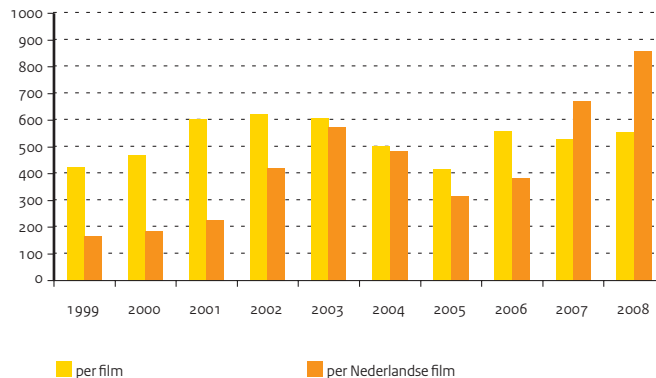
Figuur 11.3 | Bioscoopbezoek

Aantal bezoeken (x 1 mln)

Figuur 11.4 | Recette per uitgebrachte film

Bedragen (x € 1.000)

Tabel 11.3 | Bijdragen uit (semi-) overheidsmiddelen aan financiering filmproductie

	2004	2005	2006	2007
Aantal lange speelfilms	24	31	21	30
Aantal films ondersteund door Filmfonds	19	20	17	20
Aantal films in coproductie met publiek omroep	18	17	14	n.b.
Aantal films met bijdrage uit c.v.-regeling	5	3	4	n.b.
Aantal films zonder bijdrage uit (semi-)publieke middelen	4	10	4	n.b.
Aantal documentaires	15	24	17	8
Aantal documentaires ondersteund door Filmfonds	15	19	17	8
Totaal bijdrage Filmfonds (x € 1.000)	1.540	2.049	2.271	656
Aantal animatiefilms	9	14	9	3
Totaal bijdrage Filmfonds (x € 1.000)	499	355	698	108
Aantal experimentele films	25	24	21	18
Totaal bijdrage Filmfonds (x € 1.000)	669	648	529	604

Bron

Film Facts and Figures of the Netherlands
(Het Nederlands Fonds voor de Film)
www.filmfonds.nl

Toelichting

- Filmfonds = Het Nederlands Fonds voor de Film
- Lange speelfilms: alle in het jaar geproduceerde lange speelfilms inclusief publieksfilms tot stand gekomen via c.v.-regeling met en zonder subsidie van het Filmfonds
- (Semi-) publieke middelen: Filmfonds, Cobo, Stifo en publieke omroep, Fine BV, exclusief lokale fondsen en bijdragen van provincies en gemeenten
- De gegevens mbt de filmproductie in enig jaar (wat is er gemaakt) zijn niet gelijk aan de distributiegegevens in dat zelfde jaar (wat was er in de bioscoop)

Tabel 11.4 | Aandeel Nederlandse speelfilms in de bioscoop

	2004	2005	2006	2007	2008
Aantal bezoeken (x 1 mln)	23,0	20,6	23,4	23,1	23,5
Waarvan aan alle Nederlandse films in roulatie	9,2	13,6	11,3	13,5	17,6
Aantal uitgebrachte films in de bioscoop	307	323	278	291	296
waarvan Nederlandse speelfilms en documentaires	28	39	29	20	30
Bruto recette (x € 1 mln)	154,0	135,3	155,9	159,7	164,6
waarvan alle Nederlandse films in roulatie	13,6	12,3	11,2	13,4	25,8
Bruto recette per uitgebrachte film (x € 1.000)	502	419	561	529	556
Bruto recette per Nederlandse film (x € 1.000)	486	315	384	671	859

Bron

Jaarverslagen Nederlandse Vereniging
Bioscoopexploitanten
www.nvbinfoocentrum.nl

Toelichting

- Inclusief coproducties
- Cijfers 2008 op basis voorlopige cijfers NVB (dd 06.01.2009)
- Bruto recette per uitgebrachte film: dit cijfer komt tot stand door de totale bruto recette, te delen door het aantal nieuw uitgebrachte titels in een jaar

Media

Publiek omroepbestel

Het publieke omroepbestel bestaat uit de binnenlandse landelijke, regionale en lokale omroep en de Wereldomroep. Naast deze omroepen zijn er nog enkele instellingen belast met aan de publieke omroep gerelateerde specifieke publieke taken (Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, NOB en MCO). Vanaf 2006 worden de regionale omroepen bekostigd via het Provinciefonds.

Financiering

Het beschikbare budget voor de mediabegroting is opgebouwd uit de rijksomroepbijdrage, de reclame-inkomsten van de Ster en de rente op de algemene omroepreserve. Het wettelijk vastgestelde basisniveau van de rijksomroepbijdrage wordt conform de Mediawet jaarlijks geïndexeerd met het geprognosticeerde CPB-prijsindexcijfer voor de gezinsconsumptie en het CBS-indexcijfer voor de groei van het aantal huishoudens in Nederland. De Ster-inkomsten fluctueren jaarlijks als gevolg van wijzigingen in de marktsituatie.

Prestatie-indicatoren

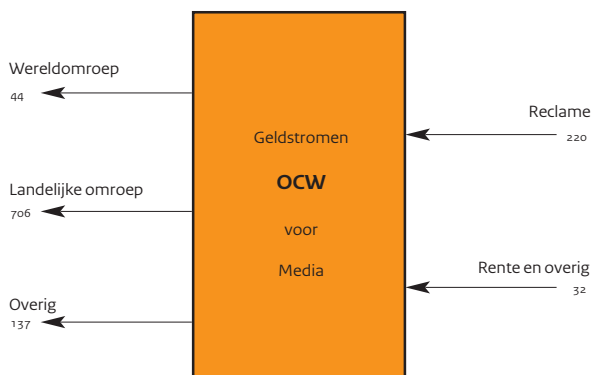
Belangrijke indicatoren voor de publieke omroep zijn het kijktijdaandeel en het luistertijdaandeel. Door de komst van nieuwe spelers op de omroepmarkt stond het kijktijdaandeel onder druk en is het voor de 3 publieke zenders gedaald tot 33 procent in 2007. In 2008 is er een herstel opgetreden en is het kijktijdaandeel van de publieke omroep 37%.

Dagbladen

In de Mediawet zijn steunmaatregelen voor persorganen opgenomen. De uitvoering hiervan geschiedt door het Stimuleringsfonds voor de Pers. Het Stimuleringsfonds beschikt sinds 2001 over twee tijdelijke steunregelingen; één voor minderhedenbladen en één voor journalistieke internet informatieproducten. Het beleid van de rijksoverheid is erop gericht om de pluriformiteit van de dagbladpers zoveel mogelijk in stand te houden. De oplage van betaalde dagbladen vertoont de laatste jaren een voortdurende daling. De oplagedaling van betaalde dagbladen wordt toegeschreven aan toenemende concurrentie van televisie, radio en internet; afnemende bereidheid bij consumenten om te betalen voor informatie; afnemende belangstelling met name bij jongeren voor (betaalde) kranten.

Figuur 11.5 | Financieringsstromen media

Bedragen 2008 (€ 1 mln)

Tabel 11.5 | Oplage landelijke en regionale dagbladen (aantal x 1.000)

	2003		2004		2005		2006		2007	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Totale oplage	4.842	100	4.742	100	4.664	100	4.613	100	5.231	100
Totaal landelijke dagbladen	1.833	38	1.772	37	1.715	37	1.956	42	1.966	38
Regionale bladen	2.259	47	2.184	46	2.095	45	1.703	37	1.779	34
Specialistisch	97	2	93	2	90	2	89	2	67	1
Gratis dagbladen	653	13	693	15	764	16	865	19	1.419	27
Totaal landelijke dagbladen	1.833	100	1.772	100	1.715	100	1.956	100	1.966	100
De Telegraaf	747	41	727	41	705	41	696	36	703	36
Algemeen Dagblad	296	16	283	16	269	16	538	28	479	24
De Volkskrant	320	17	306	17	293	17	284	15	273	14
NRC Handelsblad	259	14	254	14	246	14	239	12	229	12
Trouw	117	6	108	6	108	6	108	6	109	6
Reformatorisch Dagblad	59	3	59	3	59	3	58	3	57	3
Nederlands Dagblad	34	2	35	2	35	2	33	2	33	2
NRCnext									83	4

Bron

 PersMediaMonitor Dagbladen
 v.a. 2007: www.hoi-online.nl

Toelichting

– Betreft verspreide binnenlandse oplage

Tabel 11.6 | Kijktijdaandelen televisiezenders (in procenten)

	2004	2005	2006	2007	2008
Totaal	100	100	100	100	100
Ned1	12,1	12,6	14,0	19,0	22,5
Ned2	19,4	15,9	13,2	6,8	7,1
Ned3	7,0	6,5	6,7	7,3	7,7
RTL4	16,6	16,0	14,7	14,1	14,2
RTL5	4,3	5,1	7,1	6,5	5,7
RTL7 (voorheen Yorin)	5,6	4,9	4,2	4,8	4,7
RTL8 (voorheen Talpa/Tien)	.	3,1	6,2	4,7	2,3
Net5	5,2	5,2	4,7	5,2	5,2
SBS6	11,4	11,8	11,5	11,8	12,5
Veronica	3,7	4,1	4,3	4,9	4,7
Overig (buitenland/regionaal/video)	14,7	14,8	13,4	14,9	13,4

Bron

Jaarverslagen Stichting Kijkonderzoek

Toelichting

 – Bij de Nederlandse bevolking vanaf
 6 jaar, tussen 18 en 24 uur

Letteren en bibliotheken

Stelsel van openbare bibliotheken

De verantwoordelijkheden en financiering van de openbare bibliotheken zijn op drie niveaus belegd: lokaal, regionaal en landelijk. Door de landelijke overheid wordt een bedrag ter hoogte van 1 procent van het totale budget besteed voor de uitvoering van haar stelselverantwoordelijkheid. Het aantal bibliotheekinstellingen neemt nog steeds af; het aantal vestigingen verandert echter nauwelijks. Vanaf 2001 constateren we een daling in het aantal leden. Ook de collectie en het aantal uitleningen namen in omvang af tot 2004. In 2005 zien we echter een stijging in de omvang van de collectie en het aantal uitleningen per collectie-item. De voornaamste oorzaak van de daling in het aantal uitleningen en lidmaatschappen is de toename van het aantal informatiedragers en -bronnen, in het bijzonder de digitale.

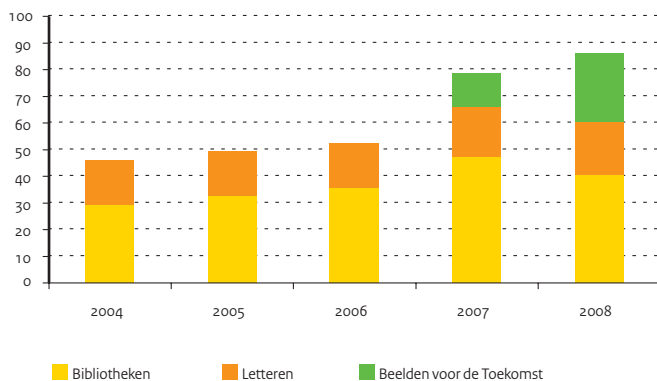
Bibliotheekvernieuwing

In 2001 is in een bestuursovereenkomst van de Vereniging van Nederlandse gemeenten (VNG), het Interprovinciaal Overleg (IPO) en OCW overeenstemming bereikt over de herstructurering van het openbare bibliotheekwerk. Deze overeenkomst is in 2004 geactualiseerd. In deze actualisatie is de inzet van de beschikbaar gekomen intensiveringsmiddelen tot 2007 en de richting van het proces tot 2007 vastgelegd. De bibliotheekvernieuwing wordt structureel ondersteund met extra rijksmiddelen. De belangrijkste zijn de zogenaamde 5,5 miljoen regeling en de genoemde intensiveringsmiddelen, oplopend tot 20 miljoen euro in 2007. De uitvoering van de 5,5 miljoen regeling is vanaf 2008 overgedragen aan het gemeentefonds.

Op tal van punten werden in 2007 duidelijk zichtbare resultaten behaald. Wat betreft de stelselversterking valt vooral te denken aan de vorming van basisbibliotheken en de certificering; op het vlak van de dienstverlening met name aan vernieuwing en verbreding van kerntaken van bibliotheken en de digitale informatievoorziening. Op dit moment bieden ongeveer 750 bibliotheken in 10 provincies hun leners de mogelijkheid om online een boek aan te vragen, waarmee landelijke dekking bijna een feit is. Op 17 september 2007 is Schoolbieb.nl voor het primair onderwijs officieel geopend. Momenteel zijn er bijna 14.000 bronnen ontsloten via deze virtuele onderwijsmediatheek en dat worden er elke dag meer. Het basispakket online content is verder uitgebreid en de ontsluiting verbeterd via de doorontwikkeling van de Aquabrowser zoekmachine. Naast een kwaliteitsverbetering van bestaande digitale diensten zoals de Al@din-inlichtingendienst, de Romanadviesmachine, werden ook projecten zoals een gezamenlijke informatiearchitectuur, de mogelijkheid tot het lenen van e-books en een digitale jeugdbibliotheek verder voorbereid. Ook het aantal fysieke en digitale informatiepunten c.q. loketten, waarbij de bibliotheek nauw samenwerkt met andere organisaties, groeit gestaag. Dit markeert tevens het groeiend cultureel ondernemerschap van bibliotheken.

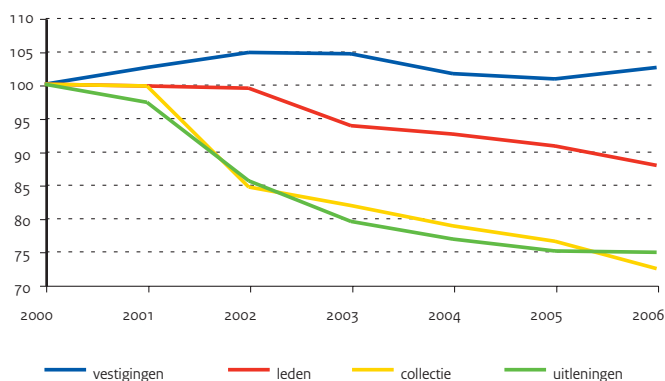
Figuur 11.6 | OCW-financiering letteren en bibliotheken

Bedragen (x € 1 mln)

Figuur 11.7 | Openbare bibliotheken

Vestigingen, leden, collectie en uitleningen; 2000=100

Tabel 11.7 | Kerncijfers openbare bibliotheken

	2003	2004	2005	2006	2007
A) Organisatie					
Aantal instellingen	473	467	351	238	
Aantal vestigingen	1.123	1.091	1.083	1.101	
Aantal Provinciale Bibliotheek Centrales	11	11	11	11	
Uitleenpunten; bejaarden- of ziekenhuizen	708	710	660	660	
B) Collectie (x 1.000)					
Totaal collectie	35.100	33.800	32.800	31.051	28.656
Totaal boeken volwassenen	21.800	20.700	20.000	18.659	16.811
Fictie	11.200	10.900	10.400	9.541	8.596
Non-fictie	10.600	9.800	9.600	9.118	8.215
Totaal jeugdboeken	13.300	13.100	12.800	12.392	11.845
Fictie	9.500	9.400	9.100	8.780	8.341
Non-fictie	3.800	3.700	3.700	3.612	3.504
C) Lidmaatschappen (x 1.000)					
Totaal (incl. busleden)	4.207	4.149	4.070	3.938	3.916
t/m 17 jaar (jeugd)	2.053	2.033	2.000	1.983	1.988
18 jaar en ouder	2.154	2.116	2.070	1.955	1.928
D) Uitleeningen (x 1.000)					
Totaal (inclusief in bus)	129.000	124.700	121.800	121.541	123.007
Totaal boeken volwassenen	73.900	70.600	67.500	66.031	65.949
Fictie	52.800	50.800	49.100	48.127	48.542
Non-fictie	21.100	19.800	18.400	17.904	17.407
Totaal jeugdboeken	55.100	54.100	54.300	55.510	57.058
Fictie	45.300	44.700	45.100	46.505	48.249
Non-fictie	9.800	9.400	9.200	9.005	8.809
E) Personeel (in fte)					
Personeel (excl. vrijwilligers)	6.612	6.200	--		
Vrijwilligers	400	240	--		
F) Financiën (x € 1 mln)					
Totaal baten	503,3	494,5	505,0	0,0	0,0
Inkomsten gebruikers	69,9	70,9	71,2		
Totaal subsidies	411,2	423,6	433,8		
Gemeentelijke subsidies	363,6	373,9	381,7		
Provinciale subsidies	42,7	43,3	44,8		
Overige subsidies	5,0	6,5	7,2		
Overige baten	22,2	--	--		

Bron

Vereniging van Openbare Bibliotheken, december 2005
www.bibliotheekonderzoek.nl

Toelichting

- Totaal baten is exclusief reserveringen en voorzieningen
- Tot en met 2003 waren zowel de kosten als de baten van de diensten, die de PSO-organisaties leverden, in de statistiek opgenomen. Vanaf 2004 is deze dubbeling geëlimineerd. De cijfers voor 2000 t/m 2003 zijn hierop aangepast
- De cijfers over 2006 en 2007 zijn voorlopig en worden momenteel verwerkt bij het CBS

Cultureel erfgoed

Sectoren

Het beleidsterrein van Cultureel Erfgoed omvat de sectoren musea, monumentenzorg, archeologie en archieven.

Op het terrein van de musea ligt de belangrijkste verantwoordelijkheid van OCW bij het behoud en beheer van de rijkscollectie. Die taken zijn opgedragen aan de verzelfstandigde rijksmusea. De inspectie op het collectiebeheer wordt uitgeoefend door de Erfgoedinspectie/collecties. Het Instituut Collectie Nederland (ICN) verricht diensten voor en draagt kennis over aan het gehele museale veld. Het Museaal Aankoopfonds is in 1999 opgericht voor het aankopen van kunst in het kader van de Wet Behoud Cultuurbezit en aankopen voor musea via de Mondriaan Stichting. Met de Nederlandse Museum Vereniging heeft OCW een overeenkomst afgesloten die ertoe leidt dat vanaf 1 september 2009 musea vrij toegankelijk zijn voor kinderen t/m 12 jaar gedurende tenminste 3 jaar.

De kern van de monumentenzorg is gelegen in de verantwoordelijkheid van OCW voor de instandhouding van de rijksmonumenten en, samen met het ministerie van VROM, de aanwijzing van beschermde stads- en dorpsgezichten. De uitvoering van het rijksbeleid op dit gebied is opgedragen aan de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM). Belangrijke instrumenten zijn de subsidies voor instandhouding van monumenten. De wettelijke grondslag hiervoor wordt gevormd door de Monumentenwet 1988. De inspectie op de monumenten is belegd bij de Erfgoedinspectie/monumenten. Eind 2007 is gestart met een plan voor een koerswijziging: de modernisering van de monumentenzorg. Het belangrijkste doel is om het behoud en de ontwikkeling van erfgoed te verbinden met vernieuwing waar de samenleving om vraagt; van objectgericht naar omgevingsgericht, van conserverend naar ontwikkelend. De plek van cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening speelt hierbij een belangrijke rol.

In de sector archeologie ligt de belangrijkste verantwoordelijkheid van OCW vooral bij het behoud en de bescherming van de archeologische waarden in de bodem, de inpassing ervan in de ruimtelijke ontwikkeling en de financiering van opgravingen: 'de verstoorder betaalt'. Deze uitgangspunten zijn vastgelegd in de Wet archeologische monumentenzorg die op 1 september 2007 in werking is getreden. Hiermee zijn tevens de uitgangspunten van het Verdrag van Malta binnen de Nederlandse wetgeving geïmplementeerd. De RACM draagt zorg voor de uitvoering van de Wet archeologische monumentenzorg. De Erfgoedinspectie houdt toezicht op de naleving van wettelijke eisen en van voorschriften aan de opgravingsvergunningen.

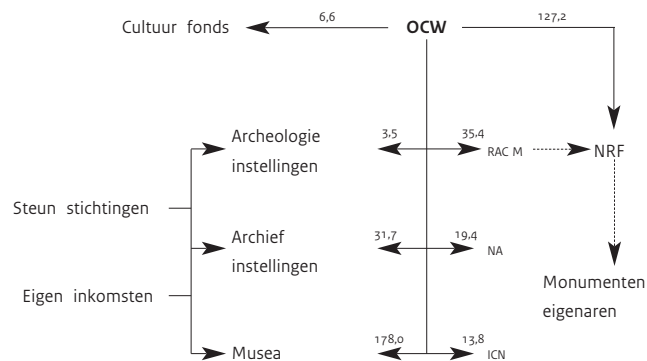
In de archiefsector is de belangrijkste verantwoordelijkheid van OCW het beheer en behoud en de ontsluiting van de historische archieven. Deze taak wordt uitgeoefend door het Nationaal Archief (NA) en elf Regionaal Historische Centra (RHC's). In de RHC's worden de rijksarchieven in de desbetreffende provincie, de archieven van de provincie en die van een aantal gemeenten en andere cultuurhistorische instellingen bewaard. Speerpunt in het beleid van de archiefsector is het digitaal toegankelijk maken van archiefinformatie en het vergroten van het publieksbereik door virtuele dienstverlening. Daarnaast werkt OCW samen met het ministerie van BZK aan de uitwerking van de kabinetsvisie 'Informatie op Orde'. Dit moet de vindbaarheid en toegankelijkheid van overheidsinformatie uit heden en verleden vergroten. Het toezicht op de kwaliteit van de archiefzorg van de rijksoverheid wordt uitgeoefend door de Erfgoedinspectie/sector archieven. De wettelijke grondslag wordt gevormd door de Archiefwet 1995.

Financiering

De geldstromen voor het Cultureel Erfgoed gaan voor het merendeel naar de drie rijksdiensten (ICN, RACM en het NA) en de gesubsidieerde instellingen. De grootste geldstromen gaan naar de musea en de monumentenzorg. Verder worden instellingen op het gebied van archieven en archeologie gesubsidieerd. Het Nationaal Restauratie Fonds (NRF) draagt zorg voor het betalingsverkeer op het terrein van de monumentenzorg.

Figuur 11.8 | Financieringsstromen cultureel erfgoed

Bedragen 2008 (x € 1 mln)

Tabel 11.8 | Bezoeken gesubsidieerde musea (x 1.000)

		2003	2004	2005	2006	2007
Totaal	locatie	5.345	5.072	5.285	5.925	5.684
Afrika Museum	Berg en Dal	66	69	59	79	80
Nederlands Filmmuseum	Amsterdam	176	197	178	120	95
Nederlands Fotomuseum	Rotterdam	33	31	35	35	52
Het Geld- en Bankmuseum (1)	Utrecht	0	0	0	0	33
De Gevangenpoort	Den Haag	35	42	45	50	47
Hollandsche Schouwburg	Amsterdam	28	33	37	34	40
Huis Doorn	Doorn	30	30	28	29	27
Joods Historisch Museum	Amsterdam	103	77	90	82	134
Keramikmuseum Het Princessehof	Leeuwarden	26	22	21	25	31
Kröller-Müller Museum	Otterlo	420	295	262	275	263
Nederlands Letterkundig Museum	Den Haag	33	33	28	28	25
Het Mauritshuis	Den Haag	264	206	249	265	244
Museum Meermano	Den Haag	13	12	14	15	15
Museum Boerhaave	Leiden	34	42	34	35	32
Museum Catharijneconvent	Utrecht	78	35	38	43	76
Museum Slot Loevestein	Poederloijen	111	104	102	103	108
Natuurhistorisch Museum Naturalis	Leiden	240	238	247	249	244
Het Nederlands Openluchtmuseum	Arnhem	304	351	373	393	454
Nederlands Scheepvaartmuseum	Amsterdam	191	198	169	185	92
Paleis Het Loo Nationaal Museum	Apeldoorn	246	278	316	359	317
Persmuseum (2)	Amsterdam	--	--	6	7	17
Rijksbureau voor Kunsthist. Doc.	Den Haag	6	6	6	4	5
Het Rijksmuseum (3)	Amsterdam	833	812	843	1.142	970
Rijksmuseum Muiderslot	Muiden	110	109	130	151	151
Rijksmuseum Twenthe	Enschede	32	38	42	43	41
Rijksmuseum van Oudheden	Leiden	141	97	78	94	123
Rijksmuseum voor Volkenkunde	Leiden	125	88	86	89	78
Teylers Museum	Haarlem	74	74	145	95	78
Van Gogh Museum	Amsterdam	1.342	1.338	1.417	1.677	1.560
Het Zuiderzeemuseum	Enkhuizen	251	217	207	219	252

Bron

Jaarverslagen betrokken musea

Toelichting

- (1) wegens verbouwing gesloten; in de loop van 2007 heropend
- (2) gesubsidieerd m.i.v. 2005
- (3) wegens verbouwing gesloten; deel van de collectie tijdelijk op andere locatie zichtbaar

Tabel 11.9 | Rijksmonumenten en Rijksarchieven

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Geregistreerde Rijksmonumenten (x 1.000)	51.0	50.9	52.0	52.0	52.0
B) Bezoeken Rijksarchieven via internet (x 1.000)					
Geschiedenis Online' / 'Nieuws uit het verleden'	2.587	.	.	.	.
GenLias' bezoeken	1.514	2.156	2.543	3.368	4.232
Bezoeken Regionale Historische Centra (exclusief GenLias)	.	2.146	3.488	4.685	7.827
Bezoeken Nationaal Archief (exclusief GenLias)	546	565	618	649	704

Bron

A) Jaarverslagen RDMZ / RACM

B) Jaarverslagen RAD / NA

Toelichting

- 'Geschiedenis Online' / 'Nieuws uit het verleden'; wordt niet meer onderhouden / bestaat niet meer
- GenLias is een landelijke database met gegevens voor stamboomonderzoek

Stelsel en financiën wetenschap

Onderzoek in Nederland: algemeen

Een schatting van het CBS van de omvang van het in Nederland uitgevoerde wetenschappelijk onderzoek en ontwikkelingswerk (ook wel 'Research and Development' of R&D) bedraagt voor het jaar 2007 9,7 miljard euro. Dit betekent een stijging van 410 miljoen euro ten opzichte van 2006 ofwel 4,4 procent. Gecorrigeerd voor inflatie is er sprake van een stijging van 3,2 procent. Deze R&D-omvang in 2007 komt overeen met 1,70 procent van het BBP, nagenoeg gelijk aan 2006 (met een percentage van 1,71). De stijging is met name te zien bij de bedrijven, en bedraagt daar 6,6 procent.

De financiers van onderzoek

Het onderzoek in Nederland kent drie belangrijke financieringsbronnen: de bedrijven, de overheid en het buitenland (zowel bedrijven als de Europese Unie). Het aandeel van de overheid is redelijk stabiel, met 36 procent, het aandeel van de bedrijven ligt iets boven de 50 procent en iets meer dan 10 procent is afkomstig uit het buitenland. De financieringsstromen zijn slechts tot en met 2003 bekend, daarna gaat het om schattingen. Binnen de overheid blijft het ministerie van OCW de belangrijkste financier met ongeveer twee derde van de overheidsfinanciering. Het aandeel van de vaste bijdragen aan instituten neemt langzaam af ten gunste van de middelen voor specifieke beleidsthema's. Was het aandeel voor de onderzoeksinstellingen in 2003 nog 92 procent, in 2008 is dit afgenomen tot 76 procent. Van de vaste bijdragen is NWO een grootverbruiker met 41 procent, gevolgd door TNO met 26 procent. Overigens gaat ook een belangrijk deel van de middelen voor specifieke beleidsthema's naar NWO. Een deel van de overheidsmiddelen stroomt naar het buitenland. Het gaat om een geschat totaal van iets meer dan 200 miljoen euro.

Intermediaire organisaties

Naast rechtstreekse financiering door het Ministerie van OCW aan onderzoeksinstellingen gaat een deel via de intermediaire organisaties NWO en KNAW. Dat geld gaat naar de universiteiten en naar de eigen instituten van NWO en KNAW. Ook andere ministeries kennen intermediaire organisaties, zoals SenterNovem bij het Ministerie van Economische Zaken.

Uitvoerende (onderzoeks-)instellingen

Universiteiten

De gezamenlijke universiteiten voerden in 2007 naar schatting 27 procent van het Nederlandse onderzoek uit. De universiteiten, met uitzondering van Wageningen Universiteit) vallen onder het beleidsterrein wetenschappelijk onderwijs. Het grootste deel van de universitaire middelen, ruim 80 procent, is direct of indirect afkomstig van de overheid.

(Semi-)publieke onderzoeksinstituten

Deze heterogene groep van instituten voerde in 2007 13 procent van het Nederlandse onderzoek uit. De groep bestaat naast de NWO- en KNAW-instituten, die vooral fundamenteel onderzoek uitvoeren, ook uit instituten die meer toegepast onderzoek uitvoeren zoals TNO, de grote technologische instituten (GTI's), en de instituten op het terrein van landbouwkundig onderzoek (DLO). Daarnaast zijn er instituten die gelieerd zijn aan departementen zoals het RIVM.

De groep instituten is voor een belangrijk deel van de financiering (ongeveer twee derde) afhankelijk van de overheid, al varieert dit aandeel per instituut.

Bedrijven

De bedrijven zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van het grootste deel van het Nederlandse onderzoek, in 2007 was dit 60 procent. Dit gebeurt voor het grootste deel - bijna 80 procent - binnen de industrie (met de verschillende multinationals), voor iets minder dan 20 procent in de dienstensector en voor 5 procent binnen de categorie 'overige'.

Figuur 12.1 | Financieringsstromen R&D

Bedragen 2007 (x € 1 mld)

overheid	2,2	overheid	1,0	overheid	0,2
bedrijven	0,2	bedrijven	0,2	bedrijven	4,5
private non profit	0,1	private non profit	0,0	private non profit	0,0
buitenland	0,1	buitenland	0,1	buitenland	1,1

↓	↓	↓
hoger onderwijs	onderzoeksinstituten	bedrijven
2,6	1,3	5,8

Tabel 12.1 | Financiële kerncijfers onderzoek en wetenschappen (x € 1 mln)

	2004	2005	2006	2007	2008
Uitgaven en ontvangsten					
Totaal uitgaven	813,3	839,2	926,2	971,9	1.018,3
Nationale en internationale coördinatie	7,4	7,5	7,4	11,9	18,4
Onderzoeksinstellingen	716,9	724,7	737,0	742,5	772,2
a) KNAW	83,2	86,5	87,8	90,2	91,7
b) NWO	303,6	306,0	308,1	311,1	315,6
c) TNO	194,1	195,4	197,3	194,4	198,7
d) BPRC (Primatencentrum)	8,5	9,4	13,3	11,8	9,5
e) Nationaal Herbarium	1,1	1,1	1,1	1,1	1,2
f) GTI's	3,7	3,6	3,8	3,8	3,9
g) Wetenschappelijke bibliotheekinstellingen	45,6	48,5	50,4	52,1	55,1
h) Alfa/gamma instituten	3,0	3,1	3,1	6,6	18,3
i) Internationale instellingen	69,2	67,4	70,1	69,1	74,3
j) Adviesraden (COS en STT)	0,6	0,8	0,2	0,2	0,2
k) Publieksvoorlichting/technology assessment	2,7	3,0	1,9	2,0	3,6
m) Rechtspositionele maatregelen	1,5	0,1	0,1	0,1	0,0
Specifieke beleidsthema's	85,2	103,3	178,3	213,9	224,0
Toerekening aan CFI	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3
Apparaatskosten OCV	3,5	3,5	3,3	3,2	3,5
Totaal ontvangsten	116,7	116,1	204,0	189,4	178,1

Bron

Jaarverslagen OCV

Toelichting

- In het OCV-begrotingsbedrag voor TNO zijn ook bijdragen van alle andere departementen opgenomen
- Specifieke beleidsthema's zijn: FES, Genomics, Vernieuwingsimpuls, Aspasia, EET

Tabel 12.2 | Nederlandse R&D naar financieringsbron en sector van uitvoering (x € 1 mld)

	2003	2004	2005	2006	2007
A) Financieringsbron					
Totaal	8,4	8,8	8,8	9,3	9,7
Overheid	3,0	3,2	3,2	3,4	3,5
Eigen middelen bedrijven	4,3	4,5	4,5	4,7	4,9
Eigen middelen onderzoekorganisaties	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Buitenland: fondsen Europese Unie	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Buitenland: overige middelen	0,8	0,8	0,8	0,8	0,9
B) Sector van uitvoering					
Totaal	8,4	8,8	8,8	9,3	9,7
Bedrijven	4,8	5,1	5,2	5,5	5,8
Onderzoeksinstellingen	1,2	1,3	1,2	1,3	1,3
Onderzoeksinstellingen	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Rijksdiensten	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Instellingen voor zorg en welzijn	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Overige instellingen	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Universiteiten	2,4	2,4	2,5	2,5	2,6

Bron

CBS

Toelichting

- Bij bedragen voor eigen middelen zijn de uitgaven aan het buitenland afgetrokken
- De overheidsmiddelen zijn exclusief WBSO
- Universiteiten: vanaf 2004 betreft het een schatting van het CBS
- Gezien de geringe omvang van de PNP-sector is deze bij de onderzoeksinstellingen opgenomen
- De uitsplitsing naar financieringsbron vanaf 2004 betreft schattingen van OCV

Tabel 12.3 | R&D-uitgaven van Nederland als percentage van het BBP, naar uitvoerende sector

	2003	2004	2005	2006	2007
Totaal	1,76	1,78	1,73	1,71	1,70
Private sector (ondernemingen)	1,01	1,03	1,01	1,01	1,03
Publieke sector (universiteiten en onderzoeksinstituten)	0,75	0,75	0,72	0,70	0,67

Bron

CBS

Overheidsuitgaven voor R&D wetenschap

Er zijn twee manieren om gegevens over door de overheid gefinancierde R&D te verzamelen. Het CBS verzamelt cijfers, zij het op een indirecte manier: door de uitvoerders van R&D te vragen naar hun financieringsbronnen. Daarnaast verzamelt het ministerie van OCW van oudsher cijfers bij de verschillende ministeries. Een gevolg is dat de cijfers niet helemaal gelijk zijn, met name vanwege interpretatieverschillen.

Overheidsuitgaven voor R&D: algemeen

Vanaf 1990 laten de Nederlandse overheidsuitgaven als percentage van het BBP een daling zien, maar vlakt de daling vanaf ongeveer 2002 af. Lag het gemiddelde van de EU-15 aanvankelijk onder het percentage van Nederland, vanaf 2002 scoort Nederland onder het EU-15 gemiddelde (dit wijkt nauwelijks af van het EU-27 gemiddelde).

In een groot aantal landen zijn de overheidsuitgaven voor R&D als percentage van het BBP hoger dan in Nederland. Een aantal van deze landen financiert binnen de overheidsuitgaven defensie-onderzoek. Is dit voor Nederland slechts 1 procent van het totaal, dit loopt op tot 58 procent in de VS.

Verdeling naar ministerie

Het ministerie van OCW is de grootste financier binnen de overheid met een aandeel van ongeveer tweederde. Dit aandeel is ten opzichte van 1990 met ongeveer 10 procent gestegen. Het ministerie van EZ is de tweede grote financier met een aandeel van 17 procent. Dit aandeel was in 1990 nog 23 procent. Daarna volgt het ministerie van LNV met 5 procent (exclusief de bijdrage aan de Wageningen Universiteit). Samen zijn de drie ministeries goed voor bijna 90 procent van het overheidsgefinancierde onderzoek.

Doelen van het overheidsonderzoek

De overheidsuitgaven voor R&D kunnen onderverdeeld worden naar de sociaal-economische doelen die de overheid heeft met haar middelen. Het bestedingspatroon van de verschillende overheden is uiteenlopend. Gemiddeld is de categorie 'eerste geldstroom financiering van de universiteiten' voor de EU-15 de grootste bestedingspost, gevolgd door technologische doelen.

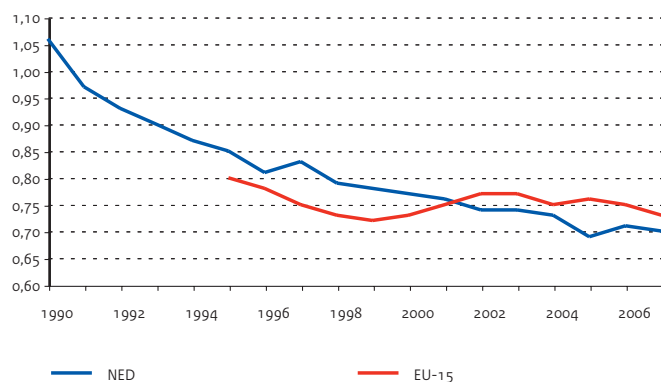
Overheidsonderzoek naar type onderzoek

De overheidsuitgaven kunnen ook verdeeld worden naar het type onderzoek, zoals projectfinanciering en institutionele of basisfinanciering. Bij projectfinanciering gaat het om financiering van tijdelijke programma's of projecten, bij institutionele financiering om meerjarige financiering waarbij het ontvangende instituut in meerdere of mindere mate vrijheid van besteding heeft. De universitaire eerste geldstroom en de doelfinanciering van TNO en de GTI's zijn voorbeelden van het laatste.

Het ministerie van OCW is de belangrijkste financier van institutionele financiering, met een aandeel van 80 procent in 2005, wat op het conto komt van de eerste geldstroom financiering van de universiteiten. Met 40 procent levert het ministerie van EZ de meeste projectfinanciering. Het EZ-budget voor het grootste deel uit projectfinanciering, terwijl de overige departementen gezamenlijk daartussen zitten.

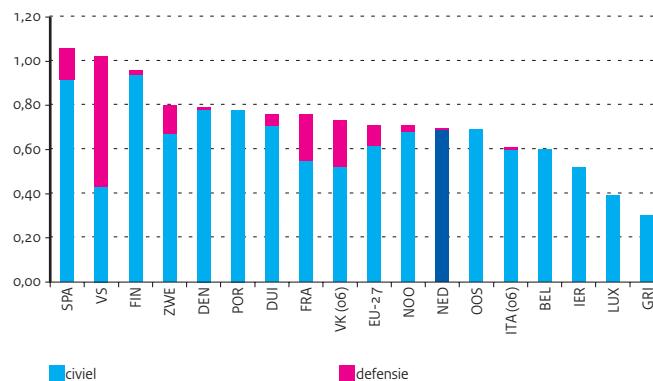
Figuur 12.2 | R&D-uitgaven van de overheid (1)

1990-2007

Figuur 12.3 | R&D-uitgaven van de overheid (2)

2007

Tabel 12.4 | Overheidsuitgaven voor R&D naar departement (absoluut en in procenten v.h. totaal)

	in miljoenen euro			in procenten		
	1990	2000	2008	1990	2000	2008
Totaal	2.590	3.226	4.117	100,0	100,0	100,0
Algemene Zaken	1	1	1	0,03	0,03	0,02
Buitenlandse Zaken en Ontwikkelingssamenwerking	60	69	76	2,3	2,2	1,8
Justitie	4	12	21	0,2	0,4	0,5
Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties	1	2	2	0,0	0,1	0,0
Onderwijs, Cultuur en Wetenschap	1.474	2.042	2.716	56,9	63,3	66,0
Defensie	70	72	82	2,7	2,2	2,0
Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer	65	38	71	2,5	1,2	1,7
Verkeer en Waterstaat	90	147	108	3,5	4,6	2,6
Economische Zaken	587	572	705	22,7	17,7	17,1
Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit	154	208	205	6,0	6,5	5,0
Sociale Zaken en Werkgelegenheid	13	12	4	0,5	0,4	0,1
Volksgesondheid, Welzijn en Sport	71	51	128	2,7	1,6	3,1

Bron

TOF-cijfers OCW

Toelichting

- Cijfers wijken af van CBS-cijfers over overheidsfinanciering
- Inclusief financiering van onderzoek(sorganisaties) in het buitenland

Tabel 12.5 | Overheidsuitgaven naar sociaal-economische doelstelling (in procenten van het totaal)

	Technologisch	Sociaal	Universitair	Niet-georiënteerd	Overig civiel	Defensie
EU-15	20,8	16,0	31,3	1,3	17,5	13,1
België	44,9	9,3	16,9	2,7	26,0	0,3
Denemarken	11,6	16,1	42,4	1,4	28,0	0,6
Duitsland	22,7	12,7	39,5	0,6	19,0	6,1
Frankrijk	22,8	9,7	27,7	2,4	9,4	28,1
Nederland	18,4	11,5	46,6	6,9	14,7	2,0
Finland	34,5	14,7	25,8	--	22,4	2,4
Zweden	10,1	8,3	45,7	--	19,5	16,4
Verenigd Koninkrijk	6,2	22,0	21,6	0,4	21,7	28,3
Verenigde Staten	10,0	24,3	--	--	7,5	58,3

Bron

EUROSTAT

Tabel 12.6 | Overheidsuitgaven naar type uitgave (in procenten van het totaal)

	1975		1990		2005	
	project	basis	project	basis	project	basis
Totaal	8,7	91,3	26,9	73,1	22,6	77,4
Onderwijs, Cultuur en Wetenschap	8,3	91,7	8,6	91,4	11,0	89,0
Economische Zaken	14,3	85,7	84,2	15,8	64,7	35,3
Overige departementen	8,3	91,7	18,6	81,4	34,5	65,5

Bron

Rathenau Instituut

Toelichting

- Gebaseerd op de TOF-cijfers van OCW
- Project(financiering) betreft korte termijn financiering
- Basis(financiering) betreft lange termijn financiering

Financiën van instellingen wetenschap

Het exploitatieresultaat uit de gewone bedrijfsvoering is, na een sterke daling tussen 2002 en 2003, vanaf 2004 gestegen, en is van negatief overgegaan in een positief resultaat met een omvang van 68,6 miljoen euro in 2007. Dit betekent een stijging met 61,5 miljoen euro ten opzichte van 2006. De financiële positie van de vier grootste OWB-instellingen gezamenlijk is voldoende, en is verbeterd ten opzichte van 2006. Het eigen vermogen van de instellingen is na een paar jaar van daling gestegen.

Solvabiliteit, liquiditeit en rentabiliteit

De solvabiliteit voor de gezamenlijke instellingen (zowel exclusief als inclusief voorzieningen) is 'goed'. De solvabiliteit inclusief voorzieningen nam tussen 2006 en 2007 toe van 0,54 tot 0,59. De liquiditeit is na een daling van enkele jaren tussen 2006 en 2007 toegenomen van 1,42 tot 1,62. De rentabiliteit van 0,5 procent is matig/voldoende, maar verbeterd ten opzichte van voorgaande jaren.

Exploitatiegegevens per instelling

De financiële positie van NWO is verbeterd ten opzichte van 2006. Alle kengetallen zijn toegenomen, maar vooral de rentabiliteit is aanzienlijk gestegen en wordt nu als 'goed' gekwalificeerd. Het eigen vermogen is toegenomen. De voorzieningen zijn licht gedaald, maar dat heeft niet veel invloed gehad op de positieve ontwikkeling van de solvabiliteit. Het exploitatieresultaat is als gevolg van extra toegekende subsidies behoorlijk toegenomen.

De financiële positie van KNAW is 'goed'. De kengetallen solvabiliteit en liquiditeit zijn toegenomen, terwijl de rentabiliteit nagenoeg gelijk is gebleven. Het exploitatieresultaat, gelijk aan het resultaat uit gewone bedrijfsvoering, bedraagt, evenals in 2006 € 8,1 miljoen. Het eigen

vermogen is gestegen, evenals de voorzieningen, hetgeen een positief effect heeft op de ontwikkeling van de solvabiliteit.

De financiële positie van TNO is eind 2007 'goed'. Het exploitatieresultaat is gedaald van 13,1 miljoen euro naar 12,3 miljoen euro. Beide vormen van solvabiliteit zijn iets toegenomen. Het eigen vermogen is, door toevoeging van het resultaat, toegenomen. Zowel de vlottende activa als de kortlopende schulden zijn gedaald, hetgeen een negatieve invloed heeft gehad op de ontwikkeling van de liquiditeit.

Evenals in 2005 en 2006 is de financiële situatie van de KB verder verslechterd. Vooral de solvabiliteit is sterk afgenomen. Ook de liquiditeit is verder afgenomen, en is als 'matig/voldoende' te kwalificeren. Het exploitatieresultaat is gedaald van 2,5 miljoen euro negatief naar 2,9 miljoen euro negatief. De kosten voor huisvesting drukken zwaar op de begroting.

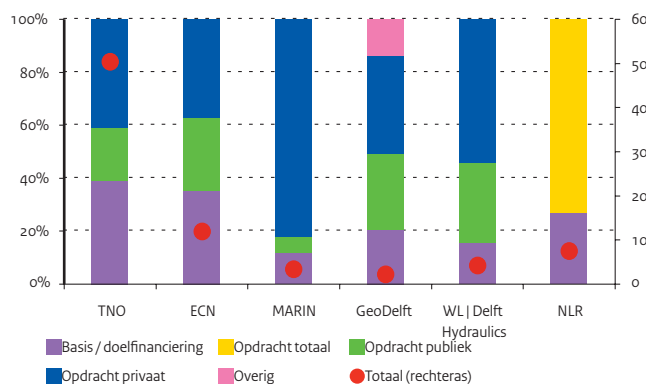
Externe financiering bij instellingen

TNO en de GTI's zijn voor een groot deel van hun inkomsten afhankelijk van inkomsten van marktpartijen. Het aandeel inkomsten uit opdrachten varieert in 2007 tussen 61 en 88 procent. Naast financiering van de overheid in de vorm van basis- en doelfinanciering en opdrachten, ontvangen ze relatief veel financiering van bedrijven.

Het grootste deel van de financiering van NWO en KNAW is afkomstig van de rijksbijdrage en specifieke subsidies van het ministerie van OCW. De omvang van het werk voor derden bij NWO (in M€) is redelijk stabiel.

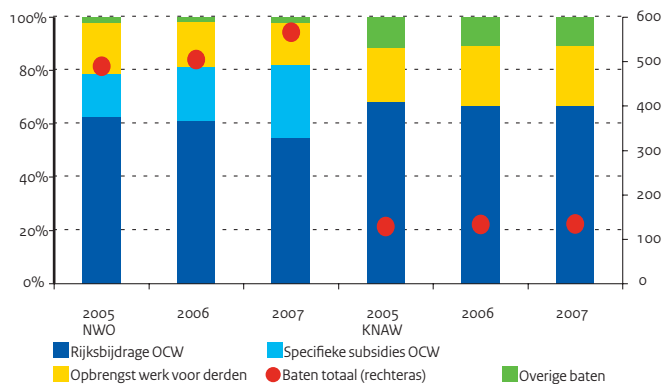
Figuur 12.4 | Financieringsbronnen TNO en de GTI's

2007

Figuur 12.5 | Financieringsbronnen NWO en KNAW

Absoluut (x € 1 mln.) en in procenten van het totaal

Tabel 12.7 | Balans- en exploitatiegegevens van owb-instellingen (x € 1 mln)

	2003	2004	2005	2006	2007
A) Gecumuleerde balans owb-instellingen					
Totaal activa	1.012,8	980,1	971,4	1.076,8	1.152,2
Vaste activa	431,9	398,0	403,4	397,9	428,2
waarvan materiële vaste activa	372,2	338,4	300,8	343,5	375,6
Vlottende activa	580,9	582,1	568,0	678,9	724,0
waarvan liquide middelen	370,9	362,7	337,2	476,8	491,1
Totaal passiva	1.012,8	980,1	971,4	1.076,8	1.152,2
Eigen vermogen	531,1	501,2	499,4	517,4	617,3
Voorzieningen	80,0	77,8	71,0	68,1	58,3
Langlopende schulden	21,4	8,7	2,1	12,3	29,7
Kortlopende schulden	380,2	392,4	399,0	479,0	446,9
B) Gecumuleerde exploitatierekeningen owb-instellingen					
Baten	1.155,6	1.177,9	1.163,6	1.256,1	1.345,1
Rijksbijdragen OCW	729,7	751,6	797,9	815,2	796,0
Overige baten	425,9	426,3	365,7	440,9	549,1
Lasten	1.251,4	1.209,0	1.183,4	1.261,5	1.293,9
Personele lasten	619,4	574,5	547,8	564,8	576,4
Afschrijvingen	64,1	50,2	38,3	43,5	42,0
Huisvestingslasten	60,1	65,2	30,4	70,4	107,7
Overige instellingslasten	507,8	519,1	566,9	582,7	567,8
Saldo baten en lasten	-95,8	-31,2	-19,8	-5,3	51,2
Financiële baten	14,3	10,3	13,2	12,7	18,5
Financiële lasten	1,7	1,3	0,2	0,9	0,7
Saldo financiële baten en lasten	12,6	9,0	13,0	11,8	17,8
Buitengewoon resultaat	0,0	0,9	0,0	0,6	-0,4
Exploitatieresultaat	-83,2	-21,3	-6,8	7,1	68,6

Bron

OCW (CFI: Jaarrekeningen van instellingen)

Toelichting

– B) Het exploitatieresultaat is berekend uit de som van het 'Saldo baten en lasten', het 'Saldo financiële baten en lasten' en het 'Buitengewoon resultaat', verminderd met het 'Aandeel derden'

Tabel 12.8 | Balans- en exploitatiegegevens per instelling, 2007 (x € 1 mln)

	NWO	KNAW	TNO	KB	Totaal
Balanstotaal	424,0	269,1	432,7	26,4	1.152,2
Totale baten	566,7	135,1	593,0	50,3	1.345,1
Resultaat gewoon	51,2	8,1	12,6	-2,8	69,0
Resultaat buitengewoon			-0,3	-0,1	-0,4

Bron

OCW (CFI: Jaarrekeningen van instellingen)

Tabel 12.9 | Ontwikkeling solvabiliteit en liquiditeit bij owb-instellingen

	2003	2004	2005	2006	2007
Solvabiliteit (inclusief voorzieningen)					
NWO	0,66	0,61	0,58	0,52	0,58
KNAW	0,42	0,52	0,50	0,52	0,56
TNO	0,64	0,62	0,66	0,59	0,63
KB	0,45	0,47	0,46	0,36	0,22
Liquiditeit					
NWO	1,97	1,89	1,79	1,61	2,11
KNAW	1,20	1,23	1,25	1,37	1,59
TNO	1,28	1,23	1,15	1,28	1,22
KB	1,37	1,41	1,32	1,00	0,85

Bron

OCW (CFI: Jaarrekeningen van instellingen)

Toelichting

– Solvabiliteit: eigen vermogen (inclusief voorzieningen) / totaal vermogen

– Liquiditeit (current ratio): vlottende activa / kortlopende schulden

Personeel en onderzoekers wetenschap

Wetenschap is mensenwerk

Goed opgeleide onderzoekers vormen de basis van de uitvoering van onderzoek van hoge kwaliteit. Een goed opgeleide beroepsbevolking vormt hiervoor de basis en is belangrijk voor het aantrekken van gekwalificeerde onderzoekers en onderzoeksondersteunend personeel. Nederland heeft, in vergelijking met andere EU-landen, een stevig potentieel aan arbeidskrachten voor wetenschappelijke en technologische beroepen (mensen met een hbo- of wo-opleiding of een gelijkwaardige kwalificatie op basis van werkervaring).

Het aandeel van het R&D-personeel binnen de beroepsbevolking is echter laag. Met name de Scandinavische landen doen het in dit opzicht erg goed, maar ook andere West-Europese landen hebben een hoger aandeel dan Nederland. Nederland zit wel iets boven het EU-27 gemiddelde.

Binnen het totale personeel dat betrokken is bij R&D-activiteiten is de groep onderzoekers belangrijk, omdat zij met name de trekkers zijn van het bedenken en uitvoeren van onderzoeksideeën. Nederland heeft in vergelijking met andere landen relatief weinig onderzoekers binnen het totale R&D-personeel. Er is tussen 2000 en 2007 wel sprake van een duidelijke stijging, maar ook de meeste andere landen kennen een stijging.

Het R&D-personeel naar sector

De -stijgende- ontwikkeling van het totale R&D-personeel wordt sterk beïnvloed door de schommelingen in de ontwikkeling bij de bedrijven. Binnen de sector bedrijven neemt het aandeel van de dienstensector toe en van de industrie af. Opvallend is verder de geleidelijke afname van het R&D-personeel bij de researchinstellingen.

Onderzoekers bij de diverse instellingen

Door de overheveling van een deel van het werkgeverschap van NWO naar de universiteiten daalt het aantal medewerkers dat in dienst is van NWO geleidelijk: van 2.917 fte in 2000 tot 1.991 fte in 2007.

Hierdoor is het aandeel wetenschappelijk personeel bij NWO gedaald van 63 procent in 2000 tot 47 procent in 2007. Het personeel werkt grotendeels bij de instituten van NWO: 83 procent. Het overige personeel is werkzaam binnen het NWO-bureau.

De omvang van het KNAW-personeel is vrij stabiel. Bij de instituten op het gebied van de levenswetenschappen werkt 55 procent van het personeel, bij de instituten op het gebied van de geestes- en sociale wetenschappen 33 procent, terwijl bij het bureau 12 procent werkt. Bij het wetenschappelijk personeel is 43 procent vrouw.

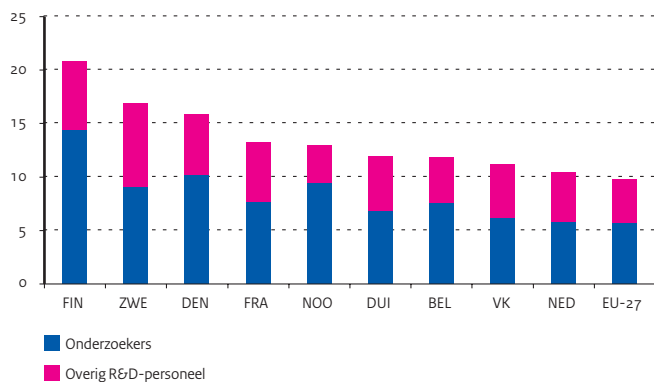
In 2007 is er, net als de jaren ervoor, sprake van een lichte daling in de omvang van het personeel van TNO, in combinatie met een licht stijgende omzet in 2007 ten opzichte van 2006. In 2007 laten alle GTI's een lichte stijging zien in de omvang van het personeel. Met uitzondering van MARIN stijgt het aandeel vrouwelijke academici bij de GTI's.

Het aandeel vrouwelijke onderzoekers

Vergeleken met andere landen is het aandeel vrouwelijke onderzoekers in Nederland vrij laag. Nam het aandeel vrouwen bij bedrijven tussen 2003 en 2005 toe, in 2007 zien we een daling, waardoor het aandeel vrouwelijke onderzoekers zelfs onder het niveau van 2003 uitkomt. De aandelen vrouwelijke onderzoekers bij de publieke instellingen ligt rond de 30 procent.

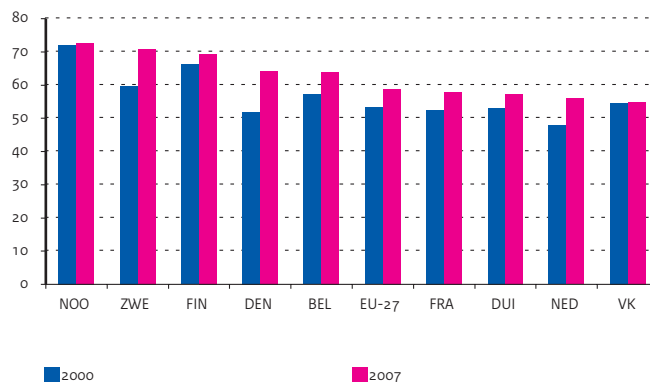
Figuur 12.6 | R&D-personeel

Als promille van de beroepsbevolking, 2007

Figuur 12.7 | Aandeel onderzoekers bij het R&D-personeel

In Nederland

Tabel 12.10 | R&D-personeel in Nederland (in aantallen en procenten)

	2003	2004	2005	2006	2007
Totaal R&D-personeel(in fte's)	85.986	91.706	89.701	94.734	91.086
R&D-personeel hoger onderwijs (in fte's)	27.209	28.100	28.408	29.128	29.738
R&D-personeel researchinstellingen (in fte's)	14.292	13.578	12.706	12.765	12.115
onderzoekinstellingen (in procenten)	77,6	79,5	79,4	76,2	77,6
rijksdiensten (in procenten)	10,3	9,5	8,7	10,0	9,8
instellingen voor zorg en welzijn (in procenten)	9,3	8,6	10,9	11,4	10,0
overig (in procenten)	2,7	2,4	1,0	2,4	2,5
R&D-personeel bedrijven (in fte's)	44.485	50.028	48.587	52.841	49.233
industrie (in procenten)	72,1	66,5	69,3	62,6	64,0
diensten (in procenten)	24,1	29,2	27,1	33,0	31,5
overig (in procenten)	3,8	4,3	3,6	4,4	4,5
Percentage onderzoekers per sector					
alle sectoren	50,6	52,3	52,5	55,7	55,9
hoger onderwijs	60,5	60,5	60,5	60,5	60,5
researchinstellingen	53,7	57,1	55,3	55,9	56,5
bedrijven	43,6	46,5	47,1	53,0	53,0

Bron

CBS

Toelichting

- R&D-personeel 2004 - 2007 betreft een schatting van het CBS
- Het aandeel onderzoekers bij universiteiten is een schatting van OCV

Tabel 12.11 | Personeel van researchinstellingen

	Aantal			Percentage 2007		
	2005	2006	2007	Academici	Vrouwen	Vr.academici
NWO (fte)	2.208	2.132	1.991	47	26	18
KNAW (fte)	1.132	1.125	1.126	45	43	43
TNO (personen)	4.419	4.356	4.348	62	30	--
ECN (fte)	534	539	566	46	19	17
MARIN (personen)	266	265	287	32	13	7
GeoDelft (fte)	202	221	231	45	22	10
WL Delft Hydraulics (fte)	298	315	330	67	22	17
NLR (personen)	678	687	690	50	13	8

Bron

 Opgave instellingen aan OCV,
 Jaarverslagen NWO en KNAW

Toelichting

- NWO: exclusief medewerkers gefinancierd door NWO, maar in dienst van de universiteit
- KNAW: exclusief gelieerde instellingen

Tabel 12.12 | Het aandeel vrouwelijke onderzoekers naar sector

	2003	2004	2005	2006	2007
Alle sectoren	17,2	--	17,9	--	--
Bedrijven totaal	8,7	--	10,0	--	7,2
- industrie	7,2	--	9,3	--	6,1
- diensten	11,2	--	11,1	--	8,6
- overige bedrijven	11,1	--	10,2	--	5,8
Researchinstellingen	24,8	29,2	29,4	29,2	29,8
Hoger onderwijs	28,9	--	28,9	--	--

Bron

CBS, Statline

Toelichting

- Betreft het aandeel vrouwelijke onderzoekers binnen het totale R&D-personeel per sector

Universitair onderzoek

Universitaire input

Het universitaire onderzoek kent verschillende financieringsbronnen: een lumpsum van de overheid (1ste geldstroom), project- en programmafinanciering via NWO (de 2de geldstroom) en contractonderzoek van een diversiteit aan contractpartners (de 3de geldstroom). De omvang van de 1ste geldstroom is in 2007 nagenoeg gelijk aan die van 1990 (- 4 procent), de 3de geldstroom is met iets meer dan 2 procent per jaar gemiddeld gegroeid, terwijl de 2de geldstroom met gemiddeld ruim 5 procent per jaar is gegroeid. De laatste jaren is er sprake van een lichte daling van de 2de geldstroom. Alle geldstromen tesamen laten een lichte stijging zien (met gemiddeld 1,3 procent per jaar), maar de laatste jaren ook een stabilisatie. Door deze ontwikkelingen per geldstroom zijn de onderlinge verhoudingen in de loop der jaren sterk veranderd: het aandeel van de 1ste geldstroom is gedaald van 58 procent in 1990 tot 46 procent in 2007. Dit is vooral ten gunste gegaan van de 2de geldstroom, die groeide van 15 procent in 1990 tot 24 procent in 2007. Het aandeel van de 3de geldstroom is licht gestegen van 27 procent in 1990 tot 31 procent in 2007.

Universiteiten verschillen in grootte en aandachtsgebieden. Dat heeft zijn weerslag op het verwerven van middelen uit de tweede geldstroom en het publiceren in wetenschappelijk tijdschriften. Er zijn ook grote verschillen tussen de universiteiten wat betreft het aandeel personeel in de 1ste geldstroom (variatie: van 29 tot 65 procent), het aandeel vrouwelijke hoogleraren (variatie: van 1,6 tot 15,2 procent), en vrouwelijke promovendi (variatie: van 26 en 59 procent).

Ontwikkeling output

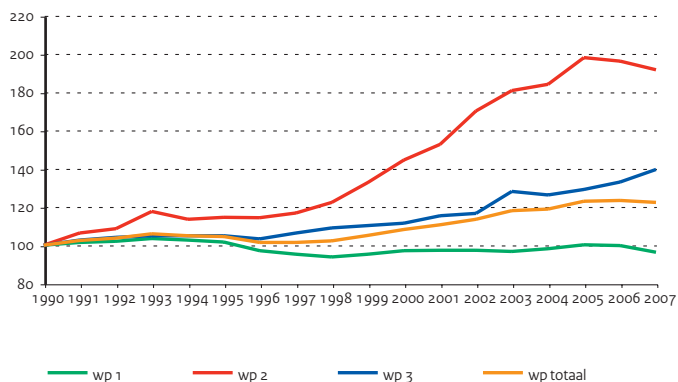
Ook de universitaire output kent een uiteenlopende groeipad: het aantal wetenschappelijke publicaties is tussen 1990 en 2007 met 45 procent gestegen (gemiddeld per jaar: 2,6 procent). Het aantal dissertaties steeg zelfs met 90 procent (gemiddeld per jaar: 5,3 procent). De verdeling van het aantal dissertaties over gebieden is zeer stabiel en ongeveer gelijk aan de verdeling van het wetenschappelijk personeel. Drie kwart van de promoties vindt in de bètadisciplines plaats, bijna 20 procent in de gammadisciplines en iets minder dan 10 procent in de alfadisciplines. Bij de wetenschappelijke publicaties ligt het aandeel van de gammawetenschappen iets hoger, maar is het aandeel de laatste paar jaren gedaald, van 30 procent in 1999 tot 24 procent in 2007.

Ruimte voor talentvolle onderzoekers

NWO kent sinds 2000 een belangrijk en omvangrijk programma dat een bijdrage beoogt te leveren aan de vernieuwing van het onderzoek aan de Nederlandse universiteiten en para-universitaire instituten, de Vernieuwingsimpuls. Het gaat om een persoonsgebonden subsidievorm die zich op drie doelgroepen richt (in deze vorm bestaat het programma sinds 2002): pas gepromoveerden (VENI), post-doc's (VIDI) en ervaren onderzoekers (VICI). Vanaf 2000 tot en met 2008 hebben al meer dan 1.700 honoreringen plaatsgevonden, gemiddeld bijna 200 toekenningen per jaar. Daarvan vonden bijna 1.600 toekenningen plaats bij de universiteiten. VENI heeft de meeste honoreringen, 54 procent, gevolgd door VIDI met 34 procent en VICI met 12 procent.

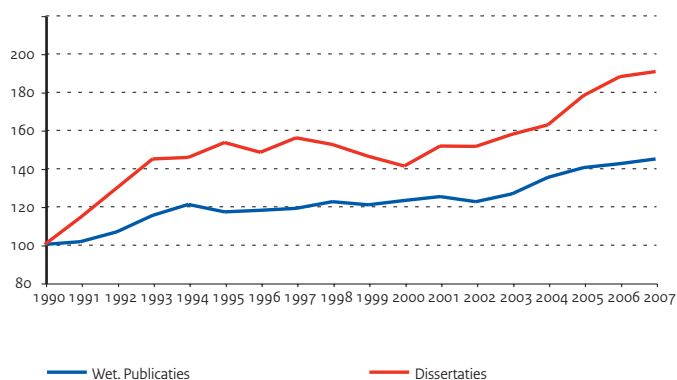
Figuur 12.8 | Ontwikkeling universitair onderzoek

Wetenschappelijk personeel volgens 1e, 2e en 3e geldstroom, 1990 = 100

Figuur 12.9 | Ontwikkeling universitaire output

Wetenschappelijke publicaties en dissertaties, 1990 = 100

Tabel 12.13 | Onderzoekscapaciteit hoger onderwijs (in fte's)

	2003	2004	2005	2006	2007
Totaal	16.433	16.545	17.122	17.190	17.054
Eerste geldstroom (in procenten)	48	48	47	47	46
Tweede geldstroom (in procenten)	23	24	25	24	24
Derde geldstroom (in procenten)	29	28	28	29	31

Bron

VSNU (KUOZ-database)

Toelichting

- De cijfers zijn wat betreft LEI (gebied gezondheid) aangepast door OCW
- De cijfers zijn bijgesteld t.o.v. de vorige editie van Kerncijfers

Bron

VSNU (KUOZ-database)

Tabel 12.14 | Output universiteiten

	2003	2004	2005	2006	2007
Wetenschappelijke publicaties	53.148	56.846	58.953	59.875	60.862
Dissertaties	2.637	2.720	2.976	3.140	3.187
Vakpublicaties	14.067	14.109	13.529	13.212	12.959

Tabel 12.15 | Universitaire kengetallen per universiteit (nationaal), 2007 (totaal en in procenten)

	WP totaal		2de geldstr. (x € 1 mln)	Wet. publ. (x 1)	Hoogleraren % vrouwen	Promovendi % vrouwen
	(in fte)	(% van tot.)				
Totaal	17.054	46	285,1	60.862	11,2	42
Universiteit Leiden	1.588	50	29,7	4.735	15,2	48
Universiteit Utrecht	2.126	49	36,8	7.064	14,2	50
Rijksuniversiteit Groningen	1.388	53	22,7	4.992	11,4	41
Erasmus Universiteit Rotterdam	1.059	56	16,2	4.462	7,9	40
Universiteit van Maastricht	964	48	7,3	3.744	9,7	59
Universiteit van Amsterdam	1.868	49	26,9	7.132	16,2	45
Vrije Universiteit Amsterdam	1.635	45	20,0	5.890	10,7	50
Radboud Universiteit	1.702	41	39,3	5.300	15,2	51
Universiteit van Tilburg	366	65	9,3	1.644	9,8	54
Technische Universiteit Delft	1.605	29	26,5	6.483	6,5	26
Technische Universiteit Eindhoven	916	37	16,2	3.292	1,6	29
Universiteit Twente	953	38	18,0	2.929	5,1	30
Wageningen Universiteit	778	38	16,2	2.886	9,7	49

Bron

VSNU: KNOZ en WOPI

NWO: 2de geldstroom**Toelichting**

- WP = wetenschappelijk personeel
- De cijfers zijn wat betreft LEI (gebied gezondheid) aangepast door OCW
- Totaal is inclusief Open Universiteit

Tabel 12.16 | Resultaten vernieuwingsimpuls; verdeling over de universiteiten, 2000-2008

	Toekenningen				Totaal	
	2000/2001	VENI	VIDI	VICI	Totaal	%
Totaal	96	796	508	178	1.578	100
Universiteit Leiden (LEI)	11	89	60	20	180	11
Universiteit Utrecht (UU)	14	146	84	29	273	17
Rijksuniversiteit Groningen (RUG)	6	65	51	14	136	9
Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR)	4	50	42	13	109	7
Universiteit van Maastricht (UM)	4	46	24	7	81	5
Universiteit van Amsterdam (UVA)	15	119	63	26	223	14
Vrije Universiteit Amsterdam (VU)	11	76	31	13	131	8
Radboud Universiteit (RU)	10	80	50	9	149	9
Universiteit van Tilburg (UvT)	6	16	11	5	38	2
Technische Universiteit Delft (TUD)	3	44	32	13	92	6
Technische Universiteit Eindhoven (TU/e)	4	24	22	16	66	4
Universiteit Twente (UT)	5	17	24	9	55	3
Wageningen Universiteit (WU)	3	24	14	4	45	3

Bron

Opgaven NWO

Toelichting

- VENI richt zich op net gepromoveerden
- VIDI richt zich op gepromoveerden met enkele jaren ervaring
- VICI richt zich op senior onderzoekers
- Exclusief toekenningen aan niet-universitaire instituten

Promoties en gepromoveerden

Hoger opgeleiden en gepromoveerden in het bijzonder worden geacht een belangrijke rol te spelen in nationale innovatieprocessen en het economisch presteren van landen. Ze dragen bij aan de vergroting en verspreiding van kennis en technologieën.

Promoties

Het aantal promoties is in de loop van de jaren toegenomen. Het aantal promoties lag in 2007 op ruim 3.000, terwijl dat begin jaren '60 nog rond de 400 lag.

De meeste promoties vinden plaats in de medische wetenschappen (32 procent in 2006/07), de minste in de geesteswetenschappen (ruim 7 procent) en de landbouwwetenschappen (ruim 8 procent).

Tussen universiteiten bestaan grote verschillen in groei: waar de groei tussen 2002 en 2007 voor de universiteiten gezamenlijk 26 procent bedraagt, variëren de percentages van de afzonderlijke universiteiten tussen de -4 (UvA) en +79 (UM).

Het aandeel vrouwelijke gepromoveerden neemt in de loop der tijd sterk toe en is tussen 1990/91 en 2006/07 meer dan verdubbeld. Tussen de wetenschapsgebieden zijn er grote verschillen: waar bij de technische wetenschappen het aandeel vrouwen op 24 procent ligt (dit aandeel is overigens wel bijna verviervoudigd in genoemde periode), ligt dit bij de medische wetenschappen inmiddels al boven de 50 procent.

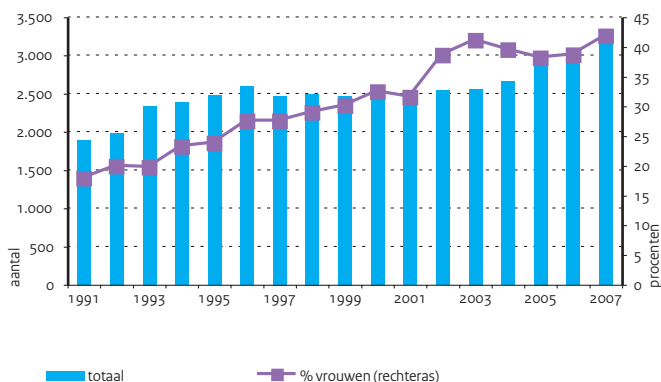
Binnen het wetenschappelijk personeel nam de categorie promovendi tot en met 2004 een toenemend aandeel in, van 24 procent in 1990 tot 33 procent, met daarna een stabilisatie. Opvallend is dat deze percentages bij vrouwen hoger liggen dan bij mannen. Het aandeel vrouwelijke promovendi binnen het vrouwelijk wetenschappelijk personeel (WP) is zo'n anderhalf keer het aandeel mannelijke promovendi binnen het mannelijk WP. Ook in dit opzicht zijn er verschillen tussen de wetenschapsgebieden (waarbij er geen goede gegevens beschikbaar zijn over de medische wetenschappen). Relatief lage percentages promovendi zijn er bij 'recht' en 'taal en cultuur'. Vergeleken met andere landen ligt het aandeel vrouwelijke gepromoveerden lager dan gemiddeld in de EU. Het aandeel gepromoveerden in bètarichtingen ligt lager dan in de EU gemiddeld, maar hoger bij de technische richtingen. Het aandeel vrouwelijke gepromoveerden in deze richtingen ligt beneden het EU-gemiddelde.

Gepromoveerden

Uit gegevens van het CBS blijkt dat Nederland eind 2007 67 duizend gepromoveerden kende in alle leeftijdscategorieën (15 jaar en ouder). Daarvan is bijna 70 procent man en iets meer dan 30 procent vrouw. In de leeftijdscategorie tot 65 jaar waren er 60 duizend gepromoveerden. Het merendeel van de gepromoveerden bevindt zich in de leeftijdscategorie van 35 tot 54 jaar (55 procent). Het blijkt dat hoe jonger de gepromoveerden zijn, hoe groter het aandeel vrouwen is, een aandeel dat tot 50 procent oploopt in de categorie tot 35 jaar. Van de 58.000 gepromoveerden met een Nederlandse nationaliteit is 14 procent 'allochtoon'.

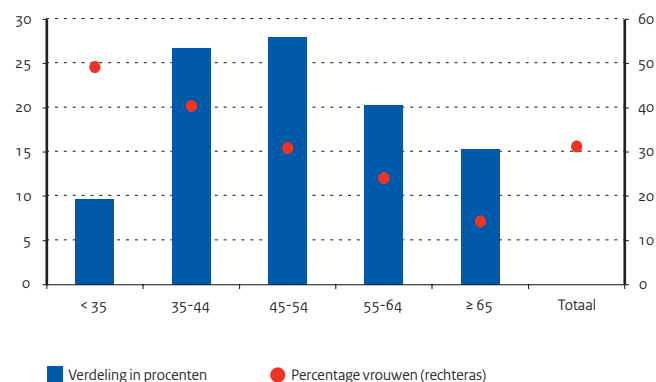
Figuur 12.10 | Gepromoveerden in Nederland, naar geslacht

1991 - 2007

Figuur 12.11 | Gepromoveerden naar leeftijd en geslacht

In Nederland in procenten van het totaal, peildatum: december 2007

Tabel 12.17 | Het aandeel promovendi binnen het wetenschappelijk personeel van universiteiten

	1990	2001	2006	2007	'07 (man)	'07 (vr.)
Totaal	24,0	27,7	33,2	33,1	29,0	41,6
Landbouw	21,1	30,0	39,4	39,5	31,4	54,6
Natuur	33,4	36,2	40,6	40,8	36,0	54,0
Techniek	28,4	36,0	41,6	41,0	37,9	52,5
Economie	19,9	18,9	26,1	26,4	23,1	37,3
Recht	17,1	15,7	22,1	21,8	16,8	28,2
Gedrag en Maatschappij	18,6	21,6	29,2	29,1	21,6	38,2
Taal en Cultuur	19,1	18,0	21,8	21,8	14,9	31,7

Bron

VSNU / WOPI

Toelichting

– Het gebied 'Gezondheid' is niet opgenomen vanwege dekkingsproblemen

Tabel 12.18 | Promoties per universiteit

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Totaal	2.531	2.637	2.720	2.976	3.140	3.187
Universiteit Leiden	233	236	240	289	302	269
Universiteit Utrecht	389	413	358	421	443	438
Rijksuniversiteit Groningen	229	238	286	290	336	321
Erasmus Universiteit Rotterdam	150	179	181	220	253	237
Universiteit van Maastricht	100	131	131	154	147	179
Universiteit van Amsterdam	335	325	329	323	323	323
Vrije Universiteit Amsterdam	213	220	244	240	246	269
Radboud Universiteit	192	206	214	226	241	262
Universiteit van Tilburg	57	56	52	67	92	83
Technische Universiteit Delft	178	185	212	225	214	229
Technische Universiteit Eindhoven	128	126	143	163	148	176
Universiteit Twente	111	144	160	166	168	147
Wageningen Universiteit	214	178	170	192	224	249

Bron

VSNU / KUOZ

Toelichting

– Totaal is inclusief Open Universiteit
 – Het VSNU-totaal wijkt af van de CBS-cijfers voor het aantal promoties vanwege de andere meetperiode (kalenderjaar tegenover academisch jaar)

Tabel 12.19 | Promoties per cluster

	Mannen en vrouwen			% vrouwen		
	1991	2001	2007	1991	2001	2007
Totaal	1.898	2.526	3.160	17,9	31,6	41,8
Landbouw	100	229	266	20,0	32,8	38,7
Natuurw., wisk. en informatica	454	530	501	11,5	25,5	31,5
Techniek, industrie en bouwkunde	287	390	549	6,3	13,8	23,9
Gezondheidszorg en welzijn	471	668	1020	24,0	41,8	53,1
Sociale wet., bedrijfsk. en rechten	411	494	591	24,6	37,2	48,6
Taalwetenschappen, geschiedenis en kunst	175	215	233	20,0	32,6	42,9

Bron

CBS

Tabel 12.20 | Kengetallen gepromoveerden, internationaal, 2006

	Aantal	% vr.	% bèta	% bèta vr.	% techn.	% techn.vr.
België	1.718	38,2	32,5	40,3	16,6	25,5
Denemarken	910	43,6	18,2	34,3	25,4	25,1
Duitsland	24.946	41,2	25,5	34,5	8,8	13,5
Finland	1.409	46,8	20,9	39,3	21,7	21,6
Frankrijk	9.818	41,4	48,8	37,0	10,4	26,6
Nederland	2.993	38,7	16,0	29,4	17,9	20,4

Bron

EUROSTAT database

Internationaal wetenschap

R&D-uitgaven als percentage van het BBP

Nederland gaf in 2007 naar schatting 1,70 procent van het BBP uit aan R&D, wat ongeveer gelijk is aan de uitgaven in 2006 (1,71). Over een langere periode bekeken schommelen de R&D-uitgaven rond de 2 procent van het BBP, maar ligt het percentage de laatste jaren op een niveau van 1,7 à 1,8. Nederland neemt internationaal gezien een middenpositie in, maar scoort lager dan de meeste ons omringende landen en de Scandinavische landen. Het EU-gemiddelde (1,77 procent in 2006) ligt net boven het niveau van Nederland.

Financiering van R&D

In verreweg de meeste landen financieren bedrijven het grootste deel van de R&D-uitgaven. Het EU-gemiddelde ligt op 55 procent, dat van de OESO zelfs op 64 procent. De gemiddelde overheidsfinanciering is bij de EU 34 procent en bij de OESO 29 procent. Ook in Nederland zijn bedrijven de grootste financier met een aandeel van 51 procent (cijfer 2003), zij het dat de aandelen van overheid en bedrijven in Nederland dichter bij elkaar liggen dan in de meeste andere landen.

Bij de overheidsfinanciering is het Nederlandse aandeel ongeveer gelijk aan het gemiddelde van EU-27, maar hoger dan bij de OESO.

Uitvoering van R&D

De relatief lage R&D-uitgaven van bedrijven bepalen voor een belangrijk deel de overall positie van Nederland. De verschillen bij de publieke sector zijn kleiner bij vergelijking met andere landen. De Nederlandse R&D-uitgaven in deze sector bedroegen in 2007 naar schatting 0,67 procent van het BBP, een fractie hoger dan het EU-gemiddelde (0,63), en het OESO-gemiddelde (0,65). Liep Nederland in de jaren negentig nog voorop met de

R&D-uitgaven in de publieke sector, inmiddels zijn verschillende West-Europese landen (Zweden, Finland, Denemarken, Duitsland, Oostenrijk en Frankrijk) Nederland gepasseerd.

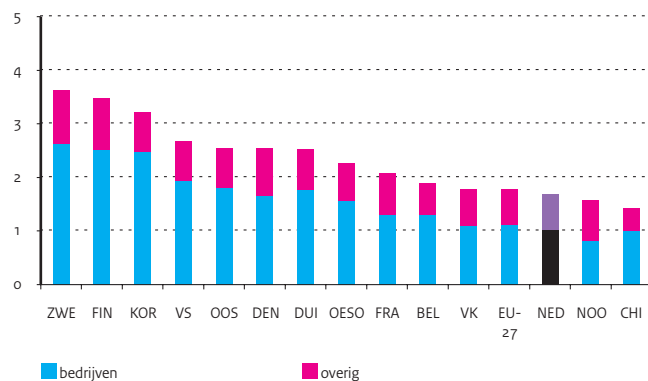
De Nederlandse private R&D-uitgaven als percentage van het BBP bedroegen in 2007 1,03, tegenover 1,11 voor de EU en 1,56 voor de OESO. Van de westerse landen kent alleen Noorwegen een lager percentage (0,81).

Output en kwaliteit van wetenschappelijk onderzoek

De wetenschappelijke publicatieoutput heeft een sterke relatie met de omvang van een land. Maar wanneer wordt gecorrigeerd voor inwoneraantal doen de meeste kleinere landen het beter dan de grote. Nederland doet dan mee met de top, die wordt gedomineerd door Zwitserland. Nederland is jaarlijks goed voor bijna 25.000 wetenschappelijke publicaties (in internationaal gerefereerde tijdschriften). Per miljoen inwoners is dat bijna 1.500. De kwaliteit van het wetenschappelijk onderzoek wordt gedeeltelijk afgemeten aan de citaties die de uit het onderzoek voortkomende publicaties ontvangen. Nederland neemt in dit opzicht een plaats in bij de top van de wereld, na Zwitserland en de VS, welke landen echter een lichte daling laten zien in de periode tussen 1993 en 2006. Nederland scoort 34 procent boven het wereldgemiddelde, terwijl deze score met 12 procent is gestegen tussen 1993 en 2006. De citatiescore is hoger wanneer onderzoekers samenwerken met onderzoekers uit andere landen. Voor Nederland ligt deze dan 55 procent boven het wereldgemiddelde.

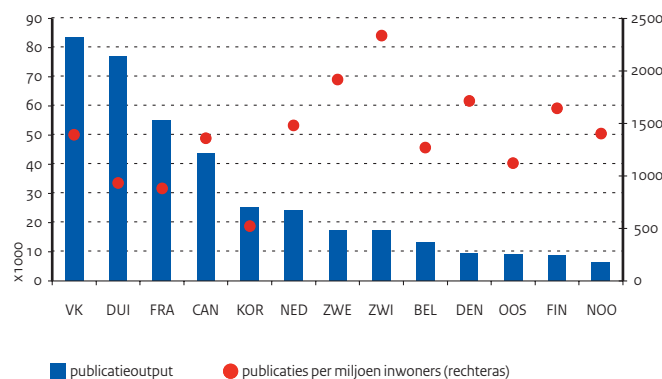
Figuur 12.12 | R&D-uitgaven als percentage van het BBP

Naar sector van uitvoering, 2007

Figuur 12.13 | Wetenschappelijke publicaties

Gemiddelde omvang 2003-2006, absoluut en per miljoen inwoners

Tabel 12.21 | R&D-uitgaven als percentage van het BBP

	2003	2004	2005	2006	2007
België	1,88	1,87	1,84	1,88	1,89
Denemarken	2,58	2,48	2,45	2,46	2,54
Finland	3,43	3,45	3,48	3,45	3,47
Frankrijk	2,17	2,15	2,10	2,10	2,08
Duitsland	2,52	2,49	2,48	2,54	2,53
Nederland	1,76	1,78	1,72	1,71	1,70
Zweden	3,85	3,62	3,80	3,74	3,63
Verenigd Koninkrijk	1,78	1,71	1,76	1,78	--
Verenigde Staten	2,66	2,59	2,62	2,66	2,68
OESO	2,22	2,19	2,53	2,26	--
EU-27	1,76	1,73	1,74	1,77	--

Bron

OESO

Toelichting

– Totaal van de sectoren overheid, bedrijven en overig

Tabel 12.22 | R&D-uitgaven gefinancierd door de overheid, als percentage van het BBP

	2002	2003	2004	2005	2006
België	0,45	0,44	0,46	0,45	--
Denemarken	--	0,70	--	0,68	--
Finland	0,88	0,88	0,91	0,89	0,87
Frankrijk	0,85	0,85	0,83	0,81	0,81
Duitsland	0,79	0,79	0,76	0,71	0,70
Nederland	0,64	0,64	--	--	--
Zweden	--	0,94	--	0,88	--
Verenigd Koninkrijk	0,53	0,56	0,56	0,58	0,57
Verenigde Staten	0,77	0,80	0,80	0,79	0,77
OESO	0,66	0,67	0,66	0,66	0,64
EU-27	0,62	0,63	0,62	0,60	0,60

Bron

OESO

Tabel 12.23 | Kenmerken van citatiescores naar wetenschappelijke publicaties

	Totaal		Internationale co-publicaties		Publicaties zonder samenwerking	
	2003-2006	trend 93-06	2003-2006	trend 93-06	2003-2006	trend 93-06
België	1,20	10,5	1,40	-2,7	0,96	26,3
Denemarken	1,33	17,9	1,55	0,3	1,07	30,6
Finland	1,16	-1,1	1,42	-20,8	0,90	17,2
Frankrijk	1,06	13,5	1,33	-1,0	0,79	18,5
Duitsland	1,13	8,4	1,40	0,0	0,90	3,6
Nederland	1,34	12,1	1,55	0,3	1,14	20,6
Noorwegen	1,22	30,5	1,49	14,7	0,92	40,4
Verenigd Koninkrijk	1,24	3,9	1,47	-3,1	1,01	3,7
Verenigde Staten	1,37	-5,2	1,49	-7,7	1,16	-4,4
Zweden	1,20	8,9	1,44	3,0	0,96	7,4
Zwitserland	1,41	-1,4	1,58	-11,2	1,17	5,2

Bron

NOWT-2008

Emancipatie

Vanaf 2007 coördineert het ministerie van OCW zowel het ‘homo-emancipatiebeleid’ als het ‘vrouwen-emancipatiebeleid’. In 2007 zijn voor beide beleidsterreinen meerjarige beleidsplannen verschenen: de kabinetsnota ‘Gewoon homo zijn; lesbisch- en homo-emancipatiebeleid 2008-2011’ en de kabinetsnota ‘Meer kansen voor vrouwen; emancipatiebeleid 2008-2011’.

Homo-emancipatie

Met het motto ‘Gewoon homo zijn’ kiest het kabinet als hoofddoelstelling voor het homo-emancipatiebeleid: het bevorderen van de sociale acceptatie van homoseksuelen onder de Nederlandse bevolking. Het kabinet wil onder andere bevorderen dat homoseksualiteit in de kring van etnische minderheden en onder groepen jongeren bespreekbaar wordt gemaakt. Het bespreekbaar maken door dialoog en publiek debat zal zich ook richten op (jongeren in) levensbeschouwelijke groepen. Verschillende organisaties zoals COC Nederland en Forum zijn actief in het bespreekbaar maken van homoseksualiteit in verschillende etnisch-culturele kringen. De school neemt voor vrijwel alle jongeren een belangrijke plaats in het dagelijkse leven in, in deze belangrijke levensfase oriënteren jongeren zich op hun maatschappelijke carrière. Ze krijgen besef van normen, zoals respect voor anderen en het recht om niet gediscrimineerd te worden op homo-heteroseksuele voorkeur. Het kabinet wil scholen aanmoedigen en hen daarop aanspreken, ook ouders vervullen een belangrijke functie. Het kabinet maakt zich zorgen over de (on)veiligheid van homoseksuelen. Het bestrijden van geweld tegen homo’s, en zeker het voorkomen daarvan zal een lange adem vergen. In 2007 is het aantal meldingen van discriminatie tegen homo’s in procenten van het totaal aantal meldingen bij Anti Discriminatie Bureaus gestegen naar 6,1 procent.

Sinds 2001 kunnen twee mensen van hetzelfde geslacht in Nederland een burgerlijk huwelijk sluiten. Het aantal gesloten huwelijken tussen homoseksuele mannen en lesbische vrouwen is hierdoor in 2002 hoger dan in de jaren erna. In 2007 werden er 1371 huwelijken tussen twee personen van hetzelfde geslacht gesloten.

Vrouwen-emancipatie

Het beleid richt zich op het bevorderen van gelijke rechten, kansen, vrijheden en (sociale) verantwoordelijkheden in de maatschappij voor vrouwen en mannen. In veel opzichten hebben vrouwen minder kansen dan mannen, bijvoorbeeld als het gaat om het bereiken van topposities. Het beleid is erop gericht de positie van vrouwen te verbeteren en de deelname van vrouwen in de samenleving te stimuleren.

Verhogen van de economische zelfstandigheid

Economische zelfstandigheid ligt aan de basis van veel andere emancipatiethema’s. Economische zelfstandigheid wil zeggen dat iemand door een baan in zijn of haar eigen levensonderhoud kan voorzien. In het emancipatiebeleid is een ondergrens vastgesteld op het niveau van het bestaansminimum voor een alleenstaande (ongeveer 70 procent van het netto minimumloon).

Betaald werk is een belangrijke weg naar zelfbeschikking en zelfontplooiing. Op de middellange termijn krijgt Nederland ondanks de gevolgen van de kredietcrisis te maken met een demografisch arbeidstekort. Ook daarom is het van belang de arbeidsparticipatie van vrouwen te vergroten.

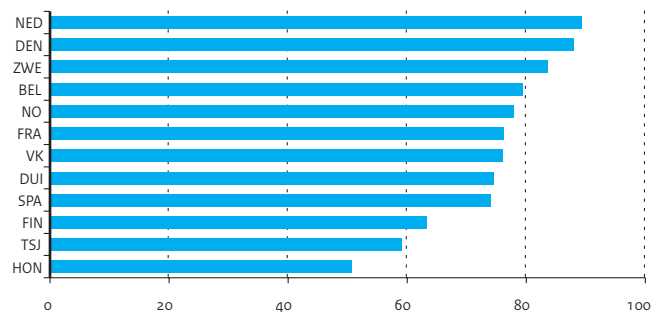
In de kabinetsnota ‘Meer kansen voor vrouwen; emancipatiebeleid 2008-2011’ zijn de volgende doelen vastgesteld voor 2010:

- het percentage vrouwen dat economisch zelfstandig is, bedraagt 60 procent;
- de netto arbeidsparticipatie van vrouwen stijgt naar 65 procent.

Deze twee doelen zijn in het jaar 2000 vastgesteld. In 2006 was 43 procent van de vrouwen (15-64 jaar) economisch zelfstandig. Economische afhankelijkheid komt vooral voor bij de oudere generatie vrouwen. Van de vrouwen tussen 25 en 34 jaar is inmiddels circa 62 procent economisch zelfstandig. In 2008 had 59 procent van de vrouwen (15-64 jaar) een baan van 12 uur of meer per week. Ook hier zit de jonge generatie vrouwen (25-34 jaar) inmiddels boven het niveau van de emancipatiedoelstelling: 79 procent werkt.

Figuur 13.1 | Houding tegenover homoseksualiteit

Aandeel dat vindt: homoseksuelen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen

Tabel 13.1 | Houding van de bevolking tegenover homoseksualiteit, 2006 (in procenten)

	helemaal negatief	negatief	neutraal	positief	helemaal positief
Algemene acceptatie van homoseksuelen	3	9	21	42	25
Sociale acceptatie in brede zin	3	12	33	40	12

Bron

SCP (CV'06)

Tabel 13.2 | Meldingen van homodiscriminatie bij antidiscriminatiebureaus

	2003	2004	2005	2006	2007
Aantal	121	149	158	176	257
Percentage ten opzichte van het totaal aantal meldingen	3,5	3,6	3,6	4,1	6,1

Bron

Anti Discriminatie Bureaus

Tabel 13.3 | Aantal huwelijkssluitingen homoseksuelen

	2003	2004	2005	2006	2007
Totaal	1.499	1.210	1.150	1.212	1.371
Twee mannen	735	579	570	579	663
Twee vrouwen	764	631	580	633	708

Bron

 CBS <http://statline.cbs.nl>
Tabel 13.4 | Economische zelfstandigheid naar geslacht en leeftijd (in procenten)

	2000	2002	2003	2004	2005	2006
Vrouwen (15-64 jaar)	39	42	42	42	42	43
Vrouwen (25-34 jaar)	60	62	62	62	62	--
Mannen (15-64 jaar)	71	71	70	68	68	68
Mannen (25-34 jaar)	86	86	84	82	82	--

Bron

 Emancipatiemonitor 2006, en 2008, SCP
en CBS

Toelichting

- Iemand is economisch zelfstandig wanneer hij of zij 70% van het netto minimumloon verdient.
- In procenten van het totaal van de groep
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel G

Tabel 13.5 | Netto arbeidsparticipatie van paren met kinderen naar opleidingsniveau, 2007

	po	vbo/ mavo	havo/ vwo/mbo	hbo	wo	Totaal
Vrouwen, totaal	20	37	66	83	79	58
jongste kind 0-5 jaar	20	44	66	84	80	65
jongste kind 6-11 jaar	21	43	67	81	78	60
jongste kind 12-17 jaar	19	32	63	81	78	49
Mannen, totaal	41	60	88	97	96	78
jongste kind 0-5 jaar	66	86	94	98	98	92
jongste kind 6-11 jaar	44	67	91	97	95	82
jongste kind 12-17 jaar	28	44	78	94	94	62

Bron

Bron: CBS (Enquête Beroepsbevolking '07)

Toelichting

- Arbeidsparticipatie in procenten naar leeftijd van jongste thuiswonende kind
- Netto arbeidsparticipatie: de werkzame beroepsbevolking in procenten van de bevolking

13 | Emancipatie

Emancipatie

De ontwikkeling van de mate van economische zelfstandigheid blijft achter bij de ontwikkeling van de arbeidsparticipatie. Dit komt omdat de winst in arbeidsparticipatie eerst geboekt is bij de hoger opgeleide vrouwen (daarvan werkt nu ruim drie kwart). De winst moet nu komen van de middelbaar en lager opgeleide vrouwen; vanwege hun lagere verdien capaciteit neemt de mate van economische zelfstandigheid niet evenredig toe met de stijging van de arbeidsparticipatie. Die min of meer evenredige stijging is wel verondersteld bij het vaststellen van de streefcijfers in 2000.

Dat de economische zelfstandigheid achterblijft, heeft ook te maken met het feit dat Nederland 'wereldkampioen deeltijd' is. Het totale arbeidsaanbod van vrouwen in uren gemeten is binnen Europa alleen in Italië en Malta lager. De bijvoorbeeld in de zorg en het onderwijs verwachte personeelstekorten na 2010 (wanneer de na-oorlogse generatie met pensioen gaat) zouden opgevangen kunnen worden wanneer vrouwen met een deeltijdbaan meer uren gaan werken.

Helaas worden de in het initiële onderwijs behaalde gelijke onderwijsposities van vrouwen niet omgezet in gelijke posities op de arbeidsmarkt. Het aandeel vrouwen in de top van bedrijven komt bijna nooit overeen met het aandeel vrouwen in de desbetreffende sector. Het kabinet streeft ernaar dat nog in deze kabinetsperiode minstens een kwart van de hoogste ambtenaren een vrouw is. Het aandeel vrouwen in de top bij de rijksoverheid bedroeg 20 procent in 2008.

Voor het bedrijfsleven is een streven minimaal 20 procent vrouwen in de top in 2010. In 2007 was het aandeel vrouwen in de top van het bedrijfsleven 7 procent. Het aandeel vrouwelijke hoogleraren was 11%.

EU-doelstelling

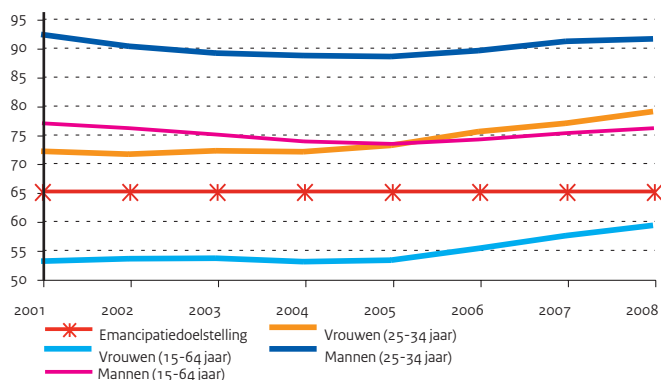
De Europese Sociale Raad heeft verschillende doelen gesteld in het zogenaamde Lissabonproces: bevorderen dat Europa de meest concurrerende (kennis-)economie in de wereld wordt. Door middel van de 'open coördinatie methode' wordt de voortgang op de doelstellingen gemeten. Een belangrijke doelstelling in het Lissabonproces is een netto arbeidsparticipatie van vrouwen van minstens 60 procent in 2010. Bij deze indicator tellen ook de kleine banen van minder dan 12 uur per week mee. Mede hierdoor scoort Nederland heel goed op deze doelstelling: in 2007 bedroeg de arbeidsparticipatie van vrouwen conform de Lissabon-doelstelling 70 procent.

Iedereen doet mee (v&m)

Het kabinet onderschrijft het streven van de Sociaal economische Raad (SER) om te komen tot een bruto arbeidsparticipatie van 80 procent in 2016 teneinde de kosten van de vergrijzing op te brengen. De doelstelling richt zich op het direct inzetbare arbeidsaanbod van personen tussen de 20 en 65 jaar. Aangezien de participatie van mannen - ook internationaal gezien - in Nederland vrij hoog is, zal realisatie van deze doelstelling voor een groot deel afhangen van de te boeken participatiewinst bij vrouwen. In een illustratieve berekening door het CPB bij het SER-advies wordt de 80 procent in 2016 gerealiseerd, doordat 74 procent van de vrouwen zich aanbiedt op de arbeidsmarkt en 85 procent van de mannen. Deze '74 procent in 2016' is in de Emancipatienota overgenomen als streefcijfer voor het emancipatiebeleid. In 2007 bedroeg de bruto arbeidsparticipatie van vrouwen 64 procent (tegen 82 procent bij de mannen).

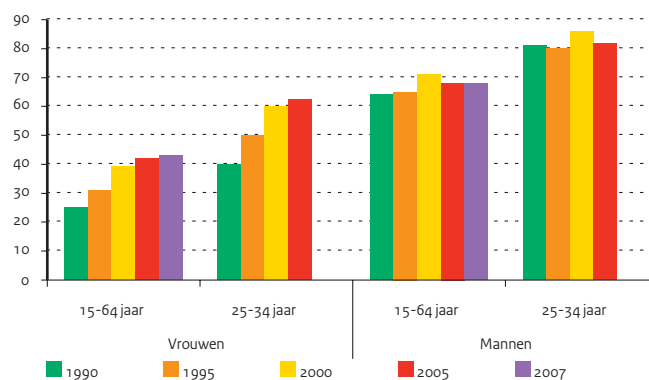
Figuur 13.2 | Netto arbeidsparticipatie

Naar geslacht en leeftijd (in procenten)

Figuur 13.3 | Economische zelfstandigheid

Naar geslacht en leeftijd (in procenten)

Tabel 13.6 | Gemiddelde arbeidsduur per week (in uren), werkzame personen van 15-64 jaar

	2001	2003	2005	2007
Vrouwen	24,9	24,4	24,2	24,8
Mannen	37,7	37,1	37,1	37,0

Bron

Bron: CBS (Enquête Beroepsbevolking '07)

Toelichting

– Gemiddelde arbeidsduur van personen die 1 uur of meer per week werken

Bron

ABD 2007

Toelichting

– ABD = Algemene Bestuursdienst
– Het totaal van functies van directeur (vanaf schaal 15) t/m secretaris-generaal

Bron

Emancipatiemonitor 2006, tabel 8.4, pag. 212, SCP en CBS

Toelichting

– Top 100 gemeten naar eigen vermogen
– RvC = Raad van Commissarissen; RvB = Raad van Bestuur

Bron

CBS (Statline; Beroepsbevolking; geslacht en leeftijd)

Toelichting

– Van 15-64 jarigen
– De Lissabon-doelstelling is geformuleerd op basis van de Europese definitie van arbeidsparticipatie
– Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel G

Bron

CBS (Statline; Beroepsbevolking; geslacht en leeftijd)

Toelichting

– SER-doelstelling: arbeidsparticipatie van 20-64 jarigen van 80% in 2016
– Bruto arbeidsparticipatie: totale beroepsbevolking in procenten van de bevolking

Tabel 13.7 | Aandeel van vrouwen in topposities bij de rijksoverheid (in procenten)

	2004	2005	2006	2007	2008
Aandeel vrouwen in ABD-functies	14,0	16,5	16,7	18,2	19,7

Tabel 13.8 | Aandeel van vrouwen bij top 100 grootste bedrijven (in procenten)

	1992	2001	2003	2005	2007
Totaal aandeel van vrouwen in de RvC en RvB	1,9	5,1	4,8	6,0	7,3

Tabel 13.9 | Netto arbeidsparticipatie volgens de Lissabon-doelstelling (60% in 2010)

	2004	2005	2006	2007	2008
Vrouwen	66	66	66	68	70

Tabel 13.10 | Bruto arbeidsparticipatie van vrouwen en mannen (80% in 2016)

	2004	2005	2006	2007	2008
Totaal	71	71	72	72	73
Vrouwen	60	61	62	63	64
Mannen	82	82	82	82	82

13 | Emancipatie

Emancipatie

Vrouwen en meisjes uit etnische minderheidsgroepen

De positie van vrouwen uit etnische minderheidsgroepen is een belangrijk aandachtspunt binnen het emancipatiebeleid. Alarmerende cijfers over het relatief grote aantal vrouwen dat niet actief aan de samenleving deelneemt, de Nederlandse taal slecht beheerst en geen contacten heeft met mensen buiten de eigen groep, vormden de directe aanleiding voor deze toenemende aandacht. Er zijn in Nederland ruim 875.000 niet-westerse allochtone vrouwen. Dit is ongeveer 10 procent van de totale vrouwelijke Nederlandse bevolking. De Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen zijn de grootste groeperingen onder de niet-westerse allochtone vrouwen (67 procent van het totaal).

Tussen de allochtone groepen bestaan enorme verschillen in de mate waarin zij deelnemen aan het arbeidsproces. De netto arbeids-participatie van Surinaamse vrouwen ligt met 63 procent hoger dan het niveau van de autochtone vrouwen (cijfers 2008). De netto arbeidsparticipatie van Marokkaanse en Turkse vrouwen blijft daar ver bij achter: respectievelijk 40 en 42 procent. Belemmerende factoren zijn onder andere: het opleidingsniveau, opvattingen over de rol van vrouwen, het gegeven dat allochtone vrouwen gemiddeld eerder moeder worden dan autochtone vrouwen, gemiddeld grotere gezinnen hebben en discriminatie op de arbeidsmarkt. Ook hebben allochtone vrouwen een minder stevige positie op de arbeidsmarkt (vaker flexibele en tijdelijke contracten). Het is daarom te verwachten dat de kredietcrisis relatief sterk merkbaar is in het niveau van de netto arbeidsparticipatie van allochtone vrouwen.

Opleidingsniveau

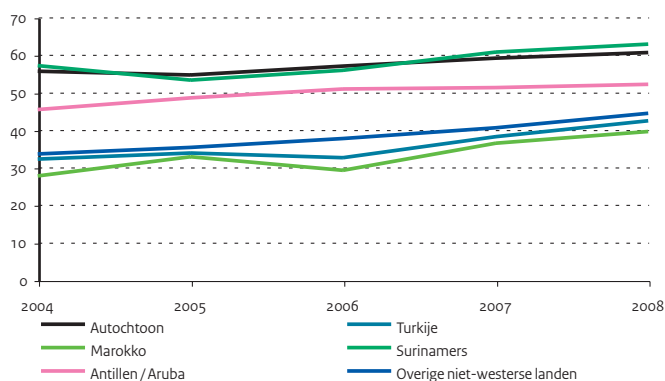
Allochtone vrouwen zijn beduidend lager opgeleid dan autochtone vrouwen, maar ook lager opgeleid dan de mannen uit de eigen herkomstgroep. Van de vrouwen ouder dan 40 jaar heeft 80 procent van de Turkse vrouwen en 90 procent van de Marokkaanse vrouwen maximaal basisonderwijs genoten. Een groot deel van deze vrouwen heeft nooit leren lezen en schrijven. Surinaamse en Antilliaanse vrouwen zijn aanmerkelijk beter opgeleid dan Turkse en Marokkaanse vrouwen, maar halen niet het niveau van de autochtone vrouwen.

De hier geboren en getogen generatie vrouwen maakt een flinke inhaalslag in het onderwijs. Ongeveer 45% van de Surinaamse en Antilliaanse vrouwen tussen 18 en 23 jaar is student in het hoger onderwijs (hbo en wo). Bij de autochtone vrouwen is dit ruim 40%; bij de Turkse en Marokkaanse vrouwen ongeveer 25%.

Een fase eerder in de onderwijsloopbaan, het derde jaar in het voortgezet onderwijs, ziet de situatie er als volgt uit. 50% van de autochtone vrouwen volgt dan havo of vwo, 33 % van de Surinaamse en Antilliaanse vrouwen tegen 24% van de Turkse en Marokkaanse vrouwen.

Figuur 13.4 | Netto arbeidsparticipatie van vrouwen

Naar herkomst, in procenten van de 15-64 jarige bevolking

Tabel 13.11 | Netto arbeidsparticipatie van vrouwen, naar herkomst en leeftijd, 2006 (in procenten)

	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	Totaal
Totaal	37	75	68	63	30	56
Autochtoon	39	82	71	65	29	58
Turkije	23	38	31	28	--	30
Marokko	18	34	21	--	--	23
Suriname	26	75	66	64	39	55
Antillen / Aruba	26	63	58	67	--	51

BronCBS <http://statline.cbs.nl>**Toelichting**

- Netto arbeidsparticipatie: aan de werkzame beroepsbevolking (in personen) in procenten van de bevolking

Tabel 13.12 | Economische zelfstandigheid van vrouwen (15-64 jaar), naar herkomst (in procenten)

	2002	2003	2004	2005	2006
Totaal	42	42	42	42	43
Autochtoon	43	43	43	44	44
Turkije	20	19	19	19	18
Marokko	19	20	20	20	21
Suriname	48	48	46	45	45
Antillen / Aruba	37	37	37	36	35

Bron

CBS (Bevolking 15-64 jaar naar inkomenspositie, 2000-2006)

Toelichting

- Iemand is economisch zelfstandig wanneer hij of zij 70% van het netto minimumloon verdient
- Cijfers voor 2006 zijn voorlopig
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel G

Tabel 13.13 | Opleidingsniveau van vrouwen (15-64 jaar), 2007 (in procenten)

	po	vmbo/	havo/vwo	hbo	wo	onbekend
Totaal	8	26	42	17	7	1
Autochtoon	13	23	41	11	11	2
Turkije	26	30	33	6	2	2
Marokko	12	22	46	13	5	2
Suriname	11	26	43	13	7	0
Antillen / Aruba	12	23	43	6	15	2

BronCBS <http://statline.cbs.nl>

Stelsel en financiën groen onderwijs

Stelsel

Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) is verantwoordelijk voor het groene onderwijs in Nederland. Het volgt daarbij het algemeen onderwijsbeleid. Het groene onderwijs is in de algemene onderwijswetgeving geregeld. Het groene onderwijs omvat voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs (vmbo), middelbaar beroepsonderwijs (mbo), hoger beroepsonderwijs (hbo) en wetenschappelijk onderwijs (wo). Groen vmbo en mbo zijn in één instelling, het agrarisch opleidingscentrum (AOC), vereend. Daarnaast wordt groen vmbo als afdeling van een aantal scholengemeenschappen verzorgd.

Financiën

De instellingen voor groen onderwijs worden bekostigd door het ministerie van LNV. De bekostiging vindt plaats op basis van de algemene onderwijswetgeving. De onderwijsuitgaven stijgen nog elk jaar als gevolg van het stijgend aantal studenten. Wat betreft les-, cursus- en collegegeld en de studiefinanciering is er geen verschil met het overig onderwijs.

Integraal sectorbeleid

Het groene onderwijs past uitstekend in het integrale sectorbeleid van het ministerie van LNV. Het is zorgvuldig ingebed in het kennissysteem van en voor de sector voedsel en groen en het draagt bij aan kennisverspreiding naar binnen het sectorbeleid relevante doelgroepen op de diverse beleidsthema's.

LNV-beleid

LNV zet het vakdepartementale onderwijsbudget met name in om de kennis-circulatie met doelgroepen (bedrijfsleven, gebieden en burgers) te bevorderen. De kennisinstellingen in het groene domein hebben sinds

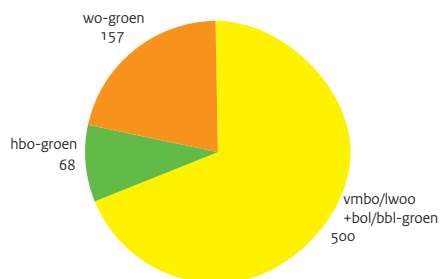
1 april 2005, op initiatief van LNV, hun krachten gebundeld in de Groene Kennis Coöperatie (GKC). In juni 2006 hebben de minister van LNV en de GKC-partners een meerjarenafspraak gemaakt voor de periode 2006 - 2010. Instellingen worden gestimuleerd om gezamenlijk arrangementen voor kennis en innovatie te ontwikkelen met relevante actoren (m.n. bedrijfsleven, andere kennisinstellingen). De GKC-partners hebben daartoe 15 meerjarige vraaggestuurde programma's voor doelgroepen en LNV-beleidsthema's ontwikkeld. Via Groen Kennisnet wordt relevante kennis op maat ontsloten voor de diverse doelgroepen, met daarbij bijzondere aandacht voor door LNV (mede) gefinancierde kennis.

Maatschappelijke stages

De maatschappelijke stage is een belangrijke kabinetsdoelstelling. Staatssecretaris van Bijsterveldt is verantwoordelijk voor invoering in het hele voortgezet onderwijs (vmbo, havo en vwo). In het schooljaar 2011-2012 is de maatschappelijke stage verplicht. Minister Verburg geeft prioriteit aan het creëren van 10.000 maatschappelijke stageplaatsen rond voedsel en groen. Maatschappelijke stages rond voedsel en groen maken de jeugd bewuster van de waarde van voedsel en groen en de noodzaak hiervoor te zorgen. De minister wil zo bijdragen aan een belangrijke doelstelling van het kabinet: het versterken van de sociale samenhang. Stad en platteland kunnen daarbij veel voor elkaar betekenen. Leerlingen van niet-groene scholen komen door middel van zo'n stage dicht bij het platteland te staan. Jongeren uit het groene onderwijs komen in contact met een stedelijke omgeving, bijvoorbeeld bij zorgen voor groen in de stad. De eerste pilots rond natuurbeheer, landbouw en de verbinding van stad en platteland zijn in 2008 gestart. In 2008 hebben reeds enkele duizenden leerlingen een groene maatschappelijke stage gelopen.

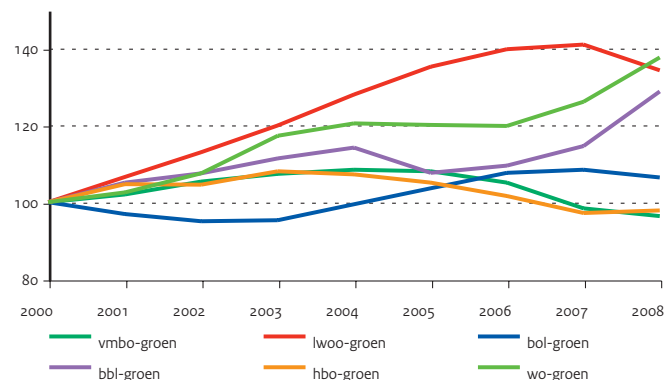
Figuur 14.1 | Uitgaven LNV voor het groene onderwijs

Gerealiseerde uitgaven per onderwijssoort (x€ 1 mln), 2008

Figuur 14.2 | Deelnemers groen onderwijs

Index met 2000 = 100

Tabel 14.1 | Financiële kerncijfers LNV voor het groene onderwijs

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Uitgaven en ontvangsten (x € 1 mln)					
Totaal gerealiseerde uitgaven	608,2	638,2	660,3	691,5	723,9
vmbo/lwoo-groen, bol-groen, bbl-groen	411,2	434,6	459,5	476,7	499,6
hbo-groen	59,8	61,4	59,5	63,3	67,5
wo-groen	137,2	142,2	141,3	151,5	156,8
Totaal ontvangsten	2,1	2,4	13,0	9,0	2,5
B) Onderwijsuitgaven per student/leerling naar onderwijssoort (x € 1.000)					
lwoo-groen	8,4	8,9	9,5	8,9	10,3
vmbo-groen	5,6	5,9	6,6	5,9	6,7
bol-groen	5,1	5,4	6,1	6,3	6,8
bbl-groen	3,2	3,2	3,8	3,7	4,0
hbo-groen	6,6	6,6	7,1	7,2	7,7
wo-groen	8,1	8,1	8,3	8,7	9,0

Bron

Jaarverslagen LNV

Toelichting

– Totaal gerealiseerde uitgaven is inclusief uitkeringen na ontslag

Tabel 14.2 | Uitgaven en ontvangsten, 2008 (x € 1 mln)

	Totaal	Normatief	Algemeen	Vakdepartementaal
Totaal gerealiseerde uitgaven	723,9	665,2	13,7	45,0
vmbo/lwoo-groen, bol-groen, bbl-groen	499,6	450,9	11,9	36,8
hbo-groen	67,5	60,0	1,3	6,2
wo-groen	156,8	154,3	0,5	2,0
Totaal ontvangsten	2,5	2,0	0,4	0,1

Bron

LNV (Directie Kennis)

Tabel 14.3 | Kerncijfers personeel AOC's

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Personeelsterkte (fte's x 1.000)					
Totaal	5,05	5,22	5,25	5,38	5,47
Directie / management	0,05	0,05	0,09	0,13	0,14
Docent	3,79	3,91	3,91	3,99	4,02
Overig	1,21	1,26	1,25	1,27	1,31
B) Personen (aantal x 1.000)					
Totaal	6,04	6,22	6,29	6,48	6,60
Directie / management	0,05	0,05	0,09	0,13	0,14
Docent	4,47	4,58	4,61	4,72	4,77
Overig	1,52	1,59	1,59	1,63	1,69
C) Percentage vrouwen (op basis van fte's)					
Totaal	34	36	37	39	40
Directie / management	18	32	25	23	20
Docent	31	33	34	36	38
Overig	44	45	47	51	51
D) Percentage 50 jaar en ouder (op basis van fte's)					
Totaal	36	37	38	39	40
Directie / management	52	48	57	70	77
Docent	35	37	38	38	39
Overig	40	39	38	37	38

Bron

OCW (CFI: salarisadministraties van instellingen)

Toelichting

- Peildatum 1 oktober
- Personeel AOC's omvat het personeel voor groene vmbo- en mbo-opleidingen
- De categorie overig personeel bevat onderwijsondersteunend personeel en organisatie- en beheerspersoneel
- Het totaal in personen is zonder dubbelstellingen binnen de (sub)sector
- 1 fte (fulltime equivalent) komt overeen met 1 voltijdbaan
- Zie bijlage Toelichting en Begrippen, deel D

Deelnemers en instellingen groen onderwijs

Deelnemers

De ontwikkeling van het aantal deelnemers in het groene onderwijs verschilt per niveau. Het groene vmbo laat na jarenlange groei, sinds 2006 een daling zien. De deelname aan het groene hbo lijkt zich na jarenlange lichte daling te stabiliseren. Het aantal studenten aan het groene wo is de afgelopen jaren licht gestegen.

Het aantal vrouwelijke deelnemers aan het groene onderwijs is in 2007 het hoogst in de beroepsopleidende leerweg (bol). De laatste jaren is er een sterke stijging waarneembaar in het aantal vrouwelijke deelnemers in de bol en het lwoo-groen. In het wo neemt de laatste jaren het aantal vrouwelijke deelnemers licht toe.

Instroom

De totale instroom in het groene onderwijs neemt de laatste jaren licht af. In de onderwijssoorten mbo-groen en wo-groen is de deelname in de periode 2004-2008 gestegen. In de overige onderwijssoorten is de onderwijsdeelname in deze periode echter gedaald.

Gediplomeerden

Het aantal gediplomeerden is de laatste jaren toegenomen van 18.200 gediplomeerden in 2004 naar 18.900 gediplomeerden in 2008. De stijging van het aantal gediplomeerden is het sterkst in het lwoo-groen en mbo-groen (zowel bol als bbl).

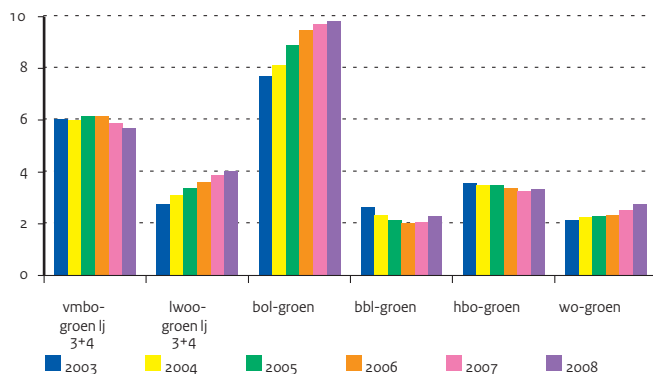
Instellingen

Het groene onderwijs wordt gegeven op een relatief groot aantal locaties. LNV hecht zeer aan spreiding van onderwijsmogelijkheden, met name voor het voortgezet onderwijs in de landelijke gebieden.

In 2008 zijn er 12 agrarische opleidingscentra (AOC's) met vmbo en mbo, een veertigtal vo-scholengemeenschappen met een groene afdeling, één regionaal opleidingscentrum (ROC) met bol-groen en 4 agrarische hogescholen (hbo-groen) en één hogeschool met een groene afdeling. Er is één instelling voor het groene wetenschappelijk onderwijs, te weten Wageningen Universiteit.

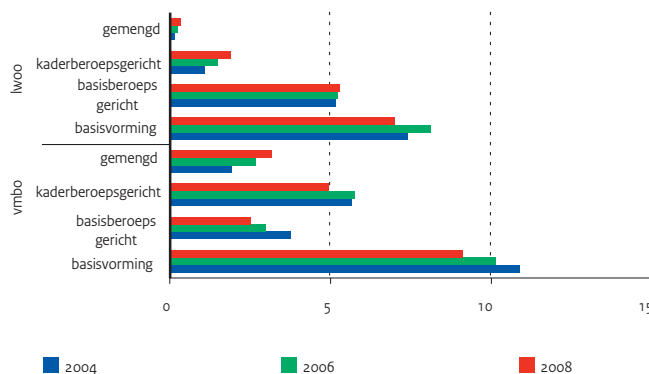
Figuur 14.3 | Vrouwelijke deelnemers groen onderwijs

Per sector (aantal x 1.000)

Figuur 14.4 | Leerlingen vmbo/lwoo-groen aan AOC's

Naar leerweg (aantal x 1.000)

Tabel 14.4 | Deelnemers, instroom en gediplomeerden groen onderwijs naar onderwijssoort

	2004	2005	2006	2007	2008
A) Deelnemers (aantal x 1.000)					
Totaal	74,1	74,7	75,1	74,2	74,4
vmbo-groen	22,2	22,1	21,5	20,2	19,7
lwoo-groen	13,8	14,6	15,1	15,2	14,5
bol-groen	15,7	16,4	17,0	17,1	16,8
bbl-groen	9,1	8,6	8,8	9,2	10,3
hbo-groen	8,7	8,5	8,2	7,9	7,9
wo-groen	4,5	4,5	4,5	4,7	5,1
B) Instroom (aantal eerstejaars x 1.000)					
Totaal	23,8	23,6	23,9	22,8	23,4
vmbo-groen	6,6	6,4	5,9	5,2	5,6
lwoo-groen	3,8	4,0	4,0	3,6	3,2
bol-groen	5,6	5,9	6,3	6,0	5,9
bbl-groen	4,2	4,0	4,5	4,7	5,2
hbo-groen	2,3	2,2	2,1	2,0	2,1
wo-groen	1,2	1,1	1,1	1,3	1,4
C) Gediplomeerden (aantal x 1.000)					
Totaal (excl. wo-bachelors)	18,2	18,6	19,1	19,3	18,9
vmbo-groen	5,2	5,0	5,1	5,1	4,8
lwoo-groen	2,6	2,7	2,9	3,0	3,2
bol-groen	4,0	4,3	4,4	4,6	4,7
bbl-groen	3,5	3,6	3,8	3,8	3,8
hbo-groen	1,9	2,0	1,9	1,8	1,6
wo-groen: doctoraal en master	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9
bachelor	0,2	0,3	0,4	0,3	0,4

Bron

LNV en OCW (CFI: 1 cijfer VO, 1 cijfer MBO en 1 cijfer HO)

Toelichting

- Aantallen leerlingen vbo/lwoo-groen, bol-groen, bbl-groen op basis van werkelijke aantallen
- Aantallen leerlingen vbo/lwoo-groen zijn exclusief leerlingen bij de met AOC's gefuseerde mavo's
- Aantallen studenten op basis van werkelijke aantallen

Tabel 14.5 | Deelname aan groen onderwijs als percentage van totale deelname per onderwijssoort

	2004	2005	2006	2007	2008
vmbo-groen / totaal vmbo (incl. lwoo)	7,8	8,1	8,2	8,2	8,2
mbo-groen / totaal mbo	5,2	5,2	5,3	5,2	5,3
hbo-groen / totaal hbo	2,5	2,4	2,2	2,1	2,1
wo-groen / totaal wo	2,3	2,2	2,2	2,2	2,3

Bron

OCW

Toelichting

- Totaal vmbo is berekend uit vmbo-groen, lwoo en vmbo3/4 (vo) en een verdeling van vo1/2

Tabel 14.6 | Aantal instellingen groen onderwijs naar onderwijssoort

	2004	2005	2006	2007	2008
Totaal	59	58	57	56	57
vo-scholengemeenschappen (vmbo-, lwoo-groen)	32	34	35	34	34
vo-scholengemeenschappen (vmbo-groen)	8	5	3	3	4
ROC's (groene afdeling) (bol-groen)	1	1	1	1	1
AOC's (vmbo-, lwoo-, bol-, bbl-groen)	12	12	12	12	12
agrarische hogeschool (hbo-groen)	4	4	4	4	4
hogeschool (groene afdeling) (hbo-groen)	1	1	1	1	1
agrarische universiteit (wo-groen)	1	1	1	1	1

Bron

LNV (Directie Kennis) en OCW (CFI)

Toelichting

- vo-scholengemeenschappen betreft alleen groene afdeling

Bijlagen

OCW-uitgaven en nationale context

OCW-uitgaven en ontvangsten sinds 2000

De uitgaven van OCW zijn de laatste jaren sterk gegroeid van circa 21,3 miljard euro in 2000 naar circa 34,7 miljard in 2008. Bij bijna alle beleidsterreinen van OCW zijn de uitgaven ook de laatste jaren gegroeid. De uitgaven voor Cultuur en Media zijn vier jaar vrijwel stabiel gebleven, maar ze zijn in 2008 weer gestegen. De uitgaven van OCW zijn van 2006 naar 2007 extra gestegen door de overkomst van de uitgaven voor Kinderopvang (circa 2 miljard euro).

Alleen de 'Overige uitgaven' zijn gedaald. Dit komt door bezuinigingen op het overheidsapparaat en doordat een deel van de apparaatskosten sinds 2004 bij beleidsterreinen wordt verantwoord. Onder 'Overige uitgaven' worden de uitgaven gerekend van de beleidsartikelen voor Internationaal onderwijsbeleid, voor Arbeidsmarkt en personeelsbeleid en de uitgaven voor Ministerie algemeen en de overige niet beleidsartikelen tot en met 2007 ook voor Informatie- en communicatietechnologie. De laatste uitgaven zijn vanaf 2008 grotendeels verdeeld over de andere begrotingsartikelen en het restant is bij het artikel voor het vo ondergebracht.

De ontvangsten van OCW vertonen een nogal grillig verloop. Dit heeft te maken met beleidsmaatregelen. Zo zijn de ontvangsten van 2004 op 2005 gedaald als gevolg van afschaffing van de les gelden in het vo. De stijging in 2006 is het gevolg van de overboeking van FES-gelden en in 2007 ligt de stijging aan Kinderopvang (werkgeversbijdragen).

Gesaldeerde uitgaven

De werkelijke uitgaven van OCW zijn verminderd met de ontvangsten ontstaan door terugbetalingen of verrekeningen met eerdere jaren. Gesaldeerde uitgaven worden ook gebruikt in de onderwijsstatistiek van het CBS en voor het bepalen van de uitgaven per onderwijsdeelnemer. Ontvangsten van OCW die bijdragen aan een verhoging van het uitgavenniveau waaronder doelsubsidies van andere departementen (als voor TNO) worden niet gesaldeerd. Dit geldt ook voor bijdragen van onderwijsdeelnemers (lesgelden), reclamegelden en FES-gelden.

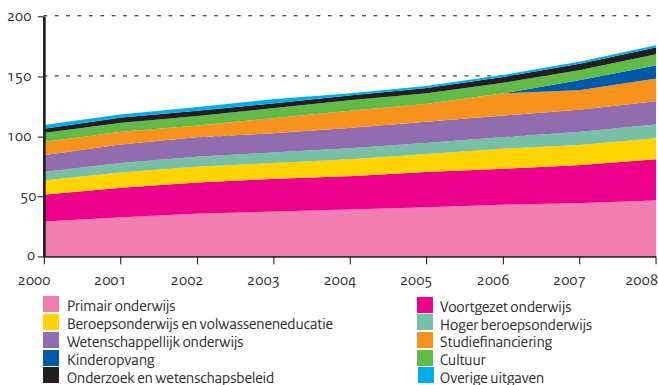
Uitgaven OCW, BBP en Rijksuitgaven

Sinds 2000 is de relatieve groei van de uitgaven van OCW elk jaar groter geweest dan de groei van het Bruto Binnenlands Product (BBP). De daling van de onderwijsuitgaven als percentage van het BBP die in de jaren zeventig van de vorige eeuw begon is hiermee omgezet in een klein herstel. Ondanks de stijging van de Nederlandse uitgaven aan onderwijsinstellingen als percentage van het BBP (van 5,1 in 2000 naar 5,5 in 2005) blijven deze achter bij de uitgavenniveaus in de ons omringende landen (bron: Education at a Glance 2008). In 2008 heeft het CBS een revisie van de onderwijsstatistiek doorgevoerd. De resultaten daarvan worden op de volgende pagina's toegelicht.

In de periode 2000 - 2008 liepen de uitgaven van OCW vrijwel gelijk op met de Rijksuitgaven. De onderwijsuitgaven van OCW bleven in 2008 achter bij de stijging van de totale Rijksuitgaven.

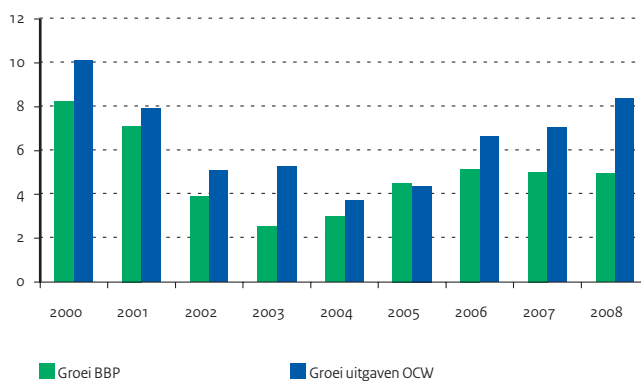
Figuur 15.1 | Gesaldeerde uitgaven per beleidsterrein

Geïndexeerd met totale uitgaven, 1999 = 100

Figuur 15.2 | Jaarlijkse groei BBP en uitgaven OCW

In procenten van jaar op jaar

Tabel 15.1 | Uitgaven en ontvangsten OCW volgens Departementaal Jaarverslag (x € 1 mln)

		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Totaal uitgaven OCW		23.022,2	24.190,6	25.462,0	26.434,7	27.534,4	29.341,3	31.920,4	34.732,8
Totaal ontvangsten OCW		1.166,9	1.201,4	1.253,2	1.396,4	1.163,6	1.422,4	1.984,5	2.122,9
Primair onderwijs	uitgaven	6.290,1	6.877,0	7.245,2	7.574,3	7.881,6	8.315,0	8.599,8	8.981,0
	ontvangsten	23,1	49,6	28,4	89,0	43,2	115,9	101,8	71,4
Voortgezet onderwijs	uitgaven	4.661,3	4.932,0	5.125,3	5.281,6	5.570,8	5.735,3	5.999,0	6.484,9
	ontvangsten	3,2	3,2	2,5	3,9	4,9	99,7	123,0	67,7
Beroepsonderw. en volw. educ.	uitgaven	2.473,2	2.551,1	2.584,8	2.701,6	2.857,6	3.147,2	3.204,3	3.345,2
	ontvangsten	15,6	23,2	33,2	24,3	12,0	106,8	99,4	88,5
Hoger beroepsonderwijs	uitgaven	1.491,4	1.603,6	1.634,1	1.720,2	1.802,9	1.881,8	2.030,9	2.158,9
	ontvangsten	0,1	0,4	0,1	1,5	1,8	46,8	7,0	9,6
Wetenschappelijk onderwijs	uitgaven	2.901,9	3.045,2	3.119,9	3.215,6	3.337,9	3.396,6	3.511,5	3.676,7
	ontvangsten	1,1	1,4	1,5	1,4	2,1	1,5	11,5	11,6
Studiefinanciering	uitgaven	2.318,1	2.152,0	2.682,0	3.077,0	3.141,7	3.864,6	3.550,2	4.060,1
	ontvangsten	717,7	734,4	776,3	835,6	573,1	533,5	601,4	670,8
Kinderopvang	uitgaven	.	.	.	.	(675,0)	(931,0)	2.064,2	2.838,1
	ontvangsten	.	.	.	.	(43,0)	(71,0)	517,4	736,0
Cultuur en Media	uitgaven	1.493,3	1.535,4	1.549,4	1.672,2	1.732,7	1.691,3	1.657,6	1.834,8
	ontvangsten	236,1	227,1	256,6	275,3	353,9	265,0	276,0	287,2
Onderzoek en wetenschapsbeleid	uitgaven	756,6	801,7	773,3	813,3	839,2	926,2	971,9	1.018,3
	ontvangsten	101,1	108,1	93,3	116,7	116,1	204,0	189,4	178,1
Overige programma uitgaven	uitgaven	167,3	182,2	209,1	195,1	197,1	212,5	161,4	140,0
	ontvangsten	62,6	48,5	52,9	48,3	53,0	48,8	56,3	1,8
Bestuursdepartement	uitgaven	469,0	164,2	192,8	126,0	118,0	116,0	112,7	127,4
	ontvangsten	6,5	0,6	4,3	0,3	3,5	0,3	0,1	0,2
Overige niet-beleidsartikelen	uitgaven	0,0	346,2	346,0	57,5	54,9	54,8	56,8	67,1
	ontvangsten	0,0	4,9	4,1	0,1	0,0	0,1	1,2	0,0

Bron

Jaarverslagen OCW

Toelichting

– Ontvangsten onderzoek en wetenschapsbeleid betreffen voornamelijk bijdragen van andere departementen

Tabel 15.2 | Sociaal/economische gegevens

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Totale bevolking op 1 januari (x 1.000)	15.987	16.105	16.193	16.258	16.306	16.334	16.358	16.405
waarvan 0-64 jaar	13.813	13.907	13.972	14.007	14.017	14.004	13.990	13.991
volwassen inwoners (18-64 jaar)	10.280	10.337	10.379	10.403	10.419	10.422	10.425	10.444
Totale beroepsbevolking (x 1.000)	7.272	7.337	7.401	7.398	7.401	7.486	7.603	7.653
Werkloze beroepsbevolking (x 1.000)	252	302	399	479	483	413	344	336
Geregistreerde werkloosheid (x 1.000)	146	170	255	319	311	260	182	--
Prijsindexcijfer (pBBP) (index 2000 = 100)	105,1	109,1	111,5	112,3	115,0	117,0	118,8	122,2
BBP (tegen marktprijzen x € 1 mld)	447,7	465,2	476,9	491,2	513,4	539,9	567,1	595,1
Rijksuitgaven (x € 1 mld)	111,7	114,1	120,0	119,8	131,1	136,5	145,8	192,3

Bron

CBS en Ministerie van Financiën

Toelichting

– De Rijksuitgaven komen overeen met de totale uitgaven volgens de Rijksjaarverslagen verminderd met de uitgaven Nationale schuld.

– De Rijksuitgaven stijgen in 2008 meer dan trendmatig door de gevolgen van de kredietcrisis

Onderwijsuitgaven (inter-)nationaal gezien

Harmoniseren van gegevens en Revisie 2008

Harmoniseren van cijfers is nodig om te kunnen beschikken over eenduidige informatie. Onderwijsstelsels in verschillende landen zijn anders opgezet en worden soms op andere wijzen worden bekostigd. Om toch te kunnen vergelijken zijn in internationaal verband definities afgesproken. Het CBS levert de gegevens over het Nederlandse onderwijs aan de internationale fora (OESO, UNESCO en EUROSTAT).

In 2008 is een omvangrijk onderzoek afgerond naar uitbreiding en verbetering van de statistiek Onderwijsuitgaven. Dit leidt tot herziene cijfers voor de periode 1995-2007. Ontbrekende onderdelen zijn toegevoegd en bestaande onderdelen verbeterd. De nieuwe cijfers voldoen aan de internationale richtlijnen (voor publicaties van de OESO en Eurostat). Dit onderzoek heeft ertoe geleid dat een aantal witte plekken zijn ingevuld. De belangrijkste aanvullingen betreffen de uitgaven door het bedrijfsleven voor onderwijs aan duale leerlingen en studenten en uitgaven aan particulier onderwijs. Daarnaast is de bestaande statistiek kritisch bekeken. Dit heeft tot diverse verbeteringen geleid.

Internationaal afstemmen van OCW-uitgaven

Samen met het CBS is een overzicht samengesteld, dat de aansluiting weergeeft tussen de uitgaven voor onderwijs van OCW en de gegevens van het CBS, volgens internationale definities. Voor de uitgaven van OCW wordt uitgegaan van de uitgaven die in de jaarverslagen aan het parlement worden verantwoord.

De aansluittabel begint daarom met de gegevens van OCW.

De OCW-uitgaven voor onderwijs gaan voor een groot deel direct naar onderwijsinstellingen (in 2007 20,8 miljard euro). De rest gaat naar gemeenten en huishoudens (in 2007 2,0 en 3,5 miljard euro).

Publieke onderwijsuitgaven

Naast OCW dragen ook andere ministeries (LNV en VWS) bij aan het totaal van de onderwijsuitgaven. Lagere overheden (vooral gemeenten) geven meer uit aan onderwijs dan ze van OCW ontvangen (in 2007 2,1 miljard euro meer). In 2007 bedroegen de totale publieke onderwijsuitgaven (van OCW, van andere ministeries en van gemeenten en provincies) 30,1 miljard euro. Uitgaven voor beroepsopleidingen als die voor defensie of de politie zijn hierin niet opgenomen.

Totale uitgaven voor onderwijs

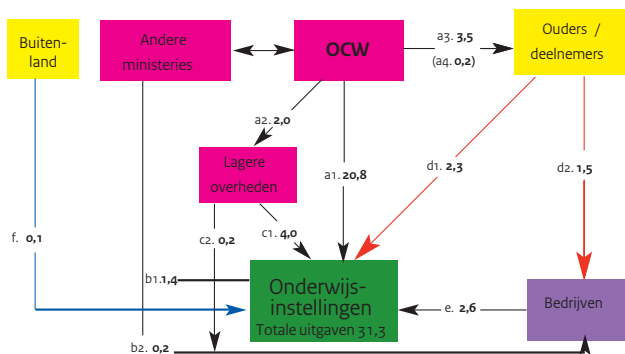
De totale onderwijsuitgaven van Nederland worden gevormd door de publieke uitgaven plus de private uitgaven.

De private uitgaven worden onderscheiden in de uitgaven van bedrijven (voor duale studenten en contractonderzoek aan universiteiten) en de uitgaven van huishoudens aan onderwijsinstellingen. De uitgaven voor duale studenten vormen hiervan het grootste deel.

Private uitgaven voor scholing in het kader van het werk zijn niet opgenomen, ook niet voor opleidingen aan reguliere onderwijsinstellingen.

Figuur 15.3 | Geldstromen voor het Nederlands onderwijs

Uitgaven voor onderwijs, 2007 (x € 1 mld)

Figuur 15.4 | Verklaring voor Figuur 15.3

Stroom	Verklaring uitgaven	
a1.	OCW direct aan onderwijsinstellingen	
a2.	OCW aan lagere overheden (gemeenten)	
a3.	Studiefinanciering (bruto OCW-uitgaven)	
a4.	Deel studiefinanciering (subsidie voor les- en collegegelden)	
b2.	Belastingkorting voor leerbedrijven	
b1.	Andere ministeries (LNV en VWS) aan onderwijsinstellingen (hierin zijn ook aan OCW verstrekte FES-gelden opgenomen)	
c1.	Gemeenten en provincies aan onderwijsinstellingen	
c2.	Uitgaven aan leerlingvervoer door gemeenten	
d1.	Uitgaven huishoudens aan gesubsidieerde en private onderwijsinstellingen	
d2.	Boeken en leermiddelen (aan niet-onderwijsinstellingen) en uitgaven ov	
e.	Bedrijven aan onderwijsinstellingen	
f.	Inkomsten van instellingen uit het buitenland (contractonderzoek)	
Samengestelde stromen		In Tabel 15.3
Totale publieke onderwijsuitgaven:	a1+a3+b1+b2+c1+c2	Laatste regel onder C
Uitgaven aan onderwijsinstellingen:	a1+c1+b1+d1+e+f	Laatste regel onder D
Totale onderwijsuitgaven:	a1+a3-a4+b1+c1+c2+d1+e+f	Totaal onder D

Tabel 15.3 | Nationale onderwijsuitgaven (x € 1 mln); Aansluittabel CBS (OESO) / OCW

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
A) Uitgaven OCW								
Totaal uitgaven	23.022	24.191	25.474	26.435	27.534	29.341	31.920	34.733
Totaal ontvangsten	1.167	1.201	1.253	1.396	1.164	1.422	1.985	2.123
Gesaldeerde uitgaven	22.559	23.710	24.973	25.892	27.028	28.816	30.848	33.431
Uitgaven Kinderopvang (overige uitgaven toegerekend)	.	.	.	.	.	.	-1.563,2	-2.123,4
Uitgaven Cultuur (overige uitg. toegerekend)	-1.521,5	-1.568,8	-1.586,3	-1.689,0	-1.727,5	-1.689,4	-1.628,8	-1.824,9
Uitg. Wetenschap (overige uitg. toegerekend)	-776,2	-823,8	-795,1	-823,8	-849,1	-938,7	-982,2	-1.028,6
OCW onderwijsuitgaven	20.261	21.317	22.592	23.379	24.451	26.188	26.674	28.454
B) Rijksuitgaven voor onderwijs								
Aanpassing uitgaven OCW aan CBS/OESO-definitie	-525	-558	-432	-450	-228	-485	-463	
OCW onderwijsuitgaven volgens CBS/OESO	19.736	20.759	22.160	22.929	24.223	25.703	26.211	
Onderwijsuitgaven andere ministeries	995	1.094	1.100	1.191	1.259	1.523	1.662	
Rijksuitgaven voor onderwijs	20.731	21.853	23.260	24.121	25.483	27.226	27.874	
C) Overheidsuitgaven aan onderwijs								
Onderwijsuitgave lagere overheden (netto)	1.916	2.232	2.588	2.677	2.665	2.260	2.185	
Overheidsuitgave aan onderwijs	22.647	24.085	25.849	26.798	28.147	29.486	30.059	
D) Totale onderwijsuitgaven								
Onderwijsuitg. huishoudens (ouders/deelnemers)	1.861	1.980	2.120	2.351	2.246	2.265	2.314	
Onderwijsuitg. bedrijven/ non-profitinstellingen	1.905	2.180	2.341	2.407	2.471	2.465	2.639	
Onderwijsuitg. buitenland	42	51	51	79	107	113	118	
Consolidatie	-423	-453	-415	-431	-391	-371	-441	
Totale onderwijsuitgaven	26.032	27.843	29.945	31.204	32.580	33.957	34.688	
waarvan aan onderwijsinstellingen	23.846	25.759	27.344	28.312	29.594	30.223	31.269	

Bron

OCW

CBS

<http://statline.cbs.nl/> tabellen:

<onderwijsuitgaven; kerncijfers> en
 <onderwijsuitgaven; publieke sector>
 CBS verstrekte detailgegevens

Toelichting

- B) Onderwijsuitgaven andere ministeries: de uitgaven van de ministeries van LNV, VWS, de voor onderwijs aan OCW verstrekte FES-gelden en de belastingkorting voor leerbedrijven
- B) Lesgelden voor vo en bve zijn opgenomen in de private uitgaven van huishoudens aan de onderwijsinstellingen in onderdeel D
- C) Onderwijsuitgaven van lagere overheden: uitgaven van de gemeenten, gemeenschappelijke regelingen en provincies
- D) Uitgaven door huishoudens aan gesubsidieerde en private onderwijsinstellingen waaronder les-, cursus- en collegegelden en (vrijwillige) ouderbijdragen
- D) De uitgaven door bedrijven betreffen vooral uitgaven aan particulier onderwijs, contractonderzoek in het wo en de begeleidingskosten voor het stagiaires en duale leerlingen
- D) De totale onderwijsuitgaven betreffen de publieke en private uitgaven aan huishoudens en instellingen voor regulier onderwijs
- D) Dubbelstellingen van bepaalde geldstromen in de totale onderwijsuitgaven worden voorkomen m.b.v. de post consolidatie

Cijfers en indeling hoger onderwijs

Vergelijking van OCW, CBS in internationale organisaties

Naar aanleiding van de cijfers in de paragraaf 'Hoger onderwijs internationaal' (zie pag. 53) worden in deze bijlage de verschillen en overeenkomsten in de cijfers en indeling van OCW en CBS over het hoger onderwijs toegelicht.

De cijfers over het hoger onderwijs (ho) zoals die in Kerncijfers 2004-2008 staan, zijn gebaseerd op de gegevens uit de bestanden '1 cijfer HO' van de IB-Groep. Het CBS baseert de cijfers die het publiceert over het hoger onderwijs op precies dezelfde bestanden. Toch zijn er verschillen. Het totaal aantal ingeschrevenen in het ho is wel precies gelijk, maar het aantal ingeschrevenen in het hoger beroepsonderwijs (hbo) en in het wetenschappelijk onderwijs (wo) verschilt. Dit komt doordat de OCW-cijfers als gevolg van bekostigingsrichtlijnen gecorrigeerd zijn voor dubbele inschrijvingen. Het gaat daarbij om studenten die zowel bij het hbo als bij het wo zijn ingeschreven. Bij de OCW-cijfers tellen de totalen voor hbo en wo op tot het totaal ho. In de publicaties van het CBS tellen de totale aantallen hbo- en wo-ingeschrevenen niet op tot het totaal aantal ingeschrevenen in het ho, omdat studenten die zowel een hbo- als een wo-opleiding volgen in beide cijfers zijn meegeteld. Voor het totaal aantal ingeschrevenen in het ho zijn deze studenten wel maar één keer geteld. In tabel 15.4 is het voorgaande cijfermatig in beeld gebracht. De cijfers hebben betrekking op het studiejaar 2005/06, omdat deze cijfers gebruikt zijn in de tabel waarin het hoger onderwijs in Nederland vergeleken wordt met andere landen. Het studiejaar 2005/06 is het meest recente jaar waarover Eurostat gegevens beschikbaar heeft.

Een tweede verschil tussen OCW en CBS is de gehanteerde indeling naar studierichting. OCW gebruikt de indeling naar negen HOOP-gebieden, het CBS en internationale organisaties zoals Eurostat en OESO gebruiken de ISCED-indeling in acht categorieën. HOOP staat voor Hoger Onderwijs en OnderzoeksPlan en ISCED voor International Standard Classification of Education. Tabel 15.5 laat zien hoe deze twee indelingen zich tot elkaar verhouden met betrekking tot het aantal ingeschrevenen in het hoger onderwijs in het studiejaar 2005/06.

De indelingen verschillen zodanig dat het niet mogelijk is om een directe aansluiting te maken. Geen enkel HOOP-gebied past integraal in een ISCED-categorie of omgekeerd. De meeste cellen waarin veel studenten worden geteld, zijn echter over het algemeen goed te verklaren. De studenten uit het HOOP-gebied 'Onderwijs' bijvoorbeeld zitten praktisch allemaal in de ISCED-categorie 'Onderwijs'. Omgekeerd is dat niet zo, 12,3 duizend ingeschrevenen uit de ISCED-categorie 'Onderwijs' worden in de HOOP-indeling onder 'Gedrag en Maatschappij' geteld; dit zijn studenten in de pedagogische studies en onderwijskunde. Het HOOP-gebied 'Landbouw

en natuurlijke omgeving' is in de ISCED-indeling verdeeld over verschillende categorieën. Dit komt voornamelijk doordat de Wageningen Universiteit in haar geheel en ongedeeld tot het HOOP-gebied 'Landbouw' wordt gerekend. De meer sociaal, economische en bedrijfskundige studies in Wageningen worden in de ISCED-indeling gerekend tot 'Sociale wetenschappen, bedrijfskunde en rechten', terwijl studies als biotechnologie, voedingsmiddelentechnologie en tuin- en landschapsinrichting vallen onder 'Techniek, industrie en bouwkunde'. Daarnaast wordt diergeneeskunde uit de ISCED-categorie 'Landbouw en diergeneeskunde' in de HOOP-indeling tot 'Gezondheidszorg' gerekend. Ook het HOOP-gebied 'Techniek' is in de ISCED-indeling verdeeld over verschillende categorieën. Hierbij moet bijvoorbeeld worden gedacht aan grafische en industriële vormgeving en 'Kunst en techniek' die in de ISCED-indeling onder 'Taalwetenschappen, geschiedenis en kunst' vallen, technische bedrijfs- en bestuurskunde dat tot 'Sociale wetenschappen, bedrijfskunde en rechten' wordt gerekend en biomedische technologie en medisch laboratoriumonderzoek uit de ISCED-categorie 'Gezondheidszorg en welzijn'. De ISCED-categorie 'Persoonlijke dienstverlening, vervoer, milieu en veiligheid' tenslotte, kent geen vergelijkbare categorie in de HOOP-indeling en is dus verdeeld over verschillende HOOP-gebieden. Het zwaartepunt ligt in het HOOP-gebied 'Economie'.

Tabel 15.4 | Ingeschrevenen hoger onderwijs, 2005/06 (x 1.000)

OCW/LNV-cijfers			
	OCW	LNV	Totaal
hbo	347,5	8,5	356,0
wo	199,9	4,5	204,4
Totaal hoger onderwijs	547,5	13,0	560,4
CBS-cijfers			
hbo			356,8
wo			205,9
Totaal incl. dubbele inschrijvingen			562,7
dubbele inschrijvingen			-2,3
Totaal hoger onderwijs			560,4

Bron

1 cijfer HO, OCW, CBS

Toelichting

– Aantallen op teldatum 1 oktober 2005

Tabel 15.5 | Ingeschrevenen hoger onderwijs naar studierichting, 2005/06 (x 1.000)

	HOOP-gebieden									Totaal
	Onderwijs	Landb. & nat. omg.	Natuur	Techniek	Gezondheid	Economie	Recht	Gedrag & Maats.	Taal & Cultuur	
ISCED-categorieën										
Onderwijs	71,2	0,8	0,3	.	.	.	.	12,3	.	84,6
Taalwetenschappen, geschiedenis en kunst	0,0	.	0,0	6,7	.	0,9	0,0	2,0	37,8	47,5
Sociale wetenschappen, bedrijfskunde en rechten	.	2,4	0,1	8,2	.	121,4	25,9	44,2	6,8	209,1
Natuurwetenschappen, wiskunde en informatica	.	1,0	11,1	17,8	0,2	7,3	.	.	0,1	37,6
Techniek, industrie en bouwkunde	.	2,2	0,2	44,1	.	.	.	0,2	0,6	47,3
Landbouw en diergeneeskunde	.	5,3	.	.	1,4	.	.	.	.	6,7
Gezondheidszorg en welzijn	.	0,0	2,6	4,0	54,5	0,4	.	32,2	0,0	93,8
Pers. dienstverlening, vervoer, milieu en veiligheid	.	1,3	0,2	2,7	0,8	26,4	.	2,2	.	33,6
Onbekend	.	.	0,1	.	.	.	.	0,0	0,0	0,2
Totaal	71,2	13,0	14,6	83,5	57,0	156,5	25,9	93,2	45,4	560,4

Bron

1 cijfer HO, OCW, CBS

Toelichting

– Aantallen op teldatum 1 oktober 2005

Toelichting en Begrippen

A. Algemeen

Gerelateerd aan de OCW-begroting

De in deze publicatie gepresenteerde informatie over ontwikkelingen en prestaties op het terrein van onderwijs, cultuur en wetenschap betreft voornamelijk de sectoren die voorkomen op de begroting van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW). Leerlingen en uitgaven voor onderwijs vallend onder het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) worden echter ook vermeld.

Definities

In deze publicatie is ernaar gestreefd eenduidige definities te hanteren, zodat voor de verschillende onderwijssectoren de cijfers onderling vergelijkbaar zijn. De definities sluiten primair aan bij wat in de begroting en het jaarverslag van OCW gebruikelijk is. Deze kunnen daarom afwijken van andere bronnen zoals het CBS en het onderwijsverslag.

In de internationale vergelijking worden ook vaak andere definities gehanteerd. Daarom zijn hier gepresenteerde gegevens niet zonder meer vergelijkbaar met de internationale. Ze zijn wel herleidbaar.

Voorlopige gegevens

Gegevens, die bij het laatste jaar worden getoond, zijn, met uitzondering van de financiële gegevens, voorlopig.

Afronding

Door afronding kan het voorkomen, dat de totalen niet geheel overeenkomen met de som van de getoonde getallen.

Verklaring van de gehanteerde tekens:

- . niet van toepassing
- (nog) niet ter beschikking
- 0,0 minder dan vijfthonderste van de gekozen eenheid (dus niet altijd gelijk aan nul)
- (xx) het getal xx is niet opgeteld in het totaal
- 2007 uitgaven in kalenderjaar 2007, aantal op een peildatum in 2007, uitstroom in schooljaar 2006/07 of instroom in schooljaar 2007/08; de peildatum is 1 oktober tenzij anders vermeld.
Een voorbeeld voor de uitstroom 2007 is het aantal gediplomeerden van schooljaar 2006/07.

B. Financiën

Lopende en constante prijzen

Tenzij anders vermeld zijn alle bedragen uitgedrukt in werkelijke bedragen van het betreffende jaar (lopende prijzen). Bij een beschouwing van de ontwikkeling van financiële kengetallen in de tijd wordt soms rekening gehouden met de waarde uitgedrukt in prijzen van één bepaald jaar. Waar dat gebeurt, wordt meestal gebruikt gemaakt van de prijsindex van het BBP (pBBP).

Gesaldeerde uitgaven van OCW

Dit zijn uitgaven van OCW verminderd met een deel van de ontvangsten van OCW.

Uitgaven worden gesaldeerd met ontvangsten als die zijn ontstaan door terugbetalingen of afrekeningen van eerder door OCW teveel uitgekeerde bedragen.

Alle ontvangsten uit, voor OCW externe financieringsbronnen, zoals ministerie van Financiën, andere ministeries, onderwijsdeelnemers en reclamegelden worden niet gesaldeerd met de uitgaven van OCW. Deze ontvangsten dragen bij aan een verhoging van het uitgavniveau.

Voorbeelden hiervan zijn: lesgelden, doelsubsidies van andere departementen (als voor TNO), reclame-inkomsten (Media) en FES-gelden. Bij studiefinanciering worden alle ontvangsten afgetrokken; dus ook de terugbetalingen van eerder verstrekte leningen en de rente daarover.

Overige uitgaven van OCW

Naast de uitgaven die OCW verantwoordt bij de begrotingsartikelen van de beleidsterreinen po, vo, bve, hbo, wo, sfb, owb en cultuur zijn er ook andere uitgaven. Dit betreft overige programma-uitgaven en apparaatsuitgaven die niet bij voornoemde begrotingsartikelen zijn ondergebracht.

Deze 'overige uitgaven' worden voor bepaalde figuren en tabellen toegerekend aan de OCW-uitgaven voor de beleidsterreinen po, vo, bve, hbo, wo, sfb, owb en cultuur. Dit gebeurt naar rato van de gesaldeerde uitgaven voor deze beleidsterreinen.

Uitgaven van OCW voor een onderwijssector

Het totaal van de uitgaven van OCW voor de instandhouding en exploitatie van een sector binnen het onderwijsstelsel. Hierin zijn de apparaatskosten van OCW niet opgenomen.

Gesaldeerde uitgaven OCW voor een onderwijssector

'Uitgaven van OCW voor een onderwijssector' vermindert met de ontvangsten van OCW, die zijn ontstaan door terugbetalingen of afrekeningen van eerder door OCW teveel uitgekeerde bedragen.

Uitgaven OCW voor onderwijs

Het totaal van de gesaldeerde uitgaven van OCW voor zover bedoeld voor het onderwijs aan de reguliere onderwijsdeelnemers.

Verschillen in bekostiging van de onderscheiden onderwijssectoren:

- po en vo exclusief huisvestingsuitgaven (via gemeenten);
- vo en bve (mbo) inclusief lesgeelden (door OCW geïnd);
- bve (mbo) geen educatie en inburgering en exclusief cursusgeelden;
- hbo en wo exclusief collegegeelden;
- wo exclusief uitgaven voor onderzoek en medische dienstverlening;
- alle uitgaven zijn exclusief studiefinanciering;
- alle uitgaven zijn exclusief overige programma-uitgaven en apparaatskosten.

Onderwijs- en onderzoeksuitgaven wo

Bij de universiteiten zijn onderwijs en onderzoek verweven. Om de uitgaven per student in het wo toch enigszins vergelijkbaar te maken met die in de andere onderwijssectoren zijn de totale uitgaven gesplitst in onderwijs- en onderzoeksuitgaven. Voor het berekenen van de onderwijsuitgaven in het wo worden de uitgaven vermenigvuldigd met een factor. Deze factor is berekend uit de verhouding tussen de inzet van wetenschappelijk personeel (wp) voor onderzoek volgens de kengetallen universitair onderzoek (KUZ) en de totale formatie wp (WOPI). In deze verdeling wordt ook rekening gehouden met de rijksbijdrage aan academische ziekenhuizen.

Bekostiging overige instellingen wo

Onder de overige instellingen vallen onder meer de instellingen van internationaal onderwijs, kerkelijke opleidingen en de Open Universiteit.

OCW-uitgaven voor onderwijs per deelnemer

'Gesaldeerde uitgaven OCW voor een onderwijssector' voor onderwijs in een jaar gedeeld door het 'aantal onderwijsdeelnemers in een onderwijssector' op de peildatum in hetzelfde jaar. In het kengetal uitgaven per onderwijsdeelnemer zijn als regel alle uitgaven op het beleidsterrein, bestemd voor het onderwijs aan de betreffende onderwijsdeelnemers aan de bekostigde instellingen, opgenomen. Voor het ho zijn de aantallen studenten per kalenderjaar gebruikt.

Deze zijn berekend uit de aantallen op twee opeenvolgende peildata in de verhouding $2/3$ voor jaar t-1 en $1/3$ voor jaar t.

Bijdragen aan instellingen per deelnemer

De kosten die instellingen maken voor het verzorgen van het onderwijs aan de onderwijsdeelnemers zijn voornamelijk gebaseerd op de middelen die instellingen ontvangen van derden. Dit instellingsbudget omvat zowel de rijksbijdrage, de gemeentelijke bijdrage als het collegegeld. Wat nog ontbreekt in deze opsomming zijn private bijdragen anders dan cursus- en collegegeelden, zoals vrijwillige ouderbijdragen, sponsorgeelden en dergelijke. Informatie hierover is echter onvolledig en daarom ook niet opgenomen in de bijdragen aan instellingen.

De bijdragen aan instellingen (in eerdere versies van Kerncijfers OCW ook wel instellingskosten genoemd) zijn als volgt berekend:

- voor het po, vo en mbo: OCW-uitgaven per deelnemer plus een opslag voor gemeentelijke bijdragen (voor po en vo voornamelijk huisvesting);
- voor het hbo en wo: OCW-uitgaven per student (inclusief huisvesting) plus collegegeelden per student.

Uitgaven voor educatie per volwassen inwoner

De directe uitgaven aan de educatie gedeeld door het aantal inwoners van 18 tot en met 64 jaar in Nederland op 1 januari van het jaar.

Uitgaven als percentage van de rijksuitgaven

Zowel de totale OCW-uitgaven als de OCW-uitgaven voor onderwijs, cultuur en wetenschap afzonderlijk worden uitgedrukt in een percentage van de totale rijksuitgaven. Hierbij is de teller gelijk aan de gesaldeerde uitgaven van OCW en de noemer gelijk aan de totale rijksuitgaven volgens het Rijksjaarverslag (voor prognoses van de Miljoenennota), vermindert met de uitgaven nationale schuld op transactiebasis (en bij Miljoenennota: ook aanvullende posten).

BBP en BNP

- Het Bruto Binnenlands Product (BBP) is de som van de lonen, salarissen en sociale lasten, de indirecte belastingen minus subsidies, de afschrijvingen en het overig inkomen (netto).
- Het Bruto Nationaal Product (BNP) is gelijk aan het BBP vermeerderd met het saldo van uit het buitenland ontvangen primaire inkomens.

In andere publicaties kan men andere bedragen en BBP-percentages aantreffen voor de onderwijsuitgaven. Deze berusten op andere definities of eerder vastgestelde waarden, die vervolgens zijn bijgesteld (gereviseerd). Ze kunnen daarom afwijken van de hier getoonde waarden.

Toelichting en Begrippen

Onderwijs- en onderzoeksuitgaven als percentage BBP

De laatste herziening van het BBP heeft geleid tot een bijstelling van het kengetal 'onderwijs- en onderzoeksuitgaven als percentage van het BBP'. In deze editie van OCW in kerncijfers zijn de nieuwe BBP-bedragen opgenomen. Eerder gepubliceerde gegevens kunnen nog gebaseerd zijn op de oude BBP-definitie en daarom afwijken van recente publicaties.

Herziening BBP

Het CBS voert elke vijf tot tien jaar een revisie van de Nationale rekeningen door. Hierbij wordt ook het BBP aangepast aan meer recente inzichten.

Herziening 1999

Op grond van EU-verordeningen zijn per 1 mei 1998 enkele definities en berekeningsmethoden voor de bepaling van het BBP gewijzigd. In de herziening komt de toegenomen betekenis van de dienstverlening en de kennis- en informatie-economie naar voren. Door de herziening en een verbetering van de kwaliteit van de statistische gegevens heeft het CBS in 1999 zijn BBP-bedragen voor 1995 tot en met 1998 met ongeveer 14,5 miljard euro opwaarts bijgesteld (+4,2 procent).

Herziening 2005

De resultaten voor het revisiejaar 2001 zijn in het persbericht van het CBS van 20 april 2005 gepubliceerd en uitgebreid toegelicht in de revisiepublicatie 'Nationale rekeningen 2004 Revisie 2001' van augustus 2005. Het doel van de revisie 2005 is veranderingen in concepten en definities in te voeren. Dit berust op internationale afspraken. De Nationale rekeningen sluiten nu beter aan op de economische werkelijkheid zoals die gemeten wordt met nieuwe en herziene statistieken.

Het bruto binnenlands product (BBP) van 2001 is door deze herziening van definities en ramingsmethoden ruim 18 miljard euro hoger dan eerder werd gepubliceerd. Dat komt overeen met een bijstelling van 4,3 procent. In 2006 zijn de gereviseerde cijfers voor de jaren 1995 tot en met 2000 op Statline beschikbaar gekomen en begin 2007 ook de cijfers vanaf 1987.

In 2007 zijn de cijfers vanaf 2004 bijgesteld. Ook zijn herziene cijfers vanaf 1969 bepaald ('Nationale rekeningen 2006').

Financieringsbronnen

In de schema's met geldstromen worden ook gegevens getoond van andere financieringsbronnen dan OCW. Dit betreft onder andere de private bijdragen en de gemeentelijke uitgaven. Verder zijn gelden afkomstig van andere ministeries en het 'Fonds Economische Structuurversterking' (FES). De gegevens hiervoor zijn voornamelijk afkomstig van het CBS.

Gemeentelijke bijdragen

In de gemeentelijke bijdrage is het saldo van uitgaven en ontvangsten voor onderwijs verwerkt, zoals berekend door het CBS. Het CBS verkrijgt deze gegevens uit de gemeenterekeningen.

Voor de gemeentelijke uitgaven en ontvangsten zijn de bedragen gebruikt die het CBS hanteert in de nationale onderwijsstatistiek.

FES

Het FES wordt beheerd door de ministers van Economische Zaken (EZ) en Financiën, en wordt gevoed vanuit bepaalde aardgasbaten en opbrengsten uit het vervreemden van vermogensbestanddelen van het Rijk, zoals etherfrequenties.

Uit het FES kunnen bijdragen worden toegekend aan andere begrotingen van het Rijk voor de financiering van investeringsprojecten van nationaal belang, waarmee beoogd wordt de economische structuur te versterken. Het fonds is dus een verdeelfonds; de feitelijke projectuitgaven worden geraamd en verantwoord op de andere begrotingshoofdstukken.

Financiële kengetallen van instellingen

Baten en lasten

Baten en lasten worden vermeld bij de informatie over de jaarrekeningen van onderwijsinstellingen. Het betreft de geconsolideerde ontvangsten (baten) en uitgaven (lasten) voor de sectoren po, vo, bve, hbo, wo en owb. De gegevens zijn afkomstig van CFI. In de tabellen zijn ook de financiële en de buitengewone baten en lasten opgenomen. De getoonde cijfers betreffen dus gegevens over de totale bedrijfsvoering van de instellingen.

- Solvabiliteit 1

De solvabiliteit geeft aan welk deel van de bezittingen (activa) zijn gefinancierd met eigen vermogen (exclusief voorzieningen). Solvabiliteit 1 is gedefinieerd als (eigen vermogen + aandeel derden) / totaal vermogen.

- Solvabiliteit 2

Als solvabiliteit 1, echter met het verschil dat dit kengetal niet wordt beïnvloed door het niveau van de voorzieningen. Solvabiliteit 2 is gedefinieerd als (eigen vermogen + aandeel derden + egalisatierekening + voorzieningen) / totaal vermogen.

- Liquiditeit (current ratio)

De liquiditeitsratio geeft aan in welke mate de instelling aan haar verplichtingen op korte termijn kan voldoen. De liquiditeit is gedefinieerd als vlottende activa / kortlopende schulden.

- Rentabiliteit

Dit kengetal geeft aan welk deel van de totale baten c.q. opbrengsten over blijft na aftrek van de lasten c.q. kosten. De rentabiliteit van de gewone bedrijfsvoering is gedefinieerd als resultaat gewone bedrijfsvoering / totale baten uit gewone bedrijfsvoering (baten + financiële baten) x 100 procent.

Signaleringsgrenzen financiële kengetallen

Naar aanleiding van de behandeling van de begroting van OCW in de Tweede Kamer heeft OCW signaleringsgrenzen ontwikkeld voor de kengetallen betreffende de financiële positie van onderwijsinstellingen. De grenzen hebben betrekking op de vermogenspositie (solvabiliteit exclusief voorzieningen) en het exploitatieresultaat (rentabiliteit).

- Minimumgrens:

Het kengetal zou hier niet (meerjarig) onder moeten komen. Gebeurt dat wel dan zou de financiële positie zorgwekkend kunnen worden.

- Maximumgrens:

Het kengetal zou hier niet (meerjarig) boven moeten komen. Gebeurt dat wel dan worden de ontvangen middelen onvoldoende besteed aan het doel waarvoor ze zijn bedoeld.

	minimum	maximum
Solvabiliteitsratio vo	0,10	0,45
Solvabiliteitsratio bve en ho	0,10	0,60
Rentabiliteit (in procenten)	-3,0	+3,0

Voor po zijn nog geen grenzen vastgesteld en de grenzen voor vo zijn nog in discussie met de sector vo.

Rijksbijdragen per sector

Het totaal van de rijksbijdragen aan onderwijsinstellingen volgens de jaarrekeningen van de instellingen is niet exact gelijk aan de rijksbijdrage van OCW aan de instellingen volgens de jaarrekening van OCW. De belangrijkste verschillen zitten in: 'overig' (een deel hiervan gaat ook naar de instellingen), ontvangsten (soms in een ander begrotingsjaar verrekend) en bijdragen aan instellingen vanuit andere beleidsterreinen (bijvoorbeeld vanuit bve naar hbo) of bedragen die via gemeenten worden toegekend.

Internationaal

Om de onderwijsuitgaven van Nederland vergelijkbaar te maken met die van andere landen zijn een aantal aanpassingen nodig. Daarbij is de definitie van de OESO/Eurostat leidend. Hierna worden de verschillende aanpassingen beschreven, uitgaande van de totale uitgaven van OCW. Deze aanpassingen worden door het CBS verwerkt op de gegevens die door het CBS aan de OESO en Eurostat worden geleverd.

OCW-uitgaven voor onderwijs (basis voor berekening)

De gesaldeerde uitgaven van OCW vormen het beginpunt van de berekening. Hiervan worden de uitgaven voor wetenschap en cultuur met de daaraan toegerekende overige uitgaven afgetrokken. Bij het resultaat zijn de volgende kenmerken van belang:

- de uitgaven van OCW voor onderwijs zijn inclusief de uitgaven voor onderzoek in het wo; tevens zijn hierin de netto uitgaven voor studiefinanciering opgenomen;
- de rijksbijdrage academische ziekenhuizen is bedoeld als vergoeding voor de kosten van de leerwerkplekfunctie die academische ziekenhuizen vervullen. De rijksbijdrage is voor zowel onderwijs, onderzoek als zorg, maar is nog wel in zijn geheel opgenomen;
- educatie bestaat uit enerzijds educatieve redzaamheid, waaronder het voortgezet algemeen volwassenenonderwijs (vavo) en anderzijds basiseducatie;
- trendbreuk educatie en inburgering: Vanaf 2003 vallen de uitgaven voor inburgering onder het ministerie van Justitie. Vanaf 2003 zijn alleen de uitgaven voor educatie opgenomen;
- les gelden voor het vo (tot en met 2004) en bve worden door OCW geïnd, namens de onderwijsinstellingen en zijn niet gesaldeerd.

Aanpassing OCW-uitgaven aan internationale definitie

- van de rijksbijdrage academische ziekenhuizen wordt als onderwijsuitgave alleen het onderwijsdeel meegenomen;
- alleen het vavo-gedeelte van educatie wordt tot de totale onderwijsuitgaven gerekend;
- de ontvangsten van OCW voor de studiefinanciering worden niet gesaldeerd met de uitgaven. Het gaat om terugbetalingen; aflossingen en renteontvangsten in het kader van WSF en WTOS.
- les gelden voor vo en bve: het CBS ziet OCW als het doorgeefluik voor de les gelden. Ze worden daarom meegenomen als private uitgaven van huishoudens aan de onderwijsinstellingen;
- de consolidatiemethode van de overheidsuitgaven is vanaf 2004 gewijzigd. Vanaf 2004 zijn niet meer de ontvangen rijksbijdragen volgens de gemeenterekening bepalend, maar de betaalde rijksbijdragen aan

Toelichting en Begrippen

gemeenten volgens OCW. Beide consolidatiemethoden leiden tot dezelfde totale publieke onderwijsuitgaven en totale onderwijsuitgaven;

- in deze editie van Kerncijfers OCW is voor het eerste een reeks ‘Verrekening met andere ministeries’ opgenomen. Vanaf 2005 bevat die de toegekende FES-gelden. Het CBS ziet deze niet als uitgaven van OCW, maar als uitgaven aan onderwijs door andere ministeries;
- de overige verschillen tussen de berekening van OCW en het CBS zijn voornamelijk het gevolg van het op verschillende wijzen toerekenen van de overige uitgaven (apparaatskosten) en van in het verleden toegepaste correcties.

Publieke uitgaven voor onderwijs

- Het CBS neemt in de rijksuitgaven ook de uitgaven van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport voor onderwijs mee. In de bedragen voor ‘Onderwijsuitgaven andere ministeries’ zijn ook de FES-gelden opgenomen.
- De onderwijsuitgaven van lagere overheden bestaan uit de uitgaven van de gemeenten en provincies aan po, vo en bve. De uitgaven van lagere overheden worden netto weergegeven wat betekent dat de ontvangen rijksbijdragen voor onderwijs zijn afgetrokken.

Private uitgaven voor onderwijs

- Uitgaven door huishoudens betreffen voornamelijk les-, cursus- en collegegelden en (vrijwillige) ouderbijdragen en ook de uitgaven aan particulier onderwijs.
- De uitgaven door bedrijven betreffen vooral contractonderzoek in het wo.
- De publieke uitgaven aan huishoudens zijn exclusief de subsidies voor de collegegelden. Dit deel gaat namelijk via de huishoudens naar de instellingen en maakt dus deel uit van de publieke uitgaven aan instellingen.

Totale uitgaven voor onderwijs

- De totale onderwijsuitgaven betreffen de publieke en private uitgaven aan huishoudens en instellingen voor regulier onderwijs. Uitgaven voor boeken en leermiddelen aan andere dan onderwijsinstellingen zitten hier niet in (onderwijsgerelateerde private uitgaven aan niet-onderwijsinstellingen).

Aanpassingen en consolidatie

In de aansluitingstabel (CBS (OESO) / OCW) komen verschillende aanpassingen en consolidatieslagen voor. De aanpassingen zijn bedoeld om aan te sluiten op de internationale definities. Door consolidatieslagen wordt voorkomen dat uitgaven dubbel geteld worden.

Internationaal wordt de studiefinanciering op twee plaatsen gecorrigeerd.

De eerste reden betreft het afstemmen van de OCW definitie voor gesaldeerde uitgaven op de internationale definitie. OCW saldeert de aflossingen en rente op studieleningen. Zij verlagen immers de uitgaven. Volgens de internationale definitie mag dat niet omdat degenen die aflossen andere personen zijn dan degenen die studiefinanciering ontvangen (vertragingseffect).

De tweede reden betreft een consolidatieslag en daarbij wordt verondersteld dat een deel van de studiefinanciering is bedoeld voor les- en collegegeld. Dit deel verlaagt daarom de private bijdrage.

Ook in de uitgaven van de lokale overheid vindt een consolidatieslag plaats. Vanaf 2004 is de consolidatiemethode van het CBS voor deze uitgaven gewijzigd. Vanaf 2004 zijn de rijksbijdragen van OCW aan gemeenten, zoals geboekt door OCW, bepalend voor de cijfers. Daarvoor waren dat de vastgelegde bedragen in de gemeenterekeningen. In de aansluitingstabel zijn de netto uitgaven door gemeenten aan onderwijs opgenomen. Op CBS Statline is ook een reeks met de bruto uitgaven te vinden.

Lesgeld wordt door OCW geïnd en is vervolgens onderdeel van de uitgaven van OCW aan onderwijs. Het zijn dus van oorsprong private bijdragen. Lesgelden worden daarom afgetrokken van de OCW-uitgaven om vervolgens te worden opgenomen in de uitgaven van huishoudens.

Uitgaven voor boeken en leermiddelen worden door het CBS niet opgenomen in de totaalstelling omdat ze via studiefinanciering worden gesubsidieerd en er anders een dubbelstelling zou kunnen ontstaan.

C. Onderwijsdeelnemers

In het algemeen zijn de onderwijsdeelnemersgegevens van het laatst gepresenteerde jaar voorlopig. In de volgende editie van Kerncijfers worden deze voorlopige cijfers vervangen door definitieve cijfers.

Peildatum

De peildatum voor alle onderwijsdeelnemers is 1 oktober.

Eéncijfer

In het 1 cijfer-project dat door OCW gezamenlijk met CBS en andere partijen is opgezet wordt beoogd om de individuele gegevens van leerlingen/studenten uit de basisbestanden bij de IB-Groep op een éénduidige manier te ontsluiten volgens van tevoren vastgestelde definities en algoritmes. In deze publicatie wordt uitgegaan van aantallen leerlingen/studenten volgens de definities 'domein vo', 'domein mbo' en 'domein ho', d.w.z. zonder dubbel tellingen binnen de betreffende sector (vo, mbo en ho). In andere publicaties kunnen afwijkende definities worden gebruikt, bijvoorbeeld 'domein instelling', in dit geval worden studenten die aan meer dan één instelling staan ingeschreven wel meervoudig geteld.

In deze publicatie is uitgegaan van de 1 cijfer bestanden die beschikbaar waren in:

- 1 cijfer VO: november 2007;
- 1 cijfer MBO: januari 2008;
- 1 cijfer HO: december 2007.

Aantal onderwijsdeelnemers in een onderwijssector

Het op de peildatum getelde aantal ingeschreven onderwijsdeelnemers in een onderwijssector.

- po: op de peildatum in het schooljaar ingeschreven leerlingen.
vo: op de peildatum in het schooljaar ingeschreven leerlingen.
bve: - mbo: op de peildatum voor een opleiding in het mbo ingeschreven deelnemers, die voor bekostiging in aanmerking komen
- educatie: deelnemers die in de loop van een jaar enige tijd zijn ingeschreven
hbo: op de peildatum in het studiejaar ingeschreven studenten aan bekostigde opleidingen (volgens de '1 cijfer HO' definitie domein ho).
wo: op de peildatum in het studiejaar ingeschreven studenten aan bekostigde opleidingen (volgens de '1 cijfer HO' definitie domein ho).
Het totaal aantal is inclusief de deeltijdstudenten en extraneï.

Eerstejaars Nederland (hbo en wo)

Eerstejaars Nederland zijn diegenen die voor de eerste keer in Nederland een hbo- dan wel wo-opleiding gaan volgen.

Instroom in / uitstroom uit de sector

Bij in- en uitstroom gaat het om het aantal onderwijsdeelnemers dat een sector po, vo, bve, hbo of wo binnenkomt of verlaat. Doorstroom tussen schoolsoorten in de eigen sector wordt niet meegeteld.

- Instroom betreft deelnemers die in het huidige school-/studiejaar zijn ingeschreven op de peildatum en in voorgaande school-/studiejaar nog niet waren ingeschreven in dezelfde onderwijssector.
- Uitstroom betreft deelnemers die in het vorige school-/studiejaar nog wel waren ingeschreven in die onderwijssector en dit jaar op de peildatum niet meer. Het jaar van de peildatum, waarin ze voor het eerst niet meer zijn ingeschreven, geldt als het jaar van uitstroom.

Met betrekking tot het mbo moet de kanttekening gemaakt worden dat de in-/uitstroomcijfers tot en met 2004 onbetrouwbaar zijn. Omdat voor die jaren individuele gegevens over mbo-deelnemers ontbraken, zijn er schattingen gemaakt op basis van opgaven van de herkomst van instromende deelnemers door de instellingen en op basis van leeftjidsverdeling van de deelnemers. Vanaf 2004 is het onderwijsnummer ingevoerd in de bve-sector, zodat vanaf 2005 gegevens over instroom en uitstroom beschikbaar zijn gekomen vanuit de individuele onderwijsnummergegevens. Dit genereert een trendbreuk in de cijferreeksen tussen 2004 en 2005, de cijfers vanaf 2005 geven pas een betrouwbaar beeld.

Deelnemerspercentage aan onderwijs

Het aandeel in de totale bevolking van personen die deelnemen aan het door de ministeries van OCW en LNV bekostigde onderwijs naar leeftijd.

Startkwalificatie

Een voltooide opleiding op tenminste hoger secundair niveau. In Nederland is dit minimaal een diploma op havo, vwo of mbo 2 niveau. De startkwalificatie wordt internationaal beschouwd als noodzakelijke voorwaarde om volwaardig deel te kunnen nemen aan de moderne kennis-samenleving.

Voortijdig schoolverlaters

Schoolverlaters zijn onderwijsdeelnemers die het onderwijs geheel verlaten. Voortijdig schoolverlaters zijn schoolverlaters die geen startkwalificatie hebben behaald.

- EU-indicator
Jongeren van 18-24 jaar die op het moment van de enquête Labour Force

Toelichting en Begrippen

Survey (LFS) geen startkwalificatie hebben en de daaraan voorafgaande vier weken niet hebben deelgenomen aan regulier onderwijs, cursussen of andere korte opleidingen.

- Nieuwe vsv'ers

Alle leerlingen van 12-22 jaar die in een bepaald schooljaar zonder startkwalificatie het onderwijs verlaten. Aantallen hebben betrekking op het verschil tussen twee peildata. Bijvoorbeeld het aantal voortijdig schoolverlaters voor het schooljaar 2004/05 wordt bepaald door per deelnemer te kijken of degenen die op 1-10-2004 in het onderwijs zaten ook nog op 1-10-2005 in het onderwijs zitten. Zo niet, dan wordt gecheckt of ze voortijdig zijn uitgevallen of dat er andere redenen zijn, waarom ze niet meer op school zitten (zoals doorgestroomd naar vervolgonderwijs, startkwalificatie gehaald etc.). Leerlingen die uitstromen uit vso en pro worden niet meegenomen in de gepubliceerde aantallen vsv'ers.

Gediplomeerden/afgestudeerden

Onder gediplomeerden worden verstaan de onderwijsdeelnemers die een diploma hebben behaald. De aantallen hebben betrekking op de periode tussen twee teldata. Bijvoorbeeld voor 2006/07: het aantal gediplomeerden tussen 1-10-2006 en 1-10-2007, deze worden aangeduid met het jaar 2007.

Gewichten in het basisonderwijs

Leerlingen krijgen op grond van bepaalde criteria een gewicht; de zogenaamde gewichtenregeling. De scholen ontvangen door deze regeling extra personele en materiële faciliteiten. De gewichten werken niet rechtstreeks door in de bekostiging. Om in aanmerking te komen voor de extra financiering die het gevolg is van de gewichtenregeling moet een school aan een aantal additionele criteria voldoen zoals een minimum percentage gewichtenleerlingen. Blijft men onder dat minimum dan krijgt men geen extra middelen.

De criteria volgens de oude gewichtenregeling zijn:

- gewicht 0,25 voor Nederlandse leerlingen van ouders met een laag opleidingsniveau;
- gewicht 0,40 voor schipperskinderen;
- gewicht 0,70 voor woonwagen- en zigeunerkinderen;
- gewicht 0,90 voor allochtone leerlingen van ouders met een laag opleidings- en beroepsniveau;
- geen gewicht voor alle overige leerlingen.

In de nieuwe gewichtenregeling, die vanaf 1 augustus 2006 stapsgewijs wordt ingevoerd, zijn de oude gewichten vervangen door:

- gewicht 0,3 voor kinderen van ouders met maximaal lbo/vbo;
- gewicht 1,2 voor kinderen van wie één ouder maximaal basisonderwijs en de andere ouder maximaal lbo/vbo heeft.

Educatie (bve)

Educatie omvat sociale redzaamheid (SR), breed maatschappelijk functioneren (BMF), NT2, alfabetisering allochtonen en vavo. Bij de invoering van de WEB, in 1996, werden deze opleidingen ingedeeld in de Kwalificatiestructuur Educatie (KSE) respectievelijk Competentieniveaus NT2.

- SR en BMF worden aangeduid met de niveaus KSE 1 (elementaire vaardigheden voor algemeen maatschappelijk functioneren), KSE 2 (stelt in staat een assistentopleiding te volgen) en KSE 3 (stelt in staat een basisberoepsopleiding te volgen). Rond het jaar 2000 heeft de Bve Raad (voorganger van de MBO Raad) een nieuwe indeling voorgesteld, die bestaat uit educatieve redzaamheid (ER), sociale redzaamheid (SR), professionele redzaamheid ongekwalificeerd (PRO) en professionele redzaamheid gekwalificeerd (PRG). Het aantal niveaus is teruggebracht van 6 naar 4, waarbij de uiterste niveaus zijn samen gevoegd (oude 1 en 2 vormen nieuwe 1, 3 wordt 2, 4 wordt 3 en 5-6 wordt 4.) Met de invoering van het onderwijsnummer is besloten om, vooruitlopend op wetswijziging, deze indeling alvast over te nemen in de registratie.
  - vavo: bestond tot 2004 uit KSE 4 (mavo/vmbo tl), KSE 5 (havo), KSE 6 (vwo). En vanaf 2004 uit OSE 3 (vmbo tl) en OSE 4 (havo/vwo).
  - NT2: bestaat uit de opleidingen Nederlands als tweede taal. Deze opleidingen zijn bedoeld om de taalvaardigheid van anderstaligen te verbeteren. De educatie kende oorspronkelijk NT2-opleidingen op vijf niveaus. Inmiddels is er een zesde bijgekomen door de overgang op het Common European Framework of Reference for Languages (CEF). De oude niveaus 1-5 worden nu aangeduid met respectievelijk A1-2, B1-2 en C1, het nieuwe met C2. De niveaus C1 en C2 worden overigens in praktijk niet gebruikt voor NT2. Bovendien worden sinds 2007 opleidingen in het kader van de inburgerplicht niet meer uit het budget voor Volwasseneneducatie betaald en dienen ook niet in het Basisregister onderwijs (BRON) te worden geregistreerd.
- Sinds 2006 mag educatiegeld ook gebruikt worden voor het
- alfabetiseren van allochtonen. Er is besloten dat als een aparte opleiding te registreren.

De educatie kent zeer gevarieerde opleidingen van relatief korte duur voor de niveaus 1 en 2. Daarvoor worden doorgaans geen diploma's uitgereikt. Dat is wel het geval voor vavo.

Sinds de invoering van de Wet Educatie en Beroepsonderwijs in 1996 zijn de gemeenten verantwoordelijk voor de volwasseneneducatie.

Verwachte slaagkans

De verwachte slaagkans is het verwachte percentage van de ingestroomde leerlingen/studenten dat uiteindelijk een diploma haalt in de betreffende onderwijssector. De verwachte slaagkans wordt berekend door vermenigvuldiging van uit de onderwijsmatrix afgeleide stroomcoëfficiënten betreffende doorstroom/diplomerings/uitstroom per leerjaar/inschrijvingsjaar. Voor het hoger onderwijs (hbo en wo) is rekening gehouden met de mogelijkheid dat de onderwijsdeelnemer de studie tussentijds heeft onderbroken. In het hbo is alleen het eerstbehaalde bachelor-diploma meegeteld, in het wo alleen het eerstbehaalde doctoraal of masterdiploma (wo).

Voor het mbo zijn alleen gegevens vanaf 2005 opgenomen, vanwege een trendbreuk die is ontstaan door de invoering van het onderwijsnummer in het mbo.

Uit een vergelijking van deze gegevens met de 'echte' rendementen zoals deze uit cohortstudies komen, blijkt dat deze inschatting niet veel afwijkt. Voordeel van deze benadering met verwachte rendementen is dat deze snel beschikbaar zijn en dat ze vergelijkbaar zijn over de verschillende sectoren heen. Wanneer de stroomgegevens op basis van het onderwijsnummer beschikbaar zijn, vormt de feitelijke schoolloopbaan de basis.

Verwachte verblijfsduur

De verblijfsduur is het verwachte aantal jaren dat een gediplomeerde in de betreffende onderwijssoort verblijft. De verwachte verblijfsduur is op een vergelijkbare manier geschat als de verwachte slaagkans, namelijk door vermenigvuldiging van de stroomcoëfficiënten betreffende doorstroom/diplomerings/uitstroom per leerjaar/inschrijvingsjaar uit de onderwijsmatrix. Voor het hoger onderwijs (hbo en wo) is rekening gehouden met de mogelijkheid dat de onderwijsdeelnemer de studie tussentijds heeft onderbroken. In het hbo is alleen het eerstbehaalde bachelor-diploma meegeteld, in het wo alleen het eerst-behaalde doctoraal of masterdiploma (wo). In het mbo gelden geen leerjaren; de verwachte verblijfsduur is daardoor moeilijk te bepalen.

De verblijfsduren zijn vergeleken met de verblijfsduren uit de cohortstudies, de afwijkingen zijn beperkt.

Bachelorrendement (wo)

Het percentage van de voltijdse studenten uit het cohort die uiterlijk in het n-de inschrijvingsjaar het bachelordiploma behalen. Het betreft alleen studenten die uiterlijk een jaar voor instroom in de wo-bachelor een vwo-diploma hebben behaald. Ook diploma's behaald aan een andere universiteit of bij een andere studierichting tellen mee.

Open Universiteit (wo)

- Ingeschreven studenten: alle op 31 december bij de Open Universiteit (OU) ingeschreven studenten.

- Nieuwe studenten: alle studenten die zich in het betreffende kalenderjaar voor het eerst voor één of meerdere cursussen bij de OU hebben ingeschreven.
- Wo-diploma's: alle in het betreffende kalenderjaar uitgereikte academische getuigschriften.

G4 en G27

- G4
De 4 grootste steden van Nederland: Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage en Utrecht
- G27
27 grote steden die betrokken zijn bij grotestedenbeleid: Alkmaar, Almelo, Amersfoort, Arnhem, Breda, Deventer, Dordrecht, Eindhoven, Emmen, Enschede, Groningen, Haarlem, Heerlen, Helmond, Hengelo, 's-Hertogenbosch, Leeuwarden, Leiden, Lelystad, Maastricht, Nijmegen, Schiedam, Sittard-Geleen, Tilburg, Venlo, Zaanstad en Zwolle.

CBS definities

Herkomstgroepering

- Autochtonen
Personen waarvan beide ouders in Nederland zijn geboren, ongeacht het geboorteland van de personen zelf.
- Allochtonen
Personen waarvan tenminste één van de ouders in het buitenland is geboren.
De eerste generatie bestaat uit personen die in het buitenland zijn geboren met minstens één in het buitenland geboren ouder.
De tweede generatie bestaat uit personen die in Nederland zijn geboren en één of twee in het buitenland geboren ouders hebben.
- Niet-westerse allochtonen
Tot de categorie 'niet-westers' behoren allochtonen uit Turkije, Afrika, Latijns-Amerika en Azië met uitzondering van Indonesië en Japan.
Op grond van hun sociaal-economische en culturele positie worden allochtonen uit deze twee landen tot de westerse allochtonen gerekend.
Het gaat vooral om mensen die in voormalig Nederlands-Indië zijn geboren en werknemers van Japanse bedrijven met hun gezin.
- Westerse allochtonen
Tot de categorie 'westers' behoren allochtonen uit Europa, Noord-Amerika, Oceanië, Indonesië en Japan. Op grond van hun sociaal-economische en -culturele positie worden allochtonen uit de laatste twee landen tot de westerse allochtonen gerekend. Het gaat vooral om mensen die in voormalig Nederlands Indië zijn geboren en werknemers van Japanse bedrijven met hun gezin.

Toelichting en Begrippen

Beroepsbevolking

- **Werkzame beroepsbevolking**
Personen van 15 tot en met 64 jaar die tenminste twaalf uur per week betaald werken.
- **Werkloze beroepsbevolking**
Personen van 15 tot en met 64 jaar die tenminste twaalf uur per week beschikbaar zijn voor betaald werk en activiteiten ontplooiën om zulk werk te vinden, maar niet over zulk werk beschikken.
- **Niet-actieven / niet-beroepsbevolking**
Deel van de bevolking van 15 tot en met 64 jaar dat niet tot de beroepsbevolking behoort.

Niet-bekostigd onderwijs

- Onderwijs dat niet bekostigd wordt door de ministeries OCW en LNV. In de leerlingen/studentenregistraties van de ministeries van OCW en LNV zijn alle deelnemers aan het door de overheid bekostigde onderwijs vastgelegd. Wat de bevolking van 15 tot en met 64 jaar aan onderwijs doet wordt door het CBS gemeten in de enquête beroepsbevolking (EBB). Door koppeling van de EBB aan de OCW/LNV-registraties kan worden vastgesteld wie bekostigd onderwijs volgt. Degenen in de EBB die niet worden teruggevonden in de OCW/LNV-registraties, zijn aangemerkt als mensen die niet-bekostigd onderwijs volgen.
- Voor een uitgebreidere toelichting en meer gedetailleerde cijfers zie de statistische database Statline op de website van het CBS:
<http://statline.cbs.nl>
- **Onderwijssectoren niet-bekostigd onderwijs**
Hieronder vallen de volgende studierichtingen van de standaard onderwijsindeling van het CBS:
  - Sector alpha
    - 00 'algemeen onderwijs',
    - 05 'opleidingen voor onderwijzend personeel',
    - 10 'onderwijs in de humaniora',
    - 15 'onderwijs in de theologie'.
  - Sector beta
    - 20 'agrarisch onderwijs',
    - 30 'onderwijs in de wiskunde en natuurwetenschappen',
    - 35 'technisch onderwijs',
    - 40 'transport-, communicatie- en verkeersonderwijs',
    - 50 'medisch, paramedisch onderwijs'.
  - Sector economisch
    - 60 'economisch, administratief en commercieel onderwijs',
    - 65 'juridisch en bestuurlijk onderwijs',
    - 90 'onderwijs in de openbare orde en veiligheid'.
  - Sector sociaal

- 70 'sociaal-cultureel onderwijs',
- 80 'onderwijs in de persoonlijke/sociale verzorging',
- 85 'kunstonderwijs',
- 95 'overig onderwijs'.

- **Schriftelijk onderwijs**
Hieronder valt al het afstandsonderwijs.
- **Bedrijfsopleiding**
Opleiding gegeven onder verantwoordelijkheid van het bedrijf of instelling waarin men werkt (alleen werknemers met een baan van 12 uur of meer).
- **Voltijdonderwijs**
De geënuqueterden geven zelf aan of de gevolgde opleiding een voltijd- of een deeltijdoopleiding is.
- **Werkgerelateerd**
Of een opleiding werkgerelateerd is of niet, wordt bepaald aan de hand van 5 vragen aan de respondenten in de EBB over de motivatie voor het volgen van een bepaalde opleiding (bijblijven, opleiding verplicht, promotie maken, ander werk of kans op werk vergroten). Als één van deze vragen positief wordt beantwoord, dan wordt de opleiding werkgerelateerd genoemd.

D. Instellingen en Personeel

Instellingen

Afhankelijk van het gebruiksdoel en de onderwijssector kan onderscheid worden gemaakt tussen besturen (ook wel bevoegde gezagen genoemd), instellingen of scholen en (neven-)vestigingen of locaties.

Onder één bestuur of bevoegd gezag kunnen meerdere instellingen of scholen geplaatst zijn. Een instelling of school kan bestaan uit meerdere locaties of vestigingen. Onder instellingen wordt hier verstaan de hoofdvestigingen van de door het ministerie van OCW erkende en bekostigde instellingen van onderwijs.

- po Het aantal scholen bao is exclusief het aantal scholen voor trekkende bevolking (ligplaats en rijdende scholen) en het aantal scholen (v)so is exclusief ziekenhuisscholen. Het betreft de scholen op de peildatum.
- vo Het betreft het aantal instellingen op de peildatum.
- bve Regionaal opleidingscentrum (ROC), een regionaal opleidingscentrum in een samenwerkingsverband, een vakinstelling en binnen het groene onderwijs de Agrarische opleidingscentra (AOC's). Het betreft de instellingen op de peildatum.
- ho Het betreft het aantal instellingen op de peildatum.

De peildatum is voor alle onderwijssectoren 1 oktober

Onderwijssoorten (v)so scholen

Het speciaal onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs wordt verdeeld in onderwijs aan (de letteraanduiding komt overeen met die in de WEC):

- a. dove kinderen (down);
- b. slechthorende kinderen (sh);
- c. kinderen met ernstige spraakmoelijkheden die niet tevens behoren tot de onder a of b bedoelde kinderen (esm alléén so);
- d. visueel gehandicapte kinderen (vgk);
- f. lichamelijk gehandicapte kinderen (lg);
- h. langdurig zieke kinderen (lz)
  - 1°. met een lichamelijke handicap
  - 2°. anders dan met een lichamelijke handicap;
- j. zeer moeilijk lerende kinderen (zmlk);
- k. zeer moeilijk opvoedbare kinderen (zmok);
- m. kinderen in scholen verbonden aan pedologische instituten (pi);
- n. meervoudig gehandicapte kinderen (mg).

Gemiddelde schoolgrootte / instellingsgrootte

De gemiddelde instellingsgrootte is berekend door het aantal leerlingen / studenten op de peildatum te delen door het aantal instellingen.

In het wo is de gemiddelde instellingsgrootte berekend op basis van studentenaantallen inclusief extranei.

Personeelsleden / fte's

Alle personeelsleden aangesteld bij de onderwijsinstellingen en in dienst op de peildatum. Eén fte komt overeen met een volledige aanstelling (1.659 uur op jaarbasis).

- po, vo De cijfers zijn afkomstig uit de salarisadministraties van de onderwijsinstellingen en worden verzameld door CFI. De cijfers betreffen de totale aantallen personeel exclusief vervanging op de peildatum 1 oktober. Bovendien geldt dat alleen personeel is geteld bij instellingen, waarbij op een of meer peildata in de periode 2003 tot 2007 leerlingen waren ingeschreven. Verder zijn de cijfers gecorrigeerd voor onvolledigheid (ontbreken van personeelsgegevens van bepaalde instellingen). De cijfers van bve hebben betrekking op zowel de educatie als het mbo, maar zijn exclusief het personeel van de AOC's.
- hbo De gepresenteerde aantallen zijn bekostigd door zowel de rijksbijdrage als de derde geldstroom. Het betreft aantallen op peildatum 1 oktober. De aantallen zijn exclusief groen (agrarisch) onderwijs.
- wo De gepresenteerde aantallen zijn bekostigd door zowel de rijksbijdrage als de derde geldstroom. Het betreft aantallen per studiejaar op peildatum 31 december (WOPI). De aantallen zijn exclusief Open Universiteit (OU) en Wageningen Universiteit (WU).

Personeel, percentage vrouwen

- po, vo Het percentage vrouwen is afkomstig uit een bewerking van gegevens uit de salarisadministraties van onderwijsinstellingen (personeelsaantallen in fte's) met als peildatum 1 oktober van elk jaar.
- hbo Het percentage vrouwen is berekend op basis van personeelsaantallen (in fte's) RAHO op peildatum 1 oktober.
- wo Het percentage vrouwen is berekend op basis van de personeelsaantallen in fte's op peildatum 31 december.

Toelichting en Begrippen

Personeel, gemiddelde leeftijd

- po, vo De gemiddelde leeftijd is afkomstig uit een bewerking van gegevens en bve uit de salarisadministraties van de onderwijsinstellingen (personeelsaantallen in fte's). Peildatum: 1 oktober van elk jaar.
- hbo De gemiddelde leeftijd is berekend op basis van personeelsaantallen (in fte's) RAHO op peildatum 1 oktober.
- wo Hiervoor is geen gemiddelde leeftijd beschikbaar, wel zijn er percentages per leeftijdscategorie. Bron is de VSNU (WOPI).

Personeel, percentage 50 jaar en ouder

- po, vo Het percentage ouder of gelijk aan 50 jaar is afkomstig uit een en bve bewerking van gegevens uit de salarisadministraties van de onderwijsinstellingen (personeelsaantallen in fte's). Peildatum: 1 oktober van elk jaar.
- hbo Het percentage ouder of gelijk aan 50 jaar is berekend op basis van personeelsaantallen (in fte's) RAHO op peildatum 1 oktober.
- wo Het percentage ouder of gelijk aan 50 jaar is berekend op basis van de personeelsaantallen in fte's op peildatum 31 december.

Instroom in de lerarenopleiding hbo

Eerstejaars hbo-Nederland zijn studenten die zich nog niet eerder voor een opleiding in het hoger beroepsonderwijs hebben ingeschreven. In deze publicatie zijn de aantallen voor de lerarenopleiding hbo gebaseerd op de hier vermelde definitie. Dit in tegenstelling tot in sommige andere publicaties, zoals die van de HBO-raad, waarin eerstejaars instelling worden gebruikt. Het aantal eerstejaars hbo-Nederland kan beschouwd worden als het aantal 'echte' eerstejaarsstudenten; zij hebben immers nog niet eerder ingeschreven gestaan aan een Nederlandse instelling voor het hoger beroepsonderwijs.

Deelnemer-personeels ratio's

De ratio's zijn berekend door de aantallen deelnemers op de peildatum te delen door de personeelsaantallen (zie ook definitie van onderwijsdeelnemers).

Ziekteverzuim

- De cijfers voor bao, so, vo, bve en wo geven het totaal van het ziekteverzuim over de eerste twee ziektejaren. De cijfers voor hbo en onderzoeksinstellingen laten alle verzuim korter dan een jaar buiten beschouwing.
- De cijfers van de onderzoeksinstellingen zijn gecombineerde cijfers, afkomstig van de WVOJ en KNAW.
- Voor de sector vo is de dekkingsgraad in 2006 83 %. In de sector wo is het cijfer in 2006 gebaseerd op 11 van de veertien instellingen.

E. Internationale onderwijsstatistiek

Internationale Classificatie Onderwijs (ISCED-97)

Om een internationale vergelijking van onderwijssystemen mogelijk te maken worden de verschillende onderwijsprogramma's ingedeeld in een aantal categorieën volgens internationaal afgesproken spelregels: de zogenaamde ISCED-categorieën. In Kerncijfers worden Nederlandse termen gebruikt voor de verschillende ISCED-categorieën. Deze termen corresponderen als volgt met Nederlandse onderwijsprogramma's:

ISCED 0:	
Pre-primair:	basisonderwijs en speciaal onderwijs, groep 1 en 2. Leerlingen van 3-5 jaar.
ISCED 1:	
Primair:	basisonderwijs en speciaal onderwijs, vanaf groep 3. Leerlingen van 6 jaar en ouder.
ISCED 2:	
Lager secundair:	WEB-assistentopleiding (mbo niveau 1), Praktijkonderwijs, vmbo leerjaar 1-4, havo/vwo leerjaar 1-3, vavo, vso.
ISCED 3:	
Hoger secundair:	WEB basisberoepsopleiding (mbo niveau 2-3), WEB vakopleiding (niveau 2-4) WEB middenkaderopleiding (niveau 3-4), leerjaar 4-6 havo/vwo.
ISCED 4:	
Post-sec. non-tertiair:	WEB specialistenopleiding (mbo niveau 4), 1-jarig hbo. Wanneer in Kerncijfers wordt gesproken over secundair onderwijs, dan wordt daaronder ook dit post-secundair onderwijs gerekend.
ISCED 5:	
Tertiair, typeA:	4-6 jarig hbo, wo Hbo en wo bachelor; wo-master. Lange, overwegend academische opleidingen.
Tertiair, typeB:	2-3 jarig hbo. Korte meer beroepsgerichte opleidingen .
ISCED 6:	
Onderzoekskwalificatie:	Aio, oio, gepromoveerden, wo-doctor.

In de ISCED-systematiek zijn het Nederlandse vo en bve samen ingedeeld in de klasse secundair onderwijs. Het Nederlandse hbo en wo zijn samen ingedeeld in de klasse tertiair onderwijs. Het is dus niet mogelijk om de vo- en bve-sector apart in de vergelijkingen te betrekken. Datzelfde geldt voor hbo en wo.

OESO

Onder de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) vallen de volgende landen:

Australië, België, Canada, Denemarken, Duitsland, Finland, Frankrijk, Griekenland, Hongarije, Ierland, IJsland, Italië, Japan, Korea, Luxemburg, Mexico, Nederland, Nieuw-Zeeland, Noorwegen, Oostenrijk, Polen, Portugal, Slowaakse, Spanje, Tsjechië, Turkije, Verenigd Koninkrijk, Verenigde Staten, Zweden en Zwitserland.

EU

De volgende 27 landen behoren tot de EU: België, Bulgarije, Cyprus, Denemarken, Duitsland, Estland, Finland, Frankrijk, Griekenland, Hongarije, Ierland, Italië, Letland, Litouwen, Luxemburg, Malta, Nederland, Oostenrijk, Polen, Portugal, Roemenië, Slovenië, Slowaakse, Spanje, Tsjechië, Verenigd Koninkrijk en Zweden.

EU-19

19 van de 27 EU-landen zijn lid van de OESO, daarom wordt er in de tabellen vaak een gemiddelde gegeven voor de EU-19 landen. Hieronder vallen de volgende EU-landen die ook lid zijn van de OESO: België, Denemarken, Duitsland, Finland, Frankrijk, Griekenland, Hongarije, Ierland, Italië, Luxemburg, Nederland, Oostenrijk, Polen, Portugal, Slowaakse, Spanje, Tsjechië, Verenigd Koninkrijk en Zweden.

De EU-doelstellingen

Eurostat harmoniseert de onderliggende definities, waardoor er voor bepaalde landen trendbreuken ontstaan. Op haar website publsindsceert Eurostat de onderstaande voetnoten bij de gegevens. Voor meer informatie zie: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

- EU-benchmark 1
  - a) Vanaf 5 december 2005 wordt een nauwkeuriger definitie voor het niveau hoger secundair onderwijs gehanteerd. Dit betekent dat met terugwerkende kracht voor alle gegevens vanaf 1998, ISCED 3c opleidingen die korter dan 2 jaar duren niet meer tot het hoger secundair onderwijs worden gerekend, maar tot het lager secundair onderwijs.
  - b) De gegevens voor deze indicator komen uit de Europese Labour Force Survey. Dit is een door Eurostat gecoördineerde bevraging in de lidstaten van de Europese Unie. Door de invoering van geharmoniseerde concepten en definities, is de informatie voor onderwijs en training op onderstaande punten niet meer vergelijkbaar met voorgaande jaren:

– In België (2004), Finland (2000), Verenigd Koninkrijk (2004) en Zweden (2005) is er sprake van een trendbreuk.

- c) Internationaal wordt vergeleken met het hoger secundair onderwijs. Vertaald naar de Nederlandse situatie is dat havo, vwo of mbo 2.
- EU-benchmark 2
  - a) Betreft alleen tertiair onderwijs en is berekend per 1.000 inwoners in de leeftijd van 20-29 jaar.
  - b) Van 2000 tot 2002 is in de gegevens van België voor de Vlaamse gemeenschap alleen het eerst behaalde diploma meegerekend.
- EU-benchmark 3
  - a) Zie opmerking a bij EU-benchmark 1.
  - b) Zie opmerking c bij EU-benchmark 1.
  - c) Vanaf 2006 zijn de cijfers gebaseerd op jaarlijks gemiddelde in plaats van kwartaaldata.
  - d) Door verandering in de berekeningswijze is er in Duitsland (2005), Frankrijk (2003) en Zweden (2001) sprake van een trendbreuk.
- EU-benchmark 4
  - a) Deze gegevens komen uit het PISA-leesvaardigheid onderzoek uit 2000, 2003 en 2006.
  - b) Het gaat hierbij om het percentage 15-jarige leerlingen met lage leesvaardigheden (vaardighedenschaal 1 of minder).
  - c) EU gemiddelde alleen beschikbaar voor 2000 en 2003. Op basis van gewogen gemiddelde van de EU-15 landen die in 2000 en 2003 lid waren van de OESO.
- EU-benchmark 5
  - a) Betreft deelname aan leeractiviteiten in de periode van 4 weken voorafgaand aan het enquête moment.
  - b) De gegevens voor deze indicator komen uit de Europese Labour Force Survey. Dit is een door Eurostat gecoördineerde bevraging in de lidstaten van de Europese Unie. Door de invoering van geharmoniseerde concepten en definities, is de informatie voor onderwijs en training op onderstaande punten niet meer vergelijkbaar met voorgaande jaren:
    - Door verandering in de berekeningswijze is er in België (2000 en 2004), Denemarken 2000 en 2003, Duitsland 2003 en 2004, Finland (2000), het Verenigd Koninkrijk (2000 en 2003) en in Zweden (2001 en 2003) sprake van een trendbreuk. België en het Verenigd Koninkrijk voorlopige gegevens voor 2006. EU-27: 2000 schatting.
  - c) Zie opmerking c bij EU-benchmark 3.

Toelichting en Begrippen

Uitgaven als percentage BBP en uitgaven per deelnemer

De definitie van de indicator onderwijsuitgaven, zoals gepubliceerd door de OESO in Education at a Glance 2007 bevat de som van publieke en private uitgaven aan onderwijsinstellingen. Dit zijn dus de overheidsuitgaven aan onderwijs exclusief de kosten van studiefinanciering. Ook zijn de kosten voor het onderzoek aan universiteiten opgenomen. Ten slotte zijn ook opgenomen de uitgaven door gemeenten en de deelnemersbijdragen aan instellingen.

Voor een nadere omschrijving zie bijlage tabel 15.3 en toelichtingen en begrippen deel B, onderdeel 'Internationaal'.

Koopkrachtpariteiten

De onderwijsuitgaven van de verschillende landen zijn met behulp van Koopkrachtpariteiten omgerekend naar euro's. Koopkrachtpariteiten zijn wisselkoersen die de koopkrachtverschillen van de verschillende valuta opheffen. Dit betekent dat met een hoeveelheid geld, omgewisseld in andere valuta volgens koopkrachtpariteiten, dezelfde hoeveelheid goederen en diensten gekocht kan worden in alle landen. De vergelijking van onderwijsuitgaven in euro's volgens koopkrachtpariteit toont dus de verschillen in hoeveelheden gekochte goederen en diensten, en schakelt verschillen in prijsniveaus tussen landen uit.

F. Kinderopvang

Financiële kerncijfers kinderopvang

- De uitgaven 2005 en 2006 voor de kinderopvangtoeslag zijn exclusief de werkgeversbijdragen, omdat de werkgeversbijdrage kinderopvang toen niet verplicht was en rechtstreeks tussen werknemer en werkgever geregeld werd. De overheid gaf ouders met een gezamenlijk toetsingsinkomen onder 1,5 x modaal (toen circa €45.000) een inkomensafhankelijke gedeeltelijke tegemoetkoming voor het ontbrekende werkgeversdeel. De uitgaven 2007 zijn inclusief de werkgeversbijdragen.
- Vanaf 2007 staan tegenover de uitgaven van de kinderopvangtoeslag vanwege de verplichte werkgeversbijdrage ontvangsten werkgeversbijdrage. Het stelsel voorziet niet in een directe relatie tussen de uitgaven en de ontvangsten werkgeversbijdragen.
- De uitgaven 2005 betreffen 13 maanden, omdat ouders in december 2005 zowel de tegemoetkoming voor december 2005, als de kinderopvangtoeslag voor januari 2006 ontvingen vanwege de invoering van de Awir, die voorziet in een systeem van vooruitbetalingen.
- De uitgaven voor kinderopvang op grond van sociaal-medische indicatie gaan via het gemeentefonds (tot 2010 jaarlijks € 28 mln)
- Ontvangsten op grond van de Rkb of de Regeling uitkeringen kinderopvang zijn niet opgenomen, omdat deze betrekking hebben op de situatie voor 2005.

Gebruik kinderopvang

Onderlinge vergelijkbaarheid is lastig, door verhoging van de kinderopvangtoeslag vanaf 2006 en vanaf 2007 en door de invoering van de verplichte werkgeversbijdrage per 2007. In de gegevens 2005 zijn gegevens van ouders die na december 2005 een aanvraag over 2005 hebben ingediend nog niet verwerkt. In de gegevens 2006 zijn aanvragen na afloop van het kalenderjaar wel opgenomen. In de gegevens 2007 is dat nog niet het geval. Vanwege de invoering van de verplichte werkgeversbijdrage en de verhoging van de kinderopvangtoeslag is deze groep in 2007 kleiner dan in 2006.

Gebruik kinderopvang naar inkomensklasse

Er is gekozen voor de inkomensgrens van anderhalf modaal, omdat die deel is van de indicator uit tabel 24.6 van de begroting OCW 2008. Voor de andere inkomensgrenzen is gekozen, omdat de inkomensgrens van 130 procent WML (Wettelijk Minimumloon) m.n. voor de ouderbijdragetabellen 2005 en 2006 een belangrijk scharnierpunt is. Vanwege de omvang van de groepen is gekozen voor de inkomensgrens van tweemaal modaal.

G. Emancipatie

Economische zelfstandigheid

- Iemand is economisch zelfstandig wanneer hij of zij 70 procent van het minimumloon verdient. Dit is het bijstandsniveau van een alleenstaande. Het gaat hierbij alleen om inkomsten uit arbeid en uit eigen onderneming. Uitkeringen dragen dus niet bij tot economische zelfstandigheid, maar wel tot financiële onafhankelijkheid.

Arbeidsparticipatie

Netto arbeidsparticipatie

- Het aandeel van de werkzame beroepsbevolking in de totale bevolking (het gedeelte van de bevolking dat daadwerkelijk werkt).

Bruto arbeidsparticipatie

- Het aandeel van de werkzame en werkloze beroepsbevolking in de totale bevolking (het gedeelte van de bevolking dat in principe zou kunnen werken).

Europese definitie

- De Lissabon-doelstellingen zijn geformuleerd op basis van Europese definities van arbeidsparticipatie. Daarin tellen ook de banen tussen 1 en 12 uur mee voor de bepaling van de participatiegraad. In de Nederlandse definitie is dit niet het geval. Als gevolg daarvan vallen de Europese cijfers hoger uit dan de cijfers die volgens de Nederlandse definities zijn berekend.

Lijst van figuren

Nummer Hoofdstuk, figuurtitel en bron

Omslag

0 Het Nederlandse onderwijsstelsel
OCW

Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in het kort

1.1 Gesaldeerde uitgaven OCW
OCW

Onderwijs nationaal

2.1 Stromen in het Nederlandse onderwijs
OCW

2.2 Uitgaven aan onderwijsinstellingen
OESO Education at a Glance 2008, tabel B1.4 pagina 223

2.3 Opbrengst van scholen (oordeel inspectie)
Inspectie van het Onderwijs.

2.4 Kwaliteitskenmerken scholen
Inspectie van het Onderwijs.

2.5 Oordeel ouders over kwaliteit van school
OCW Onderwijsmeter

2.6 Doorlopende leerlijn
OCW (CFI: onderwijsmatrices)

2.7 Aansluiting onderwijs - arbeidsmarkt
ROA

2.8 Openstaande vacatures
Regioplan: Arbeidsmarktbarometers

2.9 Ontwikkeling van het aantal deelnemers
OCW (CFI)

2.10 Onderwijsdeelname naar leeftijd in Nederland
CBS, OCW (CFI)

2.11 Verdeling in het 3e leerjaar vo
OCW (CFI)

2.12 Deelnemersstromen naar vervolgonderwijs
OCW (CFI)

2.13 Ontwikkeling aantal gediplomeerden
OCW (CFI)

2.14 Gediplomeerden naar bestemming
OCW (CFI)

2.15 Opleidingsniveau Nederlandse bevolking
CBS: Enquête Beroepsbevolking

2.16 Netto arbeidsparticipatie naar geslacht
CBS: Enquête Beroepsbevolking

2.17 Aantal instellingen
OCW (CFI)

2.18 Leeftijdverdeling van docenten
OCW (CFI)

2.19 Onvervulde vacatures in po en vo
Regioplan: Arbeidsmarktbarometers

2.20 Instroom in de lerarenopleiding
OCW (CFI)

2.21 Overheidsuitgaven voor onderwijs
CBS en OCW

2.22 Uitgaven OCW als percentage van het BBP
CBS en OCW

2.23 OCW-uitgaven voor onderwijs per deelnemer
OCW

2.24 Bijdragen aan instellingen per deelnemer
OCW

2.25 Frequentieverdeling van instellingen bo, sbao en (v)so
OCW (CFI)

2.26 Ontwikkeling aantal besturen
OCW (CFI)

2.27 Nationale doelstelling aantal nieuwe vsv'ers
CBS en OCW (CFI)

2.28 Stroomschema nieuwe vsv'ers
CBS en OCW (CFI)

2.29 Nieuwe vsv'ers per gemeente
CBS

2.30 Percentage vsv'ers verdacht van een misdrijf
CBS/ Korps Landelijke politiediensten (KLPD)

2.31 Deelname aan niet-bekostigde opleidingen
CBS

2.32 Deelname aan cursussen naar leeftijd
CBS, AES 2008 publicatie 2e kwartaal 2009

2.33 Deelname aan cursussen naar bedrijfstak
CBS, AES 2008 publicatie 2e kwartaal 2009

Onderwijs internationaal

3.1 Afgestudeerden bèta / techniek
Eurostat

3.2 Verwachte onderwijsduur
OESO, EAG 2008, tabel C2.6, webtabel

3.3 Instroom hoger onderwijs in procenten
OESO, EAG 2008, tabel A2.4, pag. 68

3.4 Trendgegevens leesvaardigheid van 9/10-jarige leerlingen, top 10 van 40 in 2006 deelnemende landen
PIRLS 2006

3.5 Leesvaardigheid van 15-jarige leerlingen
OESO: PISA 2006

3.6 Trendgegevens gemiddelde schaaftscore rekenvaardigheid van 10-jarige leerlingen (TIMSS 2007)
TIMSS 2007

- 3.7 Rekenvaardigheid 10 jarigen
TIMMS 2007
- 3.8 Trendgegevens vaardigheid natuuronderwijs van 10-jarige leerlingen
(TIMSS 2007)
TIMMS 2007
- 3.9 Scoreverdeling van Nederlandse leerlingen
OESO: PISA 2006
- 3.10 Opleidingsniveau van de bevolking
OESO, EAG 2008, tabel A1.1a, pag. 42
- 3.11 Werkstatus 20-24 jarigen
EAG 2008, tabel C4.4a, pag. 393-396
- 3.12 Vrouwelijk onderwijzend personeel
EAG 2008, tabel C4.4a, pag. 393-396
- 3.13 Uitgaven per leerling / student
OESO, EAG 2008, tabel B1.1a, pag. 218
- 3.14 Onderwijsuitgaven en leerlingenaantallen
EAG 2008, tabel B1.5 pag. 224
- 3.15 Geslaagden naar studierichting
CBS en Eurostat
- 3.16 Aandeel vrouwen in het hoger onderwijs
CBS en Eurostat
- 3.17 Allochtone leerlingen en instructietaal
Key Data on Teaching Languages at School in Europe. 2008 Edition
(Eurydice 2008)
- 3.18 Aantal lesuren van docenten
EAG 2008 tabel D4.1
- Kinderopvang**
- 4.1 Financieringsstromen kinderopvang
OCW
- 4.2 Gebruik kinderopvang
Beleidsinformatie Belastingdienst
- 4.3 Werknemers in kinderopvang
Pensioenfonds Zorg en Welzijn
- Primair onderwijs**
- 5.1 Stelsel primair onderwijs en LGF
OCW
- 5.2 OCW-uitgaven per leerling
OCW
- 5.3 Solvabiliteit van po-instellingen
OCW (CFI)
- 5.4 Liquiditeit van po-instellingen
OCW (CFI)
- 5.5 Aantal leerlingen bao, sbao en so
OCW (CFI)
- 5.6 Percentage 0,3 en 1,2 leerlingen van groep 1 t/m 6
OCW (CFI)
- 5.7 Verwijzingen naar sbao
OCW (CFI)
- 5.8 Aantal ambulante begeleidde leerlingen
OCW (CFI)
- 5.9 Besturen naar aantal po-instellingen per bestuur
OCW (CFI)
- 5.10 0,25 en 0,9 leerlingen naar denominatie
OCW (CFI)
- 5.11 Leeftijdsverdeling van docenten po
OCW (CFI)
- 5.12 Personeelsleden po van 50 jaar en ouder
OCW (CFI)
- 5.13 Bereik vve-doelgroep
Landelijke monitor vve, Sardes 2008
- Voortgezet onderwijs**
- 6.1 Financieringsstromen vo
OCW
- 6.2 Solvabiliteit van vo-instellingen
OCW (CFI)
- 6.3 Liquiditeit van vo-instellingen
OCW (CFI)
- 6.4 Aantal leerlingen, 3e leerjaar vmbo (1)
OCW (CFI)
- 6.5 Aantal leerlingen, 3e leerjaar vmbo (2)
OCW (CFI)
- 6.6 Gediplomeerden naar bestemming (1)
OCW (CFI)
- 6.7 Gediplomeerden naar bestemming (2)
OCW (CFI)
- 6.8 Leeftijdsverdeling van docenten vo
OCW (CFI)
- 6.9 Personeelsleden vo van 50 jaar en ouder
OCW (CFI)
- 6.10 Vwo-leerlingen in de profielen
OCW (CFI)
- 6.11 Havo-leerlingen in de profielen
OCW (CFI)
- 6.12 Percentage afstroom vanuit brugklas 2004
CBS <http://statline.cbs.nl>
- 6.13 Percentage opstroom vanuit brugklas 2004
CBS <http://statline.cbs.nl>
- 6.14 Autochtone en allochtone VO-leerlingen
CBS <http://statline.cbs.nl>
- 6.15 Autochtone en allochtone VMBO-leerlingen
CBS <http://statline.cbs.nl>

Lijst van figuren

Beroepsonderwijs en volwasseneneducatie

- 7.1 Opleidingsstructuur bve
OCW
- 7.2 Financieringsstromen bve
OCW
- 7.3 Solvabiliteit van bve-instellingen
OCW (CFI)
- 7.4 Liquiditeit van bve-instellingen
OCW (CFI)
- 7.5 Deelnemersaantallen mbo
OCW (CFI)
- 7.6 Deelnemersaantallen vavo
OCW (CFI)
- 7.7 Doorstroom binnen de beroepskolom
OCW (CFI)
- 7.8 Interne doorstroom mbo
OCW (CFI)
- 7.9 Omvang bve-instellingen
OCW (CFI)
- 7.10 Leeftijdverdeling van docenten bve
OCW (CFI)
- 7.11 Oordeel aansluiting opleiding - werk
ROA
- 7.12 Mbo-deelnemers naar herkomstgroepering
CBS: <http://statline.cbs.nl>

Hoger beroepsonderwijs

- 8.1 Financieringsstromen hbo
OCW
- 8.2 Uitgaven OCW per student, hbo en wo
OCW: Kennis in Kaart
- 8.3 Solvabiliteit van hbo-instellingen
OCW (CFI)
- 8.4 Liquiditeit van hbo-instellingen
OCW (CFI)
- 8.5 Deelname hbo
OCW (CFI)
- 8.6 Bachelor-afgestudeerden hbo naar sector
OCW (CFI)
- 8.7 Verwachte verblijfsduur afgestudeerden
OCW (CFI)
- 8.8 Verwacht slaagpercentage
OCW (CFI)
- 8.9 Hogescholen naar omvang
OCW

- 8.10 Student-docentratio hbo
OCW
- 8.11 Vooropleiding eerstejaars hbo
OCW (CFI: onderwijsmatrices)
- 8.12 Aansluiting havo-profielen op hbo
OCW (CFI: onderwijsmatrices)

Wetenschappelijk onderwijs

- 9.1 Financieringsstromen wo
OCW
- 9.2 Balansgegevens van universiteiten
OCW (CFI)
- 9.3 Exploitatiegegevens van universiteiten
OCW (CFI)
- 9.4 Eerstejaars wo-studenten naar studierichting
OCW (CFI)
- 9.5 Aantal eerstejaars wo-studenten
OCW (CFI)
- 9.6 Verwachte verblijfsduur afgestudeerden
OCW (CFI)
- 9.7 Verwacht slaagpercentage
OCW (CFI)
- 9.8 Vrouwelijk wetenschappelijk personeel
VSNU en OCW
- 9.9 Samenstelling personeel universiteiten
VSNU en OCW
- 9.10 Instroom van allochtonen in het hbo
OCW (CFI)
- 9.11 Instroom van allochtonen in het wo
OCW (CFI)
- 9.12 Arbeidsmarktpositie na voltijd ho
CBS
- 9.13 Fiscaal maandloon na voltijd ho
CBS

Studiefinanciering

- 10.1 Totale uitgaven studiefinanciering
OCW
- 10.2 Maandbudget naar toekenningssoort
OCW
- 10.3 Normbedrag aanvullende beurs
OCW
- 10.4 Studerenden met studiefinanciering
OCW (IBG)
- 10.5 Studerenden met een OV-studentenkaart
OCW (IBG)

- 10.6 Uitgaven WTOS naar soort regeling
OCW
- 10.7 Omzettingen prestatiebeurs ho naar gift
OCW (IBG)

Cultuur en Media

- 11.1 Financieringsstromen cultuur en media
OCW
- 11.2 Financieringsstromen kunsten
OCW
- 11.3 Bioscoopbezoek
Jaarverslagen Nederlandse Vereniging Bioscoopexploitanten
(www.nvbinfocentrum.nl)
- 11.4 Recette per uitgebrachte film
Jaarverslagen Nederlandse Vereniging Bioscoopexploitanten
(www.nvbinfocentrum.nl)
- 11.5 Financieringsstromen media
OCW
- 11.6 OCW-financiering letteren en bibliotheken
OCW
- 11.7 Openbare bibliotheken
Vereniging van Openbare Bibliotheken, december 2005
(www.bibliotheekonderzoek.nl)
- 11.8 Financieringsstromen cultureel erfgoed
OCW

Wetenschap

- 12.1 Financieringsstromen R&D
OCW en CBS
- 12.2 R&D-uitgaven van de overheid als % van het BBP (1)
CBS
- 12.3 R&D-uitgaven van de overheid als % van het BBP (2)
CBS
- 12.4 Omzet TNO en de GTI's naar financieringsbron, in procenten van het totaal
Opgave instellingen aan OCW, Jaarverslagen NWO en KNAW
- 12.5 Financieringsbronnen NWO en KNAW
Opgave instellingen aan OCW, Jaarverslagen NWO en KNAW
- 12.6 R&D-personeel
EUROSTAT
- 12.7 Het aandeel onderzoekers binnen het totale R&D-personeel
VSNU
- 12.8 Ontwikkeling universitair onderzoek
VSNU
- 12.9 Ontwikkeling universitaire output
VSNU

- 12.10 Gepromoveerden in Nederland naar geslacht
CBS
- 12.11 Alle gepromoveerden in Nederland naar leeftijd en geslacht
CBS
- 12.12 R&D-uitgaven als percentage van het BBP
OESO
- 12.13 Wetenschappelijke publicaties
NOWT 2008

Emancipatie

- 13.1 Houding tegenover homoseksualiteit
SCP (CV'07)
- 13.2 Netto arbeidsparticipatie
Emancipatiemonitor 2007
- 13.3 Economische zelfstandigheid
Emancipatiemonitor 2007
- 13.4 Netto arbeidsparticipatie van vrouwen
CBS <http://statline.cbs.nl>

Groen onderwijs (LNV)

- 14.1 Uitgaven LNV voor het groene onderwijs
LNV
- 14.2 Deelnemers groen onderwijs
OCW (CFI)
- 14.3 Vrouwelijke deelnemers groen onderwijs
OCW (CFI)
- 14.4 Leerlingen vmbo/lwoo-groen aan AOC's

Bijlagen

- 15.1 Gesaldeerde uitgaven per beleidsterrein
OCW
- 15.2 Jaarlijkse groei BBP en uitgaven OCW
CBS en OCW
- 15.3 Geldstromen voor het Nederlandse onderwijs
CBS en OCW
- 15.4 Verklaring Figuur 15.3
CBS en OCW

Lijst van tabellen

Nummer Hoofdstuk en tabeltitel

Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in het kort

- 1.1 Resultaten
- 1.2 Instellingen en personeel
- 1.3 Uitgaven (x € 1 mln)

Onderwijs nationaal

- 2.1 Onderwijsdeelnemers (aantal x 1.000)
- 2.2 Ambulant begeleide leerlingen (aantal x 1.000)
- 2.3 Deelname derde leerjaar vo naar geslacht (aantal x 1.000)
- 2.4 Directe stromen tussen onderwijssoorten (aantal x 1.000)
- 2.5 Verwachte slaagkans (in procenten)
- 2.6 Verwachte verblijfsduur gediplomeerden (in jaren)
- 2.7 Gediplomeerden met en zonder startkwalificatie (aantal x 1.000)
- 2.8 Opleidingsniveau Nederlandse bevolking (leeftijd 25-64 jaar)
- 2.9 Arbeidsparticipatie en werkloosheid Nederlandse bevolking (leeftijd 25-64 jaar)
- 2.10 Onderwijsinstellingen, aantal en omvang
- 2.11 Personeel
- 2.12 Openstaande vacatures (gemiddelde beëindigde schooljaar in fte's)
- 2.13 Eerstejaars en afgestudeerden van de lerarenopleiding
- 2.14 Ziekteverzuim in het onderwijs
- 2.15 Overheidsuitgaven voor onderwijs volgens CBS/OESO-definitie (x € 1 mln)
- 2.16 Onderwijsuitgaven OCW, gesaldeerd en inclusief overige uitgaven (x € 1 mln)
- 2.17 Onderwijsuitgaven OCW ten opzichte van BBP en rijksuitgaven
- 2.18 OCW-uitgaven per deelnemer (in lopende prijzen x € 1)
- 2.19 Bijdragen aan instellingen per deelnemer (in lopende prijzen x € 1)
- 2.20 OCW-uitgaven per sector gedeeld door aantal gediplomeerden (in lopende prijzen x € 1)
- 2.21 Ontwikkeling van het aantal besturen
- 2.22 Het gemiddeld aantal onderwijsdeelnemers per bestuur
- 2.23 Het gemiddeld aantal onderwijsdeelnemers per instelling
- 2.24 Het gemiddeld aantal leerlingen per vestiging
- 2.25 Voortijdig schoolverlaters
- 2.26 Nieuwe vsv'ers naar laatst genoten onderwijs
- 2.27 Nieuwe vsv'ers naar geslacht en etniciteit (procentuele verdeling)
- 2.28 Achtergronden nieuwe vsv'ers uit het vo in procenten, 2007
- 2.29 Arbeidsmarktpositie van 15-22 jarigen, 2004-2007 (procentuele verdeling)
- 2.30 Baanbezit en economische activiteit nieuwe vsv'ers, 2005 (procentuele verdeling)

- 2.31 Top 10 regio's met meeste nieuwe vsv'ers, 2008
- 2.32 Nieuwe vsv'ers in armoedecumulatiegebieden
- 2.33 Deelname aan niet-bekostigd onderwijs van bevolking van 17 - 64 jaar
- 2.34 Deelnemers aan enkele soorten niet-bekostigd onderwijs, 2007
- 2.35 Deelname cursussen Nederland in 2008 (25 - 64 jaar)
- 2.36 Deelnamepercentage naar achtergrondkenmerk in Nederland in 2008
- 2.37 Deelnamepercentage naar arbeidsduur in 2008
- 2.38 Internationale vergelijking van scholingsdeelname

Onderwijs internationaal

- 3.1 Binnen EU afgesproken benchmarks
- 3.2 Onderwijsdeelname in verschillende leeftijdscategorieën, 2006 (in procenten)
- 3.3 Procentuele instroom in hoger onderwijs
- 3.4 Trendgegevens gemiddelde score leesvaardigheid van 9-10 jarigen, naar geslacht (PIRLS 2006).
- 3.5 Leesvaardigheid NL en enkele vergelijkingslanden, naar tenminste behaald niveau, percentage leerlingen (PIRLS 2006)
- 3.6 Gemiddelde score leesvaardigheid van 15-jarige leerlingen (PISA 2003 en 2006) in alle deelnemende OESO landen
- 3.7 Gemiddelde score leesvaardigheid Nederlandse 15-jarigen per opleidingstype (PISA 2006)
- 3.8 Trendgegevens gemiddelde scores rekenvaardigheid van 10-jarige leerlingen (TIMSS 2007)
- 3.9 Rekenvaardigheid NL en enkele vergelijkingslanden (TIMSS 2007)
- 3.10 gemiddelde score rekenvaardigheid van 15 jarigen in de OESO landen, naar geslacht (PISA 2006).
- 3.11 Trendgegevens gemiddelde scores voor natuuronderwijs van 10-jarige leerlingen (TIMSS 2007)
- 3.12 vaardigheid natuuronderwijs NL en enkele vergelijkingslanden (TIMSS 2007)
- 3.13 Trendgegevens gemiddelde score natuurwetenschappen Nederlandse 15-jarigen in de OESO landen (PISA 2006)
- 3.14 Opleidingsniveau van de bevolking als percentage van de leeftijdsgroep, 2006
- 3.15 Onderwijs- en arbeidsmarktstatus van 20-24 jarigen, als percentage van totaal, 2006
- 3.16 Leeftijdverdeling leraren primair en hoger secundair onderwijs, 2006
- 3.17 Leerling-leraarratio
- 3.18 Uitgaven aan onderwijsinstellingen als percentage van het BBP
- 3.19 Uitgaven aan onderwijsinstellingen per deelnemer, 2005 (x € 1.000)

- 3.20 Ingeschrevenen in het hoger onderwijs naar studierichting, 2005/06
- 3.21 Geslaagden hoger onderwijs, procentuele verdeling over studierichtingen, 2005/06
- 3.22 Aandeel vrouwen in het totaal aantal afgestudeerden, 2005/06
- 3.23 Officiële landstalen en regionale en minderheidstalen
- 3.24 Verplichte vreemde talen en het gemiddeld aantal vreemde talen per leerling in VO
- 3.25 Frequentie van de 6 belangrijkste vreemde talen, die als 1e, 2e, 3e of 4e wordt genoemd
- 3.26 Mate van specialisatie van leraren vreemde talen
- 3.27 Aantal lessen van docenten
- 3.28 Autonomie van scholen bij het bepalen van de inhoud van het curriculum
- 3.29 Autonomie van scholen bij het bepalen van de inhoud van het curriculum van de niet-verplichte vakken

Kinderopvang

- 4.1 Financiële kerncijfers kinderopvang (x € 1 mln)
- 4.2 Ouderbijdrage per uur (in euro's)
- 4.3 Uurprijzen kinderopvang (in euro's)
- 4.4 Gebruik kinderopvang (aantal x 1.000)
- 4.5 Gebruik kinderopvang naar inkomensklasse (aantal x 1.000)
- 4.6 Gebruik kinderopvang naar inkomensbron (aantal x 1.000)
- 4.7 Werknemers in kinderopvang

Primair onderwijs

- 5.1 Financiële kerncijfers primair onderwijs
- 5.2 Balans- en exploitatiegegevens van po-instellingen
- 5.3 Kerncijfers leerlingen primair onderwijs
- 5.4 In- en doorstroom in het primair onderwijs naar onderwijssoort (aantal x 1.000)
- 5.5 Uitstroom uit het primair onderwijs naar onderwijssoort (aantal x 1.000)
- 5.6 Instellingen in het primair onderwijs
- 5.7 Arbeidsmarkt cijfers primair onderwijs
- 5.8 Bereik vve-doelgroep, 2007
- 5.9 Procentuele verdeling van gemeenten naar aantal dagdelen vve per week, 2007
- 5.10 Gemiddeld aantal dagdelen vve per week (peuterspeelzalen)

Voortgezet onderwijs

- 6.1 Financiële kerncijfers voortgezet onderwijs
- 6.2 Uitgaven per leerling per onderwijssoort, 2007 (x € 1.000)
- 6.3 Balans- en exploitatiegegevens van vo-instellingen
- 6.4 Leerlingen per onderwijssoort en leerjaar (aantal x 1.000)
- 6.5 Gediplomeerden naar bestemming (aantal x 1.000)
- 6.6 Scholen en leerlingen naar schoolsoorten (procentuele verdeling)
- 6.7 Scholen met en zonder leerplusarrangementen, 2008 (in procenten)
- 6.8 Kerncijfers personeel voortgezet onderwijs
- 6.9 Havo- en vwo-leerlingen in de profielen (aantal x 1.000)
- 6.10 Leerlingen naar studievoortgang en ouderkenmerken; reguliere/onvertraagde doorstroom
- 6.11 Leerlingen in vo leerjaar 3, verdeling over onderwijssoorten, 2007/08
- 6.12 Havo- en vwo-leerlingen, verdeling over profielen 2007/2008

Beroepsonderwijs en volwasseneneducatie

- 7.1 Financiële kerncijfers beroepsonderwijs en volwasseneneducatie
- 7.2 Kerncijfers bve-instellingen
- 7.3 Balans- en exploitatiegegevens van bve-instellingen
- 7.4 Deelnemers bve (aantal x 1.000)
- 7.5 Deelnemers bve naar niveau (aantal x 1.000)
- 7.6 In-, door- en uitstroom mbo naar herkomst en bestemming
- 7.7 Gediplomeerden van regionale opleidingscentra (aantal x 1.000)
- 7.8 Opleidingssectoren, kenniscentra, bijbehorende bedrijfstakken en deelnemers (x 1.000)
- 7.9 Kerncijfers personeel bve
- 7.10 Intredewerkloosheid (in maanden)
- 7.11 Arbeidsmarktpositie schoolverlaters bol, 1,5 jaar na schoolverlaten, 2007
- 7.12 Mbo-deelnemers naar herkomstgroepering en geslacht, 2007/08
- 7.13 Mbo-deelnemers in de sectoren, per herkomstgroepering en geslacht, 2007/08

Hoger beroepsonderwijs

- 8.1 Financiële kerncijfers hoger beroepsonderwijs
- 8.2 Balans- en exploitatiegegevens van hbo-instellingen
- 8.3 Eerstejaars hoger beroepsonderwijs (aantal x 1.000)
- 8.4 Ingeschrevenen hoger beroepsonderwijs (aantal x 1.000)
- 8.5 Afgestudeerden hoger beroepsonderwijs (aantal x 1.000)
- 8.6 Verblijfsduur en rendement in het hoger beroepsonderwijs
- 8.7 Kerncijfers instellingen en personeel hoger beroepsonderwijs
- 8.8 Eerstejaars hbo-studenten naar vooropleiding
- 8.9 Aansluiting havo-profielen op hbo-opleidingsgebieden, 2007

Lijst van tabellen

Wetenschappelijk onderwijs

- 9.1 Financiële kerncijfers wetenschappelijk onderwijs
- 9.2 Kerncijfers academische ziekenhuizen
- 9.3 Balans- en exploitatiegegevens van universiteiten
- 9.4 Eerstejaars, ingeschrevenen en afgestudeerden wetenschappelijk onderwijs
- 9.5 Open Universiteit, studenten en diploma's (aantallen x 1000)
- 9.6 Verblijfsduur en rendement in het wetenschappelijk onderwijs
- 9.7 Bachelor-gediplomeerden wetenschappelijk onderwijs (aantal x 1.000)
- 9.8 Kerncijfers instellingen en personeel wetenschappelijk onderwijs
- 9.9 Allochtone eerstejaars studenten in het hoger onderwijs
- 9.10 Arbeidsmarktpositie van afgestudeerden in het voltijd hoger onderwijs, cohort 1999/00
- 9.11 Afgestudeerden hoger onderwijs, loon van werknemers (x € 1.000)

Studiefinanciering

- 10.1 Financiële kerncijfers studiefinanciering (x € 1 mln, tenzij anders vermeld)
- 10.2 Financiële kerncijfers WSF (x € 1 mln, tenzij anders vermeld)
- 10.3 Normbedragen WSF per maand (in euro's)
- 10.4 Studerenden met WSF (aantal x 1.000 en percentages)
- 10.5 Kerncijfers WTOS naar onderwijssoort
- 10.6 Normbedragen WTOS (in euro's)
- 10.7 Les- en collegegeld
- 10.8 Studievoortgangscontrole prestatiebeurs en opnamepercentage potentieel leenrecht
- 10.9 Gemiddelde aanvullende beurs per maand (in euro's)

Cultuur en Media

- 11.1 Financiële kerncijfers cultuur en media (x € 1 mln)
- 11.2 Uitvoeringen van en bezoek aan OCW-gesubsidieerde podiumkunstsgezelschappen
- 11.3 Bijdragen uit (semi-) overheidsmiddelen aan financiering filmproductie
- 11.4 Aandeel Nederlandse speelfilms in de bioscoop
- 11.5 Oplage landelijke en regionale dagbladen (aantal x 1.000)
- 11.6 Kijktijdaandelen televisiezenders (in procenten)
- 11.7 Kerncijfers openbare bibliotheken
- 11.8 Bezoeken gesubsidieerde musea (x 1.000)
- 11.9 Rijksmonumenten en Rijksarchieven

Wetenschap

- 12.1 Financiële kerncijfers onderzoek en wetenschappen (x € 1 mln)

- 12.2 Nederlandse R&D naar financieringsbron en sector van uitvoering (x € 1 mld)
- 12.3 R&D-uitgaven van Nederland als percentage van het BBP, naar uitvoerende sector
- 12.4 Overheidsuitgaven voor R&D naar departement (absoluut en in procenten van het totaal)
- 12.5 Overheidsuitgaven naar sociaal-economische doelstelling (in procenten van het totaal)
- 12.6 Overheidsuitgaven naar type uitgave (in procenten van het totaal)
- 12.7 Balans- en exploitatiegegevens van owb-instellingen (x € 1 mln)
- 12.8 Balans- en exploitatiegegevens per instelling, 2007 (x € 1 mln)
- 12.9 Ontwikkeling solvabiliteit en liquiditeit bij owb-instellingen
- 12.10 R&D-personeel in Nederland (in aantallen en procenten)
- 12.11 Personeel van researchinstellingen
- 12.12 Het aandeel vrouwelijke onderzoekers naar sector
- 12.13 Onderzoekscapaciteit hoger onderwijs (in fte's)
- 12.14 Output universiteiten
- 12.15 Universitaire kengetallen per universiteit (nationaal), 2007 (totaal en in procenten)
- 12.16 Resultaten vernieuwingsimpuls; verdeling over de universiteiten, 2000-2008
- 12.17 Het aandeel promovendi binnen het wetenschappelijk personeel van universiteiten
- 12.18 Promoties per universiteit
- 12.19 Promoties per cluster
- 12.20 Kengetallen gepromoveerden, internationaal, 2006
- 12.21 R&D-uitgaven als percentage van het BBP
- 12.22 R&D-uitgaven gefinancierd door de overheid, als percentage van het BBP
- 12.23 Kenmerken van citatiescores naar wetenschappelijke publicaties
- 12.19 Promoties per cluster
- 12.20 Kengetallen gepromoveerden, internationaal, 2006

Emancipatie

- 13.1 Houding van de bevolking tegenover homoseksualiteit, 2006 (in procenten)
- 13.2 Meldingen van homodiscriminatie bij antidiscriminatiebureaus
- 13.3 Aantal huwelijksluitingen homoseksuelen
- 13.4 Economische zelfstandigheid naar geslacht en leeftijd (in procenten)
- 13.5 Netto arbeidsparticipatie van paren met kinderen naar opleidingsniveau, 2007
- 13.6 Gemiddelde arbeidsduur per week (in uren), werkzame personen van 15-64 jaar

- 13.7 Aandeel van vrouwen in topposities bij de rijksoverheid (in procenten)
- 13.8 Aandeel van vrouwen bij top 100 grootste bedrijven (in procenten)
- 13.9 Netto arbeidsparticipatie volgens de Lissabon-doelstelling (60% in 2010)
- 13.10 Bruto arbeidsparticipatie van vrouwen en mannen (80% in 2016)
- 13.11 Netto arbeidsparticipatie van vrouwen, naar herkomst en leeftijd, 2006 (in procenten)
- 13.12 Economische zelfstandigheid van vrouwen (15-64 jaar), naar herkomst (in procenten)
- 13.12 Economische zelfstandigheid van vrouwen (15-64 jaar), naar herkomst (in procenten)
- 13.13 Opleidingsniveau van vrouwen (15-64 jaar), 2007 (in procenten)

Groen onderwijs (LNV)

- 14.1 Financiële kerncijfers LNV voor het groene onderwijs
- 14.2 Uitgaven en ontvangsten, 2008 (x € 1 mln)
- 14.3 Kerncijfers personeel AOC's
- 14.4 Deelnemers, instroom en gediplomeerden groen onderwijs naar onderwijssoort
- 14.5 Deelname aan groen onderwijs als percentage van totale deelname per onderwijssoort
- 14.6 Aantal instellingen groen onderwijs naar onderwijssoort

Bijlagen

- 15.1 Uitgaven en ontvangsten OCW volgens Departementaal Jaarverslag (x € 1 mln)
- 15.2 Sociaal / economische gegevens
- 15.3 Nationale onderwijsuitgaven (x € 1 mln); Aansluittabel CBS (OESO) / OCW
- 15.4 Ingeschrevenen hoger onderwijs, 2005/06 (x 1.000)
- 15.5 Ingeschrevenen hoger onderwijs naar studierichting, 2005/06 (x 1.000)

Lijst van afkortingen

AOC	Agrarische Opleidingscentra	GBA	Gemeentelijke Basis Administratie
az	academisch ziekenhuis	GGD	Gemeentelijke Gezondheidsdienst
		GKC	Groene Kennis Coöperatie
bao	basisonderwijs	gl	gemengde leerweg (vmbo)
BBCU	Bekostigingsbesluit cultuuruitingen	GTI	Grote Technologische Instituten
bbi	beroepsbegeleidende leerweg		
BBP	Bruto Binnenlands Product	hao	hoger agrarisch onderwijs
bl	basisberoepsgerichte leerweg	havo	hoger algemeen voortgezet onderwijs
bol	beroepsopleidende leerweg	hbo	hoger beroepsonderwijs
BPRC	Biomedical Primate Research Centre	hbo-d	hbo met diploma
bpv	Beroepspraktijkvorming	HKS	regionale Herkenningsdienstsystemen van de politie
BRIN	basisregistratie instellingen	ho	hoger onderwijs
bve	beroepsonderwijs en volwasseneneducatie	HOOP	Hoger onderwijs en onderzoeksplan
BZK	Ministerie van Binnenlandse Zaken	HRST	Human Resources in Science and Technology
cao	collectieve arbeidsovereenkomst	IBG	Informatie Beheer Groep
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek	ICN	Instituut Collectie Nederland
CFI	Centrale Financiën Instellingen	ICT	Informatie- en communicatietechnologie
CKV	Cultureel Kunstzinnige Vorming	IEA	International Association for the Evaluation of Educational Achievement
COC	Cultureel Ontspanningscentrum	ILT	Integrale leerlingentelling
COS	Commissie van Overleg Sectorraden	IPO	Interprovinciaal Overleg
CPB	Cultureel Planbureau	ISCED	International Standard Classification of Education
CPI	Consumenten Prijs Index	ITS	Instituut voor Toegepaste Sociale wetenschappen
CRIHO	Centraal Register Inschrijving Hoger Onderwijs		
cumi	culturele minderheden	KB	Koninklijke Bibliotheek
CWI	Centrum voor Werk en Inkomen	KBB	Kenniscentrum Beroepsonderwijs Bedrijfsleven
		kl	kaderberoepsgerichte leerweg
DGO	Dienstverlening voor Gezondheidsonderwijs	KNAW	Koninklijke Nederlandse Akademie van de Wetenschappen
dt	deeltijd	KSE	Kwalificatiestructuur Educatie
		KUOZ	Kengetallen Universiteiten Onderzoek
EAG	Education at a Glance		
EBB	Enquête beroepsbevolking	LCW	Les- en cursusgeldwet
ECN	Energiecentrum Nederland	LEI	Landbouw Economisch Instituut Universiteit Leiden
ECTS	European Credit Transfer and accumulation System	LFS	Labour Force Survey
EET	Economie, Ecologie, Technologie	LGF	Leerlinggebonden financiering
EMU	Economische en Monetaire Unie	LNV	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
EU	Europese Unie	lom	leer- en opvoedingsmoeilijkheden
EUR	Erasmus Universiteit Rotterdam	lwoo	leerwegondersteunend onderwijs (voorheen ivbo, vanaf 1999/00 inclusief vso-lom)
Eurostat	Statistisch bureau van de Europese Gemeenschap		
EVC	Erkenning van elders Verworven Competenties		
FES	Fonds Economische Structuurversterking	mavo	middelbaar algemeen voortgezet onderwijs
fre	formatierekeneenheid		
fte	fulltime equivalent		

MARIN	Maritiem Research Instituut Nederland	SER	Sociaal Economische Raad
mbo	middelbaar beroepsonderwijs (bol+bbbl)	SFB	Studiefinancieringsbeleid
mbo-d	mbo met diploma	sgs	scholengemeenschap
MCO	Muziekcentrum van de Omroep	so	speciaal onderwijs
MKB	midden- en kleinbedrijf	SPD	Staatspraktijkdiploma boekhouden
mlk	moeilijk lerende kinderen	Stb.	Staatsblad
		Ster	Stichting etherreclame
NA	Nationaal Archief	STT	Stichting Toekomstbeeld der Techniek
NFPK	Nederlands fonds voor de podiumkunsten	svb	samenwerkingsverbanden
NLR	Nationaal Lucht- en Ruimtevaartlaboratorium	SVO	Stichting voor Onderzoek van het Onderwijs
NOB	Nederlands Omroepbedrijf	svo	speciaal voortgezet onderwijs (vso/lom + vso/mlk)
NRF	Nationaal Restauratiefonds	SZW	Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
NT2	Nederlands als Tweede Taal		
NVAO	Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie	TIMSS	Trends in International Mathematics and Science Study
NWO	Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek	tl	theoretische leerweg
		TNO	Nederlandse organisatie voor toegepast natuurwetenschappelijk onderzoek
oab	Onderwijsachterstandenbeleid	TS17-	Tegemoetkoming studiekosten voor leerlingen tot en met 17 jaar
OCW	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap	TUD	Technische Universiteit Delft
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling	TU/e	Technische Universiteit Eindhoven
OPDC	Orthopedagogisch en Didactisch Centrum		
OSA	Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek	ud	universitair docent
OU	Open Universiteit	uhd	universitair hoofddocent
OV	Openbaar vervoer	UM	Universiteit Maastricht
OVSK	Openbaar vervoerskaart voor studenten	UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation
OWB	Onderzoek en Wetenschapsbeleid	UT	Universiteit Twente
		UU	Universiteit Utrecht
PIRLS	Progress in Reading Literacy Study	UvA	Universiteit van Amsterdam
PISA	Programme for International Student Assessment	UvT	Universiteit van Tilburg
po	primair onderwijs	UWV	Uitvoering Werknemersverzekeringen
pro	praktijkonderwijs		
		vavo	voortgezet algemeen volwassenenonderwijs
RACM	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten	vbo	voorbereidend beroepsonderwijs
REC	Regionaal Expertise Centrum	VBTB	Van Beleidsbegroting tot Beleidsverantwoording
RHC	Regionaal Historisch Centrum	vmbo	voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs (samenvoeging van mavo, vbo, lwoo en pro)
RIVM	Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieuhygiëne	VNG	Vereniging van Nederlandse Gemeenten
rk	rooms-katholiek	vo	voortgezet onderwijs
RMC	Regionale Meld- en Coördinatiefunctie	vo 18+	Tegemoetkoming studiekosten vo-leerlingen van 18 jaar en ouder
ROA	Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt	voa	voorbereidende en ondersteunende activiteiten
ROC	Regionaal Opleidings Centrum	VSNU	Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten
RU	Radboud Universiteit	vso	voortgezet speciaal onderwijs
RUG	Rijksuniversiteit Groningen	vsv	Voortijdig Schoolverlaten
R&D	Research en Development	vt	voltijds
sbao	speciaal basisonderwijs		

Lijst van afkortingen

VU	Vrije Universiteit Amsterdam
ve	voor- en vroegschoolse educatie
vwo	voorbereidend wetenschappelijk onderwijs
vwo-d	vwo met diploma
VWS	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
WBSO	Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelingswerk
WEB	Wet educatie en beroepsonderwijs
WEC	Wet op de Expertisecentra
WHW	Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek
WL	Waterloopkundig Laboratorium
wo	wetenschappelijk onderwijs
WOPI	Wetenschappelijk Onderwijs Personeels Informatiesysteem
wp	wetenschappelijk personeel
WPO	Wet op het Primair Onderwijs
WSC	Wet op het specifieke cultuurbeleid
WSF	Wet op de studiefinanciering
WSNS	Weer Samen Naar School
WTOS	Wet tegemoetkoming onderwijsbijdrage en schoolkosten
WTOS18+	Studiefinanciering voor studerenden van 18 jaar en ouder in volwassenenonderwijs (deeltijd) of in lerarenopleidingen (voltijd)
WU	Wageningen Universiteit
WVO	Wet op het voortgezet onderwijs

Trefwoorden

-A-			
Academische ziekenhuizen	112, 182, 187, 189		
Afgestudeerd(en)	12, 20, 36, 104, 106, 116, 118, 124, 192		
Allochtoon	26, 62, 84, 86, 98, 122, 142, 172, 192, 193, 194		
Ambulante begeleiding	10, 64		
AOC	174, 176, 195		
Arbeidsmarkt	8, 16, 20, 28, 44, 46, 68, 96, 98, 124, 170, 170, 172, 180		
Archief	142, 152		
Autochtoon	26, 84, 98, 122, 172, 193		
-B-			
Bachelor	8, 36, 38, 54, 100, 104, 110, 116, 118, 193, 197		
Basisbeurs	126, 128, 130, 134		
Basiseducatie	86, 189		
Basisonderwijs (bao)	8, 10, 16, 20, 28, 34, 58, 62, 64, 66, 68, 70, 70, 172, 192, 195, 196, 197		
Basisschool	70, 136, 138		
Bedrijfsleven	32, 86, 112, 170, 174, 180		
Bedrijfsopleiding	30, 32, 194		
Bekostigd onderwijs	12, 30, 78, 194		
Beroepsbegeleidende leerweg (bbi)	8, 10, 12, 78, 86, 90, 92, 96, 98, 176		
Beroepsbevolking	30, 32, 110, 158, 194, 199		
Beroepskolom	92, 100		
Beroepsopleidende leerweg (bol)			
)	8, 12, 78, 86, 86, 90, 92, 96, 98, 126, 128, 130, 132, 134, 176		
Bèta	36, 52, 160		
Bibliotheken	142, 150		
Bioscopen	146		
Bolognaproces	54		
Bruto binnenlands product (BBP)	22, 50, 154, 166, 180, 186, 187, 188, 198		
-C-			
Citaties	160, 166		
Collegegeld	22, 24, 24, 56, 100, 102, 128, 134, 134, 174, 182, 187, 190		
Contractonderwijs	22, 100		
Cultuur	6, 82, 84, 100, 104, 106, 116, 118, 142, 144, 146, 148, 150, 152, 180, 186, 187, 189		
Cultuurdeelname	6, 142, 144		
Cultuurnota	142, 144		
Cursus(sen)	22, 24, 30, 32, 34, 34, 132, 174, 187, 190, 192, 193		
Cursusduur	110, 116, 128, 128, 131		
Cursusgeld(en)	86, 126, 134, 187		
-D-			
Dagbladen	148		
Dagopvang	136, 138, 140		
Deelname	10, 22, 30, 32, 34, 38, 76, 84, 98, 104, 168, 170, 172, 176, 191, 198		
Deelnemer(s)	8, 10, 12, 14, 24, 30, 38, 86, 90, 92, 94, 96, 98, 104, 126, 128, 130, 132, 134, 174, 176, 180, 187, 191, 192, 193, 194, 196, 198		
Deelnemersstromen	12, 64		
Deeltijd(onderwijs)	10, 86, 104, 124, 132, 170		
Denominatie	66		
Diploma	6, 12, 14, 16, 24, 26, 36, 44, 54, 78, 86, 104, 106, 112, 116, 118, 126, 128, 134, 191, 192, 193, 198		
Dissertaties	6, 160		
Docenten	18, 48, 68, 80, 94, 108, 120, 174		
Doelstelling	8, 26, 36, 36, 138, 142, 170, 170, 197		
Doorlopende leerlijnen	26		
Doorstroom	8, 10, 12, 14, 32, 78, 92, 92, 110, 191, 193		
-E-			
Educatie	22, 70, 86, 86, 90, 92, 182, 187, 189, 191, 192, 195		
Eerstejaars	110, 112, 116, 116, 196		
Emancipatie	6, 168, 170, 172, 199		
Emancipatiedoelstelling	168		
Erfgoed	142, 144, 144, 152		
EU / Europa / Europees	8, 26, 36, 38, 40, 44, 46, 48, 50, 52, 54, 56, 56, 122, 154, 158, 164, 166, 170, 188, 191, 193, 197, 198, 199		
-F-			
Film	142, 144, 146		
Financiën	6, 54, 56, 58, 60, 70, 72, 74, 80, 86, 88, 100, 100, 102, 112, 114, 126, 136, 138, 142, 144, 146, 150, 152, 154, 156, 162, 166, 174, 186, 188, 189, 192, 198, 199		
Fondsen	142, 144, 146, 152, 188		

-G-		-K-	
Gastouderopvang	136, 138, 140	Kinderdagverblijf	70, 136, 138
Gediplomeerden	8, 12, 14, 24, 28, 52, 78, 92, 96, 110, 116, 118, 176, 186, 192	Kinderopvang	6, 70, 136, 138, 140, 180, 199
Geldstromen	22, 58, 112, 142, 152, 160, 188, 195	Kinderopvangtoeslag	136, 138, 199
Gemeenten / gemeentelijk	22, 24, 28, 62, 70, 80, 86, 136, 138, 142, 144, 150, 152, 182, 187, 188, 189, 190, 192, 198	Klassengrootte	48
Gepromoveerden	36, 160, 164	Kunsteducatie	144
Gewichtenregeling	62, 66, 192	Kunsten	142, 144, 146, 152, 184
Groen onderwijs	86, 94, 104, 174, 176, 195	Kwalificatie	86, 94
Grote steden	20, 26, 28, 80, 142, 193	Kwaliteit	8, 24, 54, 70, 90, 94, 100, 112, 136, 138, 142, 146, 152, 166, 188
-H-		-L-	
Havo-gediplomeerden	12, 14, 78	Leeftijdverdeling personeel	68, 80, 94
Herkomst	84, 98, 122, 172, 191, 193	Leerlingen	6, 8, 10, 12, 14, 18, 26, 36, 40, 42, 46, 48, 50, 58, 60, 62, 64, 66, 72, 76, 78, 80, 82, 84, 92, 98, 126, 132, 134, 176, 186, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198
Hoger algemeen voortgezet onderwijs (havo)	8, 10, 12, 14, 16, 26, 30, 36, 44, 72, 76, 76, 78, 82, 84, 86, 92, 110, 134, 191, 192, 197, 198	Leerlinggebonden financiering ¹⁰	58
Hoger beroepsonderwijs (hbo)	8, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 24, 38, 46, 52, 70, 78, 92, 100, 102, 104, 106, 108, 110, 110, 116, 118, 122, 124, 130, 158, 174, 176, 184, 186, 187, 188, 189, 191, 193, 195, 196, 197	Leerplicht(ig)	8, 10, 38
Hoger onderwijs (ho)	12, 14, 16, 30, 30, 38, 44, 52, 54, 56, 78, 98, 100, 110, 112, 116, 122, 124, 126, 128, 130, 132, 134, 184, 187, 189, 191, 193, 195	Leerwegen	8, 72, 76, 78, 84, 86, 90, 96, 128
Hogeschool	18, 100, 108, 176	Leerwedgesteunend onderwijs (lwoo)	8, 10, 12, 36, 72, 76, 78, 84, 176
Homo-emancipatie	168	Leesvaardigheid	36, 40, 42, 198
Hoogleraar	120, 160	Leraar	8, 20, 48, 68, 70, 80
Huisvesting(-suitgaven)	22, 24, 56, 100, 112, 114, 156, 187	Lerarenopleiding	20, 104, 126, 132, 196
-I-		Lesgeld	24, 126, 132, 134, 180, 182, 186, 187, 189, 190
Ingeschrevenen	104, 116, 122, 184	Letteren	142, 144, 150
Instellingen	8, 10, 18, 20, 22, 24, 50, 54, 60, 66, 70, 74, 74, 80, 86, 88, 90, 94, 100, 102, 108, 112, 114, 120, 134, 142, 144, 148, 152, 154, 156, 158, 160, 162, 174, 176, 180, 182, 187, 188, 188, 190, 191, 194, 195, 196, 198	Leven lang leren	10, 32, 34, 36, 36, 54
Instream	20, 38, 92, 104, 110, 122, 134, 176, 191, 196	Liquiditeit	60, 74, 88, 102, 114, 156, 156, 189
Internationaal	8, 14, 36, 38, 40, 42, 44, 46, 48, 50, 52, 54, 56, 120, 142, 160, 162, 166, 170, 180, 182, 184, 187, 188, 190, 191, 197, 198	Lissabon-doelstellingen	26, 36, 170, 199
ISCED	52, 184, 197	Lumpsumbekostiging	58, 60, 72, 74, 100, 114, 160
		-M-	
		Mannen	16, 30, 32, 36, 44, 52, 124, 164, 168, 170, 172
		Master	8, 36, 38, 54, 100, 116, 118, 197
		Media	6, 142, 144, 146, 148, 150, 152, 180, 186
		Middelbaar algemeen voortgezet onderwijs (mavo)	8, 72, 192
		Middelbaar beroepsonderwijs (mbo)	8, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 24, 26, 30, 36, 44, 46, 70, 72, 78, 86, 90, 92, 94, 96, 98, 110, 126, 128, 174, 176, 187, 191, 193, 195, 197, 198
		Monumenten	142, 152
		Museum	6, 142, 152

Trefwoorden

-N-	
Naschoolse opvang	136
Niet-bekostigd onderwijs	10, 30, 194
Niet-westerse allochtoon	26, 28, 98, 122, 193
-O-	
OESO	22, 38, 40, 44, 46, 48, 50, 54, 166, 182, 184, 189, 190, 197, 198
Omroepen	6, 142, 148
Onderwijsachterstanden	8, 62, 70, 86
Onderwijsbijdragen	126, 132
Onderwijsduur	14, 38
Onderwijsinstellingen	8, 18, 22, 50, 94, 180, 182, 188, 189, 190, 195, 196, 198
Onderwijsnummer	26, 90, 118, 191, 192, 193
Onderwijssectoren	10, 14, 24, 186, 187, 191, 193, 194, 195
Onderwijssoorten	8, 14, 22, 58, 76, 84, 98, 130, 176, 193, 195
Onderwijsstelsel	8, 24, 182, 186
Onderwijzend personeel	18, 48, 80, 108, 194
Onderzoek	6, 22, 36, 40, 42, 54, 112, 116, 120, 140, 154, 158, 160, 162, 166, 187, 189, 198
Onderzoekers	6, 158, 160, 162
Onderzoeksinstellingen	6, 154, 196
Open Universiteit (OU)	112, 114, 116, 120, 187, 193, 195
Openbaar onderwijs	66
Openbare bibliotheek	150
Opleidingen	22, 30, 32, 34, 38, 44, 54, 70, 78, 84, 90, 92, 96, 98, 100, 104, 106, 110, 112, 116, 118, 120, 132, 158, 174, 182, 184, 187, 191, 192, 194, 196, 197
Opleidingsniveau	12, 14, 16, 32, 34, 36, 44, 46, 62, 98, 172, 192
OV-kaart	130, 134
-P-	
Peildatum	186, 187, 191, 192, 195, 196
Pers	142, 148, 170
Personeel	18, 20, 48, 68, 80, 94, 108, 112, 120, 138, 140, 158, 164, 195, 196
Peuterspeelzaal	70
PIRLS	42
PISA	36, 40, 198
Podiumkunsten	6, 142, 144
Praktijkonderwijs (pro)	8, 10, 12, 36, 56, 72, 74, 76, 92, 192, 197
Prestatiebeurs	126, 128, 130, 134
Primair onderwijs (po)	10, 12, 18, 20, 48, 50, 58, 60, 62, 64, 66, 68, 70, 150, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 195, 196
Profielen	72, 82, 84, 110, 116
Promoties	112, 164, 194
Publicaties	160, 162, 166, 184, 187, 188, 191, 196
-R-	
Regionaal Opleidingen Centrum (ROC)	22, 86, 88, 94, 176, 195
Rendement	78, 92, 106, 118, 193
Rentabiliteit	60, 74, 88, 102, 114, 189
Research en Development (R&D)	6, 50, 154, 158, 166
Restaurants	152
Rijksbijdragen	24, 74, 100, 102, 112, 162, 187, 189, 190, 195
Rijksmonumenten	152
Rijksmuseum	152
Rijksuitgaven	22, 58, 180, 187, 190
Rugzakleerlingen	10, 76
-S-	
Salaris	48, 96, 187
Schaalvergroting	18, 66, 108
Scholengemeenschap	80, 176
Schoolbesturen	66, 74
Schoolsoorten	12, 26, 40, 58, 134, 191
Secundair onderwijs	48, 50, 197, 198
Slaagkansen	14, 106, 118, 193
Solvabiliteit	60, 74, 88, 102, 114, 156, 188, 189
Speciaal basisonderwijs (sba)	10, 58, 62, 64, 66, 68
Speciaal onderwijs (so)	8, 10, 12, 18, 20, 56, 58, 62, 64, 66, 72, 132, 134, 195, 196, 197
Speciaal voortgezet onderwijs (svo)	66, 72
Startkwalificatie	14, 16, 26, 28, 36, 44, 46, 98, 172, 191, 192
Studenten	6, 10, 12, 14, 18, 40, 50, 52, 54, 56, 100, 104, 106, 108, 110, 112, 116, 118, 122, 126, 128, 130, 134, 174, 176, 184, 187, 191, 193, 195, 196
Studentmobiliteit	54
Studiebeurs	56
Studieduur	86, 106, 116, 118, 130
Studiefinanciering	6, 22, 56, 86, 116, 126, 128, 130, 132, 134, 174, 182, 186, 187, 189, 190, 198
Studiehuis	72, 110
Studierichtingen	52, 54, 56, 106, 116, 118, 184, 193, 194
Subsidies	112, 142, 144, 146, 152, 162, 187, 190

-T-		-W-	
Taal	56, 70, 86, 100, 104, 106, 116, 118, 138, 172, 192	Werkloosheid	16, 16, 46, 96
Techniek	36, 40, 52, 82, 84, 86, 90, 94, 96, 98, 100, 104, 110, 116, 118, 184	Werkloosheidpercentage	16, 46
Tertiair onderwijs	48, 50, 197, 198	Wetenschap	6, 52, 56, 154, 156, 158, 160, 162, 164, 166, 184, 186, 187, 189
Tijdschrift(en)	160	Wetenschappelijk onderwijs (wo)	6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 24, 38, 46, 52, 72, 100, 112, 114, 116, 118, 120, 122, 124, 130, 154, 158, 174, 176, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 195, 196, 197
Toegankelijkheid	56, 138, 152	Wetenschappelijk onderzoek	6, 100, 112, 154, 162, 166
-U-		Wetenschappelijk personeel	120, 158, 160, 164, 187
Uitstroom	12, 24, 92, 110, 116, 186, 191, 192, 193	Wetenschappelijke publicaties	6, 160
Uitval	28, 106	Wiskunde	36, 40, 52, 194
Uitvoeringen	144	-Z-	
Universiteiten	6, 100, 112, 114, 116, 120, 154, 158, 160, 162, 164, 176, 182, 184, 187, 193, 195, 198	Ziekteverzuim	20, 196
-V-		Zittenblijven	76
Vacatures	20, 168	Zorgleerlingen	10, 12, 76
Verblijfsduur	14, 106, 116, 118, 193		
Vergrijzing	94, 168, 170		
Vertraging	26, 78, 104		
Vervolgonderwijs	12, 14, 78, 192		
Voltijd(onderwijs)	10, 86, 92, 104, 124, 132, 134, 194		
Volwasseneneducatie	132, 189		
Voor- en vroegschoolse educatie (vve)	8, 38, 70		
Vorbereidend middelbaar beroepsonderwijs (vmbo)	8, 12, 14, 16, 26, 28, 30, 34, 72, 76, 78, 84, 86, 92, 134, 174, 176, 192, 197		
Vorbereidend wetenschappelijk onderwijs (vwo)	8, 10, 12, 14, 16, 26, 30, 36, 44, 72, 76, 78, 82, 84, 86, 110, 116, 134, 191, 192, 193, 197, 198		
Voortgezet onderwijs (vo)	8, 10, 12, 14, 18, 20, 22, 24, 26, 46, 48, 50, 64, 66, 72, 74, 76, 78, 80, 82, 84, 92, 110, 126, 132, 134, 144, 174, 176, 180, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 195, 196, 197		
Voortgezet speciaal onderwijs (vso)	8, 10, 12, 36, 58, 62, 64, 66, 72, 76, 92, 134, 192, 195, 197		
Voortijdig schoolverlater(s) (vsv)	14, 26, 28, 36, 191, 192		
Vrouwen	16, 18, 30, 32, 36, 44, 52, 68, 80, 90, 94, 108, 120, 124, 164, 168, 170, 172, 195, 196		
Wwo-gediplomeerden	8, 12, 14, 78		

Aan deze publicatie werkten mee:

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW)

Anne-Marie van der Tuin	(PO)
Jolanda Berendrecht	(PO)
Marjan Zebregs	(PO/KOV)
Jaap de Hoog	(VO)
Mark Hesseling	(BVE)
Roy Tjoa	(BVE)
Jon Tienstra	(HO&S)
Joop den Ouden	(HO&S/SF)
Hans Ruesink	(DL)
Raymond van der Ree	(IB)
Robert Oosterhuis	(DK)
Michel Dolstra	(DK)
Bert van der Kooij	(MLB)
Jean de Goeij	(DCE)
Jan van Steen	(OWB)
Eelco Wierda	(DE)
Amina Saydali	(DE)
Ben Baks	(DE)
Gert Korteweg	(Kennis)
Kasper Weekenborg	(Kennis)
Marthe Everaarts	(Kennis)
Pauline Thoolen	(Kennis)

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW)

Toon Janssen

(PLW)

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV)

Sjaak Keetman	(Kennis)
Bert van Dijk	(Kennis)

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)

Lieke Stroucken	(SRS)
Broos Brouwers	(MSP)
Marijke Hartgers	(SRS)
Robert de Vries	(SRS)

Centrale Financiën Instellingen (CFI)

Arrian Rutten	(INP)
Art Krijgsman	(INP)
Bart van der Scheer	(INP)
Eric Fleur	(INP)
Ed Steenhagen	(INP)
Hans Plomp	(INP)
Marc Meurs	(INP)
Michel Quak	(INP)
Richard Boerdijk	(INP)
Sarelies Weijer	(OND)
Ton van Essen	(INP)
Thijs van den Broek	(INP)
Tris Serail	(INP)
Willemijn Schramp-van Til	(INP)
Wendy Chan	(INP)

Dit is een publicatie van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Productie: Leo Wijnhoven/Priscilla Middleton

Samenstelling: Priscilla Middleton (070 4123625), Ad van de Ven (070 4123884)

Vormgeving: Studio Raster, Delft

Druk: Hub. Tonnaer, Kelpen

Uitgave: mei 2009

Nabestellen: Postbus 51-infolijn

Telefoon 0800-8051 (gratis) of

www.postbus51.nl

ISBN: 978-90-5910-667-3

Prijs: € 25,00

Zie ook: www.minocw.nl/kerncijfers

meer informatie: www.minocw.nl/begroting/publicaties

OCW39.008/1.000/08BK2009B003